

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

KATEDRA OBECNÉ ANTROPOLOGIE

Zdeněk Nebřenský

Myšlenkový svět mladé inteligence

Intimita, rovnost, a odlišnost ve střední Evropě 1956-1968

Dizertační práce

Praha 2012

Autor práce: **Mgr. Zdeněk Nebřenský**

Vedoucí práce: **Prof. Miloš Havelka CSc.**

Anotace

Dizertační práce „Myšlenkový svět mladé inteligence: intimita, rovnost a odlišnost ve střední Evropě, 1956-1968“ se zabývá myšlením, mentalitou, představami a názory vysokoškolských studentů. Práce zkoumá polemiky a kontroverze, které v oficiálním diskurzu doprovázely požadavky studující mládeže na větší prostor pro autonomní činnost. V centru stojí přitom otázka, do jaké míry tyto diskuse a názorové spory souvisely s proměnou panství ve středoevropské diktatuře ve druhé polovině dvacátého století. Jako příklad skupiny mladé inteligence byli vybráni aktivisté svazáckých a studentských organizací na vysokých školách ve Varšavě, Praze a Bratislavě.

Práce je rozdělena do tří částí. Na jedné straně vyplývají jednotlivé části z typologizace studentských představ, na druhé straně můžeme podle sociální teorie Axela Honnetha v měšťansko-kapitalistické společnosti rozlišit tři vzory uznání – intimitu, rovnost a odlišnost. Potom se samozřejmě nabízí otázka, do jaké míry se tyto tři sféry v socialistické společnosti proměnily, protože socialismus měl představovat alternativu k měšťansko-společenskému řádu.

První část zkoumá studentské představy o intimitě, věnuje se především diskusím kolem problémů spojených se sexualitou mládeže, studentským manželstvím a bydlením mladých rodin. Druhá část zkoumá studentské představy o rovnosti, zejména v souvislosti s rozmisťovacím řízením a plánovanou zaměstnaností absolventů. Mocenské elity v socialistické společnosti prosazovaly s obnovou takzvané „socialistické zákonnosti“ po roce 1956 všeobecně závazná a rovná práva, která však paradoxně produkovala na místní úrovni silné nerovnosti a omezovala pracovní, sociální i transnacionální mobilitu. Třetí část zkoumá potom představy o odlišnosti. Straničtí, odboroví, svazáčtí nebo univerzitní funkcionáři usilovali o zachování generační jednoty a společenské konformity. Jejich nároky nicméně vyvolávaly specifická reakce studentských aktivistů, kteří se například prostřednictvím studentských klubů snažili zviditelnit jako specifická generační skupina a prosadit ve veřejném prostoru svojí odlišnost.

Klíčová slova

Vysoké školství ve Varšavě, Praze, Bratislavě, univerzitní studenti, myšlenkový svět, alternativní představy řádu, mentalita, střední Evropa, 1956-1968, intimita, rovnost, odlišnost.

Annotation

The dissertation thesis “The World of Meaning of the Young intelligentsia: Intimacy, Equality and Difference in Central Europe 1956-1968” deals with thought, mentality and conceptions of the higher education students. The thesis focuses especially on discussions and controversies between students and party, state or universities authorities. The thesis aims at frictions which spread in official discourse and arose from student demands on more space for autonomous activity. Its main concern is the way in which these controversies were related to power transformations in the Central-European dictatorship since 1956. As an example of young intelligentsia, activists of youth and student organizations at higher education in Warsaw, Prague and Bratislava have been chosen.

The thesis is divided into three parts. On the one hand, the division stems from the typology of student conceptions; on the other hand, according to Axel Honneth’s social theory, three spheres of recognition were differentiated in the modern bourgeois society: intimacy, equality and difference. Therefore, the question emerges to what degree these three spheres of recognition were changed in the state-socialist society as the state-socialism promoted alternative to the bourgeois society.

The first part researches on the conceptions of intimate, especially problems of youth sexuality, student marriage and living conditions of young families. The second part deals with the conceptions of equality in relation to centralized work-placement of students. The power authorities in the state-socialist society laid stress on social equality of all citizens, but paradoxically it produced strong inequality at a local level and undermined work, social and transnational mobility. The third parts researches on conceptions of difference. In this case, authorities claimed generation unity and culture uniformity for the whole society. Their claims, however, provoked specific reaction of student activists who struggled for visibility and difference in the public space, e.g. by establishment and operation of student clubs.

Keywords

Higher education in Warsaw, Prague, Bratislava, University students, World of Meaning, Communist Ideology, Mentality, Central Europe, 1956-1968, Intimacy, Equality, Difference.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně, použil jen uvedené prameny a literaturu a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 9.1. 2012

Zdeněk Nebřenský

Poděkování

Chtěl bych na tomto místě poděkovat všem, kteří se na vzniku této práce podíleli nápadem, radou nebo komentářem. Pokud se podařilo jejich podnětné připomínky zapracovat, přispěli nepochybně ke konzistentnějším částem textu. Za všechny problémy a nejasnosti jsem odpovědný sám jako autor. Na prvním místě bych rád poděkoval Prof. Milošovi Havelkovi (Praha) za trpělivost a dlouholetou podporu. Doporučení Prof. Arpada von Klimó (Pittsburgh), Prof. Etienna Francois (Berlín) a Prof. Włodzimierze Borodzieje (Varšava/Jena) pomohla otevřít nejedny dveře a zpřístupnit archivní fondy, které by jinak určitě zůstaly zavřené. Kolegové a kolegyně na doktorandských seminářích nebo přátelé z oboru Martin Klimke (New York), Katja Hoyer (Jena), Iris Engemann (Berlín), Luma Gatejel (Řezno), Joachim Häberlen (Chicago) a Michael Voříšek (Praha) patřili mezi čtenáře prvních textů a opakovaně upozorňovali na metodická úskalí práce. Stipendium Česko-německého fondu budoucnosti a obecně-prospěšné nadace Hertie mi během doktorandského pobytu na Humboldtově a Svobodné univerzitě v Berlíně umožnilo seznámit se s aktuálními diskusemi v soudobých dějinách a pracovat s nejnovější cizojazyčnou literaturou; díky Akademické informační agentuře MŠMT a Programu CEEPUS jsem mohl uskutečnit archivní výzkum v Bratislavě a ve Varšavě. Archivní prameny tvoří empirickou základnu většiny historických zkoumání – teprve po jejich zpřístupnění ze strany archivářů mohou historici a historičky začít pracovat. Bez pomoci Winfrieda Schulzeho z Archivu Humboldtovi univerzity, Zdeňka Pousty a Ondřeje Polišenského z Archivu Univerzity Karlovy, Krzysztofa Pileckého z Archivu Varšavské univerzity a Viliama Csádera z Archivu Komenského univerzity v Bratislavě by nebylo na čem stavět. Velký dík patří také Aleně Noskové z Národního archivu v Praze. Stanislavu Holubcovi (Jena), Michalu Pullmanovi (Praha) a Michalu Kopečkovi (Praha) děkuji za metodologické inspirace, Pavlu Kolářovi (Postupim/Florencie) pak za kritickou četbu prvních kapitol práce.

Praha, leden 2011

Obsah

1. Úvod.....	9
1.1 Otázky.....	18
1.2 Pojmy a koncepty.....	20
1.3 Stav bádání a pramenná základna.....	26
1.4 Členění práce.....	32
2. Intimita, sexualita a manželství	36
2.1 Rozpad stalinského řádu v Polsku	40
2.1.1 Sexuologie jako producentka představ o sexualitě.....	46
2.1.2 Akademická moc a sexuální zneužívání studentek.....	50
2.1.3 Porušování „socialistické“ morálky na vysokoškolských kolejích.....	53
2.1.4 Představy o sexuálním chování a sexuálních praktikách.....	60
2.1.5 Krize studentského manželství.....	64
2.2 Transformace stalinského panství v Československu.....	67
2.2.1 Intimita a manželství v českém případě: manželské koleje v Praze.....	80
2.2.2 Manželství mezi populační politikou a prostorem k bydlení.....	85
2.3.1 Problém sexuální výchovy a manželství ve slovenském případě.....	95
2.3.2 Studentské manželství a prostor: význam mezigeneračních vztahů.....	102
2.3.3 Představy o sexuálním životě západní mládeže.....	107
2.4 Závěrečné srovnání a shrnutí.....	115
3. Zaměstnanost a umíst'ování absolventů.....	119
3.1 Zaměstnanost absolventů v polském případě: rozpad stalinského panství, ustanovení „liberálního“ režimu a obnova mocenských nároků.....	120
3.2 Umíst'ování absolventů v českém případě: kontinuita stalinského panství a přijetí mocenských poměrů vysokoškolskými absolventy.....	139
3.3 Rozmíst'ování absolventů ve slovenském případě: postupný rozpad stalinského panství, vznik lokálních mocenských vztahů a svéhlavost absolventů.....	157
3.4 Závěrečná úvaha a srovnání.....	177

4. Kluby, klubovny a klubový život	182
4.1 Studentské kluby v polském případě: od kritické veřejnosti ke konzumu populární kultury.....	187
4.2 Studentské kluby v českém případě: od sovětského příkladu k přijetí polských vzorů.....	209
4.3 Studentské kluby ve slovenském případě: lokální tradice ve středoevropském kontextu.....	232
4.4 Závěrečná úvaha a srovnání.....	247
5. Závěr: myšlenkový svět mladé inteligence mezi socialismem a kapitalismem.....	252
Seznam vyobrazení.....	268
Seznam pramenů literatury.....	269

1. Úvod

„Společným jmenovatelem všech nesprávných názorů, tendencí a morálních problémů na vysokých školách je ideová nezralost mnoha studentů a vliv různých forem buržoasní a maloburžoasní ideologie na jejich myšlení ...“¹ Tato slova pronesl předseda vysokoškolské rady a tajemník ústředního výboru Československého svazu mládeže Zdeněk Týmal na jeho VII. plenárním zasedání 19. září 1957. Referát se zabýval „ideově-výchovnou“ prací ČSM mezi vysokoškolskou mládeží. Studující byli chápáni jako významná část mladé generace a představitelé budoucí socialistické inteligence, která se podílela na výstavbě socialistické společnosti.² Autoři referátu uvedli, že místo otevřené výměny názorů a podnětných diskusí, se snažili svazáčtí aktivisté dosáhnout „jednomyslnosti“ studujících „mechanicky“ a bez jejich vytrvalého přesvědčování. Referát charakterizoval situaci mezi vysokoškoláky jako „názorovou diferenciaci“, která probíhala podle různých hledisek na otázky společenského, politického a kulturního života.

Myšlení vysokoškolských studentů ve střední Evropě v letech 1956-1968 je předmětem této práce.³ Více než čtyři desetiletí trvající historické reflexe fenoménu takzvaných „studentských hnutí“ přinesla řadu interpretací, pojetí a přístupů, které hledaly odpověď na otázku, proč se studenti v roce 1968 snažili změnit etablovaný společenský řád. Odborná literatura s oblibou zdůrazňovala afinity jednotlivých národních případů, takže se například bouřící studenti v Polsku v březnu 1968 odvolávali na stejná hesla a hodnoty jako jejich čeští a slovenští vrstevníci.⁴ Sympatie a pocity solidarity s idejemi Pražského jara vyjadřovali mimo jiné východoněmečtí studenti, jejichž otcové patřili k vlivným stranickým funkcionářům.⁵ Pražskému jaru a Polskému březnu 1968 bývá také přičítána aktivizace studentů vysokých škol v Moskvě a Kyjevě, kterou se znepokojením sledovalo sovětské stranické vedení.⁶ V kauzálním řetězci se zdála být „studentská hnutí“ následkem minulých událostí, proto mohla československá mládež, zvláště studenti přivítat v roce 1968 reformní kurz, přestože

¹ Návrh referátu o práci ČSM na vysokých školách pro VII. plenární zasedání Ústředního výboru ČSM, in: Národní archiv (NA), fond (f.) ÚV ČSM – Praha, karton (kr.) 146 – 18, str. 9.

² Ibid., str. 3 nn.

³ Označením *studenti*, které odpovídá jazyku dobových pramenů, jsou myšleny osoby mužského a ženského pohlaví, přijaté ke studiu na vysoké škole. Termín *studenti* zahrnuje také studentky, nebude-li uvedeno jinak. Na některých místech používám ze stylistických důvodů synonymum *studující*.

⁴ EISLER, Jerzy, *Polski rok 1968*, IPN, Warszawa 2006, str. 11. Srov. TÝŽ, *Marzec 1968: geneza, przebieg, konsekwencje*, PWN, Warszawa 1991, str. 11.

⁵ WOLLE, Stefan, *Der Traum von der Revolte: Die DDR 1968*, Christoph Links Verlag, Berlin, 2008.

⁶ DURMAN, Karel, *Útěk od praporů – Kreml a krize impéria 1964-1991*, Karolinum, Praha 1998, str.84.

vzhledem ke svým minulým zkušenostem [rozuměj z roku 1956, 1963, 1965, 1967] k němu vyjadřovali výhrady.⁷ Později se „studentská hnutí“ stala předchůdcem demokratických revolucí z roku 1989, takže tvrzení, podle kterého varšavští studenti již v roce 1968 požadovali svobodu, demokratizaci, liberalizaci nebo život v pravdě nemusí znít až tak překvapivě.⁸ Požadavky pražské studentské mládeže pro změnu zahrnovaly například základní občanské svobody, obnovení Ústavního soudu nebo solidaritu s polskými a francouzskými kolegy.⁹ Nacionalismus mladých Slováků byl stejně silný jako národní cítění jejich otců, avšak odlišné významy, které přikládali slovům demokracie a práva, poukazovaly na generační rozdíly. Mladí požadovali na každém kroku spíše akci než slova.¹⁰ Takřka politickým programem v historiografii se stalo srovnání Východu a Západu popřípadě zobecnění „studentských hnutí“ na celosvětový fenomén. Studentská generace „Osmašedesátníků“ na Východě se lišila od svých protějšků na Západě menší rolí, kterou hrála v reformním hnutí, protože rozhodující postoje ke změnám a krátkodobé politické probuzení pramenily na Východě v roce 1968 ze středu společnosti.¹¹ Jedinečnost jugoslávských studentů zase spočívala v jejich identifikaci s protestním hnutím jak na Západě tak na Východě, včetně velké pozornosti věnované Československu.¹² Intenzivní komunikaci mezi Západem a Východem v roce 1968 potvrzovala například návštěva Rudi Dutschkeho v Praze, setkání zástupců americké SDS se severovietnamskou delegací v Bratislavě nebo účast západoevropských studentských vůdců na festivalu mládeže a studentstva v Sofii.¹³ Jak na Západě tak na Východě podporovali studentští aktivisté

⁷ SKILLING, Harold Gordon, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1976, str. 596.

⁸ EISLER 2006, str. 11.

⁹ GOLAN, Galia, *Reform Rule in Czechoslovakia – The Dubček Era 1968-1969*, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, str. 71 nn.

¹⁰ GOLAN 1973, str. 73.

¹¹ FREI, Norbert, *1968 – Jugendrevolte und globaler Protest*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2008, str. 190.

¹² Srov. Kanzleiter, Boris, 1968 in Yugoslavia: Student Revolt between East and West, in: KLIMKE, Martin, PEKELDER, Jacco, SCHARLOTH, Joachim (ed.), *Between Prague Spring and French May, Opposition and Revolt in Europe, 1960-1980*, Berghahn Books, New York, Oxford, 2011, str. 90. Srov. KANZLEITER, Boris (Hrsg.), *1968 in Jugoslawien: Studentenproteste und kulturelle Avantgarde zwischen 1960 und 1975*, Dietz, Bonn 2008. TÝŽ, *Die „Rote Universität“: Studentenbewegung und Linksopposition in Beograd 1964-1975*, VSA, Hamburg 2011.

¹³ Srov. BREN, Paulina, 1968 East and West: Visions of Political Change and Student Protest from across the Iron Curtain, in: HORN, Gerd Rainer, KENNEY, Padraic, *Transnational movements of change: Europe 1945, 1968, 1989*, Roman&Littlefield, Lanhan 2004. SCHMITDTKE, Michael A., Reform, Revolte oder Revolution? Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS) und die Students for a Democratic Society (SDS) 1960-1970, in: GILCHER-HOLTEY, Ingrid, *1968- vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998, TATÁŽ, *‘Phantasie an die Macht’: Mai 68 in Frankreich*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1995. TATÁŽ, *Hnutí '68*

demokratizační úsilí svých vrstevníků v jihoevropských, latinskoamerických nebo asijských univerzitních městech.¹⁴ V procesech transnacionalizace, amerikanizace a globalizace překračovala „studentská hnutí“ hranice evropského kontinentu.¹⁵

Jak vyplynulo z výše provedené stručné rekapitulace nejvýznamnějších tvrzení na adresu „mladé inteligence“, dosavadní výklady operující at' už explicitně či implicitně s konceptem „studentských hnutí“ se příliš nezajímaly o předpoklady jejich vzniku respektive viděly působení těchto předpokladů většinou vně studentského prostředí. Domnívám se, že uspokojivější odpověď na tuto otázku nabízí zkoumání myšlenkového světa studentských aktivistů v dlouhodobějším časovém horizontu v komparativní perspektivě.¹⁶ Takové pojetí se neomezuje pouze na problém politizace vzájemného vztahu mezi studujícími a mocenskými elitami, nýbrž zahrnuje také předpolitickou rovinu představ a významů, které studentská generace „1968“ připisovala každodennímu životu.¹⁷ Tento přístup se tak nezaměřuje na široce politizované a medializované historické fenomény, aby nepotvrzoval uspořádání mocenských poměrů, které aktuálně ve společnosti převládaly, nýbrž se snaží přihlížet ke každodenním, mocenskými představiteli ještě nerefektovaným, přesto neméně naléhavým

na Západě: studentské bouře v USA a západní Evropě, Vyšehrad, Praha, 2004. SLOBODIAN, Quinn, What Does Democracy Look Like? (And Why Would Anyone Want to Buy it?): Third World Demands and West German Responses at 1960s World Youth Festivals, in: VOWINCKEL, Annette, PAYUK, Marcus M, LINDERBERGER, Thomas, *Cold War Cultures? Perspectives on Eastern and Western European Societies*, Berghahn Books: New York, Oxford, 2011.

¹⁴ KORNETIS, Kostis, *Student Resistance to the Greek military dictatorship: Subjectivity, Memory, and Cultural Politics, 1967-1974*, PhD. Thesis EUI Firenze 2005-2006. Srovnej monotematické číslo časopisu *Revista Aventuras na História – maio de 2008* pod redakcí LOPES, Reinaldo José, de CASTRO LIMA, Claudia, PALMEIRA, Cristina. Dále například NEELSEN, John P., *Student unrest in India: a typology and a socio-structural Analysis*, Weltforum Verlag, München, 1973. SMITH, Henry De Witt, The Origins of Student Radicalism in Japan, TSURUMI, Kazuko, Some comments on the Japanese student movement in the sixties, in: *The Journal of Contemporary History* 1/5 (1970), str. 87 – 112.

¹⁵ FIETZE, Beate, 1968 als Symbol der ersten globalem Generation, in: *Berliner Journal für Soziologie* 3 (1997), str. 371 – 387. FRANCOIS, Etienne (Hrg.), *1968 – ein europäisches Jahr?*, Leipziger Univ.-Verlag, Leipzig, 1997. SIEGFRIED, Detlef, *Time is on my side: Konsum und Politik in der westdeutschen Jugendkultur der 60er Jahre*, Wallstein-Verl., Göttingen, 2006. KLIMKE, Martin, *The Other Alliance: Global Protest and Student Unrest in West Germany and the U.S., 1962-1972*, Princeton University Press, Princeton, 2009.

¹⁶ Srov. SCHMIDTKE, Michael, *Der Aufbruch der jungen Intelligenz. Die 68er Jahre in der Bundesrepublik und den USA*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main 2003, str. 11. ETZEMÜLLER, Thomas, *1968 – Ein Riss in der Geschichte? Gesellschaftlicher Umbruch und 68er Bewegungen in Westdeutschland und Schweden*, UVK Verlagsgesellschaft mbH, Konstanz, 2005, str. 9. MALINOWSKI, Stephan, SEDLMAIER, Alexander, „1968 als Katalysator der Konsumgesellschaft: Performative Regelverstöße, kommerzielle Adaptionen und ihre gegenseitige Durchdringung, in: *Geschichte und Gesellschaft* 2 (2006), str. 242.

¹⁷ Srov. KOLÁŘ, Pavel, Sozialistische Diktatur als Sinnwelt. Repräsentationen gesellschaftlicher Ordnung und Herrschaftswandel in Ostmitteleuropa in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien* 40/41 (Dezember 2007), str. 24 mn. Srov. THAA, Winfried, *Die Wiedergeburt des Politischen. Zivilgesellschaft und Legitimitätskonflikt in den Revolutionen von 1989*, Leske und Budčich, Opladen, 1996.

očekáváním, která řadoví občané, včetně studentů, směřovali na reprezentanty komunistického panství. Přestože o svých představách, potřebách nebo očekáváním „mluvili“ studenti výrazovými prostředky oficiálního diskurzu, neznamenalo to, že by jejich požadavky a nároky vycházející z každodenních zkušeností nebyly pojmově přístupné. Většina studentských aktivistů o svých představách a požadavcích „mluvila“ a „psala“ oficiálním jazykem, ale tím, jak je uváděla do jiných souvislostí než straničtí nebo svazáčtí funkcionáři, přizpůsobovala nebo jim dokonce dávala vlastní od funkcionářů odlišný význam.

Historickým srovnáním myšlenkového světa českých, slovenských a polských studentů v letech 1956 – 1968 se práce zabývá z několika důvodů. Studenti jako skupina historických aktérů představovali v poválečné střední Evropě socialistickou inteligenci, která měla dávat „smysl“ komunistickému panství a produkovat jeho význam pro většinu společnosti.¹⁸ Komunistické panství bylo sice zajišťováno sítí institucí, které dohlížely na každodenní život socialistických občanů; často bylo prosazováno fyzickým nebo psychickým násilím; v první řadě jej ale legitimizovala ideologie nového socialistického člověka.¹⁹ Komunistické panství nebylo reprodukováno pouze v každodenních praktikách, nýbrž muselo být také významově zdůvodněno. Mohlo být účinné pouze tehdy, když bylo pro většinu společnosti smysluplné. Jeho symbolickou přitažlivost měla zakládat právě socialistická inteligence.²⁰ Proto středoevropské mocenské elity kladly silný důraz na myšlenkovou jednotu studujících.²¹ Studenti ztělesňovali nového socialistického člověka.²² Socializovali se v novém společenském řádu a neměli žádnou osobní zkušenost s meziválečnou občanskou společností. Jejich myšlení měla ovlivňovat ideologie, která občanský řád radikálně odmítala.

¹⁸ KOPEČEK, Michal, *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*, Argo, Praha 2009, str. 349.

¹⁹ LINDENBERGER, Thomas (Hrsg.), *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur: Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 1999, str. 20 nn. Srov. TÝŽ, *Volkspolizei: Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952-1968*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 2003, str.15 nn.

²⁰ Srov. KUSIN Vladimír V., *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, Macmillan Press, London and Basingstoke 1972, str. 55 nn.

²¹ Mocenskými elitami jsou míněny institucionalizované neformální skupiny, které reprezentovaly některou politickou například komunistickou stranu nebo takzvanou společenskou organizaci například představitelé odborů, svazu pro spolupráci s armádou, tělovýchovné jednoty, společnosti pro přátelství se Sovětským svazem, různých oficiálně povolených spolků a zájmových sdružení typu filatelistů, včelařů atd.

²² RÉVÉSZ, László, *Studenten im Sozialismus*, Europaverlag, Wien, 1981, str. 218 nn.

Zkoumání zahrnuje časové období vymezené roky 1956 až 1968. Uvedená léta jsou v soudobých dějinách střední Evropy vnímána jako „revoluční“ mezníky, které prostřednictvím polských a maďarských událostí roku 1956 na jedné straně, i československé a polské krize 1968 na straně druhé, symbolizovaly zásadní zlom v legitimitě socialistické diktatury.²³ Transnacionální přístupy v historiografii dále zdůrazňují globální souvislosti blízkovýchodní krize roku 1956 nebo vnitropolitických problémů západních liberálně-demokratických společností v roce 1968.²⁴ Neméně relevantní je toto časové vymezení pro myšlenkový svět samotných studujících. Jak v roce 1956 tak roku 1968 patřili polští, čeští a slovenští studenti k předním aktérům veřejného protestu a středoevropské společnosti spojovaly se studenty liberálně-demokratické představy.²⁵ Rovněž straničtí funkcionáři jako integrální členové těchto společností sdíleli podobné přesvědčení, přestože o něm hovořili marxisticko-leninským jazykem.²⁶ Odtud nejspíše pramenil jejich opakovaný důraz na aktivní zapojení studujících do socialistické výstavby. Vytváření socialistické diktatury nebyl ovšem žádný jednorázový projekt, který by se uskutečnil během krátké doby na přelomu čtyřicátých a padesátých let.²⁷ Spíše se rozvinul v dlouhodobé každodenní symbolické boje o prosazení významů spjatých s komunistickým panstvím, které si studenti měli osvojit.²⁸ Politické události v roce 1956 nebo 1968 pak zásadně měnily význam tohoto několik desetiletí budovaného projektu.

²³ BEYRAU, Dietrich, *Das Tauwetter und die Folgen: Kultur und Politik in Osteuropa nach 1956*, Ed. Temmen, Bremen, 1988, str. 8 nn. HAHN, Hans Henning (Hrsg.), *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, Akad.-Verl., Berlin, 1996, str. 7 nn. Srov. SKILLING 1976. GOLAN 1973. DURMAN 1998. WILLIAMS 1997.

²⁴ HEINEMANN, Winfried, *Das internationale Krisenjahr 1956: Polen, Ungarn, Suez*, Oldenbourg Verlag, München, 1999. KLIMKE, Martin, SCHARLOTH, Joachim (ed.), *1968 in Europe, A History of Protest and Activism, 1956-1977*, Palgrave Macmillan: New York, 2008.

²⁵ Srov. MACHCEWICZ, Pawel, *Polski rok 1956*, Mówia wieki, Warszawa 1993, str. 64 nn. CIESIELSKI, Stanislaw, *Wroclaw 1956*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, str. 102 nn. MATTHEWS, John P., *Majáles 1956: nevydařená revolta československých studentů*, Ústav soudobých dějin AV ČR, Brno, 2000. BLAHA, Anton, *Pyžamová revolúcia*, Nebojsa, Bratislava, 2007. RÉVÉSZ, László, *Jugendbewegungen im Ostblock*, Europaverlag, Wien 1985. OTÁHAL, Milan, *Studenti a moc v českých zemích 1968-1989*, Dokořán, Praha, 2003, str. 12 nn.

²⁶ DURMAN 1998, str. 83 nn., GOLAN 1971, str. 105.

²⁷ Srov. CONNELLY, John, *Ztročená univerzita – sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*, Karolinum, Praha 2008, str. 327. KAPLAN, Karel, *Nekrvavá revoluce*, Mladá fronta, Praha 1993, str. 212 nn. MAŇÁK, Jiří, *Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence*, in: KÁRNÍK, Zdeněk, KOPEČEK, Michal (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Dokořán, Praha 2004, str. 110-155. CICHOCKI, Bartosz, JÓŹWIAK, Krzysztof, *Najważniejsze sa kadry: Centralna Szkoła Partyjna PPR/PZPR*, Trio, Warszawa, 2006.

²⁸ Srov. DAVID-FOX, Michael, *Revolution of the Mind – Higher learning among the bolsheviks, 1918-1929*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1997.

Srovnávané případy představují odlišné typy proměny panství ve střední Evropě ve druhé polovině dvacátého století. Tyto proměny měly vliv na myšlení varšavských, pražských a bratislavských studentů různým způsobem. Jako příklad byli vybráni členové a členky fakultních organizací ZSP a ČSM na univerzitách ve Varšavě, Praze a Bratislavě. Odborná literatura připisuje studentské nespokojenosti v polském případě „transnacionální“, v českém případě „lokální“ a ve slovenském případě „nacionální“ motivy. Na varšavské studenty údajně působily ideje, osoby a předměty (například západní publikace a časopisy), které přicházely do Polska v rámci mezinárodní spolupráce ZSP s komunistickými popřípadě radikálně socialistickými studentskými svazy ze západní Evropy, zvláště z Francie a Spolkové republiky Německo.²⁹ Dále polské studenty a studentky ovlivňoval konflikt na Blízkém východě, vystěhovalectví do Izraele a protisovětské respektive protiruské nálady ve značné části polské společnosti.³⁰ Naproti tomu rozpory a konflikty v pražských, plzeňských, brněnských nebo olomouckých organizacích ČSM vyvolávali studentští aktivisté, kteří požadovali méně stranického dohledu a více prostoru pro samostatnou studentskou činnost na fakultách a univerzitách.³¹ Konečně svazácké organizace na bratislavských a košických vysokých školách rozdělovala aktivizace slovenského národního hnutí v šedesátých letech a diskuse kolem rehabilitace odsouzených v procesech s „buržoazními nacionalisty“.³² Přestože „transnacionální“, „lokální“ nebo „nacionální“ motivy hrály při aktivizaci řadových studentů a studentek v padesátých a šedesátých letech na středoevropských univerzitách důležitou roli, nelze je takto jednoznačně spojovat s konkrétním národním případem. Jak bude dále při výkladu jednotlivých problémů podrobně ukázáno byly různou měrou v různé době přítomné ve všech srovnávaných případech.

Mezi další důvody proč srovnávat zvolené případy by bylo možné uvést různé postoje varšavských, pražských a bratislavských studentů k Sovětskému svazu, zvláště k závěrům XX. sjezdu KSSS.³³ Zatímco závěry XX. sjezdu KSSS byly záhy

²⁹ DURMAN, 1998, str. 82, EISLER 1991, str. 60.

³⁰ EISLER 1991, str. 89 nn., EISLER 2006, str. 102 nn.

³¹ Srov. CONNELLY 2008, str. 307. Viz Celostátní konference studentů vysokých škol Praha 18.-19. prosince 1965, *Student 4/II*, 26.ledna 1966.

³² LONDÁK, Miroslav (eds.), *Predjarie: politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*, VEDA, Bratislava 2002, str. 374. Srov. SKILLING 1976, str. 49.

³³ Srov. BEHREND, Jan C., *Die Erfundene Freundschaft - Propaganda für die Sowjetunion in Polen und in der SBZ/DDR*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 2006, str. 11 nn. Srov. KŘEŠŤAN, Jiří, „KSC, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925-1939)“, in: KÁRNÍK, KOPEČEK 2004, str. 108. ČIERNA-LANTAYOVÁ,

přeloženy do polštiny a rychle se s nimi seznamovala široká veřejnost, včetně mnoha vysokoškolských studentů, v českém případě byly dlouho omezeny na úzkou skupinu nejvyšších stranických funkcionářů, kteří je zpřístupnili nejprve vedoucím pracovníkům stranických organizací. S přibývajícím aktivizací stranické základny a množícími se nejasnostmi bylo stranické vedení nuceno vydat jejich závazný výklad určený pro řadové straníky, mezi které patřili i vysokoškoláci.³⁴ S jistým zpožděním byl podobný výklad připraven i pro vedoucí pracovníky společenských organizací například odborů a svazu mládeže.³⁵ Ve slovenském případě byla recepce závěrů XX. sjezdu podobná jako v českém případě, vysokoškoláci se o nich dozvěděli prostřednictvím svých kolegů-straníků nebo jako náhodní účastníci stranických schůzí na fakultách. Jistá odlišnost spočívala ve slovenském případě ve zprostředkující úloze polského tisku, který byl k dispozici v Polském kulturním středisku v Bratislavě. Několik mladých vysokoškolských asistentů a jejich studentů zajímajících se o aktuální politické problémy chodilo polské noviny referující o závěrech XX. sjezdu do střediska číst. Zkoumání Johna Connellyho odhalilo zásadní rozdíl, který navíc úzce souvisel s myšlenkovým světem středoevropských studentů – rozdílný stupeň sovětizace polské a české akademické kultury. Polské vysoké školy se vyznačovaly mnohem silnější personální a intelektuální kontinuitou s meziválečným obdobím než české.³⁶ O situaci na slovenských vysokých školách vzhledem k nedostatku systematictějšího zkoumání můžeme vyslovit jen prozatímní závěry na základě analogie. Poválečné odsouzení autoritativního „slovenského štátu“ využívané účelově KSČ a KSS v politickém boji a odchod významné části slovenské inteligence do exilu po roce 1948 vytvořili předpoklady pro vysokou míru sovětizace akademického prostředí, i když menší než v českém případě.³⁷

Dagmar, *Ruská otázka v politických názorech na Slovensku 1941-1943*, in: Historické štúdie 44 (2006), str. 71 nn. SKILLING 1976, str. 15.

³⁴ Srov. Kolář, Pavel, Welch ein Galimathias! Die Auseinandersetzungen in den regionalen und lokalen Organisationen der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei nach dem XX. Parteitag der KPdSU, in: BRUNNBAUER, Ulf (ed.), *Alltag und Ideologie im Realsozialismus*, Berlinek Osteuropa Info 23, Berlin, 2005, str. 34-42. Srov. XX. sjezd KSSS a závěry vyplývající pro práci naší strany: Z referátu předneseného s. Antonínem Novotným na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.-30.3. 1956, *Mladá fronta XII/87*, 10. duben 1956.

³⁵ Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2.

³⁶ Srov. CONNELLY 2008, str. 443.

³⁷ Srov. FROMMER, Benjamin, *National Cleansing – Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, str. 322 nn. LONDÁKOVÁ, Elena, Pokus o modernizáciu slovenskej školy v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, in: *Historické štúdie* 44 (2006), str. 141-142. FELAK, James Ramon, Conflicts over the State Monopoly of Education in Slovakia, 1945-1948: Catholics, Communists and Democrats, in: *Contemporary European History* 4/17 (2008), str. 505-522.

Dalším argumentem zdůvodňující volbu varšavského, pražského a bratislavského případu byla proměna panství na vysokých školách ve střední Evropě po roce 1956. Rozpad stalinského řádu byl polskými studujícími reflektován dlouho před XX. sjezdem KSSS: během několika let následujících po roce 1956 došlo k „destalinizaci“ intelektuálního života.³⁸ Začátkem šedesátých let se politická „liberalizace“ změnila v upevňování komunistické moci a polské stranické vedení začalo omezovat rozsah studentských aktivit.³⁹ Naproti tomu myšlení pražských studentů ovlivňovaly protikladné procesy: diskuse kolem závěrů XX. sjezdu KSSS na dubnovém II. sjezdu svazu československých spisovatelů a květnový studentský karneval vyvolaly velká očekávání. Zprávy o polských a maďarských událostech, snaha komunistického vedení v Praze a v Bratislavě zabránit kontaktům československých občanů se severními a jižními sousedy i zvýšený dohled regionálních a lokálních úřadů nad polskou menšinou na severní Moravě a maďarskou minoritou na jižním Slovensku nebo podzimní odmítnutí „reformních“ návrhů IV. plenárního zasedání ÚV ČSM, předznamenávaly posilování stranického dohledu.⁴⁰ Doba „tání“ zasáhla československé univerzity teprve v polovině šedesátých let.⁴¹ Změna politického kurzu ve Varšavě po roce 1956 se neomezovala pouze na střídání stáží na úrovni stranického vedení a kooptace Gomulkovy skupiny do předsednictva ÚV PSDS, nýbrž proběhla v mnoha dalších politických a společenských organizacích na regionální a lokální úrovni, včetně fakultních organizací ZSP na Varšavské univerzitě.⁴² Západní a severní hranice Polska se na několik let pootevřely pro mnoho „obyčejných“ občanů, kteří mohli vycestovat do západní Evropy.⁴³ Představitelé ZSP i mnoho dalších polských studentů se rychle seznamovalo s kulturou a životním stylem západoevropské mládeže. V rámci akademické výměny mezi západoevropskými a polskými vysokými školami proudila

³⁸ Srov. LESZCZYŃSKI, Adam, *Sprawy do zalatwienia – Listy do „Po Prostu“ 1955-1957*, Trio, Warszawa, 2000, str. 19 nn.

³⁹ Nauka i wychowanie, *ITD 43/IV*, 27 Października 1963; ‘O wzmozenie pracy społeczno-wychowawczej w środowisku studenckim’ – Omówienie referatu, *ITD 43/IV*, 27 Października 1963; Wielkie cele – omówienie przemówienia sekretarza KC PZPR Artura Starewicza na Krajowej Naradzie aktywu ZSP, *ITD 44/IV*, 3 Listopada 1963.

⁴⁰ Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 142-2.

⁴¹ GOLAN 1971, str. 7 nn., SKILLING 1976, str. 39 nn.

⁴² Srov. ANDRUSZKIEWICZ, Zdzisław. CZAJKA, Stanisław. MACISZEWSKI, Jarema, *ZMS w szkole wyższej*, Związek Młodzieży socjalistycznej, Warszawa, 1963. HILLEBRANDT, Bogdan, *Stoleczna organizacja ZMS*, in: pod redakcją Bogdana Hillebrandta, *Posepowe organizacje młodzieżowe w Warszawie 1864-1976*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, str. 250 nn. CZAJKA, Stanisław Czajka (red.), *ZMS w szkole wyższej*, KC ZMS – Wydział młodzieży studenckiej, Warszawa, 1963. *X lat Zrzeszenie Studentów Poskich 1950-1960*, Państwowe Wydawnictwo „Iskry“, Warszawa, 1960.

⁴³ SOWIŃSKI, Paweł, *Wakacje w Polsce Ludowej – Polityka władz i ruch turystyczny, 1945-1989*, Trio, Warszawa 2005, str. 83 nn.

do Polska západní kulturní produkce, která byla překládána do polštiny: západní literatura, film a hudba ovládly intelektuální diskuse a podílely se na vzniku alternativní veřejnosti.⁴⁴ Tuto myšlenkovou dynamiku přibrzdila až ve druhé polovině šedesátých let Gomulkova sílící „ortodoxie“ a lpění na „leninských“ principech.⁴⁵ Ve srovnání s polským případem, se na „destalinizaci“ českých a slovenských vysokých škol v šedesátých letech mnohdy podíleli straničtí funkcionáři, kteří na nich na konci čtyřicátých let prosazovali stalinský výklad marxismu-leninismu. Personální obměna se omezila na činovníky a činovnice, kteří se nejvíce angažovali v čistkách v období inscenovaných politických procesů. Československé státní hranice byly po několikaměsíčním uvolnění na přelomu roku 1955/56 pro řadové studující opět uzavřeny.⁴⁶ Zprostředkující úlohu mezi československými a západoevropskými univerzitami obstarávali až do začátku šedesátých let výhradně prověřeni straničtí důvěrníci a vysoce postavení svazáčtí funkcionáři.

V neposlední řadě hrála ve volbě srovnávaných případů důležitou roli také reciproční setkávání a vzájemné sblížení mezi polskými, českými a slovenskými studenty. Aktivisté v Praze, Brně, Olomouci, Bratislavě nebo Košicích často využívali příklady polských vrstevníků jako výraz svých vlastních představ, jejichž naplnění očekávali od stranických a vysokoškolských funkcionářů. Českoslovenští studenti a studentky opakovaně poukazovali na možnosti, kterými polští vysokoškoláci a vysokoškolačky až do poloviny šedesátých let disponovali.⁴⁷ V řadách polských studentů můžeme zase vysledovat opačný jev: varšavští aktivisté vnímali u pražských vysokoškoláků přehnanou stylizaci a pocity výlučnosti při reprezentaci středoevropského socialismu v západní Evropě. Daleko větší sympatie projevovali k bratislavským studentům, s kterými solidarizovali kvůli procesům s takzvanými buržoazními nacionalisty, přestože studenti v Bratislavě se dívali na polskou stranu společné hranice spíše sporadicky.⁴⁸ V jednotlivých pasážích příslušných kapitol bude také přihlédnuto k různorodým a proměnlivým představám varšavských, pražských a bratislavských studentů o jejich sovětských, východoněmeckých, maďarských, západoněmeckých, rakouských nebo švédských souputnících.

⁴⁴ Srov. KŘEN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Argo, Praha, 2005, str. 702-703.

⁴⁵ EISLER 2006, str.145, EISLER 1991, str. 56.

⁴⁶ RYCHLÍK, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1948-1968*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, str. 54 nn.

⁴⁷ Viz kapitola II a kapitola IV.

⁴⁸ Srov. GASIOR, Grzegorz, *Stalinowska Słowacja – Proces ‘burżuazyjny’ nacjonalistów w 1954 roku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002. Srov. Kapitolu IV dizertace.

1.1 Otázky

Během šedesátých let dospívala ve střední Evropě první generace studentů a studentek, která dosáhla vzdělání na nových socialistických školách. Tato generace měla představovat socialistickou inteligenci, jejíž myšlenkový svět určoval komunistický světonázor.⁴⁹ Předpokladem studia na českých a slovenských výběrových středních a vysokých školách bylo členství v Československém svazu mládeže (ČSM), který sdružoval mladé lidi ve věku od patnácti do dvaceti šesti let. Postupem doby se členství stávalo formálním, v ojedinělých případech nebylo k přijetí na školu nutné.⁵⁰ Situace na polských univerzitách byla naproti tomu mnohem rozmanitější. Hlavním důvodem nebyl pouze jejich vyšší počet nebo výjimka jakou představovala katolická univerzita v Lublinu, nýbrž především činnost hned několika studentských a mládežnických organizací.⁵¹ Nejvíce studujících se organizovalo ve Svazu polských studentů (ZSP), který neměl tak výrazně politicky vyhraněný profil jako například Svaz socialistické mládeže (ZMS) nebo Svaz vesnické mládeže (ZMW).⁵²

Gordon H. Skilling ve svém vyostřeném tvrzení psal o masových organizacích typu ČSM jako „převodových pákách“ komunistické strany.⁵³ Spolupracovníci a spolupracovnice stranického předsednictva, sekretariátu a jednotlivých oddělení ústředního výboru dohlíželi nejen nad regionálními a lokálními stranickými organizacemi, nýbrž také díky všemocnému aparátu kontrolovali kulturu, školství a vědu; řídili tisk, rozhlas a později televizi.⁵⁴ Podobně v polském případě měli podle

⁴⁹ Srov. KOSIŃSKI, Krzysztof, *O nowa mentalność: Życie codzienne w szkołach 1945-1956*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2000, str. 146 nn.

⁵⁰ GALIA 1971, str. 100 nn. SKILLING 1976, str. 75 nn.

⁵¹ CONELLY, str. 348 nn.

⁵² V dubnu 1964 uváděl pracovník rektorátu v dopise pracovníkům odboru organizace a plánování na Ministerstvo vysokého školství, že na varšavské univerzitě má ZSP 6308 členů, ZMS 820 a ZMW 184. Kromě toho byly na univerzitě dále činné: sportovní akademický svaz 1031 členů, společnost polsko-sovětského přátelství 104, polská turistická a vlastivědná společnost 103, diskusní filmový klub 95, společnost pro rozvoj západních zemí /tj. regionů připojených k Polsku na Odře a Nise po roce 1945/ 84, studentské sdružení přátel OSN 20 členů, počet členů společnosti polsko-čínského přátelství nebyl uveden. Studenti mohli být členy několika organizací najednou. Počet členů nelze chápat absolutně, protože v jiném dopise ze stejného období uváděl pisatel odlišná čísla, přestože vzájemný poměr členstva mezi jednotlivými organizacemi byl relativně stejný, tj. nejpočetnější bylo ZSP. Kromě toho pracovaly na jednotlivých univerzitních fakultách a katedrách studentské vědecké kroužky, které rovněž sdružovaly studující. Pracovníci ministerského odboru organizace a plánování posílali každoročně na univerzitu formuláře, kam měly být zmiňované počty organizovaných studentů a studentek vyplňovány. Nicméně odpovědní zaměstnanci rektorátu vyplňovali formulář jako takzvaný „plánovaný počet“. Srov. ‘Zestawienie organizacji studenckich i kół naukowych’, na pismo Ministerstwo Szolnictwa Wyszego z dnia 10.XII.1963, Departament planowania i organizacji – Organizacje studenckie i kola naukowe UW, 1964.02.20 – 1965.12.13, in: Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (AUW), sign. Ac 1132/015.

⁵³ SKILLING 1976, str. 28.

⁵⁴ Jak vyplývá ze studie K.Kaplana i J.Peška „aparát“ ústředního výboru netvořil žádnou stálou a neměnnou „strukturu moci“ s jasně definovanými kompetencemi. Naopak procházel častými

Kosińskiego občané vyjadřovat svůj souhlasný postoj k socialistické diktatuře masovým členstvím v Polské sjednocené dělnické straně (PSDS) nebo v mnoha dalších společenských organizacích. Rozdíl spočíval v tom, že polským stalinistům se nepodařilo rozbít struktury předválečné občanské společnosti, která i přes několik let nacistické nadvlády zůstala rozvinutější a diverzifikovanější než v českém a slovenském případě. V Polsku si tak mohla řada profesních skupin například učitelé, udržet své stavovské organizace, přestože jejich počet ve srovnání s meziválečným obdobím výrazně poklesl.⁵⁵

V návaznosti na Skillinga je možné tvrdit, že se mocenské elity nevzdaly nároku ovlivňovat myšlení vysokoškolských studentů, avšak významy, které studenti mocenských nárokům připisovali, byly často jiné, než funkcionáři očekávali. V souvislosti s „diferenciací“ studentských představ o socialistické každodennosti, se komparativní výzkum varšavských, pražských a bratislavských vysokoškoláků ptá nejen na to, kdo byli ti, kteří se pokoušeli určovat jejich myšlení, nebo proč studentští aktivisté ve Varšavě a Bratislavě dokázali mocenským nárokům vzdorovat vytrvaleji než aktivisté v Praze. Nezajímá se pouze o otázky, proč se studentské myšlení mělo shodovat s představami stranických, univerzitních nebo svazáckých funkcionářů. Zkoumání především srovnává jak měla být myšlenková jednota v Československu a Polsku praktikována a jaké představy studenti ve Varšavě, Praze a Bratislavě s jednomyslností spojovaly. Do jaké míry byla studentská činnost na polských, českých a slovenských vysokých školách výrazem obecnějších ideologických změn? Jaké nové zájmy a potřeby se v poststalinské společnosti začaly objevovat a jak jejich postupné prosazování působilo na studentské aktivisty? Jaké další představy, nároky a očekávání se během „destalinizace“ na vysokých školách ve Varšavě, Praze a Bratislavě prosazovaly? V čem spočívaly rozdíly mezi myšlením vysokoškolské, středoškolské a dělnické mládeže? Jaká byla míra zastoupení jejich myšlenek, představ a názorů v oficiálních médiích? Jakou roli hrály nově vznikající nebo emancipující se studentské časopisy a časopisy pro mládež? Komparativní výzkum si dále klade otázku, do jaké míry jsou představy studujících například o manželství, bydlení, zaměstnání, cestování

reorganizacemi a podléhal fluktuaci pracovníků, takže svoji autoritu si musela jednotlivá oddělení a odbory prosazovat v každodenním vyjednávání. Srov. KAPLAN, Karel, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*, Ústav soudobých dějin AV ČR, Praha, 1993. TÝŽ, *Kořeny československé reformy*, Doplněk, Brno, str. 142 nn. PEŠEK, Jan – LETZ, Robert, *Štruktúry moci na Slovensku: 1948-1989*, vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2004, str.71 nn. Srov. PEŠEK, Jan, *Centrum moci: aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948-1989*, AEPRESS, Bratislava 2006.

⁵⁵ KOSIŃSKI 2000, str. 58.

a kultuře přístupny ve srovnatelných historických pramenech v jednotlivých národních případech. Pokud jsou ve srovnatelných historických pramenech přístupny, jakým způsobem studenti své představy vyjadřovali? Jak působila eroze stalinského panství na společenské představy varšavských, pražských a bratislavských studentů? Byla poststalinská proměna panství svázána s obnoveným nárokem na myšlenkovou jednotu nebo umožňovala rozmanitost představ a názorů? Jakým způsobem na tyto představy, názory a myšlenky působily rozdíly mezi varšavskými, pražskými a bratislavskými studenty? Odpověď na tyto otázky hledá tato práce ve zkoumání oficiálního diskurzu ve střední Evropě v padesátých a šedesátých letech 20.století.⁵⁶

1.2 Pojmy a koncepty

Předmětem této práce je „myšlenkový svět“ vysokoškolských studentů ve střední Evropě v letech 1956-1968. Nicméně dobové myšlení nebylo nezávislé na mocenském uspořádání, které v socialistické společnosti převládalo.⁵⁷ Myšlení reprezentovalo

⁵⁶ Pokud v práci používám pojem „oficiální diskurz“ jsou jím myšleny noviny, časopisy, knihy, brožury a dokumenty, které vydávala stranická nakladatelství a další „společenské“ organizace jako například odbory, studentské a mládežnické svazy atd.

Prof. Martin Sabrow konceptualizoval dějiny východoněmecké historiografie prostřednictvím pojmu *Herrschaftsdiskurs*, který lze do českého jazyka doslovně přeložit jako diskurz panství nebo volněji jako mocenský diskurz. Ten je definován jako společenská debata například o dějinách, která je inscenována stranickými elitami a nepřímo kontrolovaná rozhodnutím předsednictva vládnoucí strany. Na místo politické veřejnosti se taková debata odehrávala v řízené veřejnosti. Myšlenkové horizonty a významy skutečnosti se v socialistické diktatuře nerozvíjely spontánně nýbrž cíleně. Diskurz o dějinách se tak odehrával v politicky vykonstruované společnosti.

Sabrow se pokusil pojmem „mocenský diskurz“ uchopit strukturální zvláštnosti, které v komunikačním procesu charakterizovaly dobový vztah k minulosti. Stranické vedení se pokoušelo legitimizovat své porozumění NDR opakováním několika dějinných schémat, která měla získat co největší přesvědčivost. V oficiálním porozumění NDR byly vyřetušovány některé protichůdné obrazy a „umlčeny“ protikladné způsoby argumentace, které byly vymezeny jako světonázor „protivníka“. Nositelé podobného „nerozporného“ myšlenkového světa se stávaly předem imunní vůči každé z vnějšku přicházející kritice, že tabuizují některé historické otázky a potlačují empirické pochybnosti okolo vzniku historických tradic. Vzhledem k tomu, že pojem mocenský diskurz je vázán na dějiny historiografie a v bádání o soudobých dějinách se neprosadil, budu na místo něj v práci používat konvenčnější pojem „oficiální diskurz“, přestože je s ním spojena řada konceptuálních problémů. Například vyvolává představu, že kromě toho existoval ještě nějaký další „neoficiální“, kterým mluvili řadový občané v rodině a v úzkém kruhu důvěrných přátel. Pro „neoficiální“ diskurz však neexistují přinejmenším v padesátých a šedesátých letech jednoznačné pramenné doklady. Naopak se zdá, že oficiální diskurz, tj. jazyk, kterým popisovali společenskou realitu členové vládnoucí strany a dalších „společenských organizací“ prostupoval většinu oblastí každodennosti. Srov. SABROW, Martin, DDR-Geschichtswissenschaft als Herrschaftsdiskurs: Zur Entstehungsgeschichte eines Interpretationsmodells, in: BRENNER, Christiane, FRANZEN, K. Erik, HASLINGER, Peter, LUFT, Robert, *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, Oldenbourg, München, 2006, str. 32. TÝŽ, *Geschichte als Herrschaftsdiskurs: Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*, Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2000.

⁵⁷ Srov. CHARTIER, Roger, *Cultural History: between practices and representations*, Polity Press, Cambridge, 1993, str. 9 nn. TÝŽ, Le monde comme représentation, in: *Annales ESC* 6/44 (1989), str. 1514 nn. GINZBURG, Carlo, Représentation: le mot, l'idée, la chose, in: *Annales ESC* 6/46 (1991), str.1219 nn.

specifické představy konkrétních jedinců a společenských skupin o světě, ve kterém žili nebo ve kterém žít chtěli. Takové reprezentace byly vytvářeny prostřednictvím sociálních, kulturních nebo politických strategií, které pomáhaly prosadit jeden výklad na úkor druhého a sloužily tak k zdůvodnění skupinových zájmů, rozhodnutí a chování. Navzájem konkurující si reprezentace byly založeny na mocenských mechanismech, kterými prosazovaly různé skupiny funkcionářů své představy o světě, hodnoty a dominanci. Reprezentace formovaly matici odlišných druhů diskurzů a praktik, které umožňovaly konstrukci socialistické společnosti.⁵⁸ Prostřednictvím reprezentací si svazáčtí funkcionáři nebo studentští aktivisté internalizovali myšlenková schémata a kategorie, kterým dávali určitou strukturu. Reprezentace charakterizovaly mnohostranné interakce mezi pracovníky sekretariátu ÚV ČSM, SÚV ČSM, RN ZSP, stranickými funkcionáři na vysokých školách, akademickými hodnostáři i řadovými členy ČSM nebo ZSP a popisovaly, jak si všichni tito aktéři představovali společenský řád. Klíčovou charakteristikou reprezentací představuje „dialektika“ diskurzu a praxe. Reprezentace jako analytický nástroj neoddělují socialistickou diktaturu výhradně buď na diskurzy anebo pouze na praxe. Ani neurčují, která z obou oblastí by měla mít v historickém zkoumání primát. Naopak reprezentace chápou diskurzy a praxe jako vzájemně doplňující se kategorie, jejichž zohlednění v historickém výzkumu poskytuje komplexnější vysvětlení historické reality.

Dříve než však přistoupím k výkladu jednotlivých problémů, považuji za podstatné zařadit je do metodologických úvah o zkoumání socialistické diktatury. Přes všechna kolísání, otřesy a výkyvy trvala socialistická diktatura několik desetiletí. Teror, represe a hrozba násilí vysvětlují její dlouhodobou udržitelnost jen částečně. Po většinu doby se komunistické panství reprodukovalo a bylo přijímáno u mnoha skupin společnosti bez použití násilí. Nositelé panství, tedy straničtí, vládní, univerzitní nebo studentští funkcionáři, rozvíjeli důmyslné ideologické strategie, které měly jejich vládu legitimizovat.⁵⁹ Při bližším pohledu, se ukazuje, že takové strategie mnohdy mířily na „před-politickou rovinu“ – vycházely vstříc každodenním očekáváním řadových občanů.⁶⁰ V dobových textech, které vznikaly na základě činnosti stranických,

⁵⁸ Označení *socialistická společnost* se vztahuje k dobovému porozumění, které však bylo velmi vágní a příliš nereflektovalo historické zákonitosti vývoje od „lidově-demokratického“ řádu k „socialismu“ završeného budováním „komunismu“.

⁵⁹ KOPEČEK 2009, str. 106 nn.

⁶⁰ Zůstává samozřejmě otázkou, zda je možné takového úkolu dosáhnout, neboť hranice politického a nepolitického v socialistické diktatuře nebyly jasně vymezené. Mocenské elity se opakovaně pokoušely takové hranice setřít, řadoví občané nepřestávali tyto hranice znovu a znovu vytyčovat. V příručce k

vládních, univerzitních nebo mládežnických funkcionářů, se kategorie jako *diktatura*, *řád* nebo *panství* objevovaly, ačkoli pro jejich marxisticko-leninské užívání bylo charakteristické, že nebyly nikterak blíže obsahově určeny.⁶¹ Na následujících řádkách se pokusím o jejich vymezení. Panství v socialistické diktatuře se vytvářelo jako vzájemná závislost mezi „vládnoucími“ (mocenskými elitami) a „ovládanými“ (řadovými občany), která nebyla charakterizována pouze vztahy podřízenosti, nýbrž také mnohostrannými interakcemi, ve kterých byly komunistické elity nuceny respektovat potřeby, nároky a požadavky řadových občanů.⁶² Odtud „ovládaní“ nebyli pouze objekty panství, nýbrž také subjekty, kteří s „vládnoucími“ uzavírali kompromisy, sledovali určité zájmy, projevovali hodnotové orientace a žili v každodenních praxích. Navíc vládnoucí funkcionáři nepředstavovali uzavřenou „horní“ vrstvu společnosti oddělenou od řadových občanů „dole“. Mezi stranickým předsednictvem a obyčejnými obyvateli městských sídlišť či vesnic se rozpínaly sítě mocenských vztahů, které zahrnovaly sekretářky, uklízečky, řidiče, údržbáře, přátele, známé, spolužáky a příbuzné členů nomenklatury, krajské, okresní nebo místní funkcionáře, pracovníky ministerstev, zaměstnance státních a veřejných úřadů, ředitele a vedoucí průmyslových a zemědělských podniků, technické experty nebo domovní důvěrníky, kteří dokázali prostřednictvím svých kontaktů, vazeb a aliancí, naplňovat jak potřeby „společnosti“ tak prosazovat své úzké skupinové zájmy. Max Weber rozlišoval mezi *panstvím* a *mocí*. Zatímco moc znamenala šanci prosadit v rámci sociálního vztahu vlastní vůli proti druhému; panství představovalo šanci dosáhnout u daných osob poslušnost vůči rozkazu s určitým obsahem. Klíčové zde bylo slovo *šance*, které asociovalo podmíněnost uvedených kategorií.⁶³ Přes svou neurčitost spojoval Weber *moc* s bezprostředním vztahem mezi aktéry, ve kterém jeden z nich za určitých

historii ČSM v letech 1948-1960 pro svazácké funkcionáře, propagandisty a agitátory napsal její autor: „Velmi důležitou směrnicí bylo, aby svazácké organizace skoncovaly s dělením na takzvanou zájmovou činnost na jedné a politickou nebo pracovní na druhé straně, protože veškerá práce Svazu musí být prostoupena komunistickou ideovostí. To není v rozporu s tím, aby si ČSM všímal denních starostí mládeže, aby přihlížel k mentalitě mladých lidí a rozlišoval při volbě forem jednotlivé věkové skupiny mládeže.“ In: BARTOŠ, Josef, *Pod praporem socialismu – příspěvek k historii ČSM v letech 1948-1960*, Oddělení propagandy a kultury ÚV ČSM, Mladá fronta, Praha, 1963, str. 57. Srov. BARTOŠ, Josef (red.), *Dějiny pokrokového hnutí mládeže v Československu (nástin) – období 1939-1960*, Ideologické oddělení ÚV ČSM, Mladá fronta, Praha 1967, str. 128.

⁶¹ V oficiálním diskurzu byla komunistická strana chápána jako takzvaný předvoj diktatury proletariátu budující nový společenský řád, který měl odstranit panství buržoazie.

⁶² LINDENBERGER 2003, str. 17 nn.

⁶³ Pracoval jsem s dvojjazyčným německo-slovenským oddílem *Soziologische Grundbegriffe*. Do výboru, který připravil k vydání Miloš Havelka, nebyly zařazeny pro dizertační práci klíčové pojmy *moc* a *panství*. WEBER, Max, *Základné sociologické pojmy*, SOFA, Bratislava, 1999, str. 131. Srov. WEBER, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft – Grundriss der verstehenden Soziologie*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1972, str. 28.

okolností s uplatněním svých osobnostních rysů v určité situaci dokázal prosadit svou vůli.⁶⁴ Panství představovalo naproti tomu velmi komplexní fenomén, který se prosazoval v neosobních sociálních vztazích v kombinaci tradicionalistického, charismatického a institucionálního typu.

Každodenní reprodukce panství se zakládala na představách řadových občanů o „normalitě“ řádu, ve kterém žili. Představy o této „normalitě“ přispívaly k stabilitě socialistické diktatury. Diktatura si zachovávala svoji stabilitu do té doby, dokud většina jejích občanů a občanek věřila, že dané uspořádání mocenských poměrů mělo nějaký řád a smysl. V okamžiku, kdy byla tato víra v řád oslabena nebo se ztrácela, podléhalo komunistické panství proměnám. V souvislosti s podobným konceptuálním předpokladem, který bude podrobně zkoumán na konkrétních příkladech, by bylo vhodné stručně charakterizovat kategorii *řádu*. Také v tomto případě vychází práce z definice Maxe Webera. V sociálních vztazích se jak svazáčtí funkcionáři tak studentští aktivisté orientovali na představu o existenci socialistického řádu. Když k takovému jednání skutečně docházelo, řád získával svoji platnost.⁶⁵ Tu zajišťoval také nesouhlas početné skupiny funkcionářů s odchylkou od řádu. Na dodržování socialistického řádu se například na vysokých školách prostřednictvím fyzického nebo psychického nátlaku podílela skupina stranických, akademických, odborových a svazáckých funkcionářů společně s představiteli milice. Vlastní řád nepředstavovaly pouze mravy, konvence, práva nebo předpisy, nýbrž také pravidelně vykonávaná činnost, jejíž porušení studentským aktivistům přinášelo nevýhody, když přestali plnit své povinnosti. Představy o „normalitě“ řádu a víra v jeho smysl nezůstávaly po dlouho dobu stabilní, nýbrž podléhaly neustálým změnám, které byly ovlivněny protichůdnými potřebami, zájmy, požadavky a nároky nejrůznějších seskupení aktérů. Některé z představ získávaly momentálně na síle, jiné slábly, v průběhu doby se pak objevovaly představy alternativní, které konkurovaly etablovaným.⁶⁶ Například měšťanské představy o nukleární rodině, obecné závaznosti práva nebo ocenění intelektuálního výkonu, které měla nahradit socialistická společnost, nikdy z myslí socialistických občanů nezmizely, přestože mohly zůstat omezeny na relativně nepočetné sítě jednotlivců, aby po určité době ve změněných mocenských poměrech například po XX. sjezdu KSSS získávaly znovu na významu nebo dokonce na převaze jako v roce 1968.

⁶⁴ WEBER 1999, str. 132.

⁶⁵ WEBER 1999, str. 81 nn. Srov. WEBER, Max, *Metodologie, sociologie a politika* (vybral a uspořádal Miloš Havelka), Oikoymenth, Praha, 1998, str. 163 nn. Srov. WEBER 1972, str. 17 nn.

⁶⁶ KOLÁŘ 2008, str. 26.

Představy o určitém řádu, pořádku a uspořádání „normality“ v socialistické diktatuře musely být každodenně vyjednávány, protože byly také neustále zpochybňovány.

Ve svém programickém textu Martin Sabrow zdůraznil, že „normalita“ představovala jednu z centrálních kategorií myšlenkového světa socialistických občanů.⁶⁷ Jeden z důvodů stability socialistické diktatury se nacházel právě ve vynucované jednotě myšlenkového světa směrem dovnitř a jeho uzavřenosti navenek. Stranická ideologie rozvinula svoji přesvědčovací sílu natolik, že individuální pochybnost jakoby neexistovala nebo nebyla pojmově přístupná. Vědomý souhlas s diktaturou a internalizace komunistického panství ve většině společnosti, mohou být z dnešní perspektivy jen stěží uvěřitelné. Trvání moderních diktatur ve 20. století se však nezakládalo pouze na strachu a vztazích podřízenosti, ale odvíjelo se především od vlastních hodnotových kritérií, která nově určovala co je „dobré“ a co „zlé“. Autoritativní styl myšlení, představy a významy nabyly platnost normálního. Ještě před zkoumáním vztahu každodenního jednání a legitimace panství je důležité se ptát, jak byla vytvářena specifická normalita moderních diktatur. Sabrow zdůraznil význam politické jednoty a společenského sejetí v socialistické diktatuře, které se v oficiálním diskurzu a uvnitř vládnoucí stranické skupiny postupem doby měnily až v těžko skrývanou obsesi a při každé příležitosti neustále projevovanou nedůvěrou vůči všem odlišnostem a rozdílům. Politická jednota byla inscenovaná nejen na náměstích a v ulicích nově budovaných „socialistických“ měst během slavnostních přehlídek a hromadných manifestací.⁶⁸ Mnohem zásadnější byla myšlenková jednota – jednomyslnost.⁶⁹ Na schůzi politického byra ÚV KSČ prohlásil například Václav Kopecký v diskusi o problémech mezi slovenskou inteligencí: „jsme strana stejně smýšlejících“.⁷⁰

Axel Honneth a Nancy Fraser v úvodu k českému vydání své kontroverze napsali, že společenskoteoretické koncepce by měly svoji normativní perspektivu přeformulovat takovým způsobem, aby z nepřehlednosti napětí a střetů, které se vzájemně překrývaly, bylo možno rozlišit takové, které z dlouhodobého hlediska přispívají k emancipaci

⁶⁷ SABROW, Martin, Sozialismus als Sinnwelt – Diktatorische Herrschaft in kulturhistorischer Perspektive, in: *Potsdamer Bulletin für Zeithistorischer Studien* 40/41 (Dezember 2007), str. 10.

⁶⁸ Srov. ROLF, Malte, *Das sowjetische Massenfest*, Hamburger Ed., Hamburg, 2006.

⁶⁹ Srov. SABROW, Martin, *Das Diktat des Konsenses: Geschichtswissenschaft in der DDR 1949-1969*, Oldenbourg, München, 2001.

⁷⁰ Neověřený záznam z diskuse na schůzi Politického byra ÚV KSČ ke zprávě o některých jevech mezi slovenskou inteligencí, 9.4. 1957, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 135, a.j. 176 in: PEŠEK, Jan, *Slovensko v letech 1953 – 1957: Kapitoly z politického vývoje*, Prius, Brno 2001.

společnosti.⁷¹ Domnívám se, že tato premisa je do jisté míry relevantní i pro historické zkoumání. Jak jsem se pokusil názorně doložit úvodním citátem, nacházely mocenské elity jednu z příčin morálních problémů na vysokých školách v „myšlení“ studentů. Jejich představy o socialistické každodennosti tak obsahovaly konfliktní náboj, který se snažily mocenské elity v Praze, Bratislavě a Varšavě opakovaně tlumit. Ve svém nástinu kritické teorie pracuje Axel Honneth s historickou argumentací. Vznik měšťansko-kapitalistické společnosti v 19.století interpretuje jako rozlišení tří různých vzorů uznání. První vzor uznání představovalo osamostatnění lásky, při kterém se vztahy mezi pohlavími postupně uvolnily z ekonomických a sociálních tlaků a postupně se otevřely pocitům vzájemné náklonnosti.⁷² Se specifickými posuny pro tu kterou společenskou skupinu se svatba z lásky ustanovila jako svazek muže a ženy, kteří se potřebují a vzájemně si projevují lásku. Druhý vzor definovalo právní uznání jednotlivce. To zajišťovalo rovná práva a postavení pro všechny členy společnosti. Teoreticky měl každý její příslušník požívat stejné právní rovnosti jako všichni ostatní.⁷³ Třetí vzor uznání odkazoval k ocenění individuálního výkonu. Kolik ocenění si jedinec ve společnosti zasluhoval, mělo být nadále závislé na podaném výkonu ve struktuře industriálně organizované dělby práce.

Odtud interpretuje Honneth vytváření měšťansko-kapitalistické společnosti jako proces morální transformace, ve kterém došlo k rozlišení tří normativních vzorů uznání. Intimita zahrnovala vzájemnou náklonnost a péči, prostřednictvím kterých se osoby učily chápat sebe sama jako subjekty s vlastními potřebami.⁷⁴ Rovnost měla každému členu společnosti poskytovat stejná práva a povinnosti, která zajišťovala autonomii vůči druhým. Konečně díky uznání individuálního výkonu, o které se soupeřilo v zaměstnání, mohli jedinci rozumět sami sobě jako osobnostem, které měli schopnosti a talent s určitou hodnotou pro společnost. Jak Honneth dodává, neznamenal to, že by v měšťansko-kapitalistické společnosti neexistovaly jiné vzory uznání. Ale na rozdíl od mnoha dalších, obsahovaly výše jmenované vzory uznání normativní zásady, ke kterým se mohli jedinci rozumně odvolávat, pokud nebyly přiměřeně naplňovány. Mohli poukazovat jakým způsobem byly nedostatečné a do jaké míry vyžadovaly rozšíření. Nabízí se samozřejmě otázka, jak se proměnily vzory uznání měšťansko-kapitalistické společnosti v socialistické diktatuře, která měla představovat alternativu k měšťansko-

⁷¹ HONNETH, Axel, FRASER, Nancy, *Přerozdělování nebo uznání?*, Filosofia, Praha 2004, str. 12.

⁷² HONNETH-FRASER 2004, str. 181.

⁷³ HONNETH-FRASER 2004, str. 182.

⁷⁴ HONNETH-FRASER 2004, str. 185 nn.

kapitalistickému řádu.⁷⁵ Protože by takové zkoumání bylo nesmírně komplexní, považují za vhodné jeho řešení omezit na užší skupinu historických aktérů například studentských aktivistů, tj. členů ZSP a ČSM na vysokých školách ve Varšavě, Praze a Bratislavě. Proč byli vybráni právě studující bylo zdůvodněno výše. Cílem práce je ukázat, jak se prostřednictvím aktivit studentských skupin začaly v oficiálním tisku v polském, českém a slovenském případě v padesátých a šedesátých letech prosazovat alternativní představy spojené s měšťansko-kapitalistickým řádem.

1.3 Stav bádání a pramenná základna

Dosavadní zkoumání životních a myšlenkových světů mladé inteligence v socialistické diktatuře charakterizují některé konceptuální nedostatky a absence analytičtější pojatých zpracování. Významný faktor spoluurčující výslednou podobu představuje politika paměti, kultura vzpomínání a mediální stylizace některých skupin historických aktérů, které ovlivňují historický diskurz. Nelze pominout etnocentrické zaměření mnoha prací. Různorodé a často velmi specifické jsou také pojmy, které konstruují objekty jednotlivých historických zkoumání. Publikace k polskému případu popisují nejčastěji dynamiku studentských protestů v březnu 1968.⁷⁶ Klíčovou roli připisují národním (respektive protiruským), (anti)semitským a třídním stereotypům mezi politickou a kulturní elitou. Jedinečným pramenem přesto stále zůstávají edice dokumentů zvláště z provenience protestujících aktérů.⁷⁷ Informativní přehled založený na ve své době omezeném přístupu k empirickému materiálu s důrazem na delší chronologické a institucionální souvislosti podává *László Révész*.⁷⁸ Přestože se problémem explicitně nezabývá, ukazuje v delším časovém horizontu jak vysoká byla ve druhé polovině dvacátého století v socialistických diktaturách četnost studentských

⁷⁵ Americká slavistická studia a v návaznosti na ně někteří další evropští historici, interpretovali stalinismus v sovětském Rusku buď jako projekt radikální modernizace nebo jako pokus o obnovu tradičního patriarchálně-elitativního společenského řádu.

DAVID FOX, Michael, Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: On Recent Debates in Russian and Soviet History, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4/55 (2006), S.535-555. Srov. PLAGGENBORG, Stefan, *Experiment Moderne: der sowjetische Weg*, Campus Verlag, Frankfurt / Main, 2006. BABEROWSKI, Jörg, *Rudý teror – dějiny stalinismu*, nakladatelství Brána, Praha, 2004.

⁷⁶ EISLER 1991, EISLER 2006. FRISZKE, Andrzej, *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*, Aneks, Londyn 1994, str. 246 nn., TÝŽ, Ruch protestu w marcu 1968 (w świetle raportów MSW dla kierownictwa PZPR), in: *Wież* 3/425 (1994), str. 78-92, Srov. SULEJA, Włodzimierz, *Dolnoślaski marzec '68: anatomia protestu*, IPN, Warszawa 2006.

⁷⁷ Wydarzenia marcowe 1968. Insitut Lyteracki. Paříž 1969. Polskie przedwiosnie. Dokumentów marcowych t II: Czechosłowacja. Insitut Lyteracki. Paříž 1969.

⁷⁸ REVESZ, László. *Jugendbewegungen im Ostblock*. Wien 1985. TÝŽ. *Studenten im Sozialismus*. Wien 1981.

protestů, které přispívaly ke vzniku představ o „studentech“ (méně studentkách) jako nositelích nonkonformních, demokratických a liberálních hodnot.

Podobnou perspektivu odvozenou již od roku 1848 volí ve svém přístupu i některé práce k českému a slovenskému případu, třebaže v menší míře přihlíží k sociální změně a širší strukturní proměny registrují až v osmdesátých letech dvacátého století.⁷⁹ Transferem idejí, osob i symbolů „Nové levice“ a jejich rezonancí v pražském studentském prostředí se sice průkopnický, ale bez návaznosti na anglosaská slavistická studia sedmdesátých let zabývala nejnovější literatura.⁸⁰ Podobné přístupy rozšířily badatelské pole reformního hnutí „Pražského jara 1968“ jednak o další historické aktéry, kteří by jinak zůstali ve stínu výzkumu politických, ekonomických a kulturních elit⁸¹, jednak se pokusily analyzovat společenskou aktivizaci v širších „nadmárodních“ souvislostech, neboť hodnotové představy, které orientovali jednání například studentských aktivistů, nebyly nikterak statické, nýbrž byly výsledkem dynamické recepce a transformace.⁸²

Zkoumání řady aspektů každodenního života v socialistické diktatuře ve střední Evropě ve druhé polovině dvacátého století, včetně myšlenkového světa vysokoškolských studentů, naráží na převahu archivních pramenů k dějinám politických organizací, hnutí, stran a jejich představitelů. V případě, že se badatel či badatelka zajímá o otázku sociálních a kulturních dějin je nucena začít své zkoumání s tímto typem pramenů.⁸³ V úvodu zdůrazněný nárok této práce, zkoumat

⁷⁹ OTÁHAL, Milan. *Studenti a moc v českých zemích 1968-1989*. Dokořán, Praha 2003.

⁸⁰ PAŽOUT, Jaroslav, *Hnutí revoluční mládeže 1968-1970*, Edice dokumentů, ÚSD AV ČR, Praha, 2004. TÝŽ, *Mocným navzdory – studentské hnutí v šedesátých letech 20.století*, Prostor, Praha, 2008. TÝŽ, *Hnutí revoluční mládeže*, in: Petr SVOBODNÝ, Blanka ZYLINSKÁ (eds.), *Česká věda a Pražské jaro, 1963-1970*, Karolinum, Praha 2001, str. 371-385. TÝŽ, *Studentské hnutí v západní Evropě v roce 1968 a jeho reflexe v Československu*, in: Stanislav HOLUBEC, Martin FRANC (eds.), *Mladí, levice a rok 1968*, Společnost pro evropský dialog, Praha 2009.

⁸¹ GOLAN, Galia. *The Czechoslovak Reform movement. Communism in Crisis 1962-1968*. Cambridge 1970. KAPLAN, Frank L. *Winter into spring. The Czechoslovak Press and the Reform movement 1963-1968*. New York 1977. KUSIN 1972, str. 131 nn. TÝŽ, *The intellectual origins of the Prague spring: The development of reformist ideas in Czechoslovakia 1956-1967*. Cambridge 1971. PARKIN, Frank. *Class Inequality and Political Order: Social Stratification in Capitalist and Communist Society*, Paladin 1972. SCHNEIDER, Eleonor, *Prager Frühling und samtene Revolution. Soziale Bewegungen in Gesellschaften des sowjetischen Typs am Beispiel der Tschechoslowakei*, Aachen, 1994.

⁸² Srov. FRANCOIS, Etienne. *1968 – ein europäisches Jahr?* Leipzig 1997. HAUPT, Heinz Gerhard, REQUATE, Jörg (Hrsg.), *Aufbruch in die Zukunft. Die 1960er Jahre zwischen Planungseuphorie und kulturellem Wandel. DDR, CSSR und Bundesrepublik Deutschland im Vergleich*. Göttingen 2004. str. 8-14. PAŽOUT 2001, str. 371-385. SVATOŠ, Michal, *Studentský majáles roku 1965 aneb Allen Ginsberg králem majálesu*, in: SVOBODNÝ, ZILINSKÁ 2001, str. 365-370, TÝŽ, *Historie studentských majálesů*, in: *Dějiny a současnost* 2/23 (2001), str. 22 – 26.

⁸³ Ohledně pořádání fondů politických stran, hnutí a organizací po roce 1945 panují v jednotlivých archivech ne zcela ujasněná pravidla. Jedna z archivářek mi v soukromém rozhovoru sdělila, že například pozůstalost z činnosti nejmenovaného výboru KSČ musí být zčásti skartovány. Pro ni představovalo

„předpolitický“ prostor představ a významů, které historičtí aktéři připisovali socialistické každodennosti, je v mnoha případech obtížně splnitelný. Badatel odkázaný na zpřístupněné prameny má možnost náhledu na každodenní život v socialistické diktatuře většinou teprve tehdy, když se nějaký jeho aspekt stal problémem politického diskurzu. Každodenní život řadových občanů a občanek socialistické diktatury byl také pouze zřídka zachycen samotnými jeho aktéry. Většinou se jedná o představy privilegovaných o životě druhých. Prameny, ve kterých by studující reflektovali svůj každodenní život, patřili s výjimkou pamětnických svědectví, k ojedinělým.⁸⁴ Výběr pramenů určovaly reprezentace každodenního života. V případě zkoumání polského případu byla situace ulehčena existencí Svazu polských studentů (ZSP), který měl podle slov současníků představovat „odborovou organizaci“ studentů, na rozdíl od ZMS nebo ZMW, které byly primárně definovány jako organizace politické.⁸⁵ Svaz polských studentů zajišťoval rozsáhlou agendu od sociálního zabezpečení, vysokoškolské činnosti až po trávení volného času a zábavu studentů.⁸⁶ Protokoly z jednání, zápisy z diskusí, zprávy jednotlivých komisí, doporučení, dobrozdání, výsledky disciplinárních řízení, připomínky, dopisy, výjimečně petice a stížnosti směřované na stranické, odborové, akademické a mládežnické funkcionáře, které byly uloženy v archivu Varšavské univerzity (AUW), vypovídaly o studentské každodennosti více než stejný typ pramenů z činnosti nejvyšší rady Svazu polských studentů (RN ZSP). Přesto se většinou jednalo o prameny, které reprezentovaly každodenní život studentů jako objektu pečovatelského, výchovného nebo politického zájmu mocenských elit. Prameny z „lokálního prostoru“ varšavské univerzity na rozdíl od „centrální perspektivy“ pramenů RN ZSP představovaly konkrétní problémy jednotlivých skupin studentů.

těžko řešitelné dilema, jaké archiválie by měla skartovat. Vedoucí oddělení ji doporučil dle etablované skartovací praxe ponechat dokumenty politické povahy jako například zápisy z jednání. Ona si však byla vědoma, že pro badatele z kulturních dějin mohou mít svůj význam například úctenky za občerstvení, jídlo, drobné dárky a služby, které straničtí funkcionáři během svých schůzí konzumovali. Nakonec byla nucena posledně jmenovaný typ pramenů předat ke skartaci.

⁸⁴ Srov. PAŽOUT, Jaroslav, Sběrka Ivana Dejmalá – významný pramen k dějinám československého studentského hnutí v 60. letech 20. století, in: *Sborník archivních prací* LIII/2 (2003), str. 129-194. *Wydarzenia marcowe 1968*, Instytut Łyteracki, Paris, 1969. *Polskie przedwiosnie*, Instytut Łyteracki, Paris, 1969.

⁸⁵ Srov. *Statut Związku młodzieży socjalistycznej*, Państwowe Wydawnictwo „Iskry”, Warszawa 1960. *Statut Zrzeszenia Studentów Polskich przyjęty na IV Kongresie w dniu 27 marca 1960 r. Leksykon Ludzi ZSP – Tom I*, Warszawa 2002. Organizacje studenckie UW – rejestr, 1957.11.09 – 1967.03.21, Zneszceni i Kluby istniejsce na terenie ucielni – dane dle zsiibu, 1957.11.09, in: AUW, sign. 793/015.

⁸⁶ Srov. KULA, Marcin (red.), *Zrzeszenie studentów polskich w latach szescdziesiatych: Miedzy Stolówka, Klubem i „Transmisja do mas”*, Wydział Historii UW, Warszawa, 2004, str. 148 nn.

Hierarchická struktura ZSP, kterou také respektuje dnešní uspořádání archivních fondů, produkovala specifický typ pramene. Písemné prameny z příslušné úrovně ZSP například materiály pro jednání předsednictva ZSP příslušné katedry nebo fakulty varšavské univerzity o „porušování socialistické morálky“ ve studentských kolejích, popisovaly každodenní život řadových studujících, aniž daly promluvit samotným aktérům. Předsednictvo pověřilo odpovědné členy komise pro záležitosti studentských kolejí, aby situaci na místě „vyšetřili“ a zpracovali o ní zprávu. Výtah zprávy byl předložen předsednictvu ZSP na některém dalším jednání. Představy a názory studentů, kteří se podíleli na „porušování morálky“ však doloženy nebyly. Odtud pramen představoval velmi často myšlenkový svět svého pisatele či v mnoha případech také adresáta. Osoba, která byla pověřena sepsáním zprávy nebo měla její vyhotovení ve své kompetenci, vkládala často do textu své hodnotové představy nebo významy, které očekával adresát – předsednictvo ZSP příslušné fakulty varšavské univerzity. Vzhledem k tomu, že se prameny, které daly „promluvit“ řadovým studentům vyskytovaly jen výjimečně, bylo obtížné pramennou kritikou odlišit, jakým způsobem texty místních úřadů odpovídaly představám řadových studentů a do jaké míry do nich vkládaly významy jejich pisatelé. Prameny z činnosti mocenských elit sice většinou neumožnily „promluvit“ řadovým studentům, vznikaly však jako výsledek komunikace mezi členy ZSP a studentskými aktivisty na katedře či fakultě varšavské univerzity. K řadovým studujícím však měli mnohem blíže než funkcionáři RN ZSP, kteří byli odkázáni na materiály, které pro ně připravovali odpovědní pracovníci a pracovnice městských, fakultních a univerzitních organizací ZSP.

Myšlenkový svět pražských studentů našel své vyjádření pouze ve výjimečně zachovaných studentských stížnostech, peticích, odvoláních, dopisech nebo zápisech z disciplinárních jednání uložených v Archivu Univerzity Karlovy (AUK). Dochované prameny se většinou týkaly forem studentské samosprávy a sociální komunikace v průběhu roku 1968.⁸⁷ K létům předcházejícím se vztahovalo pouze několik knih stenografických protokolů z konferencí vysokoškolského výboru Československého svazu mládeže v Praze, které mimo jiné zaznamenaly diskusi o každodenních problémech pražských studentů a studentek na ustanovující schůzi výboru v listopadu roku 1963. Jak bude ještě podrobně zmíněno v jednotlivých kapitolách, vysokoškolské

⁸⁷ JAREŠ, Jakub, Studenti mezi radikalitou a „smyslem pro realitu“. Protestní akce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy od srpna 1968 do dubna 1969, in: Stanislav HOLUBEC, Martin FRANČ (eds.), *Mladí, levice a rok 1968*, Společnost pro evropský dialog, Praha 2009, str. 69 nn.

konference měly svůj řád a hierarchii řečníků i hranice určující to, co mohlo být řečeno a zapsáno do protokolu. V diskusích vystupovali delegáti a delegátky ČSM, kteří měli ke každodenním představám řadových studentů na pražských vysokých školách nejbližší a jejich zaznamenané výpovědi o těchto představách byly konkrétnější než jiné typy pramenů.

Podobnou perspektivu představovaly referáty vypracované spolupracovníky oddělení studující mládeže a vysokoškolské rady ÚV ČSM z fondů Národního archivu (NA). Referáty se velmi často zakládaly na osobní přítomnosti jejich pisatelů na jednotlivých pražských vysokých školách a vyjadřovaly se k „ideologické situaci“ mezi studenty. Tyto referáty se z velké části vztahovaly k jednotlivým politickým kampaním předsednictva ÚV KSČ, které byly buď závazné i pro další „společenské organizace“ nebo se výslovně týkaly ČSM. Stejní funkcionáři se podíleli na přípravě podkladových materiálů pro schůze předsednictva, sekretariátu, ústředního výboru, krajských a okresních organizací ČSM o problémech studující mládeže. Materiály se skládaly z důvodových zpráv, které vznikaly na základě došlých hlášení z krajských a okresních organizací ČSM. V některých případech byl odpovědný funkcionář pověřen, aby na místě zjistil požadované informace, protože formální jazyk, kterým krajská a okresní hlášení byla psána, znemožňoval pracovníkům ÚV ČSM učinit si přesnější představu o místních poměrech. Jak již bylo zmíněno ve varšavském případě, prameny představovaly většinou pohled svých pisatelů – svazáckých funkcionářů – na studentskou každodennost než aby zprostředkovaly vlastní představy studentů.

Sonda do stranických fondů například VV KSČ v Archivu hlavního města Prahy nebo odpovídajících oddělení ÚV KSČ tj. ideologického, školství, kultury a propagandy v Národních archivu, která problematiku studujících sledovala, nepřinesla relevantní výsledky. Stranické vedení se o studenty zajímalo v okamžiku, kdy jejich problémy překročily hranici sociální viditelnosti a vstoupily do veřejného prostoru, jako byla například radikalizace studentských požadavků na vysokoškolské konferenci ČSM v roce 1965 nebo Strahovské události v říjnu 1967. V tomto případě vypracovávaly odpovědní funkcionáři rozsáhlé analýzy, které retrospektivně popisovaly souvislosti vzniku celého problému a vyžadovaly stanoviska dalších úřadů. V takovém případě se dochovaly například kopie stručných policejních hlášení o násilí studentů na veřejných místech, anonymní denunciace, úpravy kolejního řádu a zprávy o provozních obtížích jednotlivých pražských kolejích.

Protějšek fondu pražského ústředního výboru ČSM představuje fond Slovenský ústřední výbor ČSM (SÚV ČSM) ve Slovenském národním archivu v Bratislavě (SNA). Fond není zpracovaný a je přístupný na výjimku. Existuje k němu archivní soupis, který zpřehledňuje jeho strukturu. Podobně jako u fondu ÚV ČSM – Praha v NA, obsahuje zápisy z jednání předsednictva a sekretariátu SÚV ČSM a podkladové materiály, které pro tato jednání připravili jednotlivá oddělení SÚV ČSM. Na rozdíl od pražského fondu ÚV ČSM obsahuje bratislavský fond materiály z činnosti krajských, okresních a městských výborů ČSM na Slovensku. Přímou k studujícím se vztahují zprávy o situaci mezi slovenskými vysokoškoláky, zápisy ze sekretariátu vysokoškolské rady v Bratislavě a vysokoškolských konferencí ČSM. Jedinečné prameny, které neměly svoji obdobu v pražském ani varšavském univerzitním archivu, představovaly zprávy, hlášení, rozbory, odvolání a stížnosti proti rozmisťovacímu řízení absolventů na jednotlivých fakultách uložených v Archivu Komenského univerzity v Bratislavě (AKUB). Fond obsahoval také směrnice a nařízení pražských ministerstev respektive prováděcí předpisy, které vydávala jednotlivá bratislavská pověření.

Konkrétní představy jednotlivých studentů o socialistické každodennosti nabízela analýza textů zveřejněných ve studentských časopisech. Časopisy byly určeny pro většinu polských a československých studentů. Na vysokých škol byly distribuovány například čtrnáctideník později týdeník *ITD* nebo *Mladý svět*, které vydávalo vedení studentských a mládežnických organizací. Jejich monopol nabourávaly univerzitní časopisy typu *Nowy Medyk*, *Politechnik* respektive *Universita Karlova* a *Naša univerzita*, které na univerzitách vydávaly stranické, odborové a svazácké výbory. Mezi čtenáře a čtenářky časopisů patřilo také mnoho dalších generačních vrstevníků, kteří na vysokých školách nestudovali. Svým velkým barevným formátem připomínaly na jedné straně sovětské vzory, na straně druhé se svými tématy z populární kultury blížily magazínům západoevropské mládeže.⁸⁸ Časopisy měly široký okruh dopisovatelů, kteří připravovali velkou část publikovaných textů. Zkoumání zahrnovalo takové texty, které upozorňovaly na problémy studentských manželství, bydlení, zaměstnání, cestování a zábavy. Stálí členové redakce psali polemické texty pouze ojedinele. Sonda do studentských časopisů vydávaných studenty na jednotlivých fakultách pražských, brněnských, olomouckých a bratislavských vysokých škol odhalila, že se zachovaly

⁸⁸ REID, Susan, Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev, in: *Slavic Review* 61, no. 2 (Summer, 2002), str. 214.

převážně k přelomovým létům 1967/68 a pro dílčí problémy dizertace nepřinesly žádná zásadní zjištění.

1.4 Čtenění práce

V posledních několika letech byla publikována řada konceptuálně založených studií k socialistické diktatuře z kulturně historické perspektivy a dějin všedního dne.⁸⁹ Přestože tyto práce zkoumaly mnoho aspektů komunistického panství, k jednotlivým problémům, které aktivizovaly mladou generaci po roce 1956, včetně různých skupin vysokoškolských studentů, se vyslovilo jen několik málo titulů. Témata jako intimita, sexualita, manželství, bydlení, práce, cestování nebo kultura, byly analyzovány jako součást politických, sociálních nebo generačních konfliktů.⁹⁰ Práce je rozdělena na tři samostatné kapitoly, které vždy pojednávají, jak si dílčí problémy socialistické každodennosti představovali vysokoškolští studenti. Jednotlivé kapitoly současně odkazují k různým normativním momentům každodenního života v socialistické diktatuře.

V první části se práce zabývá představami o intimitě, sexualitě a manželství studentů popřípadě prostorem vysokoškolských kolejí, ve kterém tyto představy byly nebo nebyly naplňovány. Přestože diskuse o mimomanželské sexualitě během kulturní revoluce v sovětském Rusku, zvláště pak jejich hlavní představitelka Alexandra Kollontai, patří již několik desetiletí mezi výchozí body zkoumání genderových vztahů v socialistické diktatuře, neexistuje k dějinám sexuality a manželství ve střední Evropě ve druhé polovině dvacátého století jediná monografická publikace.⁹¹ Moderní nukleární rodina představovala jednu z klíčových kategorií, která měla být

⁸⁹ Srov. FITZPATRICK, Sheila, *Everyday Stalinism – Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, New York, 1999. HELLBECK, Jochen, *Revolution on my mind: writing a diary under Stalin*, Harvard University Press, Cambridge, 2006. KOTKIN, Stephen, *Magnetic Mountain: Stalinism as a civilization*, University of California Press, Berkeley, 1995. STITZEL, Judd, *Fashioning socialism: clothing, politics and consumer culture in East Germany*, Berg, Oxford, 2005. YURCHAK, Alexei, *Everything was forever until it was no more: the last Soviet Generation*, Princeton University Press, Princeton, 2006. FÜRST, Juliane, *Stalin's Last Generation. Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*, Oxford University Press: Oxford, 2010.

⁹⁰ Srov. TAYLOR, Karin, *Let's Twist Again: Youth and Leisure in Socialist Bulgaria*, LIT Verlag, Berlin, Wien, 2006.

⁹¹ STITES, Richard, *Equality, Freedom & Justice: Women & Men in the Russian Revolution, 1917-1930*, the Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, 1988. TÝŽ, *Revolutionary dreams: utopian vision and experimental life in the Russian Revolution*, Oxford University Press, New York, 1989. FARNSWORTH, Beatrice, *Aleksandra Kollontai: Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution*, Stanford University Press, Stanford, 1980. Srov. FIDELIS, Malgorzata, *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*, Cambridge University Press: Cambridge, New York, 2010. ŻARNOWSKA, Anna, SZWARC, Andrzej, *Kobieta i małżeństwo: Społeczno-kulturowe aspekty seksualności*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2004.

v socialistické diktatuře zásadním způsobem transformována, včetně „maloburžoazních“ představ o manželství.⁹²

V druhé části práce pojednává problém právní rovnosti v socialistické diktatuře na příkladu zaměstnanosti absolventů. Mocenskými elitami prosazovaná společenská rovnost, produkovala paradoxně silné nerovnosti na místní úrovni například mezi studenty jednotlivých oborů.⁹³ Zákonné úpravy, které měly zajistit všem vysokoškolským absolventům a absolventkám stejná práva a rovné zacházení v zaměstnání, aby nebyl někdo z nich znevýhodněn, přinesla opačný efekt a různé formy znevýhodnění.⁹⁴ Oblast práce a zaměstnanosti, ve které byl donedávna spatřován klíč k legitimizaci komunistického panství, patří k nejsystematičtěji prozkoumané problematice.⁹⁵ Anglosaská bádání k sociálním dějinám střední Evropy přinesla na dlouhou dobu nejsubtilnější analýzy, byť jednostranně zaměřené na manuálně pracující.⁹⁶ Teprve v posledních několika letech byla sociálně historická optika doplněna o dějiny každodennosti.⁹⁷ Protipólem dějin „dělnické třídy“ se stala historie expertních skupin odborníků, jejichž návrhy hospodářských reforem měly iniciovat politické a společenské změny.⁹⁸ Nicméně v úvodu zmiňovaný „střed společností“, jinak řečeno práce a zaměstnání ostatních sociálních skupin i jednotlivců, zůstávají dosud mimo hlavní zájem historiků a historiček.⁹⁹

Ve třetí části se práce pokouší interpretovat napětí kolem studentských klubů jako „symbolický boj“ o odlišnost, který vedli studentští aktivisté za uznání schopností a

⁹² BRUNNBAUER, Ulf, „Die sozialistische Lebensweise“: *Ideologie, Gesellschaft, Familie und Politik in Bulgarien (1944-1989)*, Böhlau, Wien, 2007. Srov. *Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg: soziale Praxis und Konstruktionen von Geschlechterbildern*, Oldenbourg, München, 2008.

⁹³ SABROW, Martin, Sozialismus als Sinnwelt – Diktatorische Herrschaft in kulturhistorischer Perspektive, in: *Potsdamer Bulletin für Zeithistorischer Studien* 40/41 (Dezember 2007), str. 13 nn. BAUERKÄMPER, Arnd, *Die Sozialgeschichte der DDR*, Oldenbourg, München, 2005, str. 60 nn.

⁹⁴ Srov. Kapitola III dizertace.

⁹⁵ HÜBNER, Peter, KLEßMANN, Christoph, TENFELDE, Klaus (Hg.), *Arbeiter im Staatssozialismus: Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*, Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2005.

⁹⁶ KENNEY, Padraic, *Rebuilding Poland – Workers and Communists, 1945-1950*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1997.

⁹⁷ MAZUREK, Malgorzata, *Socjalistyczny zakład pracy – Porównanie fabrycznej codzienności w PRL i NRD w progę lat szesćdziesiątych*, Trio, Warszawa, 2005. SZPAK, Ewelina, *Miedzy osiedlem a zagrodą – Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Trio, Warszawa, 2005

⁹⁸ Srovnej řadu studií ze sborníku HAUPT, Heinz G., REQUATE, Jörg, *Aufbruch in die Zukunft: Die 1960er Jahre zwischen Planungseuphorie und kulturellem Wandel DDR, ČSSR und Bundesrepublik Deutschland im Vergleich*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2004, zejména: BAUR, Maria Köhler, *Von der „Vervollkommnung“ der Planwirtschaft in der ČSSR zum „Neuen System der Lenkung“: Wirtschaftsreformen als Impuls für politische Veränderungen?*, str. 65-88, JAJEŠNIAK-QUAST, Dagmara, *Die ersten Versuche der Dezentralisierung der sozialistischen Planwirtschaft in Polen: Höhepunkte der Debatten über die Wirtschaftsreformen 1956-1968*, str. 89-106.

⁹⁹ Srov. RÁKOSNÍK, Jakub, *Sovětské sociálního státu: lidově-demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Filozofická fakulta UK v Praze 2011. PULLMANN, Michal, *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*, Skriptorium, Praha 2011.

talentů s určitou hodnotou pro socialistickou společnost. V této části práce vystupuje do popředí mnohem více než v předchozích, otázka asymetrického srovnání a kulturního transferu. Jak vyplývá z pramenů ideologických oddělení stranického a mládežnického aparátu byly kluby koncipovány jako prostor, který měl působit na myšlení studujících a pokusit se je ovlivňovat v „duchu“ marxismu-leninismu. Zatímco klubové hnutí v polských městech, které vzniklo v „revolučním“ roce 1956, se postupně z neoficiální kritické veřejnosti měnilo v místa konzumní kultury podle vzoru západní mládeže, studenti v Praze a Bratislavě se několik let marně pokoušeli založit nezávislé kluby podle polského příkladu. Studentské kluby představovaly současně prostor, ve kterém se studující viditelně umisťovali jako specifická generační skupina. Původně měla mladá inteligence respektovat generační jednotu společně s „dělnickou“ a „rolnickou“ mládeží, jejichž organizace provozovali často pod odborářskou patronací kluby mládeže. Avšak udržení generační jednoty v polovině padesátých let bylo čím dál tím obtížnější a studenti usilovali o uznání svých skupinově specifických zájmů a potřeb, které mohli praktikovat právě ve studentském klubu. Podobně jako v případě letních brigád, se studující vymezovali proti „sepjetí“ s dělnickou mládeží. Několik materiálově bohatých publikací vyšlo k jednotlivým aspektům socialistické kultury a kulturní politiky.¹⁰⁰ Problémem zůstává, že mocenské elity v socialistické diktatuře vymezily kultuře takřka „univerzalistický“ nárok, který měl v procesu „kulturní revoluce“ proměnit celou společnost a většinu oblastí každodenního života.¹⁰¹ Uskutečňování této „civilizační mise“ se netýkalo pouze příslušných oddělení stranického aparátu, nýbrž prostupovalo mnoha prostory socialistické diktatury, průmyslovými podniky nevyjímaje.¹⁰² Příkladem takového prostoru byly například závodní kluby pro pracující, které si udržovaly i díky své návaznosti na meziválečné

¹⁰⁰ FITZPATRICK, Sheila (ed), *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Indiana University Press, Bloomington, 1978. KNAPÍK, Jiří, *Kdo spoutal naši kulturu: portrét stalinisty Gustava Bareše*, Šárka, Přerov, 2000. TÝŽ, *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948-1953*, Libri, Praha, 2002. TÝŽ, *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948-1950*, Libri, Praha, 2004. TÝŽ, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*, Libri, Praha, 2006.

¹⁰¹ K tomu viz diskuse na stránkách *Russian Review* FOX-DAVID, Michael, What is Cultural Revolution?, in: *The Russian Review* 58 (April 1999), str.181-201. TÝŽ, Mentalité or Cultural System: A Reply to Sheila Fitzpatrick, in: *The Russian Review* 58, no. 2 (April 1999), str. 210-211. TÝŽ, *Revolution of the Mind – Higher learning among the bolsheviks, 1918-1929*, Cornell University Press, Ithaca and London 1997. FITZPATRICK, Sheila, Cultural Revolution Revisited, in: *The Russian Review* 58, no. 2 (April 1999), str. 202-209. PLAGGENBORG, Stefan, *Revolutionskultur – Menschenbilder und kulturelle Praxis in Sowjetrussland zwischen Oktoberrevolution und Stalinismus*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 1996.

¹⁰² SCHUHMANN, Annette, *Kulturarbeit im sozialistischen Betrieb: gewerkschaftliche Erziehungspraxis in der SBZ/DDR 1946 bis 1970*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Sien, 2006.

vzory vysoký stupeň obliby.¹⁰³ Naproti tomu kluby, které se profilyovaly jako skupinově specifické a narušovaly tak převládající představu o jednotě socialistické společnosti, spojovaly mocenské elity s hédonistickou morálkou západní kapitalistické společnosti.¹⁰⁴

¹⁰³ Srov. POKORNÝ, Jiří, Die Betriebsklubs in der Tschechoslowakei 1945-1968: Zur Organisation sozialistischer Erziehung, Kultur und Erholung der Arbeiterschaft, in: Christiane Brenner, Peter Heumos, *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR, 1948-1968*, Oldenbourg Verlag, München, 2005, str. 263-275. HEUMOS, Peter, Aspekte des sozialen Milieus der Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zur Reformbewegung der sechziger Jahre, in: *Bohemia* 2/42 (2001), str. 331. TÝŽ, „Vyhrňme si rukávy než se kola zastaví“, *dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006, str. 32-33.

¹⁰⁴ Srov. FIDELIS, Malgorzata, Red State, Golden Youth: The Student Culture and Political Protest in Poland in the 1960s, in: BROWN, Timothy, ANTON, Lorena, *Between the Avantgarde and the Everyday: Subversive Politics in Europe, 1958-2008*, Berghahn Books, Oxford and New York, 2011). Dále EDELE, Mark, Strange Young Men in Stalin's Moscow: The Birth and Life of the Stiliagi, 1945-1953, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 1/50 (2002), str. 39 nn.

2. Intimita, sexualita a manželství

V červnu 1967 začal polský studentský časopis ITD publikovat na pokračování úvahy sexuologa Kazimierze Imielińskiho. Redakce označila jeho práci za nesmírně společensky závažnou.¹⁰⁵ V úvodním textu napsala, že sociologové, psychologové a lékaři podrobně zkoumají řadu faktorů, které ovlivňují intimní vztahy mezi muži a ženami. O významu těchto vztahů pro život člověka nebylo třeba nikoho přesvědčovat, ale s výjimkou publikací určených pro úzký okruh specialistů, nebyly zatím prozkoumány mechanismy intimním vztahů. Vzhledem k nedostatku populárních a populárně-naučných prací, se pokusila redakce tuto mezeru zaplnit. V deváté části seriálu napsal dr. Imieliński:

„sexuální život člověka se odehrává vždy ve třech rovinách: biologické, psychologické a společenské ... v podmínkách současné morálky je uspokojení sexuálního pudu akceptovatelné v zásadě jedině v rámci manželského svazku ...“¹⁰⁶

Tato kapitola se zabývá diskusemi a komentáři, které se v oficiálním diskurzu objevily v souvislosti se snahou mladé generace o „liberalizaci“ intimních vztahů a možnosti svobodně uzavírat manželství. Představy spojované s manželstvím se v socialistické diktatuře, během padesátých a šedesátých let významně proměnily a začaly se v některých charakteristikách postupně shodovat s předválečným výkladem respektive soudobým západním pojetím. Úsilí studentských aktivistů o uvolnění intimních vztahů a uznání studentských manželství bude interpretováno jako pronikání alternativních představ o měšťansko-kapitalistickém řádu do socialistického diskurzu. V oficiálních médiích začala po roce 1956 ustupovat do pozadí emocionální stránka typická pro manželství během stalinismu a vedle biologické zralosti bylo uzavření manželství čím dál tím častěji podmiňováno také společenskou integrací.¹⁰⁷ Všechny tři roviny – emocionální, biologická a společenská – byly ve většině publikovaných diskusních příspěvků přítomné současně, pouze na některou z nich autoři kladli větší či menší váhu. S jistou mírou zjednodušení lze říci, že emocionální aspekt jako rozhodující motiv pro uzavření manželství zdůrazňovala starší generace stranických a svazáckých funkcionářů. Naproti tomu mladá generace lékařů považovala za nejlepší předpoklad pro uzavření manželství a založení rodiny pohlavní zralost. Ve své argumentaci

¹⁰⁵ Życie intymne – analfabeci seksualni (1), *ITD 24/VIII*, 11 czerwca 1967

¹⁰⁶ Życie intymne – Trzy płaszczyzny życia seksualnego człowieka (9), *ITD 33/VIII*, 13 sierpnia 1967

¹⁰⁷ Ibid.

vycházeli lékaři z poznatků sexuologie, která se po roce 1956 postupně etablovala jako samostatný vědecký obor. Nezamýšleným důsledkem úsilí mladých lékařů byla popularizace sexuologie a obhajoba sexuální osvěty v oficiálním tisku. Největší pozornost a rozhodující význam získaly nakonec ale názory sociologů, kteří považovali za nejdůležitější předpoklad pro uzavření manželství plnou společenskou integraci. Společenská integrace zahrnovala mj. materiální nezávislost a schopnost zajistit si bydlení. Jak bude dále podrobně ukázáno, socialistické manželství bylo neodmyslitelně spjato s prostorem. Dosáhnout takového prostoru vytvářelo permanentní napětí mezi mladou generací a mocenskými elitami. Pro úplnost je třeba dodat, že „dobová morálka“ vylučovala z intimního života všechny subjekty, které nebyly heterosexuální.¹⁰⁸ Tento problém bude ilustrován na příkladě návštěvy Allena Ginsberga v Československu v roce 1965, respektive vnímání Ginsbergovi návštěvy v polských médiích.

Dříve než budou vyloženy podobnosti a rozdíly v českém, slovenském a polském případě, bude třeba ještě stručně připomenout politicko-společenské poměry v sovětském impériu, které předcházely diskusím o sexualitě a manželství ve středoevropských společnostech po Druhé světové válce a zároveň ovlivňovaly morální názory místních funkcionářů. Klíčovou kategorií představovalo manželství. Jak již bylo řečeno v úvodu, manželství v socialistické společnosti tematizovala dosud sekundární literatura nejčastěji v souvislosti s prosazením hegemonie komunistického panství aniž by se soustředila na jeho každodenní stránku.¹⁰⁹ Podle této literatury vůdčí osobnosti bolševické revoluce ve svých spisech postulovali hodnoty osobní svobody, rovnosti pohlaví, individuální lásky, racionální postoj k žárlivosti a partnerského přivlastnění, snadný rozvod a veřejnou péči o děti.¹¹⁰ Projekt socialistické společnosti tak zahrnoval od svého počátku také alternativu vůči morálním normám měšťansko-kapitalistické společnosti, zejména se vymezoval vůči nukleární rodině, paternalistické autoritě, kulturním tradicím a sociálnímu tlaku při uzavírání manželství. Leninovy požadavky na liberalizaci rodinného zákonodárství mířily proti dominanci otce a manžela v rodině. Rodinné vztahy, které se splétaly kolem nejstaršího a nejsilnějšího muže v rodině, který

¹⁰⁸ Pohlavní styk mezi osobami stejného pohlaví byl v Polsku dekriminalizován již v roce 1932, v Československu v roce 1961. Společenská praxe však většinou neodpovídala právním normám. Srov. HEALEY, Dan, *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*, University of Chicago Press, Chicago, 2001.

¹⁰⁹ Srov. HOFFMANN, David Loyd, *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941*, Cornell University Press, Ithaca and London 2003, str. 90 nn. KLICH-KLUCZEWSKA, Barbara, *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie 1945- 1989*, Trio, Warszawa, 2005.

¹¹⁰ STITES 1988, str. 2.

rozhodoval o osudech své ženy a často i dospělých dětí, až do jeho smrti ekonomicky na něm závislých, měly být radikálně „zespolečenštny“. Rodinným příslušníkům mělo být umožněno rodinu opustit a vstupovat do jiných sociálních interakcí, aniž by se vystavovali nebezpečí existenčního strádání nebo společenské izolace. Zavedení občanského zákonodárství a usnadnění rozvodu mělo zlomit moc církve, která byla ideovým odpůrcem komunismu v rodinných záležitostech, ale zároveň také pomoci chránit ženy před domácím násilím.¹¹¹ Leninova intelektuální a radikálnější souputnice Aleksandra Kollontai odsoudila manželství a rodinu jako „buržoazní“ instituce a prosazovala výchovu dětí státem.¹¹² Manželství měly vystřídat romantické vztahy podřízené emocím a osobním preferencím jako rozhodujícím kritériím pro jejich navazování. Manželství mělo být jako sociálně-ekonomická instituce přispívající ke stabilitě „měšťansko-kapitalistického řádu“ oslabeno a nahrazeno vztahy, které by nebyly založeny na mocenském postavení jednoho z partnerů. Podobně měly být zpřetrhány důvěrné vazby rodičů a dětí, protože v sobě vždy zahrnovaly vztahy svrchovanosti a poslušnosti. Odpovědnost za výchovu potomstva měla převzít pospolitost „nových“ občanů a občank každodenně vytvářena ve společných kuchyních, prádelnách, jeslích a školkách, ve kterých se děti socializovali v kolektivu svých vrstevníků.¹¹³ Na tyto „revoluční“ představy navazovala praktická opatření, která dekretem o rodině z roku 1918 zrovnoprávnila nemanželské děti s manželskými nebo se zákoníkem práce z roku 1922 snažila chránit ženy, které sovětské podniky odmítaly zaměstnat z důvodů manželského nebo mateřského stavu.¹¹⁴

Revoluční názory společně s jednáním, které jimi bylo motivováno například formou zákonů o manželství, produkovalo sociální konflikty na místech, kde přetrvávaly „staré“ normy předrevoluční společnosti. Především ve venkovské komunitě, která byla založena na vztazích mezi jednotlivými rodinami, zůstaly mocenské asymetrie zachovány, včetně výsadního postavení tchýně, která rozhodovala v rodinné kuchyni, zaujímal čelné místo u stolu a ovlivňovala péči o děti. Tchánové si zase v rámci svého postavení činili po dobu manželovy nepřítomnosti nárok na snachy

¹¹¹ BEHREND, Jan C., Schwester, Freundin und Vorbild: Bilder der „sowjetischen Frau“ im stalinistischen Polen und in der SBZ/DDR, in: KRAFT 2008, str. 60 nn.

¹¹² Srov. FARNSWORTH, Beatrice, *Aleksandra Kollontai – Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution*, Stanford University Press, Stanford 1980, str. 166 nn.

¹¹³ Srov. pro meziválečné období TEIGE, Karel: *Nejmenší byt*. Praha, Václav Petr 1932.

¹¹⁴ ILIČ, Melanie, *Women Workers in the Soviet interwar economy: from 'protection' to 'equality'*, Basingstoke, Macmillan, 1999, str. 59.

v ložnici.¹¹⁵ Revoluční období charakterizovala nejen změna, nýbrž také stabilita ve venkovském prostředí, ve kterém byly předmanželský sex, cizoložství, rozvody a útoky zakazovány a trestány. Mocenský vzestup stalinistů na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy bylo mnoho „revolučních“ představ o sexualitě, manželství a rodině odmítnuto a potlačeno, proto nepředstavoval „náhlý“ obrat od radikálně „liberálních“ postojů ke konzervativním. Sociální zákonodárství třicátých let reprezentovalo „tradicionalistický“ proud v rámci komunistické strany, který byl přítomný již ve dvacátých letech, ale dokázal se prosadit až o desetiletí později.¹¹⁶ Občanské manželství sloužilo i nadále jako institucionalizovaná forma soužití muže a ženy, avšak rozvod byl znesnadněn. S přechodem k nové ekonomické politice (NEP) byly redukovány investice do sociálního zabezpečení, včetně přídatků na děti. Počet domovů pro matky s dětmi prudce klesal a situace tisíce žen bez zaměstnání, které v minulosti nenechaly na úřadech zapsat svá manželství, se stala potenciálně nebezpečnou: jejich partneři je mohli opustit a ony se tak ocitnout bez podpory a prostředků.¹¹⁷ Zákonná úprava z roku 1926 přiznávala výživné na děti nejen bývalým manželkám, které nebyly schopny pracovat, nýbrž také ženám, které byly bez zaměstnání a které po rozvodu mohly žádat polovinu majetku nabytého během manželství.¹¹⁸ Tváří v tvář klesající natalitě vyhlásily sovětské úřady nové zásady populační politiky a připravily některá pronatalitní opatření. Matkám s mnoha dětmi se dostalo zvláštního uznání, nezodpovědní otcové a manželé byli stíháni, vliv rodiny byl posílen na úkor školy a Komsomolu.¹¹⁹ Propaganda představovala ženy jako ušlechtlejší, statečnější a obětavější než muže, kteří nedokázali přijmout odpovědnost za manželství a výchovu dětí. Muži naproti tomu byli zobrazováni jako sobečtí a nezodpovědní, se sklonem týrat nebo opustit manželku s dětmi. Ať už si propagandistické představy většina žen internalizovala nebo odpovídaly jejich každodenním zkušenostem, zavedení protipotratového zákona, kterým vrcholila sovětská pro-populační opatření, se stalo nepopulární zvláště mezi ženami ve městech, protože mnoha z nich dále ztížilo existenční situaci.¹²⁰

Během stalinského teroru mohlo sloužit manželství ke změně osobní totožnosti. Ženy zbavené občanských práv nebo jinak stigmatizované se pokoušely zlepšit své

¹¹⁵ STITES 1988, str. 5.

¹¹⁶ FARNSWORTH 1980, str. 337.

¹¹⁷ Ibid., str. 339.

¹¹⁸ Ibid., str. 364.

¹¹⁹ FITZPATRICK 1999, str. 142.

¹²⁰ Ibid., str. 143.

společenské postavení tím, že se podruhé provdaly za muže s preferovaným „třídním původem“ nebo hledaly vhodné ženichy pro své dcery, například syna chudého rolníka nebo člena Komsomolu s bytem.¹²¹ Stalinovo panství charakterizoval nejen konzervativní obrat, který určoval sňatkové chování sovětských občanů, nýbrž také období nesmírné mobility. Milióny mužů opustily během kolektivizace své domovy, mnozí z nich ztratili kontakty se svojí rodinou, vztahy mezi pohlavími ovlivňovala „rozvodová epidemie“, protože neexistoval tlak na úřední zápis manželství.¹²² Problémy bytové výstavby nutily obývat manželské páry nevyhovující a stísněné prostory, které přispívaly k odchodům manželů, zvláště po narození prvního dítěte.¹²³ Na druhé straně prokazovala instituce manželství svoji nezdolnost. Obyčejní lidé se i nadále vdávali a ženili, míra uzavřených manželství zůstávala na dobové evropské poměry velmi vysoká, zvláště když vezmeme v úvahu manželství, která nebyla úředně zaznamenána.¹²⁴ Volná manželství fungovala až do poloviny čtyřicátých let, kdy byla oficiálně zakázána a změnila se v úředně zaznamenaný svazek.¹²⁵ Mnohé opuštěné ženy žádaly představitele úřadů, aby jejich manžely našly a donutily je k placení výživného.¹²⁶ Volné soužití umožňovalo mužům střídat sexuální partnerky a vstupovat do polygamických svazků.¹²⁷ Nahodilá manželství, jejich rozluky a opětovné uzavření svazku narušovala emocionální vazbu mezi manžely a jejich péči o děti.¹²⁸

2.1 Rozpad stalinského řádu v Polsku

V polském případě byly po Druhé světové válce následovány „sovětské“ revoluční vzory pouze omezeně, prosazovaly se současně s kulturou stalinismu a musely se přizpůsobit místním zvláštnostem. Například aktéři „tajného kroužku volné lásky“, který na přelomu roku 1949/50 odhalili učitelé na jedné škole ve Varšavě, byli na celostátní konferenci Svazu polské mládeže (ZMP) odsouzeni svazovým vedením, protože se podle jeho názoru „volná láska“ neslučovala se socialistickou morálkou,

¹²¹ Ibid., str. 133. Srov. FIGES, Orlando, *Šeptem: soukromí život ve stalinově Rusku*, Beta-Dobrovský, Praha, Ševčík, Plzeň, 2009.

¹²² FITZPATRICK 1999, str. 139.

¹²³ Srov. OBERTREIS, Julia: *Tränen des Socialismus: Wohnen in Leningrad zwischen Alltag und Utopie 1917-1937*. Köln, Böhlau 2004.

¹²⁴ FITZPATRICK 1999, str. 140.

¹²⁵ Ibid., str. 142.

¹²⁶ Ibid., str. 143.

¹²⁷ Ibid., str. 146.

¹²⁸ Ibid., str. 148.

nýbrž představovala praktiky demoralizovaných „měšťáckých“ vrstev.¹²⁹ V polském vydání sovětské pedagogiky I. Kairowa z roku 1950 naopak měla socialistická společnost vytvořit příznivé podmínky pro upevnění rodiny na základě „opravdové“ lásky a vzájemné dohody manželů.¹³⁰ Podobně jako v sovětském Rusku souviselo manželství s pronatalitní politikou; tradiční stigma dětí narozených mimo manželství, které bylo úzce spojeno s vlastnickými vztahy v „buržoazní“ rodině, měl v Polsku na začátku padesátých let odstranit zákon o rodině. V socialistické společnosti se nemělo napříště rozlišovat mezi manželskými a nemanželskými potomky, nýbrž všem dětem měl být poskytnut odpovídající rozvoj.¹³¹ Přestože bylo manželství dominantní kulturní normou „měšťansko-kapitalistické“ společnosti, nemělo být eliminováno, nýbrž spíše „modernizováno“.¹³² Manželství podle leninských vzorů mělo vytvořit předpoklad pro vznik socialistické společnosti a reprodukovat odpovídajícím a předvídatelným způsobem socialistické vztahy. Většina ze stranických vůdců zrušení manželství neobhajovala. Revoluční teorie o nahrazení manželského svazku nějakou formou trvalé heterosexuální monogamie zůstala v polském případě spíše intelektuálním cvičením než praktickou sociální politikou.¹³³ Snahou stranického vedení v první polovině padesátých let bylo přesunout vlastní obřad uzavření manželství z kostela do světské oddací síně, ve které by byli snoubenci oddáváni před portréty stranických vůdců.

Podobně jako v dalších oblastech společenského, ekonomického nebo kulturního života, proměnily se také v polském případě představy o intimitě v souvislosti s rozpadem stalinského panství v polovině padesátých let. Specifikum polské situace spočívalo v tom, že projevy „destalinizace“ a „liberalizace“ společenského života začaly být viditelné již na konci roku 1953.¹³⁴ Svůj význam měla zpráva o nevybíravých metodách polské bezpečnosti, kterou na základě svědectví místopředsedy oddělení pro kontrolu stranických kádrů Józefa Światly vysílala po jeho útěku do západního Berlína od září 1954 Svobodná Evropa.¹³⁵ Vysílání slyšelo tisíce polských občanů, kteří se tak otevřeně dozvěděli o mocenských praktikách stalinistů, včetně

¹²⁹ KOSIŃSKI 2000, str. 26.

¹³⁰ Ibid., str. 27.

¹³¹ WINIARZ, Jan, *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1954, citováno dle FIDELIS, Malgorzata, „A Nation's Strength lies not in numbers“: De-Stalinisation, pronatalism, and the abortion law of 1956 in Poland, in: KRAFT 2008, str. 207.

¹³² TAYLOR 2006, str. 153.

¹³³ Ibid., str. 153.

¹³⁴ LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav, VYKOUKAL, Jiří, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 -1989*, Libri, Praha 2000, str. 390.

¹³⁵ MACHCEWICZ 1993, str. 14. VYKOUKAL 2000, str. 391.

podrobností z jejich intimního života.¹³⁶ Pohyb ve společnosti akcelerovala vlna propouštění vězňených členů PSDS, kteří byli zatčeni a vyšetřováni již neexistujícím X. odborem ministerstva veřejné bezpečnosti (MBP) rozpuštěným v červnu 1953.¹³⁷ Do svých domovů se v tichosti vracela z vězení také skupina „pravicových nacionalistů“ v čele s Wladyslawem Gomulkou.¹³⁸ Polská stranická elita, rozdělená frakčními boji, které propukly na přelomu roku 1954/55, ztrácela postupně kontrolu nad mnoha oblastmi společenského života.¹³⁹ Nejviditelněji se oslabení stranické moci projevovalo v tisku a kultuře, odkud přicházela první zpochybnění legitimacy stalinského řádu.. V divadle, literatuře a filmu se objevovala témata, která se odlišovala od donedávna dominujícího kánonu socialistického realismu.¹⁴⁰ Zásadní význam mělo například polské vydání románu Ilji Ehrenburga „Tání“, výstava mladých výtvarníků ve varšavském Arsenalu nebo otištění básnického díla Adama Jażyka „Poéma pro dospělé“ v časopise *Nowa Kultura*.¹⁴¹ Začaly být promítány první západní filmy, iniciativně vystupovali příznivci a posluchači jazzu, skupina kritických intelektuálů ustanovila v březnu 1955 se stranickým souhlasem Klub Krzywego Kola.¹⁴² Noviny a časopisy orientující se na nastupující generaci čtenářů a čtenářek například „*Po Prostu*“ nebo „*Sztandar Młodych*“ uveřejnily první texty kritizující politické poměry uplynulých dvanácti let. Změny byly natolik zřejmé, že neušly pozornosti československých návštěvníků Světového festivalu mládeže a studentstva, kteří byli v létě roku 1955 znepokojeni „ideologickými nejasnostmi“ polských výtvarníků a výzdobou Varšavy odporující „duchu“ socialistického realismu.¹⁴³

Další společenskou aktivizaci podpořil v únoru 1956 probíhající XX. sjezd KSSS a následná smrt Boleslawa Bieruta, symbolického představitele polského stalinismu.¹⁴⁴ Na svém prvním zasedání konaném v nové politické konstelaci v březnu 1956 se Ústřední výbor Polské sjednocené dělnické strany (ÚV PSDS) názorově rozdělil v otázce jak v polském případě naložit se závěry XX. sjezdu a jaké důsledky z nich

¹³⁶ PACZKOWSKI, Andrzej, *Půl století dějin Polska 1939-1989*, Academia, Praha, 2000, str. 180. Srov. VYKOUKAL 2000, str. 391.

¹³⁷ VYKOUKAL 2000, str. 391.

¹³⁸ PACZKOWSKI 2000, str. 189. VYKOUKAL 2000, str. 391.

¹³⁹ PACZKOWSKI 2000, str. 181. VYKOUKAL 2000, str. 393.

¹⁴⁰ KOPEČEK 2009, str. 143 nn. Srov. LESZCZYŃSKI 2000. MALGORZATA KOWALCZYK, PETR POSLEDNÍ, *Jákobův žebřík – Polská literatura v letech 1945-1969*, Pavel Mervart, Praha 2008.

¹⁴¹ PACZKOWSKI 2000, str. 182. VYKOUKAL 2000, str. 391.

¹⁴² Srov. PICKHAN, Gertrud, RITTER, Rüdiger von (Hg.), *Jazz Behind the Iron Curtain*, Lang, Frankfurt / Main, 2010.

¹⁴³ Zpráva z festivalu, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka.140/20, str. 8.

¹⁴⁴ PACZKOWSKI 2000, str. 183. VYKOUKAL 2000, str. 392.

vyvodit.¹⁴⁵ Zjednodušeně řečeno navrhovala konzervativní část funkcionářů (nazvaných později podle vládní vilové čtvrti v Natolině u Varšavy „natolinskými“) připsat většinu odpovědnosti za „chyby a deformace“ z let 1948-1955 stranickým funkcionářům „židovského“ původu. Jejich političtí konkurenti (pojmenovaní podle komplexu vládních budov v Pulawské ulici ve Varšavě „pulawskými“) prosazovali umírněné změny v centrálně řízeném národním hospodářství, jistý stupeň společenské „demokratizace“ a kulturní „liberalizace“.¹⁴⁶ Klíčové pozice nakonec získali straničtí pragmatici z „politického středu“, jejichž představitel Edward Ochab byl na návrh politbyra a s podporou Chruščova zvolen 1. tajemníkem. Politické hry v ústředním výboru měly význam především v souvislosti s vazbou jednotlivých frakcí na zájmové skupiny, o jejichž podporu se opíraly a kterým se snažily v určitých ohledech vycházet vstříc.¹⁴⁷ Politický střed kombinoval silové přístupy uplatňované ve stranickém aparátu a v hospodářské sféře s krátkodobými ústupky nebo výboji v ideologické oblasti. Mocenské poměry mezi stranickou elitou, tak jak se ustanovily v roce 1956, do jisté míry objasňují, proč pokračovala řada diskusí o problémech každodenního života mladé generace i poté co polská společnost vstoupila do období „malé stabilizace“.¹⁴⁸ Neformální vztahy „pulawských“, zejména Romana Zambrowského, se stranickou inteligencí, vedením svazů mládeže a studentstva pomáhaly na konci padesátých a v průběhu šedesátých lete otevírat „neortodoxní“ společensko-kulturní témata či pro ně v oficiálních médiích udržet prostor.

Na konci března 1956 projednávalo předsednictvo ÚV PSDS „tajný projev“, ve kterém Chruščov odsoudil „kult osobnosti“, „byrokratismus“ a stalinské násilí jako politický prostředek. Sekretariát ÚV PSDS záhy rozhodl o šíření referátu mezi stranickou veřejnost. Na mnoha místech začaly být organizovány stranické schůze, na kterých byl referát předčítán a byly komentovány závěry XX. sjezdu.¹⁴⁹ Některá setkání byla otevřená pro všechny zájemce bez ohledu na stranickou příslušnost, takže se s referátem seznámili i nestraníci. Rozhodnutí sekretariátu ÚV PSDS, sledující s obavami rostoucí zájem občanů o politické otázky, omezit diskuse na vybrané stranické organizace přišlo již se zpožděním.¹⁵⁰ Diskuse nad referátem a sjezdovými závěry zcela ovládly veřejný prostor, první sekretář krajského výboru PSDS ve Varšavě

¹⁴⁵ PACZKOWSKI 2000, str.183. VYKOUKAL 2000, str. 393.

¹⁴⁶ PACZKOWSKI 2000, str. 183.

¹⁴⁷ VYKOUKAL 2000, str. 393.

¹⁴⁸ VYKOUKAL 2000, str. 396. KOPEČEK 2009, str. 160.

¹⁴⁹ MACHCEWICZ 1993, str. 17.

¹⁵⁰ Ibid., str. 28.

dal například pokyn k vytištění 3000 kusů brožur s textem referátu, další mnohatisícové náklady vycházely neoficiálně.

Na přelomu června a července ochromilo stranické vedení dělnické povstání v Poznani, po kterém následovala další vlna nepokojů a solidarizujících akcí po celé zemi. Kvalita života vykazovala v Poznani dlouhodobě klesající tendenci: v rámci centrálně-plánovaného přerozdělování dostávalo město na jednoho obyvatele ve srovnání s ostatními vojvodskými centry nejméně investičních prostředků. Během uplynulého desetiletí se i díky přílivu z venkova zvýšil počet obyvatel o třetinu; ve městě byl nedostatek bytů; dostupnost základních potravin komplikovala radikální kolektivizace zemědělství probíhající v poznaňském vojvodství.¹⁵¹ Situaci umocnila stranická kampaň „upevňování“ pracovní disciplíny a zvyšování výrobních norem. Setkání a schůze organizované v rámci místních diskusí nad závěry XX. sjezdu KSSS se záhy změnil v projevy otevřené nespokojenosti a sociálních požadavků. Čím více bylo zřejmé, že jádro protestujících patřilo k řadovým zaměstnancům a manuálně pracujícím velkých průmyslových závodů, tím větší zpochybnění legitimacy komunistického panství poznaňské povstání a lokální protesty přinesly. Řečeno marxisticko-leninským slovníkem, jednalo se o představitele dělnické třídy, která měla být oporou komunistické strany, vládnoucí ve jménu jejích nejniternejších potřeb a zájmů. Skutečnost, že protesty vzešly z prostředí námezdně pracujících, nedokázala zakrýt ani stranické propaganda pranýřující červnové události.

Oficiální diskurz rychle ztrácel svoji jednomyslnost a namísto jednoznačného výkladu stranické politiky postupně nastoupila polyfonie významů a názorů. Lavinovitě šířící se projevy společenské nespokojenosti a solidarity s poznaňskými povstanci ovlivňovaly výrazným způsobem postoje novinových redaktorů a pracovníků kulturně-společenských časopisů, pro které přestala být směrodatná stranická usnesení.¹⁵² V denním tisku tak byly čím dál častěji publikovány návrhy, petice a rezoluce různých skupin aktivistů, kteří požadovali například zvýšení role sejmu a národních rad, zrušení cenzury, větší autonomii kulturního a společenského života, politický pluralismus nebo decentralizaci hospodářství.¹⁵³ Další vlnu společenských nepokojů vyvolaly na přelomu září a října 1956 soudní procesy se zatčenými účastníky poznaňského povstání. Přelíčení v soudní síni se mohli účastnit také zahraniční diplomaté, žurnalisté

¹⁵¹ Ibid., str. 77.

¹⁵² Ibid., str. 147.

¹⁵³ Ibid., str. 148.

i zástupci mezinárodních humanitárních organizací. Výpovědi obžalovaných přenášel místní rozhlas v Poznani a tisk informoval o krutém zacházení milice se zatčenými. Na podporu jejich propuštění byly na řadě míst organizovány shromáždění a sepisovány petice. Společenský aktivismus umocnila v polovině října zpráva o Gomulkově kooptaci do politbyra ÚV PSDS, jeho volba prvním tajemníkem a vyhlášení „demokratizace“ na VIII. plénu ÚV PSDS o několik dnů později. Nejbouřlivější ohlasy vyvolaly říjnové události mezi kulturní veřejností, v akademickém prostředí a na vysokých školách.¹⁵⁴

Mladá generace a zvláště studenti patřili mezi nejaktivnější účastníky a účastnice veřejných shromáždění a politických debat. Vedle celospolečenských požadavků svobody slova, vyznání a shromažďování; Gomulkova návratu do veřejného života nebo odchodu sovětských vojenských poradců, vyvolávala mezi studujícími velká očekávání také uvažovaná transformace Svazu polské mládeže (ZMP). Svaz měl zastupovat potřeby a zájmy mladých lidí v socialistické společnosti, které však jeho vedení podřídilo stranickému dohledu. Mluvčí studentů kritizovali na vysokoškolských shromážděních úzké sepetí ZMP s PSDS, volali po jeho zrušení a plném osamostatnění. Nástupnická organizace měla být apolitická, zajišťovat volno-časové aktivity mladých lidí, vytvářet platformu pro jejich zájmy a starat se o jejich zábavu.¹⁵⁵ Poněkud těžkopádný byrokratický aparát ZMP nestačil na studentskou kritiku adekvátně reagovat, stovky studujících začaly ze Svazu záhy vystupovat a vracet dezorientovaným funkcionářům své svazácké legitimace. Organizační struktura ZMP se tak během několika měsíců na univerzitách zcela rozpadla. Nejradikálnější aktivisté zakládali nová a nezávislá studentská uskupení, která více odpovídala studentským představám. Vedle zájmových organizací se studenti sdružovali v katolických, křesťansko-demokratických, radikálně-socialistických nebo komunistických skupinách.

Nahlíženo optikou stranických kampaní proti revizionismu začal v polském případě „konzervativní“ obrat Gomulkovou „konsolidací politiky Října“ na jeho prvním vystoupení ve funkci stranického šéfa během VIII. pléna ÚV PSDS v říjnu 1956, na kterém Gomulka vyjádřil připravenost zabránit každému, kdo by chtěl zneužít „demokratizační proces proti socialismu“.¹⁵⁶ Interpretace Michala Kopečka se tak staví proti převládajícímu výkladu této události, která je vnímána jako přijetí části

¹⁵⁴ Ibid., str. 150.

¹⁵⁵ MACHCEWICZ 1993, str. 63 nn.

¹⁵⁶ KOPEČEK 2009, str. 157.

„demokratizačních“ požadavků (zřeknutí se násilí jako politického nástroje, příprava dělnické samosprávy, obnovení „socialistické zákonnosti“ a nezávislosti justice), uznání některých alternativních společenských představ v oficiálním diskurzu a zejména obnovení legitimacy socialistické diktatury v Polsku prostřednictvím Gomulkovy osoby respektive jeho národní a patriotické argumentace.¹⁵⁷ Ústup od politiky „Října“ podle Michala Kopečka pokračoval na XI. plenárním zasedání ústředního výboru v květnu roku 1957 útokem proti nezávislým intelektuálům ve stranických řadách, a vrcholil kritikou „revizionistických postojů“ v sociálních vědách a zahájením kampaně proti revizionismu na III. sjezdu PSDS v březnu 1959.¹⁵⁸ V rovině zkoumání „politického jazyka“ v období do konce padesátých let má vymezení poloviny roku 1957 jako periodizačního mezníku pro opuštění „liberální“ a návrat k „ortodoxní“ kulturní politice a stranické ideologii svoje odůvodnění. Tento mezník však nelze bezvýhradně přijmout, sledujeme-li diskuse o povaze každodenního života v socialismu, které se v této době rozbíhaly na stránkách oficiálních studentských časopisů, čerpaly ze společenské a intelektuální zkušenosti „Října“ a vykazovaly přes dočasná omezení zřetelnou dynamiku po celá šedesátá léta.

2.1.1 Sexuologie jako producentka představ o sexualitě

Podobně jako v mnoha dalších oblastech společenského života otevřela „destalinizace“ na vysokých školách prostor pro diskuse nad dosud opomíjenými problémy. Ačkoliv sexuální chování a sexuální praktiky mladé generace patřily k dlouhodobým problémům socialistické každodennosti, oficiální diskurz se snažil většinu diskusí o sexualitě potlačit nebo ji tematizovat výhradně v souvislosti s reprodukční funkcí manželství.¹⁵⁹ Diskuse o sexualitě neprobíhaly nejen z důvodu, že byly proskribované stranickými, univerzitními nebo svazáckými funkcionáři, nýbrž také proto, že sexuologie, která produkovala základní vědění o sexualitě a ovlivňovala vlastní představy studujících, se dostala během stalinismu v padesátých letech na index. V dubnu 1957 zveřejnil varšavský studentský časopis úvahu o postavení sexuologie v rámci studia lékařství.¹⁶⁰ Redakce publikovala text jako reakci na debaty, které v posledních několika letech vedli studenti. Diskutovalo se především o zařazení

¹⁵⁷ Srov. PACZKOWSKI 2000, str. 186. VYKOUKAL 2000, str. 394.

¹⁵⁸ KOPEČEK, str. 158. PACZKOWSKI 2000, str. 195.

¹⁵⁹ TAYLOR 2006, str. 135.

¹⁶⁰ Seksuologia – czy naukowy erotyzm, *Nowy Medyk – pismo warszawskiej młodzieży medycznej* 3/V, 30. IV. 57.

přednášek ze sexuologie do lékařského curricula. Nejmenovaný autor sestavil text na základě výpovědí lékařů a profesorů.

Podobně jako v českém případě v roce 1957, kdy na VII. plenárním zasedání ÚV ČSM kritizovali vedoucí funkcionáři studenty kvůli „liberalistickým“ tendencím a vlivu „buržoazní“ a „maloburžoazní“ ideologie na jejich myšlení, bylo i v polském případě v této době studentské prostředí spojováno s „liberálními“ projevy, které se snadno měnily v obhajobu zásad a ideálů typických pro „měšťáckou“ morálku a chování „maloměšťáků“ z roku 1938. Pozoruhodné na tomto způsobu argumentace bylo používání výrazových a pojmových prostředků stalinského diskurzu pro kritiku stalinismu a zároveň pro obhajobu představ, které byly stalinskému diskurzu protikladné. Autor přičítal odpovědnost za současný stav politickému a společenskému vývoji v minulých letech. Tvrdil, že nejvíce se „šosáctví“ projevovalo v malých městech a na venkově. V polském případě tak několikaletá intenzivní výstavba socialismu nevytvořila socialistickou morálku, nýbrž dala vzniknout kombinaci „domácího šosáka“ a nových socialistických vzorů, které vyloučily téma intimity a sexuality z oficiálních diskusí, včetně řady akademických oborů. Stalinistický tisk vyzdvihoval především vysokou pracovní morálku mužů a žen, kteří vysoko překračovali plán, ve chvílích volna diskutovali o mezinárodní situaci a zajímali se, řečeno stalinským slovníkem autora, o odhalování „imperialistických špiónů“.¹⁶¹ Autorova kritika soudobé společenské morálky, kterou charakterizoval stalinskými floskulami, poukazovala na nedostatek sexuální osvěty na vysokých školách. V polském případě nevyšla po skončení Druhé světové války žádná vědecká publikace věnovaná sexuální problematice.¹⁶² Literární i publicistická díla, která neotřele reflektovala soudobou morálku, vnímali straničtí a akademičtí funkcionáři s nedůvěrou.

Kromě kritiky společenské morálky, nedostatečné sexuální osvěty na vysokých školách a plédování za přednášky ze sexuologie, obsahoval článek ve studentském

¹⁶¹ Podobné významy se objevovaly také během stalinismu v oficiálním diskurzu v českém případě. V návrhu referátu pro zasedání ÚV ČSM o výchovných otázkách 1. června 1949 jeho pisatelé napsali, že čím více se blížil socialismus, tím důrazněji se ukazovalo, že k jeho uskutečnění nestačila pouze změna hospodářských poměrů, nýbrž bylo třeba změnit také člověka. V myslích lidí měl být dokončen „revoluční převrat“, uskutečněna ideologická „převýchova“ nejširších mas v socialistické duchu, dána všem pracujícím třídám a vrstvám ideologie nového řádu. Cílem bylo vychovat člověka, který zaměřoval svoji tvůrčí práci k překonání pětiletky, který do své práce vkládal všechnu svou sílu, dovednost, důvtip a vynalézavost. Nový socialistický člověk se nikdy nezastavoval na tom, čeho dosáhl, nýbrž vytrvale hledal nové cesty ke zdokonalení své práce.

¹⁶² Pozoruhodná je autorova periodizace socialistické diktatury v Polsku, která začíná rokem 1945. Autorovo vnímání se zdá být dalším pramenným potvrzením relativně nedávné teze historiků střední Evropy, podle které byly základy stalinského kultury na polských univerzitách položeny již v prvních poválečných letech. Srov. CONNELLY 2008, str. 61 nn.

časopise ještě jeden zásadní moment. Autor chápal sexuologii jako vědu, která se opírala o exaktní lékařské znalosti a byla nerozlučně svázaná se sociologií, jejíž obnova byla v této době v polském případě velmi aktuální. Ve své práci zabývající se postavením sociologie ve středoevropské socialistické diktatuře, interpretoval Michael Voříšek stalinismus v akademickém prostředí jako střet dvou odlišných habitů. Stalinisté chápající vědu jako ospravedlnění stranické politiky se vymezovali proti vysokoškolským učitelům i mladým badatelům, kteří byli přesvědčeni o objektivních výsledcích empirického výzkumu.¹⁶³ Stalinisté spojovali intelektuální práci s politickou angažovaností a výsledky vědecké činnosti podřizovaly aktuálním cílům dělnického hnutí respektive komunistické straně jako jeho „předvoji“. Vysmívali se dlouhodobé, systematické a teoretické přípravě k původním, ve vědě dosud neřešeným badatelským problémům, které však podle stalinistů produkovaly pouze zdůvodnění pro opatrně formulovaná „metafyzická pseudo-zobecnění“.¹⁶⁴ Odmítali oddělení ideologie a vědy nezávislé na politickém uspořádání, jejíž výsledky přispívaly pouze k pokroku v poznání a neměly žádné „světonázorové“ konsekvence. Stalinisté chápali volbu badatelského problému, formulaci výzkumné otázky nebo určení předmětu vědy ve vypjatých normativních souvislostech a bez ohledu na jednotlivé odlišnosti a subtilní rozdíly ve výsledcích intelektuální činnosti, je paušálně zavrhovali pro jejich údajnou služebnost „buržoazní“ společnosti a „kapitalistickému“ řádu. Marxismu-leninismu respektive jeho stalinským vykladačům byla vzdálená teoretická pluralita, metodologické polemiky i protikladné výklady jednoho a téhož problému.

Jak již bylo řečeno výše, autor zdůrazňoval sociologický výzkum zakládající sexuologii jako vědecký obor. Sexuologie neměla být na lékařských fakultách chápána jako moralizující nauka, která předepisovala recept na dokonalá manželství, nýbrž se měla podobně jako v západní Evropě a ve Spojených státech zabývat problémy, nad kterými pracovaly celé týmy badatelů. Autorův důraz na sociologický výzkum potvrzovalo jeho upozornění na Kinseyho zprávu, která v letech 1948-1954 vyšla ve Spojených státech a vzbudila pozornost na celém světě. Profesor zoologie na indiánské univerzitě Alfred Kinsey vydal dvě obsáhlé, diagramy a statistikami doprovázené publikace, zkoumající sexuální život Američanů a Američanek. Statistika byly vypracovány na základně dotazníkových šetření, kterých se účastnilo více než 18 000

¹⁶³ VOŘÍŠEK, Michael, *The Reform Generation: 1960s' Czechoslovak Sociology in a Comparative Perspective*, dizertační práce předložená k obhajobě za účelem získání hodnosti doktora politických a sociálních věd na Evropském univerzitním institutu ve Florencii v roce 2009, str. 37 nn.

¹⁶⁴ VOŘÍŠEK 2009, str. 40.

mužů a žen pocházejících z různých společenských vrstev. Použití sociologických kvantitativních metod přineslo neočekávaná zjištění o americké společnosti, která se na začátku výzkumu nedala předpokládat ani nebyla statisticky prokazatelná. Překvapivé výsledky sociologických výzkumů stály v protikladu k historického materialismu, jehož scholastická cvičení ilustrovala „zákonitost“ vědeckého poznání a poskytovala konkrétní příklady pro předem určené závěry. Autorem popisovaná Kinseyho relativizace sexuálního života, pro který neexistovaly žádné pro většinu populace závazné vzory, stála v protikladu ke stalinistickému poznání apriorně odsuzující všechna odlišné výroky, které se neslučovaly se schváleným zobecněním.

V další části textu jeho pisatel uvedl, že v Anglii, Francii a Itálii vycházely v současnosti stovky vědeckých publikací, které probíraly otázky lidské sexuality. Přestože polská medicína měla dlouhou tradici sexuologické literatury, která sahala až do osmdesátých let 19.století, v poválečné době vyšlo pouze několik publicistických textů, které polemizovaly s badateli z kapitalistických zemí. Práce byly již zcela vyčerpané a výše uvedené tituly [A. Kinsey] získala lékařská knihovna ve Varšavě pouze díky osobní iniciativě některých profesorů.¹⁶⁵ Vydavatelské plány nakladatelství státního lékařského ústavu zahrnovaly na rok 1957 z oboru sexuologie pouze dva tituly pojednávající pohlavní „neklid“ v období dospívání a klinickou sexuologii.¹⁶⁶ Z článku vyplynulo, že přednášející na lékařské akademii ve Varšavě, s kterými autor hovořil, se stavěli velmi rezervovaně k zařazení sexuologie do studijního programu. Většina účastníků ankety poukazovala na biologické zdraví „polského národa“. Role lékaře měla zahrnovat osvětové akce a boj s pohlavními chorobami. Výskyt sexuálních odchylek byl podle přednášejících vzácný a omezoval se na prostředí „městské inteligence“. Sexuální odchylky se spíše objevovaly při velkém materiálním blahobytu, který se polské společnosti netýkal. Poslání lékaře tkvělo především v prevenčních prohlídkách, k jejichž odbornému provádění stačil studujícím výklad lidské sexuality v rámci základních propedeutických předmětů. Autor zmínil, že dotazovaní pedagogové

¹⁶⁵ Srov. KINSEY, Alfred C. (red.), *Sexual Behavior in the Human Male*, W.B. Saunders Company: Philadelphia and London, 1948. TÝŽ, *Sexual Behavior in the Human Female*, W.B. Saunders Company, Philadelphia and London, 1953. ERNST, Morris L., LOTH, David, *American Sexual Behavior and the Kinsey Report*, Bantam Books: New York, 1948.

¹⁶⁶ Srov. POPIELSKI, Boleslaw, *Zaburzenia płciowe wieku dojrzewania*, Państwowy zakład wydawnictw lekarskich, Warszawa 1957. Druhý titul neodpovídá údajům, které autor ve svém článku uvádí. V roce 1957 vyšla ve zmiňovaném nakladatelství klinická psychiatrie a o rok později klinika pohlavních neuróz, srov. BILIKIEWICZ, Tadeusz, *Psychiatria kliniczna*, Państw. zakład wydaw. lekarskich, Warszawa, 1957, TÝŽ, *Klinika nerwic płciowych*, Państw. zakład wyd. lekarskich, Warszawa, 1958.

považovali za důležité, aby se budoucí lékaři seznámili s morálními zásadami, které však měla obsáhnout například právní filozofie nebo dějiny lékařství.

Zavedení přednášek ze sexuologie do studijního programu měnilo etablované mocenské poměry na lékařské akademii. Současně vytvářelo napětí mezi studenty a profesory. Většina profesorů považovala sexuologii za součást morálky, jejíž výklad do lékařského curricula nepatřil. Představy o lidské sexualitě, které medicí pro svoji lékařskou praxi potřebovali, zprostředkovali profesori v rámci jiných předmětů. Profesori zůstávali výhradními správci sexuologického vědění, které bylo obsažené v několika málo publikacích dostupných v jediné varšavské knihovně. Jednotlivé exempláře sexuologické literatury zajišťovali pro knihovnu samotní profesori. Protože v polském jazyce existovalo několik starších spisů z meziválečného období, které navíc z mnoha knihoven během padesátých let zmizely, měli profesori omezené možnosti studentům představy o sexualitě předávat. Oborové inovace produkovali západní badatelé, jejichž akademický habitus stalinismus odmítal.¹⁶⁷ Pro sexuologický výzkum byly relevantní empirické sociologické metody, jejichž tradice byla na začátku padesátých let přerušena. Jistý stupeň kontinuity polského intelektuálního života s meziválečným obdobím zabránil na jedné straně rozsáhlejšímu prosazení stalinského panství na vysokých školách, na druhé straně stejná kontinuita bránila rozvoji sexuologického bádání.¹⁶⁸ Akademická socializace mnoha profesorů medicíny se odehrála v jiných společenských a kulturních souvislostech, které zlehčovaly vědecký status sexuologie. Představy o sexualitě byly jak v oficiálním tak v lékařském diskurzu marginalizovány a vznikl proto dojem, že polská společnost byla „zdravá“ a nebylo odůvodněné zabývat se z lékařského hlediska „nemocemi“, které konvenčně náležely sexuologické oblasti. Studentské požadavky na rozšíření přednášek ze sexuologie se dotýkaly moci profesorů, kteří z velké části určovali obsah jednotlivých předmětů lékařského curricula. Sexuologie jako soubor vědění se pohybovala na pomezí několika lékařských věd a rozšíření přednášek ze sexuologie by změnilo zavedené vztahy mezi jednotlivými lékařskými obory a jejich podíl na skladbě studijního programu.

2.1.2 Akademická moc a sexuální zneužívání studentek

Představy o sexualitě ovlivňoval nejen odborný sexuologický diskurz, nýbrž také každodenní zkušenosti studentů a studentek. Přestože byly polské studentské časopisy

¹⁶⁷ VOŘÍŠEK 2009, str. 58 nn.

¹⁶⁸ Ke kontinuitě polského vysokého školství viz CONNELLY 2008, str. 443.

součástí oficiálního diskurzu a nečinily si nárok na kritiku sociálních poměrů na vysokých školách, na jejich stránkách kritické texty ojediněle vycházely. Studentské časopisy vydávaly studentské organizace na vysokých školách a během přelomového roku 1956 se výrazně obměnili členové jejich redakcí, některé z nich převzali studentští aktivisté nebo do nich minimálně delegovali své zástupce. Řada časopisů upravila svůj název, aby se odlišila od svých předchůdců z doby stalinismu. Jejich redaktoři podléhali ústřednímu vedení studentských organizací i tiskovému dohledu a tak nedocházelo k zveřejnění textů otevřeně kritizujících stranické představitele a stranickou politiku jako se to podařilo v letech 1955/56 časopisu *Po Prostu*.¹⁶⁹ Zatímco v českém a slovenském případě univerzitní časopisy v této době mohly upozornit pouze na některé nevyhovující sociální poměry na vysokých školách, kritizovaly v polském případě studentské časopisy celou řadu společenských problémů. Na obsahové stránce varšavských časopisů se výrazně podíleli zástupci z řad studentů, kteří konkrétní problém sledovali dlouhodobě a prostřednictvím publikovaných textů se pokoušeli postarat o jeho nápravu. Pražské a bratislavské časopisy vydávali redaktoři z okruhu univerzitních výborů KSČ, ROH a ČSM, kteří se cítili být vázáni stranickou linií jak v politické, tak společenské a kulturní oblasti a jejich texty nešly ani nemohly jít dál než k upozornění na problematické aspekty každodenního života v socialistické společnosti.

Změnu podmínek pro politicko-společenskou diskuse v oficiálním tisku přineslo květnové XI. plenární zasedání ÚV PSDS v roce 1957, na kterém Gomulka vystoupil s projevem proti revizionistům a dogmatikům v řadách stranické inteligence.¹⁷⁰ Nelze prokázat, že by Gomulkovo vystoupení přímo ovlivňovalo výběr a vyznění témat, která byla v této době publikována na stránkách studentských časopisů. Došlo však k posunu ve významu, jaký byl připisován „Říjnu“. Na konci května 1957 přinesl časopis *Nowy Medyk* mimo jiné zprávu o vztazích mezi vysokoškolskými asistenty a studujícími.¹⁷¹ Vlastní podnět k přípravě článku na toto téma dalo jedno z posledních zasedání vysokoškolské rady ZSP, která se problémem zabývala. Redakce pověřila jednoho ze svých členů, aby na toto téma připravil text. Autor tvrdil, že materiály pro přípravu textu získal jednak na zmiňovaném zasedání studentské rady, jednak mu řadu z nich poskytlo vyprávění samotných studujících. Jako příklad mimořádně problematického

¹⁶⁹ LESZCZYŃSKI 2000, str. 172 nn.

¹⁷⁰ KOPEČEK 2009, str. 158.

¹⁷¹ ‘Aby Jola nie miała dziecka’, *Nowy Medyk* 4/V, 25.V.57.

vztahu zmínil asistenta medicíny, kterého nazval Dr. No. Jak určoval zkušební řád, dohlíželi asistenti na studující během anatomických cvičení a na konci semestru s nimi konali kolokvium. Zmiňovaný asistent byl vnímán jako muž, který se v protikladu ke svému akademickému a vědeckému poslání zajímal o studentky závislé na jeho rozhodnutí. Podobně jako všichni ostatní studenti, byly asistentem preferované studentky pozvány na kolokvium, které se odehrávalo v místnosti beze svědků, kde se pokusil využít svou moc rozhodovat o jejich prospěchu a studentky sexuálně obtěžovat. Ve shodě s mysoginními představami o ženách, které se v polském oficiálním diskurzu začaly po roce 1956 prosazovat, autor napsal, že většina studentek byla svolná, protože absolvování kolokvia se tak stávalo snadnější, zároveň se zprávy o asistentově chování mezi studentkami rozšířily natolik, že některé z nich raději obdržely nedostatečné hodnocení, než aby se na kolokvium dostavily.

Stalinismus na vysokých školách ve Varšavě charakterizovala kontrola stranických ideologů a ministerských úředníků, kteří si vynucovali dohled nad akademickým provozem.¹⁷² Přesto však centrální úřady nedokázali svoji moc prosadit bezvýhradně a na mnoha fakultách a katedrách musely respektovat etablované normy [meziválečné] akademické kultury.¹⁷³ Postupující rozpad stalinismu na přelomu roku 1955/56 využívali akademičtí funkcionáři k posílení svého osobního postavení a přebírali kompetence stranického vedení a ministerstva.¹⁷⁴ Během několika měsíců byly položeny základy změněného mocenského uspořádání, které posilovalo na fakultách moc jednotlivých stranických, odborových a studentských skupin.¹⁷⁵ Podle autora, který ve svém článku kritizoval zneužívání akademického postavení k praktikování intimních vztahů, bylo chování asistenta lékařské akademie důsledkem politického chaosu a společenské anarchie v minulém roce.¹⁷⁶ Profesori, docenti, vedoucí stranických organizací a odboroví předáci se zabývali aktuálními politickými otázkami a asistentovo chování nechávali dlouhé měsíce bez povšimnutí. Teprve iniciativa studentů, kteří neomezovali změnu politických poměrů na vysokých školách pouze na oblast akademické samosprávy a marxistické ideologie, nýbrž chápali ji také jako příležitost k řešení každodenních problémů, přinesla posun při řešení celého případu.¹⁷⁷ Na zasedání vysokoškolské rady ZSP otevřeli studentští aktivisté téma vztahu

¹⁷² Srov. CONNELLY 2008, str. 233 nn.

¹⁷³ Ibid., str. 235.

¹⁷⁴ Srov. MACHCEWICZ 1993, str. 56 nn.

¹⁷⁵ Ibid., str. 150.

¹⁷⁶ 'Aby Jola nie miała dziecka', *Nowy Medyk* 4/V, 25.V.57.

¹⁷⁷ Srov. LESZCZYŃSKI 2000, str. 172 nn.

vysokoškolských asistentů ke studentkám. Redaktor o zasedání informoval a zveřejnil případ sexuálního zneužívání studentek z lékařské akademie. Jeho kritika současně obsahovala ideální představu, jak by měl v budoucnu [rozuměj po politické konsolidaci] vztah mezi akademickými pracovníky a studentkami vypadat. Stalinismus ve svém požadavku rovnosti mužů a žen na jedné straně poměry vysokoškolských asistentů a studentek odmítal, na druhé straně jim straničtí funkcionáři a ministerští úředníci soustřeďující se na ideologické otázky nedokázali zabránit. V mnoha případech byli jejich aktéry straničtí, svazáčtí nebo akademičtí funkcionáři na fakultách a katedrách, kterým akademická moc propůjčila mimořádné charisma a dodala společenskou prestiž. S mocenskými změnami po roce 1956 spojovali studenti a studentky také naděje na proměnu mezilidských vztahů. Intimní poměry vysokoškolských asistentů a studentek nebyly apriorně vyloučeny, neměly se však zakládat na vynucované nadřazenosti asistentů, nýbrž respektu k vzájemným sympatiím a uznání preferencí jednotlivých studentek.

2.1.3 Porušování „socialistické“ morálky na vysokoškolských kolejích

Zatímco v první polovině padesátých let spojoval oficiální diskurz intimity mladých lidí s „láskou k rodné straně“ a vzorem intimních vztahů bylo manželství mladého dělníka a mladé dělnice pracujících společně na „stavbě socialismu“, po roce 1956 ubývalo na stránkách studentských časopisů příkladů konsensuálního uspořádání socialistické společnosti a objevovaly se texty popisující problematické aspekty každodenního života v socialismu.¹⁷⁸ Obraz harmonických intimních vztahů vystřídal názorové polemiky kolem sexuality studentské mládeže. Myšlenkový odkaz stalinismu na poli intimity se začal v oficiálním tisku proplétat s „moralizujícími“ úvahami nejstarší generace, náboženskou etikou nebo postupnou recepcí sexuální osvěty v západoevropských společnostech. Vlastní studentské představy o sexualitě ovlivňovala popularizace sexuologického diskurzu, medializované případy sexuálního zneužívání studentek a v neposlední řadě také prostor, ve kterém studenti a studentky žili. Motto „člověk to zní hrdě“ uvozovalo text referující o porušování „socialistické morálky“ na vysokoškolských kolejích.¹⁷⁹ V rámci probíhající destalinizace na varšavských

¹⁷⁸ Srov. KOSIŃSKI 2000, str. 26 nn.

¹⁷⁹ Spójrzmy prawdzie w oczy, *Politechnik* 1/VIII, 1 – 31 I 1957. Motto „člověk – to zní hrdě“ používali někteří studující v Praze v mezidobí po Stalinově smrti v roce 1953. Přestože jím autor uvedl svůj text a bylo pravděpodobně myšleno ironicky vzhledem k poměrům, které údajně panovaly na kolejích, autor se ať už vědomě nebo nevědomě vztáhnul ke kultuře stalinismu, kterou ostatně připomínal jazyk jeho textu.

vysokých školách a snahy některých akademických pracovníků o zlepšení sociálních poměrů studentů, se zabýval senát varšavské polytechniky v jednom bodě svého jednání životními podmínkami na vysokoškolských kolejích.¹⁸⁰ Podklady pro jednání připravila rektorátní komise, která na kolejích podnikla desetidenní inspekci.¹⁸¹ Jak vyplývalo z polemických reakcí na stránkách studentského časopisu *Politechnik*, opírala komise svoje zjištění zčásti o rozhovory se zaměstnanci kolejní správy, kteří dlouhodobě obviňovali studentky z amorálního chování a prosazovali zpřísnění pravidel kolejního provozu po uvolnění, které následovalo v roce 1956.¹⁸² S některými závěry inspekce se seznámil anonymní autor, který kritizoval studentky za jejich údajné sexuální výstřelky. Ve svém textu pro studentský časopis uvedl, že část studující mládeže byla „demoralizovaná“, mnozí studenti se octli na „scestí“ a někteří z nich patřili dokonce mezi „zdegenerované“.¹⁸³ Podle autora bylo nutné mluvit o morálních záležitostech mládeže otevřeně a uvést několik „křiklavých“ příkladů. Například na dívčí koleji v ul. Kopińskiej se během nočního klidu odehrál bouřlivý večírek. Studentky konzumovaly alkohol společně se studenty na jednom pokoji a opakovaně rušily své sousedky. Teprve intervence policie donutila studenty opustit pokoj. Studentky za své chování obdržely od fakulty důtku. Další příklad představovala studentka, která ve večerních ulicích Varšavy obtěžovala kolemjdoucí muže a zvala je za finanční odměnu k sobě na pokoj. Kolejní správa studentku přestěhovala z prvního do čtvrtého patra, aby znesnadnila pozvaným mužům přístup na pokoj. Jiná studentka varšavské polytechniky nakazila během jednoho měsíce sedm mužů syfilidou.

Na první pohled je zřejmé, že autorova představa o porušování socialistické morálky na vysokoškolských kolejích byla genderově velmi specifická. Negativní významy byly připisovány výhradně studentkám – ženám. Toto zjištění koresponduje s tvrzením, že navzdory oficiálně deklarovanému uznání žen, sdílela velká část

V českém případě vyprávěl Miloslav Švandrlík případ, kdy románový hrdina – člen ČSM navštívil své bývalé spolužáky na pražské koleji DAMU v Hradební ulici a namísto citátů z Fučíkova a Meresjeva se na nočních stolicích studentek objevilo výše jmenované heslo. Srov. ŠVANDRLÍK, Miloslav, *Černí baroni aneb válčili jsme za Čepičky*, nakladatelství Vysočina, Havlíčkův Brod, 1969, str. 206.

¹⁸⁰ Od Redakcji, *Politechnik* 1/VIII, 1 – 31 I 1957, str. 3.

¹⁸¹ Materiály z jednání senátu varšavské polytechniky jsem neměl možnost prostudovat. Pokud je zachován zápis a podklady pro jednání bylo by možné samozřejmě celý problém osvětlit mnohem více.

¹⁸² Andrzej Partyka, který v květnu reagoval na polemiku okolo vysokoškolských kolejí v ul. Kopińskiej zjistil, že zdrojem informace nebyla rektorátní komise, nýbrž komise senátu varšavské polytechniky. Její členové se opírali o ústní rozhovor s manželkou ředitele studentských kolejí paní Irminou Melžyńskou. Paní Melžyńská tvrdila, že byl na děkanát chemické fakulty poslán vysvětlující dopis. Nicméně dopis se ztratil. Děkanát fakulty tvrdil, že žádný dopis nedostal a správa studentských kolejí zase neměla žádnou kopii dopisu. Srov. Odpowiedź na list Akademiczek z Kopińskiej: „Daremne Żale“, *Politechnik* 6/VIII, 1 – 30 V 1957.

¹⁸³ Spójrzmy prawdzie w oczy, *Politechnik* 1/VIII, 1 – 31 I 1957, str. 3.

stalinistů vůči ženám silné předsudky a nepřátelské postoje.¹⁸⁴ Autor používal v úvodu časopiseckého textu výrazy („demoralizovaná“, „degenerovaná“), které odkazovaly k stalinskému diskurzu minulých let a jeho záměrem bylo aktivizovat odpovědné úřady a členy akademické obce při řešení morální situace studujících. Řada vysokoškolských profesorů zastávala názor, že jejich úkolem byl výlučně pedagogický proces, se kterým bylo spojeno mnoho problémů a výchovou se měly zabývat příslušné mládežnické a studentské organizace. Nezáměr o výchovu odpovídal „vědeckému“ habitu polského akademika, který v zásadě neproměnil ani stalinismus, ale zda bylo možné podobné případy v této době na vysokých školách jednoznačně dokumentovat, zůstává otevřenou otázkou. Jak ukázal J. Connelly význam „omezeného odbornictví a vědeckosti“ připisovaly vysokoškolským pedagogům oficiální prohlášení již na začátku padesátých let.¹⁸⁵ Tento význam se ve stranických dokumentech s úspěchem dále reprodukoval a stal se součástí myšlení stranických funkcionářů, kteří jím bez ohledu na okolnosti vyjadřovali své mínění o většině polských akademiků. Ostatně Connellyho citace pochází z dokumentu, který připravil jeden z pracovníků oddělení pro vědu ÚV PSDS. Pracovníci aparátu ÚV PSDS výjimečně vypracovávali svá stanoviska na základě osobního přezkoumání místních poměrů, ale vycházeli z podkladů, které jim zprostředkovali regionální a lokální pracovníci aparátu. Jednotlivé podklady pak zapracovali do zobecňujícího textu, ve kterém citovali konkrétní příklady.

Zaměstnanci kolejí a kritici studentské morálky povzbuzeni „konzervativním“ obratem stranické kulturní politiky se nemohli se svými stížnostmi obrátit na vysokoškolské profesory ani oslovit vedoucí funkcionáře vysokoškolských organizací ZSP, neboť většina z nich patřila v roce 1956 ke studentským aktivistům, kteří iniciovali uvolnění kolejního řádu regulující návštěvy a chování studentů na kolejích. Jejich iniciativa získala podporu mnoha studentů a studentek, které si je jako své zástupce zvolili do kolejních rad a obnovujících se studentských svazů.¹⁸⁶ Zaměstnanci kolejní správy, pracovníci rektorátu pro sociální záležitosti studentů, funkcionáři stranických, odborových a mládežnických organizací, jejichž legitimitu zpochybnil rozpad stalinského řádu, studentům dočasně ustoupili, avšak jak ukazoval text kritizující „uvolněnou morálku“, nevzdali se svých autoritativních představ o výchově a „umravňení“ studentské mládeže. Se „stabilizací“ mocenských poměrů na vysokých

¹⁸⁴ Srov. BEHREND 2008, str. 64.

¹⁸⁵ Srov. CONNELLY 2008, str. 284 nn.

¹⁸⁶ *Leksykon Ludzi ZSP – Tom I*, Warszawa 2002, str. 26. KULA 2004, str. 147 nn.

školách v polovině roku 1957 se pokoušeli prosadit své představy a vztahy mezi pohlavími vrátit pouze do předem vymezeného a povoleného prostoru.

S proměnou mocenských vztahů na vysokých školách a kolejích se však změnila také redakční praxe studentských časopisů, která umožňovala výměnu názorů a zveřejnění protikladných stanovisek. Na článek obviňující studentky z amorálního chování reagovaly členky kolejní rady z ul. Kopińskiej.¹⁸⁷ Jejich odpověď lze chápat jako alternativní pohled na sexuální praktiky studentské mládeže, který na místo „umravnění“ vybízel k toleranci. Autorky připouštěly, že mezi tisícem dívek, které na koleji bydlely, mohla být řada takových, které „přišly o poctivost“ a raději se věnovaly zábavě. Dále přiznaly, že na začátku února [1957] se na kolejích skutečně odehrál incident, při kterém museli zasahovat příslušníci policie. Ten byl ale vyprovokován zvnějšku a obyvatelky koleje za něj nenesly přímou odpovědnost. Z odpovědi vyplynulo, že na střetu s policií se podíleli studenti, kteří na [dívčích] kolejích vůbec nebydleli. Studenti během odpoledne jednotlivě navštěvovali své spolužačky, po skončení návštěvních hodin zůstali v areálu kolejí a přesunuli se na jeden z pokojů, kde uspořádali problematkový večírek. Případy prostituce a šíření pohlavních nemocí členky kolejní rady odmítaly s poukazem na senzacechtivost podobných článků, které zobecnily ojedinělé případy a vztáhly svá tvrzení na většinu studentek.

Na vysokých školách a kolejích vytvořil stalinismus vztahy založené na neosobních příkazech a nařízeních, prostředí nedůvěry, denunciací a podezíravosti.¹⁸⁸ Na jedné straně si straničtí, odboroví, svazáčtí nebo akademičtí funkcionáři vynucovali závaznost usnesení ústředního výboru, na druhé straně bylo vykonávání těchto usnesení vyhrazeno především stranickým tajemníkům z ideologického oddělení a státním úředníkům z ministerstva školství, kteří na vysoké školy dohlíželi.¹⁸⁹ V polském případě se pokoušeli univerzitní profesori udržet své akademické výsady a privilegia. Jejich kontakty se studenty se často omezovaly pouze na záležitosti vědy a vzdělání, jak si stěžovala kolejní správa a studentští funkcionáři, kteří bez podpory profesorského sboru nedokázali na kolejích udržet disciplínu studentů. S uvolněním tiskového a policejního dohledu v roce 1956 se sexuální chování a sexuální praktiky studentů zviditelnily ve veřejném prostoru. Zveřejnění sexuální problematiky však vyprovokovalo zvýšený zájem a péči státních úřadů, stranických organizací i kolejní

¹⁸⁷ „Nikt nie śmie szkalować godności polskich akademikzek“, *Politechnik* 4/VIII, 1 – 15 IV 1957.

¹⁸⁸ DAVID-FOX 1997, str. 176.

¹⁸⁹ CONELLY 2008, str. 65 nn.

správy, jejichž činovníci se nechtěli vzdát svých mocenských nároků. Problémy dále prohlubovala nedokončená výstavba kolejí, například studentky v ul. Kopińskiej byly nuceny bydlet v nezařízených pokojích, které nevyhovovaly základním hygienickým podmínkám. Prostor pro intimní vztahy zůstal i po roce 1956 omezený, mnoho studentských párů upřednostňovalo setkání ve městě, na ulici nebo v parku. Partneři pak doprovázeli své partnerky až k budově kolejí. Loučící se páry a postávající skupiny mladých mužů vyvolávaly stížnosti personálu kolejní správy, který se obával jejich nedovoleného pronikání do kolejního areálu. Kolejní řád omezoval přístup mužů do prostoru obývaném ženami a propůjčoval vrátným mimořádnou moc, která určovala intimní vztahy. Zástupkyně studentek zvolené do kolejní rady v roce 1956 upozorňovaly, že obavy byly důsledkem přístupu kolejní správy, která si i nadále vynucovala dodržování autoritativního kolejního řádu. Čím přísnější „návštěvní“ režim na kolejích správa vyžadovala, tím více se objevovalo případů, které ho porušovaly. Uvolnění pravidel, která omezovala vzájemné návštěvy a kontakty mladých lidí, snižovalo počet disciplinárních přestupků. Snaha kolejní rady uvolnit „návštěvy“ narážela na předsudky, které polské akademické prostředí a kolejní správa mělo vůči ženám. Její představitelé se příliš nezabývali intimními problémy mladých lidí, nýbrž prvoplánově zpochybňovali schopnost „emocionálních“ členek kolejní rady vést „racionální“ výměnu názorů a požadavky studentských aktivistek vnímali jako omezování své autority.¹⁹⁰

Disciplinární přestupky a morální prohřešky na vysokoškolských kolejích, které byly popisovány na stránkách univerzitních časopisů, se méně vztahovaly ke konkrétním případům, které se skutečně odehrály a mnohem více charakterizovaly obecné představy, které o intimním životě studentek na kolejích sdíleli autoři, redakce nebo čtenáři. Koleje byly v oficiálním diskurzu spojovány s představou „amorálního“ místa. Opakovaně vycházely články, které citovaly příklady studentek, které vedly na kolejích nezřízený sexuální život.¹⁹¹ Zveřejněné příklady měly ospravedlnit zásahy vysokoškolského vedení a kolejní správy, která začátkem šedesátých let začala obnovovat kontrolu kolejního života a zakazovat na pokojích přijímat návštěvy. Citované sexuální excesy však byly často ojedinělé a týkaly se menšiny obyvatel. Mnohé z nich představovaly příklady z minulosti, které se na stránkách studentských

¹⁹⁰ Odpowiedź na list Akademiczek z Kopińskiej: „Daremnie Żale“, *Politechnik* 6/VIII, 1 – 30 V 1957.

¹⁹¹ Amoralia – kalendarz spraw intymnych, *ITD* 17/II, 23 kwietnia 1961.

časopisů opakovaly.¹⁹² Řada studentek odmítala akceptovat obnovující se mocenské nároky kolejní správy, zvláště ve srovnání s „liberálním“ režimem, který byl zaveden v roce 1956. Opatření kolejní správy mnohdy kopírovala naučené postupy z minulosti. Mezi zaměstnanci kolejní správy nedošlo k zásadní personální obměně a na většině míst pracovali stejní lidé jako v padesátých letech. Legitimitu obnovujících se autoritativních opatření často zpochybňovali samotní zaměstnanci, kteří se z nich snažili získat osobní prospěch. V Lodži byla například spuštěna mezi chlapeckým a dívčím křídlem koleje železná mříž, která bránila návštěvám studentů na pokojích studentek. Nicméně kotelník, který měl k mříži jeden z klíčů, začal vybírat „mýtné“ od studentů, kteří se chtěli dostat do dívčí části.¹⁹³

Problémy intimního soužití studentů a studentek na vysokoškolských kolejích plynuly ze silných „moralizujících“ přesvědčení akademických funkcionářů a pracovníků kolejní správy umocněné během stalinismu a doplňující se s „měšťanským“ ideálem nukleární rodiny a náboženskou etikou. O stalinismu jako „tradicionalistickém proudu“ v komunistickém hnutí obhajující „konzervativní“ postoje v otázkách intimního a manželského života byla již řeč v souvislosti se sovětskou situací ve třicátých letech.¹⁹⁴ V polském případě se přetrvávající „tradicionalistické“ představy násobily s uvolněním ideologického dohledu v polovině padesátých let, které umožnilo představitelům polské katolické církve vystupovat na obranu rodinných hodnot a manželství.¹⁹⁵ Význam rodiny v socialistické společnosti, o kterém hovořil Chruščov na XXII. sjezdu KSSS v roce 1961, pak vnímali straničtí a studentští funkcionáři jako vyhrazení intimních vztahů do výlučné sféry manželství, které měli uzavírat dospělí a ekonomicky soběstační jedinci.¹⁹⁶ V tomto ohledu se jednalo o další krok k rozchodu se stalinismem, který naopak dával mladé generaci jako představitelce „nového člověka“ mimořádné uznání ve formě politických a sociálních práv, otevřel mladé generaci stranických intelektuálů dveře k akademické kariéře a studentským párům s vyhovujícím „třídním“ původem nabídl velkorysá stipendia a ubytování na kolejích. Studentské mládeži začala být tato práva na začátku šedesátých let upírána,

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ FARNSWORTH 1980, str. 337.

¹⁹⁵ KOSIŃSKI 2000, str. 93.

¹⁹⁶ XXII zjazd KPZR, *ITD* 35/II, 22 października 1961. Srov. XXII sjazd KPZR, 36/II, 29 października 1961.

vysokoškoláci byli čím dál častěji chápáni jako nedospělí a nesamostatní jedinci, kteří měli odložit svůj intimní život na dobu po skončení studia.¹⁹⁷

Na začátku šedesátých let se na stránkách studentských časopisů začaly prosazovat autoritativní představy stranického vedení, které na III. sjezdu PSDS v březnu 1959 odsoudilo šíření „buržoazních“ názorů v sociálních vědách a kritizovalo projevy „morální“ slabosti mezi stranickou inteligencí.¹⁹⁸ Docházelo také k posílení stereotypů, které odsuzovaly svobodné matky a stigmatizovaly nemanželské děti; úřady registrovaly případy infanticidia a rostoucí počet nelegálně provedených potratů.¹⁹⁹ Pod dojmem podobných zjištění nařídilo vedení varšavské univerzity podrobný výzkum „životního stylu“ vysokoškolských studentů, na základě jehož výsledků měla být navržena „nová“ výchovná opatření.²⁰⁰ Nicméně výzkumná zpráva popisovala každodenní život studentů na kolejích v kategoriích, které odpovídaly článkům ve studentských časopisech. Její autoři napsali, že studenti hráli do pozdních nočních hodin karty, konzumovali alkohol, kouřili, vodili si na pokoj studentky a rozšiřovali pohlavní nemoci.²⁰¹ Znalosti studentů o vlastní sexualitě byly nedostatečné, namísto spolupráce se stranickými funkcionáři pořádali studentští aktivisté a zároveň členové ZSP na kolejích „osvětové přednášky“, aby se studenti mohli se svojí sexualitou blíže seznámit. Odpovědným úřadům tvrdili, že studenti přicházející na vysoké školy nebyli s intimními otázkami podrobně seznámeni, protože učitelé na středních školách ignorovali učební plány biologie člověka. Znalosti z intimního života zprostředkovávali studentům prvních ročníků jejich starší kolegové na kolejních večírcích. Pisatelé zprávy tedy uznali jako relevantní pouze takové problémy, které se již v minulosti etablovaly jako téma oficiálního diskurzu. Podobně opatření, která univerzitní vedení připravilo, navazovala na „umravňující“ zásahy nedávné minulosti. Jejich prosazení často navrhovaly ve spolupráci se zaměstnanci rektorátu a kolejní správy bývalí funkcionáři stalinských mládežnických organizací.²⁰²

Amorální chování studentů a studentek na vysokoškolských kolejích vysvětlovaly dobové výklady mentální změnou, která byla spojena s příchodem studentů na vysokou

¹⁹⁷ Amoralia – kalendarz spraw intymnych, *ITD* 17/II, 23 kwietnia 1961. Srov. ALLERBECK 1973, str. 68.

¹⁹⁸ KOPEČEK 2009, str. 161.

¹⁹⁹ Amoralia – kalendarz spraw intymnych, *ITD* 17/II, 23 kwietnia 1961.

²⁰⁰ Realizacja akcji wychowawczej w domoch studentskich: Andrzej Zaolski do Rektora Warszawskiego Uniwersytetu, 15 maja 1964 r. in: *AUW*, sign. Ac 1375, 1964.5.15 – 1967.11.9.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² *Ibid.*

školu.²⁰³ Na základní a střední škole byla většina budoucích studentů podřízena autoritě učitelů a mládežnických funkcionářů. Na mnoha místech se svazácké skupiny snažily jako protiváha rodiny ovlivňovat i mimoškolní činnost.²⁰⁴ Vztahy podřízenosti prohlubovala rodičovská autorita, kterou v polském a slovenském případě podporovala katolická církev. V polovině padesátých let se Svaz polské mládeže rozpadnul a jeho místo zaujaly nově zvolení představitelé studentů, kteří slibovali přihlédnout ke každodenním potřebám a zájmům řadových studentů. Z mnoha polských regionů přicházeli do Varšavy maturanti, kteří v sedmnácti až osmnácti letech opustili důvěrně známé prostředí, ve kterém si osvojili většinu svých dosavadních hodnotových představ a způsobů chování. Na vysokoškolských kolejích byli konfrontováni s uvolněným dohledem kolejní správy a univerzitního vedení, které jim na krátkou dobu umožňovalo naplňovat vlastní představy o intimním životě. Se stabilizací mocenských poměrů na vysokých školách po roce 1957 obnovila kolejní správa své „kázeňské“ nároky. Nicméně studenti se nechtěli vzdát prostoru, který pro své praktiky v minulosti získali. Vzájemné kontroverze mezi představiteli kolejní správy a univerzitního vedení na jedné straně a „narušiteli“ socialistické morálky na kolejích na straně druhé, překračovaly práh veřejné viditelnosti a nacházely odpovídající vyjádření ve studentských časopisech, jejichž redakce si v souladu s oficiální stranickou linií vzala na mušku nezávazné chování studentů.

2.1.4 Představy o sexuálním chování a sexuálních praktikách

Podobně jako ve slovenském případě, ve kterém obhajovala v oficiálním diskurzu generace mladších lékařů odborné a neortodoxní přístupy k sexuální výchově mládeže, kritizovali v polském případě lékaři – sexuologové nedostatečné znalosti lidské sexuality. Jejich příčinu viděli v nadvládě morálních a náboženských předsudků nad empirickým [sexuologickým] výzkumem.²⁰⁵ Od května 1967 začaly na stránkách

²⁰³ Czy nowy system wychowawczy?, *Politechnik* 10/IX, 1 – 15 VI 1958.

²⁰⁴ Srov. KOSIŃSKI 2000, str. 282 nn.

²⁰⁵ Průzkum, který v roce 1961 provedl úřad pro občanské záležitosti v Gdaňsku a jehož výsledky byly publikovány ve studentském časopise o šest let později, zjistil mezi 122 respondenty nedostatečné znalosti vlastní sexuality. Z dotazovaných bylo 83 mužů, 39 žen. 24 mužů neznalo slovo orgasmus ani nevěděli na čem se zakládá; 41 mužů se domnívalo, že ovládalo teoretické zásady sexuálního života; 38 mužů mělo sexuální zkušenosti; ze 42 mužů bez teoretických znalostí 28 vedlo sexuální život; 11 mužů nevědělo o ženském orgasmu, 17 o něm slyšelo.

Z 39 dotazovaných žen mělo 21 žen „snoubence“; 13 z nich dosahovala orgasmu i když někdy nepravidelně a v některých případech pouze ojedinele; 4 z 8 sexuálně aktivních žen, které orgasmus se současným partnerem nezažila, měla v minulosti milence, s kterým uspokojení dosáhla. Znalosti dotazovaných žen z oblasti psychofyziologie a sexuálního života nebyly o mnoho hlubší než u

studentského časopisu ITD vycházet úvahy dr. Imielińského, které měly přispět k sexuální osvětě mladých lidí a kultivovat jejich intimní život. Polský oficiální tisk představoval na jedné straně ženy jako pasivní objekt mužské sexuální touhy, na druhé straně jako subjekt, který se snažil svým mnohoznačným chováním podřývat mužskou autoritu. Podobné představy nebyly charakteristické pouze pro stranické funkcionáře, nýbrž je sdílelo také mnoho vysokoškolských studentů. Ovlivněny byly často nerefektovaným přijetím západních sexuologických konceptů, postupující sexualizací společenského života a misogynními představami v polském akademickém prostředí.²⁰⁶ Příčiny společenských problémů i rozpadu manželství byly hledány v sexuálních frustracích a vykládány perspektivou nesouladu v intimním životě. Základní osvěta se omezovala na problém pohlavní fyziologie a „techniky“ sexuálního styku pod kterým muži rozuměli dosažení vlastního uspokojení prostřednictvím ženského těla. Nepříliš vysoké bylo také povědomí mužů o individuálních citových potřebách partnerky, které byly s intimním životem nepřímo spojené. Znalosti žen z oblasti psychofyziologie a sexuálního života nebyly o mnoho hlubší než u mužů. V případě nesouladu v intimním životě partnera zesměšňovaly a vysmívaly se mu; sexuální problémy připisovaly jeho neschopnosti.

Po zveřejnění prvních několika příspěvků, ve kterých se Imieliński zamýšlel nad sexuálním chováním partnerů, došly do redakce dopisy, ve kterých někteří čtenáři vyjadřovali pochybnosti, zda by problémy sexuálního života měly být popisovány v celostátním časopise, který četli studenti a mládež. Reakce čtenářů přibližovaly vlastní

dotazovaných mužů. Měly sklon zesměšňovat a vysmívat se partnerovi v případě nedostatku souladu v intimním životě. Domnívaly se, že všechno záleželo na muži a že všechny sexuální problémy vyplývaly z jeho neschopnosti. Dále tvrdily, že jejich role končila tím, že se „uvolí“ k pohlavnímu styku. Pouze několik z nich si bylo vědomo, že stupeň oboustranně dosaženého uspokojení vyplýval ze vzájemné spolupráce. Nepřipouštěly si, že jejich chování mohlo povzbudivě působit na partnera a zvýšit jak jeho tak konec konců vlastní uspokojení. Řada dotazovaných žen měla negativní postoj k pohlavnímu styku a tvrdily, že sexuální požitky byly výhradně pro muže. O pocity rozkoše se nezajímaly a spojovaly je se zvířaty. Podle Imielińského, který s šestiletým odstupem komentoval výsledky průzkumu, se v důsledku takových postojů začaly ženy chovat chladně, potlačovat vlastní sexuální emoce, zlehčovat své prožitky, dokonce skrývat zlost a výsměch z mužské i vlastní slasti. Srov. *Życie intymne – analfabetyzm seksualny* (3), *ITD* 27/VIII, 2 lipca 1967.

²⁰⁶ V interview pro slovenskou *Smenu* citovala socioložka Barbara Lobodzińská norskou práci popisující příběh mladého muže, který udržoval sexuální vztahy s mnoha ženami. Mladý muž nenašel ženu, s kterou by mohl mít trvalejší vztah. Způsobovala to jeho vitalita a potřeba neustálé změny partnerek. Norský autor to nepovažoval za nic cynického, nýbrž za pouhou neustálou zamilovanost do mnoha žen. Srov. NISSEN, Ingjald, *Absolute Monogamy*, Oslo 1961.

Lobodzińská vysvětlovala promiskuitu mladých mužů poukazem na jejich sexuální aktivitu, která kulminovala kolem 25. roku. V tomto období byl pro ně problém najít v dostatečné míře možnost uspokojení sexuálních potřeb. Mladé ženy jim tuto možnost nemohly poskytnout, protože vrchol jejich sexuální aktivity se dostavil teprve později kolem 36. roku. Z údajného rozdílného načasování pramenily mnohé manželské problémy. Srov. Interview s dr. Barbarou Lobodzińskou: *Manželstvo na scestí?*, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

morální představy a názory na sexualitu. Podle autora jednoho z dopisů Marcina Willmanna se začala „marxistická“ psychologie shodovat se „západní“ psychologíí. V intimním životě se však nejednalo pouze o „techniku“ nebo „fyziologii“ vlastního aktu, nýbrž o komplexní zobrazení intimního života v širších emocionálních, manželských a rodinných souvislostech.²⁰⁷ Autoři dopisů patřili k jiné generační skupině a byli zakotveni v jiném myšlenkovém světě než lékaři, psychologové a sociologové mládeže. Reakce poukazovaly nejen na morální přesvědčení čtenářů, nýbrž také na představy, které si vytvořili o prosazování stranické a svazácké autority v oficiálním tisku. Ve svých stížnostech mnohem méně polemizovali s výklady odborníků a mnohem více kritizovali redakci, že dala vůbec ve studentském časopise prostor pro zveřejnění sexuologických úvah. Jak ve slovenském, tak v polském případě si na stránkách svazáckého tisku od poloviny šedesátých let konkurovaly odlišné představy o morální výchově mladé generace. Jedna z nich propagovala mezi studenty otevřenou diskuse o lidské sexualitě, druhá naproti tomu obhajovala tabuizaci problémů spojených s intimním životem. Zastánci druhé představy s oblibou citovali příklady psychických poruch jednotlivců vyplývající ze sexuální osvěty v kapitalistických společnostech, o kterých referovala západní psychologie a které připisovali důsledkům psychoanalytických a sexualizovaných výkladů společnosti.²⁰⁸ Řada redaktorů studentských časopisů však přijala názory odborníků – sexuologů a druhou představu odmítala jako nevědeckou. Mediální kontroverze, které sexualita mládeže vyvolávala, měly být posuzovány na základě výsledků odborného zkoumání, nikoliv morálních přesvědčení výchovných pracovníků.

Lékaři obhajovali prostřednictvím svých popularizujících příspěvků ve studentských časopisech vědecký status sexuologie, která měla poskytnout pacientům „lék“ na úspěšné manželství. Čtenáři si na základě publikovaných příkladů osvojovali představy o lidské sexualitě a získávali podněty pro vlastní intimní život. Sexuologové obsáhle komentovali mužské nepochopení ženské sexuality a na stránkách studentských časopisů příběhy vyprávěli, které ovlivňovaly intimní život nejen varšavských studentů a studentek.²⁰⁹ Příběhy obsahovaly morální poselství, jak překonat dočasné manželské krize a vyhnout se rozvodu. Mnohokrát se tak stalo díky včasné návštěvě u sexuologa. Přestože polský oficiální diskurz měla charakterizovat na konci šedesátých let

²⁰⁷ Listy intymne, *ITD* 37/VIII, 10 wrzesnia 1967.

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ Życie intymne – analfabetyzm seksualny (4), *ITD* 28/VIII, 9 lipca 1967.

ortodoxie a opětovné prosazování „dogmatických“ představ, v časopise ITD vydávaném RN ZSP, překvapoval otevřený popis sexuálních praktik v sexuologických příspěvcích, které redakce schválila k zveřejnění.²¹⁰ Některé z příspěvků podkopávaly etablované stereotypy o ženách, jejichž sexualita byla údajně příčinnou problémů v manželství.²¹¹ Sexuologové opakovaně poukazovali na domácí násilí, které páchali muži na ženách a které působilo na neuspokojivý intimní a rodinný život.

Publikované příspěvky sexuologů se setkali s velkým zájmem čtenářů studentského časopisu. Vzhledem k širokému ohlasu se redakce rozhodla ve spolupráci s odborníky pokračovat a otisknout další ukázky z připravované sexuologické literatury určené původně pouze pro akademické publikum. Obavy redakce, že „sexuální osvětu“ na stránkách studentského časopisu straničtí ideologové odmítnou, se ukázaly jako neopodstatněné, přestože témata, která redakce otevřela, byla dlouhodobě považována za ideologicky „citlivá“.²¹² Redakce vyzvala čtenáře, aby přímo posílali své náměty, na které by experti mohli reagovat. Podobně jako ve slovenském případě byla nedostatečná znalost lidské sexuality mezi polskou mládeží jednou z příčin předsudků a aktuálně vytvářených spekulací týkajících se intimního života.²¹³ Řada z nich přetrvávala mnoho let a předávala se z jedné studentské generace na druhou. Jejich moc spočívala v tom, že ačkoliv mladí lidé chápali, že mnoho z nich bylo nesmyslných, chovali se jako by byly pravdivé.²¹⁴ V intimním životě častěji než v jiných aspektech své každodennosti se většina studentů a studentek orientovala podle vštěpovaných vzorů a norem.²¹⁵ Nejnovější lékařské poznatky, zahrnující sexuologické vědění, zůstávaly přístupné úzkému okruhu odborníků, kteří je často nechtěli nebo nedokázali vysvětlit širší veřejnosti. Odborníci z řad lékařů – sexuologů měli podle stranického doporučení zveřejňovat pouze takové případy, které upevňovaly vztahy v manželství a podporovaly založení rodiny. Dále mělo vědění o sexualitě zůstat vyhrazeno dospělým mužům, kteří již dokázali sami sebe reprezentovat ve společnosti a v zaměstnání. Rozhodně nemělo být zprostředkováno studentům, které mohlo provokovat k uvolněným způsobům chování a promiskuitě. Studenti byli považováni za psychicky a společensky nedospělé jedince, kteří nedokázali nést důsledky intimních vztahů.

²¹⁰ EISLER 2006, str. 142.

²¹¹ Ibid.

²¹² Życie intymne – potega wierzeń i spekulacji (6), *ITD* 30/VIII, 23 lipca 1967.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Życie intymne – okres przedmałżeński (12), *ITD* 37/VIII, 10 wrzesnia 1967.

²¹⁵ Życie intymne, *ITD* 42/VIII, 15 października 1967.

2.1.5 Krize studentského manželství

Nedostatečná společenská integrace mladých lidí a problémy jejich každodenního života souvisely s „malou“ demografickou explozí, kdy vstupovala do produktivního věku generační kohorta ročníků narozených po Druhé světové válce.²¹⁶ Vysoký počet rozvedených manželství, včetně těch, která uzavřeli během studia vysokoškoláci a vysokoškolačky, přiměl na začátku šedesátých let mocenské elity ve Varšavě zabývat se situací studentských svazků. Ústřední výbor PSDS ve spolupráci s vedením ZSP, ZSM a ZWM začalo hledat prostředky, které by dokázaly změnit nepříznivé společenské trendy a ovlivnit názory mladé generace, včetně vysokoškolských studentů, na problémy manželského soužití. Funkcionáři vysokoškolských organizací ZSP se začali aktivně podílet na provozu takzvané univerzity pro rodiče.²¹⁷ Její aktivisté dohledávali na úřadech pro občanské záležitosti adresy oddávaných párů a odpovědné úřednice jim rozesílaly pozvánky na cyklus večerů, který se zabýval základními problémy spojenými se soužitím mladých lidí. Za „manželskou“ politikou stranických a studentských funkcionářů se sice skrývalo přesvědčení o účinku mobilizačních kampaní schopných měnit společenské poměry, přesto tyto kampaně nově doprovázeli akademicky vzdělání a empirický výzkum provádějící experti. Podobné akce posilovaly jejich status v záležitostech intimního života a umožnily jim propagovat soudobými západními koncepty ovlivněné představy o intimitě a manželství. Angažmá odborníků se přestalo omezovat na příspěvky, prohlášení a vyjádření pro studentské časopisy a rozšířilo se na veřejný prostor například do sálu varšavského kina „Świat“. Lékaři převzali bývalé role stranických ideologů, svazáckých mravokárců nebo školních vychovatelů a přednášeli na téma šťastného manželství, plánování rodiny a sexuální hygieny.²¹⁸ Na počátku značně ideologizovaný výklad otázek intimního života se potýkal s nezájmem mladých lidí, kterým byl určen. V mnohém odpovídal myšlenkovému světu jejich rodičů, kteří se přednášek opakovaně účastnili.²¹⁹ Výklad byl výsledkem kompromisu mezi úplnou tabuizací problémů lidské intimity a otevřenou sexuální osvětou. Pro rodiče měly přednášky nádech pikantnosti, pro studentskou mládež nepřinášeli žádné nové a nepoznané podněty.

²¹⁶ VYKOUKAL 2000, str. 397.

²¹⁷ ‘Jak zdobyć powodzenie w małżeństwie’, *ITD* 17/II, 23 kwietnia 1961.

²¹⁸ Życie intymne – analfabeci seksualni (1), *ITD* 24/VIII, 11 czerwca 1967.

²¹⁹ *Ibid.*

Rodičovská generace formovaná politickými kampaněmi padesátých let využila podobnou příležitost k setkání se svými vrstevníky, mladí lidé přicházeli na přednášky ve stále menším počtu. Rodičovský dohled nad studentskými páry se zdvojoval s kontrolou svazáckých funkcionářů. Teprve se založením tzv. sekce mladých, do které byl zapovězen přístup rodičů, se objevily náznaky studentské aktivity a ochoty diskutovat o intimních problémech.

Pokusy stranického vedení řešit prohlubující se krizi mladých manželství osvětovými přednáškami odborníků a vzdělávacími kampaněmi doprovázela na stránkách oficiálního tisku autoritativní prohlášení, která intimní soužití studující mládeže kritizovala. Čtenářům studentských časopisů se dostávalo morálního ponaučení, jak nezodpovědný sexuální život komplikoval budoucnost mladých lidí.²²⁰ Podobné představy zobrazovaly studenty jako společensky a ekonomicky nesamostatné jedince, kteří byli závislí na svých rodičích. Nebyli schopni postarat se o svoji partnerku a zajistit pro nastávající rodinu odpovídající bydlení. Zatímco v padesátých letech byly podobné „materiální“ motivy omezující intimní vztahy v oficiálním diskurzu odmítány jako „maloburžoazní“ a byla zdůrazněna emocionální složka manželství, na začátku šedesátých let převažoval na stránkách studentských časopisů požadavek splnit společenské a ekonomické předpoklady pro uzavření sňatku. V polském případě představovalo manželství závaznou normu, která určovala intimní vztahy. Partnerské soužití ve společné domácnosti bylo podmíněno uzavřením manželského svazku.²²¹ Většina studentských párů se proto snažila požádat odbor pro občanské záležitosti co nejdříve o oddání, ale to často naráželo na mocenské nároky místních úřadů v místě bydliště, které si vyhrazovali právo oddat mladý pár. Pokud studenti měli trvalé bydliště mimo město, ve kterém studovali a žili, místní úřady poskytovaly výpis z matriky jako jeden z podkladů pro uzavření sňatku s velkým prodlením. Opak překážek kolem svatby přespolních studentů představovala svatba svazáckých funkcionářů.²²² Přestože ještě v roce 1957 byli vysokoškolští asistenti kritizováni, když zneužívali akademickou prestiž v intimních vztazích se studentkami, o pět let později bylo při funkcionářském sňatku mocenské postavení asistenta právnické fakulty se studentkou práv přehlédnuto, protože se nechali novomanželé oddat na radnici. V oficiálním diskurzu reprezentovala radnice protikladné místo církevního

²²⁰ Miłość, przyjaźń, nienawiść, *Politechnik – tygodnik studentów politechniki Warszawskiej* 12/XIII, 18.XII. 1961.

²²¹ Historia moich niedoli ... czyli małżeństwo studentów, *ITD* 42/II, 10 Grudnia 1961.

²²² W lekytce na wesele, *ITD* 12/III, 25 marca 1962.

sňatku v kostele. V polském a slovenském případě na rozdíl od českého zůstávala v šedesátých letech hranice mezi kostelem a radnicí nezřetelná. Uzavření manželství na radnici proto demonstrovalo jednoznačný příklon k socialismu.²²³

V polském případě byly dále představy o manželství na začátku šedesátých let ovlivněny kulturním transferem. Redaktoři varšavských časopisů přebírali některé texty svých západních kolegů, nechali je přeložit a poté publikovat v přepracovaném vydání.²²⁴ Zveřejňování upravených západních textů v polském jazyce souviselo s cestami prominentních varšavských studentů do západoevropských měst, kde nakupovali anglické, západoněmecké a francouzské časopisy pro mládež, které vozili do Polska a půjčovali svým přátelům a známým.²²⁵ Západní časopisy pro mládež získávaly mezi varšavskými studenty charakter kulturních distinkcí; představy čtenáře západního časopisu o intimitě a manželství se odlišovaly od představ většiny jeho vrstevníků. Studenti si časopisy vzájemně půjčovali a vyměňovali za jiné nedostatkové předměty, vystříhávali si z nich fotografie populárních osobností nebo se učili některý ze západních jazyků, aby si je vůbec mohli přečíst. Intimita patřila mezi obvyklé náměty neformálních rozhovorů mezi studenty a studentkami, čtenáři západních časopisů pro mládež při nich prezentovali názory a „vědění“ týkající se vztahů mezi pohlavími, které vyčetli ze západních časopisů a které až do konce šedesátých let nepatřilo k obecnému povědomí. Originální názor a znalost západních souvislostí posiloval status a uznání jeho nositele ve skupině vrstevníků, ale mohl také vést k nežádoucímu zájmu „ortodoxních“ studentských funkcionářů nebo být dokonce kritizován na stránkách studentských časopisů.

Jak bude dále zmíněno na příkladu uzavírání manželství bratislavských studentů, objevovaly se na konci padesátých let na stránkách časopisu bratislavské univerzity představy o studentkách jako ženách, jejichž životní očekávání byla spjata s manželstvím, které toužily uzavřít s vlastníkem bytu.²²⁶ V polském případě si autor mužského pohlaví stěžoval na studentky-čtenářky obrázkových časopisů pro západní mládež, které se v intimních vztazích chovaly zcela účelově a atraktivitu mužů-studentů posuzovali podle jejich schopnosti zajistit prostor k bydlení ve společném pokoji na

²²³ V českém případě oslavili v roce 1950 nevěsta s ženichem – členové ČSM svatbu v závodním klubu Tatry Kopřivnice. Srov. POKORNÝ 2005, str. 269.

²²⁴ Czy on się ze mną ożeni?, *ITD 6/III*, 11 lutego 1962.

²²⁵ 'Londyn z lotu jamnika', *ITD 10/I*, 4 grudnia 1960.

²²⁶ Srov. Niekoľko slov k manželstvám vysokoškolákov – Príčiny stroskotávania, *Naša univerzita 7/III*, Apríl 1958.

koleji nebo v podnájmu.²²⁷ Chování studentek připisoval sám autor textu „maloměstskému“ prostředí, které ukazovalo svoji nezdolnost a jehož normy se nadále reprodukovaly v socialistické společnosti. Rozdíl mezi polským a slovenským případem spočíval v tom, že polský autor vysvětloval přijetí „maloměstských“ představ o manželství na začátku šedesátých let vlivem západních časopisů pro mládež na varšavské studentky. Ještě na konci padesátých let však v polském případě souviselo „maloměšťáctví“ s nezdolností místních tradic na malých městech a venkově, ve kterých stalinismus prosazoval „nesprávně“ pochopenou socialistickou morálku.²²⁸

Jako příklad kulturního transferu na tomto místě slouží text, který převzal studentský časopis ITD od západoněmeckého ženského magazínu „Brigitte“.²²⁹ Imaginární studentka v něm vyjadřuje obavy, zda se s ní její partner ožení a svá životní očekávání spojuje s manželstvím. Bylo nesporné, že intimita a manželství představovaly v této době mezi polskými studenty společenský fenomén, proto nejspíše redakce „západoněmecký“ text přeložila a zařadila do aktuálního čísla. Překvapivé bylo, že studentské manželství představovalo v této době rovněž fenomén v západním médiích. Vzhledem k liberálně-demokratickému charakteru západních společností bychom spíše očekávali menší dohled nad intimitou mladé generace a větší svobodu v experimentování se sexualitou. Nicméně řada studentů a studentek musela řešit praktikování intimního života uzavřením manželství. Otevřenou otázkou zůstalo, zda to odpovídalo vnucovaným konzervativním normám (kterým se studenti museli podříditi) a manželství tvořilo i nadále v „měšťansko-kapitalistické“ společnosti výlučný prostor regulující sexualitu, nebo zda studenti vstupovali do manželství dobrovolně, aby posílili svůj sociální status vůči svým vrstevníkům a starší generaci.²³⁰

2.2 Transformace stalinského panství v Československu

Ve srovnání s ostatními středoevropskými společnostmi neznamenal v československém případě Stalinova smrt v roce 1953 výraznější oslabení legitimacy komunistického panství. Následný skon nejvyššího stranického představitele Klementa Gottwalda respektive měnová reforma vyvolaly sice v roce 1953 na několika místech

²²⁷ Czy on się ze mną ożeni?, *ITD 6/III*, 11 lutego 1962.

²²⁸ Seksuologia – czy naukowy erotyzm, *Nowy Medyk – pismo warszawskiej młodzieży medycznej 3/V*, 30. IV. 57.

²²⁹ Czy on się ze mną ożeni?, *ITD 6/III*, 11 lutego 1962.

²³⁰ ALLERBECK 1973, str. 68.

nespokojenost, její projevy však nepřekročily práh mediální viditelnosti a nepřekonalaly hranice oficiálního diskurzu.²³¹ Na rozdíl od polských protějšků dokázalo politické byro ÚV KSČ efektivně kontrolovat sdělovací prostředky a udržovat i nadále mezi redaktory a kulturními pracovníky vysokou míru konsensu se stranickou politikou. Jak ukázala Muriel Blaive svým podrobným rozbořem československé historiografie, antikomunistické projevy a protirežimní nálady v české a slovenské společnosti v padesátých letech byly zveličeným tvrzením historiků, které nelze empiricky doložit.²³² Postupně se staly narativní figurou, kterou nekriticky přijímaly a sdílely další generace historiků. Michal Kopeček například píše, že „v roce 1953 měli českoslovenští komunisté plné ruce práce s potlačováním dělnické nespokojenosti v Plzni a industriálních centrech“, aniž by tento výrok opřel o nějaký odkaz na sekundární literaturu nebo primární prameny.²³³ Jak zaznamenali pracovníci ÚV KSČ ve své zprávě pro politické byro, zahrnovaly dělnické nepokoje v Plzni sice několik tisíc demonstrantů, avšak většina obyvatel města zůstala pasivní. Nedostatek podpory přiměl demonstranty, aby se po poledni pokusili vrátit do práce nebo se rozešli do svých domovů. Několik hodin poté pacifikovaly zbývající nespokojence Lidové milice ve spolupráci s oddíly ministerstva vnitra.²³⁴ V žádném jiném československém městě k podobnému zásahu bezpečnostních složek v roce 1953 nedošlo.²³⁵ Navzdory nespokojenosti mnoha československých občanů a občanek, představovaly plzeňské události ojedinělý medializovaný protest, který však neohrozil mocenskou stabilitu, ani nenarušil jednotu československého stranického vedení. Jakékoliv pokusy zpochybnit stalinské panství nebo upozornit na problémy spojené s jeho vykonáváním zastavilo další kolo inscenovaných politických procesů. V květnu 1953 byli odsouzeni k vysokým trestům odnětí svobody bývalí pracovníci ministerstva zahraničí Eduard Goldstücker, Richard Slánský, Pavel Kavan a Karel Dufek. V prosinci 1953 byli popraveni svědci z procesu s Rudolfem Slánským a současně zaměstnanci bezpečnostních složek v čele s plukovníkem Osvaldem Závodským. Nakonec v dubnu 1954 byli na mnoho let uvězněni přední představitelé slovenské komunistické inteligence – skupina tzv. „buržoazních nacionalistů“ v procesu, který nemá v rámci

²³¹ Sekretariát ÚV ČSM zaznamenal ojedinělý případ na Moravě, kdy středoškoláci během jarních prací na školním pozemku provedli tzv. kremaci Stalina a spálili společně se shraným listím také Stalinovu podobiznu v novinách.

²³² BLAIVE 2001, str. 185.

²³³ KOPEČEK 2009, str. 293.

²³⁴ Zprávy instruktorů ÚV KSČ a jiné materiály o měnové reformě a o událostech v Plzni, 1953, in: NA, f. ÚV KSČ, fond 05/1, sv. 378, a.j. 2292. Citováno dle BLAIVE 2001, str. 380.

²³⁵ BLAIVE 2001, str. 185.

středoevropských socialistických diktatur srovnání.²³⁶ V československém případě tak stalinské praktiky vykazovaly vysokou míru kontinuity i po roce 1953.

Zatímco vedoucí funkcionáři ÚV KSČ odmítali jakoukoliv změnu stávající politické doktríny, v některých kulturních časopisech a společensko-vědních periodikách byly ojediněle zveřejněny diferencovanější úvahy nad „rozpory“ v socialismu nebo témata na pomezí převládajícího stalinského kánonu.²³⁷ Akademickou veřejnost včetně badatelsky se profilujících studentů aktivizovala probíhající transformace akademických institucí vymaňující se z dohledu stranického vedení i první odborné konference, na kterých dostaly prostor úzce specializované příspěvky pomíjející politickou aktuálnost.²³⁸ Významný předěl přinesl seminář pořádaný v lednu 1955 filozofickou fakultou ve spolupráci s kabinetem pro filosofii ČSAV, na kterém Ivan Sviták ve svém příspěvku požadoval uvolnit historický materialismus ze sevření deduktivního a teoretizující myšlení a posílit induktivní přístup s některými sociálně-vědnými metodami.²³⁹ Zpochybnění stávajícího výkladu historického materialismu, i když ne tak otevřeně formulované, zaznělo během roku 1955 opakovaně.²⁴⁰ Podobné úvahy však zůstaly omezeny na několik expertů a v podobě systematického pojednání byly publikovány zcela výjimečně. Větší veřejné pozornosti, včetně reakce stranického vedení, se dočkaly až v roce 1956.

Přes relativně nekonfliktní průběh vyprovokovala v československém případě recepce závěrů XX. sjezdu KSSS intenzivní společenské diskuse i diferenciaci generačních postojů, hodnotových hledisek a názorových stanovisek, viditelných v oficiálním diskurzu. Jak se závěry XX. sjezdu postupně seznamovaly stále početnější skupiny občanů a občanek vykazovala československá recepce rostoucí dynamiku. Přímými účastníky XX. sjezdu byla pětice politických funkcionářů ve složení: 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, prezident ČSR Antonín Zápotocký, předseda vlády Viliam Široký, předseda parlamentu Zdeněk Fierlinger a ministr vnitra Rudolf Barák obeznámený s technickými detaily politických procesů.²⁴¹ Po svém návratu informovala stranická delegace o závěrech XX. sjezdu svých dalších 10 kolegů z politického byra, kteří ve spolupráci s odpovědnými odděleními ÚV KSČ začali

²³⁶ BLAIVE 2001, str. 103 nn. Srov. GASIOR 2002.

²³⁷ KOPEČEK 2009, str. 93.

²³⁸ POLIŠENSKÝ, Josef, *Historik v měnícím se světě*, Karolinum, Praha 2001, str. 186 nn. NODL, Martin, *Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, CDK, Brno 2007, str. 112.

²³⁹ VOŘÍŠEK 2009, str. 105.

²⁴⁰ TÝŽ, str. 107.

²⁴¹ BLAIVE 2001, str. 52.

připravovat závazné usnesení pro stranické organizace v krajích a okresech. Doporučení bylo nejprve předáno předsedům krajských výborů, kteří jeho hlavní teze vysvětlovali členům KV KSČ a vedoucím pracovníkům okresních výborů. Vedoucí OV KSČ tlumočili hlavní závěry předsedům celozávodních organizací, kteří informovali vedení místních a základních organizací. Obdobně, i když s jistou mírou zjednodušení a zpožděním byli o závěrech XX. sjezdu zpraveni na všech úrovních také vedoucí pracovníci a členové společenských organizací.²⁴²

Další vlnu zájmu o veřejné záležitosti vyvolala zpráva o Chruščovově kritice „kultu osobnosti“, s kterou seznámil Antonín Novotný na konci března členy ÚV KSČ, aby byli schopni adekvátně reagovat na přibývající počet dotazů z regionů a vysvětlovat „nepochopení“ závěrů XX. sjezdu mezi členskou základnou.²⁴³ Pro další výklad je důležité připomenout, že bez ohledu na neúplné informace o kritice „kultu osobnosti“ zprostředkované pouze vybranému publiku, aktivizovaly diskuse o závěrech XX. sjezdu československou veřejnost, včetně kulturních pracovníků a vysokoškolských studentů. Dále přinesly závěry XX. sjezdu do oficiálního diskurzu nová témata a významy, které se odlišovaly od stávajícího stalinského kánonu. Nejviditelněji se „revize“ stalinismu projevila na stránkách Literárních novin, jejichž redaktoři, kteří se až dosud aktivně podíleli na upevňování jednoty oficiálního diskurzu z kulturně-politických pozic, si ve svém úvodníku z 31. března 1956, tj. dva dni po Novotného referátu, položili otázku „do jaké míry se v našem umění odrazily důsledky některých nesprávných method a projevy kultu osobnosti.“²⁴⁴ Odpověď na tuto otázku hledali v nesamostatném myšlení kulturních pracovníků. Kult osobnosti bránil podle jejich názoru otevřené výměně názorů, svobodnému a samostatnému myšlení, protože umělecká a vědecká činnost podléhala autoritativnímu a hierarchickému souhlasu stranických funkcionářů. Umělci a vědci na místo tvůrčí činnosti usilovaly o kulturně-politické funkce, členství a předsednictví v nejrůznějších výborech, komisích a společnostech.

Největší význam publikovaného úvodníku lze vidět v kritice „myšlení J. V. Stalina“, které bylo do XX. sjezdu KSSS podřízeno jedinému závaznému výkladu. Přestože se text objevil v týdeníku určeném pro umělce a literáty, obracel se kromě nich

²⁴² Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2.

²⁴³ BLAIVE 2001, str. 55. Srov. KOLÁŘ 2005, str. 34-42. Srov. XX. sjezd KSSS a závěry vyplývající pro práci naší strany: Z referátu předneseného s. Antonínem Novotným na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.-30.3. 1956, *Mladá fronta* XII/87, 10. duben 1956.

²⁴⁴ Aby žádný talent nechyběl, *Literární noviny* 13/V, 31. března 1956.

také k dalším skupinám, přeneseně tvůrčím a kulturním pracovníkům, do kterých bylo možné zahrnout i vysokoškolské pedagogy. Svoji kritikou politické praxe, která se snažila dohlížet na všechny oblasti veřejného a kulturního života, formuloval úvodník argumenty odmítající všudypřítomný stranický dohled a kontrolu. Úvodník také upozornil, že hodnota intelektuálního výkonu se neodvíjí od politického postavení, nýbrž je založena na schopnosti samostatného myšlení. Popíral tak autoritu stranických funkcionářů, kteří trvali na doslovném opakování dokumentů ústředního výboru.

V publikaci kritických textů pokračovala redakce Literárních novin také během II. sjezdu československých spisovatelů, který se po sedmi letech konal 22. - 29. dubna v budově Národního shromáždění. Postupně přetiskla v několika číslech předsjezdové rezoluce, otevřené dopisy, sjezdové referáty, vystoupení, diskusní příspěvky a reportáže z plenárního zasedání. Vedle „konstruktivně“ kritických a sebekritických referátů poukazujících na problémy nedávné minulosti, vyšly na stránkách Literárních novin také diskusní a velmi osobně laděné příspěvky Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta, které vyvolaly mezi kulturními pracovníky velký ohlas a byly později opakovaně kritizovány stranickým vedením.²⁴⁵ Oba literáti se symbolicky objevili na společné kresbě Adolfa Hoffmeistera, který je zobrazil ve svém „sjezdovém skicáři“.²⁴⁶ František Hrubín uvedl své v nezkráceném znění publikované vystoupení jako „osobní vyznání“, týkající se literárních problémů, které pocíťoval posledních devět let, ale o kterých nebylo možné až do roku 1956 otevřeně mluvit. Mlčení považoval za „nezdravý a ponižující stav“ pro českou literaturu.²⁴⁷ Co odlišovalo Hrubínovo vystoupení od dalších kritických a sebekritických příspěvků, byl požadavek, aby se k otázkám literatury mohli vyjadřovat také bezpartijní spisovatelé.

Hrubínovo vystoupení je v historiografii nejčastěji zmiňované v souvislosti s jeho kritikou literárních institucí, které marginalizovaly Jiřího Koláře nebo cenzurovaly Nezvalovo vystoupení z roku 1955 upozorňující, že někteří básníci jako například Kamil Bednář, nemají možnost publikovat svoji poezii.²⁴⁸ Za připomenutí však stojí především výrazové prostředky, které Hrubín ve svém vystoupení použil. Hrubínovy metafory odkazovaly k obecně sdíleným charakteristikám, které později přijala i historiografie vykládající „stalinismus“ jako střídání doby ledové s dobou „tání“ a „

²⁴⁵ Zpráva a závěry z II. sjezdu čs. spisovatelů, 18. května 1956, in: NA, f. ÚV KSČ, fond 02/2 – politbyro, sv. 103, a.j. 119, str. 8. citováno dle BLAIVE 2001, str. 92.

²⁴⁶ *Literární noviny* 19/V, 29. dubna 1956.

²⁴⁷ Z dalších diskusních příspěvků, *Literární noviny* 18/V, 28. dubna 1956, str. 10.

²⁴⁸ Srov. BLAIVE 2001, str. 89.

jarní oblevou“.²⁴⁹ Hrubín přirovnával poezii a básníky padesátých let k Mallarmého básni o labuti, která zamrzla v ledovci, a s každým pohybem si polámala další a další křídla. Když kritizoval německé básníky za oslavu a heroizaci vůdce nacionálního socialismu, bezděčně tak vedl nevyslovenou paralelu s chvalozpěvy na J.V. Stalina a nepřímou srovnával stalinismus s fašismem. Problém konformity československých básníků přetrvávající i po Stalinově smrti otevřel při recitaci Tomanovi básně poetizující Leninovu smrt. Hrubín si vybral verše, ve kterých Toman napsal, že Leninova velikost byla založena na lidských obětech a utrpení. Otázka, proč se podobným způsobem nevyrovnali českoslovenští básníci se Stalinovou smrtí, byla více než zřejmá.²⁵⁰

Naproti tomu kratší příspěvek Jaroslava Seiferta byl mnohem prozaičtější, přestože vykazoval také řadu obecných rysů a přirovnáním literátů ke „svědomí národa“ se podobal výrokům polského reformního spisovatele Jana Kotta, které zazněly v březnu 1956 na zasedání polské Rady pro kulturu a umění.²⁵¹ Podobně jako Kott, také Seifert se zabýval vztahem mezi literaturou a pravdou. V tomto bodě se shodoval s Hrubínem, který v Tomanově básni viděl prvek pravdy, protože nezamlčovala, že Leninova velikost byla založena na utrpení a bolesti miliónů lidí. Avšak Seifert šel ještě dál a odkazoval na vystoupení svých literárních kolegů, kteří ve svých referátech vyslovili požadavek, aby spisovatelé psali pravdu. Podle Seiferta to znamenalo, že spisovatelé v uplynulých letech pravdu nepsali. Obžaloby a sebeobžaloby, které zazněly na sjezdu spisovatelů, tak vyvolaly otázku kontinuity české literatury, protože jak tvrdil Seifert, nikdy v minulosti nevystoupili spisovatelé typu Nerudy, Čecha, Machara, Dyka či Šaldy s prohlášením, že nepsali pravdivě.²⁵² Vedle morálního apelu požadujícího rehabilitaci vyloučených, umlčených a uvězněných literátů, se Seifert tímto způsobem vyjádřil k později intenzivně diskutovanému tématu literární (dis)kontinuity, včetně vztahu k meziválečné levicové avantgardě personifikované jmény Vančury, Teigehe a Hory. Současně však jeho vystoupení přispělo k vnímání stalinismu jako „diskontinuity“ v české literatuře, která díky „mimořádným“ kulturně-politickým okolnostem a sovětskému mocenskému dohledu nebyla považována za její

²⁴⁹ Srov. DURMAN 1998. BEYRAU 1988.

²⁵⁰ Z dalších diskusních příspěvků, *Literární noviny* 18/V, 28. dubna 1956, str. 10.

²⁵¹ *Mitologia i prawda, Przegląd Kulturalny* 14/1956. Citováno KOWALCZYK, POSLEDNÍ 2008, str. 196.

²⁵² *Literární noviny* 19/V, 29. dubna 1956, str. 9-10.

součást. Seifert tak paradoxně popíral stalinismus jako svébytnou variaci socialistické estetiky.

Na II. sjezdu československých spisovatelů zazněla a v Literárních novinách byla zveřejněna celá škála kritických a sebekritických referátů a příspěvků. Některé z nich například vystoupení Vítězslava Nezvala, Marie Majerové nebo Dominika Tatarky se pokusila objektivně vyrovnat s aktuálním stavem literatury a neměla povahu moralizujícího vyznání jako v případě Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta.²⁵³ Nicméně ve své bilancující reakci jmenoval Antonín Zápotocký, který byl na sjezdu přítomen jako prezident republiky, představitel stranického vedení a současně jako literární autor, výslovně Hrubínův a Seifertův „demagogický“ příspěvek. Jestliže soudobá historiografie reflektuje II. sjezd čs. spisovatelů z roku 1956 neopomene připomenout jméno Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta. Představitel komunistické moci tak autoritativně a zkreslujícím způsobem určil budoucí výklad této historické události. Význam II. sjezdu čs. spisovatelů, o jehož průběhu veřejně referovaly Literární noviny, by však neměl být posuzován na základě přijetí optiky stranického funkcionáře. Navzdory Hrubínově odvaze, s jakou se zastal Jiřího Koláře a Kamila Bednáře nebo Seifertově kritice spojení spisovatelů s politikou, zazněly na II. sjezdu daleko propracovanější příspěvky, které svým souvislejším popisem výkonu komunistické moci v literárním poli, výrazně zpochybňovaly její legitimitu.

Zveřejnění kritických a sebekritických vystoupení řady československých spisovatelů na II. sjezdu v Literárních novinách, přineslo prostřednictvím pestrobarevné palety rozdílných názorů, odlišných postojů a protikladných stanovisek průlom do oficiálního diskurzu. Zatímco denní tisk představil pouze některé ze závěrů XX. sjezdu KSSS a neurčitě psal o „škodlivém vlivu“ kultu osobnosti spojeném s negativními projevy „dogmatismu, byrokratismu nebo vulgarismu“, Literární noviny publikovaly osobní výpovědi a reflexe nedávné minulosti z pera předních osobností kulturního a veřejného života. Proti obecným prohlášením a vyprázdněným frázím deklarovaných jménem společenských tříd a skupin, byly v Literárních novinách postaveny individuální zkušenosti a konkrétní činy kulturní elity, jejíž protagonisté se veřejně vyjadřovali k nedávné minulosti. Zatímco redaktoři velkých deníků popisovali minulost několika opakujícími se klíčovými hesly, frázemi a větami, čtenáři Literárních novin si mohli přečíst, jak byla komunistická moc v literatuře uplatňována a jak se na ní

²⁵³ *Literární noviny* 17/V, 27. dubna 1956, str. 7- 11. *Literární noviny* 19/V, 29. dubna 1956, str. 7-8.

jednotliví spisovatelé různou mírou podíleli. Moc neměla podobu nějaké neosobní síly, která by tajemně zasahovala shůry a vnucovala autorům představy, co a jak mají dělat (psát). Naopak příspěvky na II. sjezdu popisovaly, jak členství v kulturních institucích, komisích a výborech; hlasování v redakčních radách; spojení s pracovníky v nakladatelstvích; přátelství s funkcionáři ve stranických výborech a úzké vazby na komunistické politiky využívali jejich aktéři k očeňování, pomluvám a zneuznání svých kolegů nebo naopak k pochvalám, ocenění a prospěchu svému i nejbližších přátel.

Sérii úvodníků recipujících závěry XX. sjezdu KSSS a vyrovnávající se s „kultem osobnosti“ v umění, literatuře a vědě, zahájily Literární noviny na konci března. Tři týdny poté se sešel II. sjezd čs. spisovatelů a byly publikovány první sebekritické příspěvky jednotlivých autorů. Paralelně s názorovou diferenciací mezi spisovateli na II. sjezdu docházelo ke společenskému pohybu na vysokých školách.²⁵⁴ Přestože se některé texty z Literárních novin snažily oslovit „vědce“ a byly tak nepřímě adresovány i akademické obci, žádný dostupný text ze studentského prostředí neodkazoval v této době ať už přímo nebo nepřímě na kritické diskuse a názorové výměny v Literárních novinách. Jak bude dále podrobně popsáno, význam pro studentské prostředí získaly Literární noviny v okamžiku, kdy podpořily studentské požadavky po květnových „majáles“. V prvotní aktivizaci studentské mládeže hráli významnou úlohu spíše stranické schůze na jednotlivých fakultách, kde se studentští členové a kandidáti KSČ seznámili s oficiální směrnicí politického byra ÚV KSČ k závěrům XX. sjezdu KSSS. Podobně jako v polském případě, se těchto shromáždění účastnili studující z řad nestraníků. Zevrubně zdokumentovaný případ studentských aktivistů z matematicko-fyzikální fakulty ukázal, že se směrnice předávala prostřednictvím sítě přátel, známých a blízkých spolužáků.²⁵⁵ Jeden z účastníků stranické schůze na MFF UK Ladislav Němec informoval o směrnici nejprve své čtyři nejbližší spolužáky, s jejichž pomocí se podařilo zorganizovat několik setkání studentů IV. ročníku na oboru chemie. Později se zájem o diskuse nad závěry XX. sjezdu rozšířil i do dalších ročníků a na ostatní obory. Pod záštitou fakultní organizace ČSM byl ustanoven koordinační výbor, který na 26. dubna svolal plenární schůzi a koncipoval první studentskou rezoluci k závěrům XX.

²⁵⁴ Nežádáme lehčí studium ale ...chceme pracovat s lepšími výsledky: s čím nejsme spokojeni na vysokých školách, *Mladá fronta* XII/97, 21.duben 1956, str. 3.

²⁵⁵ MATTHEWS 2000, str. 12.

sjezdu KSSS.²⁵⁶ Z plenární schůze fakultního výboru ČSM vyšla 27-28. dubna 1956 v Mladé frontě stručná reportáž, která informovala o studentské kritice ministerstva školství a neutěšených poměrech na vysokých školách.²⁵⁷

Průlom studentských požadavků do oficiálního tisku se uskutečnil jednoduchým způsobem prostřednictvím redaktora Iva Kalvínského přítomného na plenární schůzi, který publikoval svoji reportáž následující den v deníku Československého svazu mládeže. Zveřejnění reportáže lze připisovat spíše nevyjasněné politické situaci než skutečnosti, že by se redakce vymkla dohledu ÚV KSČ. Reportáž se dala chápat jako tolerovaná míra sebekritiky, která se v denním tisku objevovala v souvislosti se stranickými diskusemi nad závěry XX. sjezdu KSSS.²⁵⁸ Nicméně stručná reportáž, kterou řadoví čtenáři mohli snadno přehlédnout v záplavě ostatních zpráv, našla neočekávanou odezvu mezi studentskými aktivisty na dalších fakultách UK a ČVUT.²⁵⁹ Mnozí z nich se začali zajímat o původní studentské požadavky, které zazněly na plenárním zasedání fakultního výboru ČSM MFF UK. Studentské kolegyně z ročníku narychlo pomáhaly koordinačnímu výboru na MFF UK rezoluci strojopisně rozmnožit a jeho členové předávali svým souputníkům další kopie. Během následujících dnů po zveřejnění reportáže v Mladé frontě došlo ke svolání studentských shromáždění a formulaci studentských požadavků také na jiných vysokých školách v dalších českých a slovenských městech.²⁶⁰ Situací na vysokých školách se zabýval ÚV KSČ, který navrhl její řešení v usnesení s dlouhodobějším výhledem.²⁶¹ Zástupci studentů a současně funkcionáři ČSM přednesli část studentských požadavků 4. května na setkání s ministrem školství Františkem Kahudou, o kterém informovala vzápětí Mladá fronta.²⁶²

Postoj redaktorů Literárních novin zůstával ojedinělý jak v rámci oficiálního diskurzu, tak i ve vztahu ke studentskému prostředí po květnovém studentském karnevalu („majáles“). Na jaře 1956 bylo poprvé od února 1948 se souhlasem vedení ČSM respektive ÚV KSČ povoleno uspořádat studentské alegorické slavnosti

²⁵⁶ TÝŽ, str. 13.

²⁵⁷ O jednom studentském shromáždění, které skončilo až pozdě v noci, *Mladá fronta* XII/103, 28. duben 1956, str.1.

²⁵⁸ XX. sjezd KSSS a závěry vyplývající pro práci naší strany: Z referátu předneseného s. Antonínem Novotným na zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.-30.3. 1956, *Mladá fronta* XII/87, 10. duben 1956

²⁵⁹ Rušný aktiv funkcionářů a členů ČSM z Prahy 2, *Mladá fronta* XII/104, 29. duben 1956, str. 4.

²⁶⁰ MATTHEWS 2000, str. 20.

²⁶¹ Oč jde na vysokých školách, *Mladá fronta* XII/100, 25. duben 1956, str. 4.

²⁶² Vysokoškoláci u ministra školství, *Mladá fronta* XII/111, 6. květen 1956, str. 7.

(„majálesy“).²⁶³ Průvody studujících, mladých lidí i jejich přívrženců prošly v sobotu 12. května ulicemi Bratislavy a v neděli 20. května také Prahou, Brnem a dalšími městy. Studentské masky a hesla na transparentech zesměšňovaly studijní, pracovní i společenské poměry na vysokých školách, kolejích a ministerstvech. Některé z nich, jako například rakev s nápisem „akademická svoboda“ nebo knihovnička s nápisem „na indexu“ nevyjadřovaly pouze specificky studentská témata, nýbrž symbolizovaly obecnější problémy kulturní politiky komunistické strany. Podobné alegorické obrazy zároveň odkazovaly na požadavky, které studenti otevřeně formulovali již dříve v dubnových rezolucích (například transparent s nápisem „mladá fronto 1956 kde jsou naše rezoluce?“).

Zatímco většina tisku dosud o studentských požadavcích mlčela anebo dala prostor „lidovým“ a „dělnickým“ hlasům kritizujícím nepřiměřené nároky „zahálčivých“ a „nevděčných“ studentů, redakce Literárních novin otiskla článek Antonína Jelínka, který se pokusil korigovat převládající mediální zkreslení a vysvětlit příčiny studentské nespokojenosti.²⁶⁴ V úvodu se A. Jelínek dovolával „jednoty“ dělnické třídy a inteligence, ve které hledala v šedesátých letech své ospravedlnění globální studentská hnutí a která současně vymezovala nepřekročitelné hranice jejich myšlenkového světa. V československém případě v roce 1956 představovali studenti budoucí „pracující“ inteligenci, jejíž požadavky byly podle Jelínka shodné s požadavky pracujících. Studenti se podobně jako pracující snažili pouze odstranit „překážky bránící rozvoji jejich práce“.²⁶⁵ Kromě každodenních problémů studujících, které souvisely s nadměrným množstvím povinných přednášek, nedostatkem volitelných seminářů, zastaralými a drahými skripty nebo skromnými stipendii, upozornil A. Jelínek na dva aspekty přesahující studentské prostředí. Jedním z nich byla Jelínkova kritika byrokratismu, která se týkala opakovaných reorganizací vzdělávacího systému a neustálých kádrových změn na ministerstvu školství. Tato kritika v zásadě nezpochybňovala autoritu komunistické strany. Druhý závažnější aspekt, který se výslovně obracel proti legitimitě komunistického panství, představovaly problémy ve „stavu, řízení a metodách ideologické práce“. Antonín Jelínek na stránkách Literárních novin otevřeně napsal, že „dnes“ (tj. po XX. sjezdu KSSS respektive po vystoupení A. Novotného na zasedání ÚV KSČ na konci března 1956) bylo možné

²⁶³ MATTHEWS 2000, str. 22.

²⁶⁴ *Literární noviny* 24/V, 2. června 1956, str. 3.

²⁶⁵ *Ibid.*

veřejně diskutovat o těžkostech národního hospodářství, avšak upozornit na „chyby“ v ideologickém poli mohlo pro autora znamenat obvinění z „reakčních úmyslů“.²⁶⁶ Ideologické chyby omezovaly podle A. Jelínka „svobodu“ vědecké práce, která nebyla založena pouze na zlepšujících se materiálních podmínkách pro vědu a výzkum, nýbrž také na volném přístupu ke světové literatuře, archivním pramenům a studiu v zahraničí.

Jako rozhodující se ukázalo, že otevřené projevy studentské nespokojenosti korespondovaly s pragmatickým postojem některých stranických představitelů, kteří se snažili eliminovat studentský aktivismus a v krátkodobém horizontu veřejně souhlasili s dílčími požadavky studujících.²⁶⁷ Oficiální podpora studentských požadavků přispívala k uklidnění části nespokojených studentů nebo dokonce získala dotyčnému stranickému funkcionáři sympatie části studující mládeže.²⁶⁸ Současně se však mohli studentští aktivisté odvolávat na souhlas nejvyšších stranických představitelů, jako tomu bylo v případě Antonína Jelínka, který ve svém textu citoval slova předsedy vlády Viliama Širokého připouštějícího oprávněnost „studentské kritiky“. Mocenské elity tak vycházely podobným způsobem vstříc očekávání mladé generace.²⁶⁹ Někteří ze studujících považovali podobné prohlášení stranického představitele za garanci svých požadavků, neviděli v dalších protestních aktivitách větší význam a přestávali se na nich podílet. Radikální požadavky studentských aktivistů ztrácely podporu umírněných studentů a jejich vzájemné postoje se vzdalovaly.²⁷⁰

Názorové posuny a rozdíly mezi studujícími jasně vnímali také svazáčtí a straničtí funkcionáři, kteří potom snadno mohli ostrakizovat radikální jádro studentských aktivistů.²⁷¹ Neznamenalo to však, že by se jednalo o nějakou promyšlenou stranickou strategii s předem jasným výsledkem. Podpora některých studentských požadavků v oficiálním diskurzu byla spíše nezávazným prohlášením a improvizací stranického představitele než promyšleným kalkulem jak rozdělit studentskou mládež.²⁷² Stranické elity nemohly vědět, zda studentské požadavky nezískají po své popularizaci na květnových „majáles“ širší podporu československého

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Studenti besedovali s ministrem školství, *Mladá fronta* XII/117, 13. květen 1956, str. 1.

²⁶⁸ K diskusím na vysokých školách a o vysokých školách, *Mladá fronta* XII/135, 3. červen 1956, str. 4.

²⁶⁹ K usnesení ÚV KSČ o vysokých školách: slovo ke studentům, *Mladá fronta* XII/120, 17. květen 1956, str. 3.

²⁷⁰ Jak se ze studentů stali jen posluchači a písaři, *Mladá fronta* XII/126, 24. květen 1956, str. 3.

²⁷¹ Místo našich vysokoškoláků je po boku dělnické třídy, *Mladá fronta* XII/143, 13. červen 1956, str. 5-6.

²⁷² K práci vysokých škol v příštím roce, *Mladá fronta* XII/143, 13. červen 1956, str. 2-3.

obyvatelstva.²⁷³ Když k tomu však nedošlo a naopak s přibývajícím dobou studentský aktivismus slábnul, otevřel se prostor pro jeho pacifikaci.²⁷⁴ Proměnu mocenských poměrů iniciovanou na celostátní konferenci KSČ v polovině června 1956 naznačovala reakce ministra školství Františka Kahudy, kterou 23. června otiskly Literární noviny.²⁷⁵ Nejdříve F. Kahuda připomněl hlavní cíle druhé pětiletky v oblasti vysokého školství vytvářející celkový kontext, ve kterém se odehrávaly jednotlivé diskuse, a zazněly dílčí požadavky. Do roku 1960 mělo československé školství zmnohonásobit své kapacity a počet vysokoškolských absolventů se zvýšit o několik tisíc. Větší prostor pro vzdělávání v terciární oblasti měli dostat studující při zaměstnání. Zvýšená pozornost měla být věnována kvalitě vysokoškolského vzdělávání a dosaženým výsledkům, jejichž úroveň byla podle Kahudy po XX. sjezdu „oprávněně“ kritizována.

Po všeobecném úvodu přešel Kahuda ve své argumentaci k otázce, která podle jeho názoru stála v poslední době v ohnisku celé diskuse: problémy na vysokých školách. V souladu s výše popsaným postupem stranických funkcionářů střídal umírněný a kritický přístup. Snažil se rozdělit studující na nekonfliktní většinu podporující oficiální linii a radikální jednotlivce, kteří se proti ní stavěli. Na jedné straně ocenil aktivitu studentů, kteří vystoupili s připomínkami ke způsobu práce a života na vysokých školách a požadovali jeho zlepšení. Tyto požadavky ministr školství uznal a označil za podnětné, protože se údajně nelišily od postoje stranického vedení.²⁷⁶ Kahuda studenty neodsuzoval, ale naopak zdůrazňoval, že většina z nich nepochybně podporovala stranickou a vládní politiku. Na druhé straně však neopomněl upozornit, že v dubnových rezolucích formulovali studenti také požadavky, které nebyly v souladu s komunistickou ideologií. Tyto požadavky odmítaly třídní podmíněnost a marxisticko-leninské pojetí vysokoškolského studia a blížili se tak postojům meziválečné „buržoazní“ inteligence.

Jak bylo naznačeno v úvodu této práce, představovala „výchova“ nové socialistické inteligence jedno z klíčových témat oficiálního diskurzu a kulturní politiky komunistické strany. Stranické vedení považovalo jakékoliv zpochybnění marxismu-leninismu za projev „buržoazní“ ideologie a „maloměšťáckého“ způsobu života, který přetrvával v socialistické společnosti a ohrožoval její jednotu. Zvláště naléhavě byla

²⁷³ Co zlepšit v naší provozní praxi, *Mladá fronta* XII/138, 7.června 1956, str. 3.

²⁷⁴ Zneškodnění skupiny výrobců tzv. studentských rezolucí, *Mladá fronta* XII/144, 14.červen 1956, str.5.

²⁷⁵ *Literární noviny* 27/V, 23. června 1956, str. 3.

²⁷⁶ K usnesení ÚV KSČ o vysokých školách, *Mladá fronta* XII/121, 18.květen 1956, str. 3.

vnímána tato hrozba u mladé generace, která vyrostla a nabyla vzdělání v novém společenském řádu. Zpochybňování komunistické ideologie bylo pro stranické funkcionáře o to citlivější, že mladí lidé neměli přímou zkušenost s životem v měšťansko-kapitalistické společnosti. Příčinu odlišných názorů mezi mladými lidmi a studenty zvláště, viděli funkcionáři jednak v psychologických charakteristikách vyplývajících z jejich věku („neuváženost“, „zlá vůle“, „neinformovanost“), jednak v nevyhovujícím „třídním“ složení na vysokých školách. Počínaje akademickým rokem 1953/54 respektive 1954/55 přestal být uplatňován „třídní původ“ jako výlučné kritérium v přijímacím řízení a na vysoké školy byli přijati studující, kteří nepocházeli z dělnických a rolnických rodin.²⁷⁷

Daleko závažnější příčinu, která přispívala k formulaci „neideologických“ požadavků studentských aktivistů a shodovala se v československém a polském případě, představoval pokles „politicko-výchovné práce“. Vysocí představitelé KSČ a PSDS otevřeně přiznávali, že stále více vysokoškolských pracovníků odmítalo převzít úkoly spojené s výchovou studujících a naproti tomu zdůrazňovali intelektuální práci a badatelské zaměření. V českém případě došlo po roce 1953 k posunu v ideologickém poli a vědecká činnost na vysokých školách získala větší stranickou podporu. František Kahuda si stěžoval, že v zásadě „správná směrnice“ o podpoře vědy byla „nesprávně“ pochopena a fakticky se změnila v „útěk“ vysokoškolských pedagogů od „politické práce“. Namísto toho byla jednostranně zdůrazněna odbornost a specializace. Akademičtí pracovníci, včetně učitelů marxismu-leninismu, byli přesvědčeni, že jejich úkolem není mladé lidi „vychovávat“, nýbrž vzdělávat. Prostřednictvím stranického stanoviska tak došlo nejdříve verbálně v oficiálním diskurzu a poté prakticky na vysokých školách k tichému uznání intelektuálního výkonu. Stranická směrnice z 16. dubna 1956 se pokusila zmírnit stranickou podporu vědecké činnosti na vysokých školách a spojit ji s „politickou výchovou“, avšak představa o odborné práci byla mezi vysokoškolskými učiteli natolik rozšířená, že bez aktivního zájmu vysokoškolských funkcionářů na jejím prosazování zůstala za očekáváním stranického vedení.²⁷⁸ Spíše než k posílení politické výchovy studujících využívali vysokoškolští pracovníci podobná stranická doporučení v osobních animozitách, aby se vypořádali na úrovni

²⁷⁷ *Literární noviny* 27/V, 23. června 1956, str. 3.

²⁷⁸ K usnesení ÚV KSČ o vysokých školách: výchovné otázky do popředí zájmu, *Mladá fronta* XII/122, 19. květen 1956, str. 5.

fakult a kateder se svými konkurenty.²⁷⁹ Osvícenější učitelé si vyložili „výchovu“ jako podnět k neformální pedagogické práci se studenty, která prostřednictvím seminářů, exkurzí a praxí pomáhala rozvíjet diskusi a přispívala k výměně názorů mezi studenty.²⁸⁰ Stranické rezoluce tak ztrácely svoji všeobecnou závaznost a jednotliví aktéři na katedrách a fakultách se je pokoušeli přizpůsobit svým různorodým zájmům a často protikladným potřebám.²⁸¹ Každodenní požadavky studujících však byly i nadále přehlíženy nebo instrumentálně využívány v mocenských konfliktech.

Podpora některých studentských požadavků v oficiálním diskurzu činila tyto požadavky jeho součástí a uznávala je jako legitimní veřejné téma. Studentští aktivisté se ve svém mocenském vyjednávání s vysokoškolskými představiteli mohli na tuto skutečnost odvolávat. Pokud stranické vedení některý ze svých slibů později odvolalo, neznamenovalo to, že se studenti svých požadavků vzdali. Ještě předtím než byly požadavky oficiálně uznány, podnikali studentští aktivisté při vyjednávání se stranickými, odborovými, svazáckými nebo akademickými funkcionáři na vysokých školách celou řadu kroků, které připravovaly nebo dokonce navozovaly situaci neoficiálního uznání jejich požadavků. Jakmile některý ze stranických představitelů nezávazně vyslovil s požadavky souhlas, byly rychle naplněny a sdíleny v každodenní praxi. Jejich pozdější odvolání nemuselo znamenat, že by se jich studenti vzdali ze dne na den. Prosazení představ stranického vedení na místní úrovni záviselo na schopnosti a ochotě místních funkcionářů. Třebaže byly záměry stranického vedení nakonec uskutečněny a studenti byli nuceni se jim podřídit, jednou již uznané i když později odvolané požadavky přetrvávaly ve studentském prostředí a při každém mocenském otřesu získávaly na své naléhavosti. Měnící se postoje stranického vedení vyvolávaly mezi studentskými aktivisty a částí studujících zklamání, které se promítalo do jejich každodenních životů a oslabovalo u mladé generace autoritu komunistických respektive svazáckých organizací.

2.2.1 Intimita a manželství v českém případě: manželské koleje v Praze

Jedním z požadavků, který zazněl na jaře 1956 bylo vytvoření většího prostoru pro intimní život mladé generace.²⁸² Specifická „socialistická“ morálka, která se v první polovině padesátých let vymezovala vůči „měšťácké“ morálce západních společností,

²⁷⁹ Srov. POLIŠENSKÝ 2001, str. 194 nn.

²⁸⁰ Znalost cizích jazyků: předpoklad pro vědeckou práci, *Mladá fronta* XII/134, 2. červen 1956, str. 3.

²⁸¹ Jak zlepšíme výuku na brněnské univerzitě, *Mladá fronta* XII/150, 21. červen 1956, str. 4.

²⁸² Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2.

měla být založena na emocionálních vztazích mezi muži a ženami. Jejich rozhodnutí uzavřít manželství mělo být osvobozeno od všech materiálních a společenských tlaků a motivováno výhradně vzájemnou náklonností a upřímnou láskou.²⁸³ V českém případě vidělo svazácké vedení „smysl života“ v měšťansko-kapitalistické společnosti v osobním obohacování, touze po výdělku a bezpracném zisku, podlézavosti vůči výše postaveným, panovačnosti ke slabším, lži, „měšťácké“ lstivosti a individualismu.²⁸⁴ Soukromé vlastnictví podporovalo mezi lidmi nenávisť. Národní vlastnictví továren, dolů, bank a velkoobchodů mělo naproti tomu vytvořit socialistickou „mrvnost“, která byla založena na vzájemné spolupráci, pomoci a solidaritě. Mezi „kapitalistické přežitky“ patřily názory mladých lidí, kteří se domnívali, že jejich práce pro společnost a osobní život spolu vůbec nesouvisely.²⁸⁵ Naopak předsednictvo ÚV ČSM zdůrazňovalo, že by neměl být žádný rozdíl mezi osobním a společenským životem. Na rozdíl od mládežnických organizací měšťansko-kapitalistické společnosti, které většinou rozdělávaly chlapce a dívky, pracovali ve svazáckých skupinách mladí lidé společně. Obě pohlaví si měla vzájemně pomáhat a doplňovat se. Tajemník ÚV ČSM Lukeš řekl v červnu 1949 ve svém shrnujícím referátu na zasedání ÚV ČSM, že dívky byly stejně dobrými a obětavými pracovníky jako chlapci.²⁸⁶ Podobně jako na vysokých školách, na kterých někteří asistenti zneužívali v intimním životě svoji akademickou prestiž, využívala řada svazáckých funkcionářů své mocenské postavení k pokoření žen, přestože nahlas v souladu s oficiální linií propagovali jejich uznání.

Karin Taylorová napsala, že mladá generace přestala v šedesátých a sedmdesátých letech postupně brát ohled na normy, na kterých byly založeny socialistické představy o morálce.²⁸⁷ Mocenské elity usilovaly regulovat sexualitu nejen prostřednictvím důrazu na „socialistickou morálku“, která vykazala sexuální vztahy do hájemství manželství, nýbrž také omezovaly prostor, ve kterém mohli muži a ženy společně trávit svůj čas.²⁸⁸ Takovým prostorem byly v Praze vysokoškolské koleje, které se v padesátých a šedesátých letech rozdělávaly na koleje určené pouze pro ženy a pro muže. Koleje pro studentky se nacházely na jiném, zpravidla vzdáleném místě, než koleje pro studenty. Část ubytovacích prostor pak byla určena pro studentská

²⁸³ TAYLOR 2006, str. 136.

²⁸⁴ Referát s. Jířího Lukeše na zasedání ÚV ČSM 21.6. 1949, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 100/4, část II, str. 1.

²⁸⁵ Ibid., str. 4.

²⁸⁶ Ibid., str. 5.

²⁸⁷ TAYLOR 2006, str. 135.

²⁸⁸ TAYLOR 2006, str. 135.

manželství s dětmi. V případě, že studující muž a studující žena uzavřeli manželství, mohli bydlet společně na koleji v jednom pokoji. Nesezdaným studentským párům nebylo v této době zpravidla společné bydlení na koleji umožněno. V návaznosti na doporučení CZV KSČ, ROH a ČSM na vysokých školách nepříliš úspěšným způsobem regulovala kolejní správa návštěvy studentů na pokojích studentek a naopak.²⁸⁹ Na konci padesátých a během šedesátých let se pokusilo problém návštěv na kolejích a mobility jejich obyvatel řešit několik reforem kolejního řádu. Vedle toho, že nové úpravy kolejního řádu odstranily „staré“ problémy, vytvořily další, které byly zdrojem neustálých napětí mezi dohledem na kolejích, studujícími a vysokoškolskými funkcionáři, kteří koleje měli ve své kompetenci. Vzájemným kontaktům, včetně navazování sexuálních vztahů, ale funkcionáři zabránit nedokázali.²⁹⁰ Jak bylo již na několika konkrétních případech uvedeno výše, vysokoškolské koleje se staly jedním z míst, kde studující navazovali své milostné vztahy. Také v českém případě je možné potvrdit, že názory na intimitu, sexualitu a manželství poválečné generace ovlivňovali více vrstevníci než okruh příbuzných.²⁹¹ Představy o manželství a prostoru k bydlení měly několik aspektů, na které začaly od poloviny padesátých let upozorňovat univerzitní časopisy. V první řadě se zabývaly spory ohledně nedostatku místa na kolejích pro studentská manželství s dětmi.

Vztah mocenských elit v Praze ke studentským manželstvím byl ambivalentní. Na jedné straně ho prostřednictvím sociálního zabezpečení, které zahrnovalo stipendia a ubytování na kolejích pro studentské manželské páry, podporovaly. Na druhé straně uzavření studentského manželství schvalovali zástupci CZV KSČ a akademičtí hodnostáři na fakultách, kteří byli v tomto ohledu spíše zdrženliví.²⁹² Na přelomu padesátých a šedesátých let se tato praxe proměnila. Souhlas stranických a akademických funkcionářů přestal být nutným předpokladem pro uzavření manželství, ale prostředky a kapacity sociálního zabezpečení studujících se mezitím vyčerpaly. Čím více studujících uzavíralo manželství, tím méně bylo stipendií a volných míst na kolejích. Vznikaly konfliktní situace, které byly v ojedinělých případech medializovány.²⁹³ Mnoho studentek s dětmi muselo bydlet na jiné koleji než jejich

²⁸⁹ Srov. Kolejní řád, *Universita Karlova* 4/I, 20. října 1955.

²⁹⁰ TAYLOR 2006, str. 145.

²⁹¹ TAYLOR 2006, str. 143.

²⁹² Studentské svatby, *Univerzita Karlova* 7-8/X, 20. prosince 1963.

²⁹³ Kolej pro pensisty?, *Universita Karlova* 3/I, 6. října 1955. V tiráži časopisu na zadní straně je uvedeno, že jej společně s rektorátem vydával CZV KSČ, ZV ROH a také VV ČSM. Nicméně podle jiných pramenů byl VV ČSM zrušen v roce 1953, protože patřil k nástrojům tzv. studentokracie –

partneři. Teoreticky mohly studentské páry s dětmi získat pokoj na manželské koleji, avšak ženatí absolventi a vdané absolventky často zůstávali po skončení vysoké školy bydlet na koleji a odmítali uvolnit místo svým nástupcům. Na manželských kolejích Karlovy Univerzity v Praze bydlelo postupně až 60% studentských párů, z nichž jeden nebo oba partneři již dokončili studium. Bytové referáty městských národních výborů, které měly absolventům umístěným v Praze zajistit náhradní bydlení nespolupracovaly s rektorátem, jehož výpověď z koleje tak neměla právní závaznost a nebyla vynutitelná. Vyhláška bytového referátu pražského magistrátu chránila studenty před vypovězením z koleje, pokud jim nebylo zajištěno náhradní ubytování.

V říjnu 1955 byl v časopise *Universita Karlova* publikován text popisující konkrétní manželský pár, který po skončení studia zůstal bydlet na kolejích.²⁹⁴ Přestože oficiální diskurz v této době charakterizoval konsensuální přístup s jednoznačně určenou a „třídně“ zabarvenou polaritou „přátel“ a „nepřátel“, narušoval publikovaný text obraz harmonického řádu socialistické společnosti.²⁹⁵ Představa o absolventech, kteří setrvali kvůli nedostatku bytů pro „mladou inteligenci“ i po skončení studia na koleji a naopak studentské páry s dětmi, které neměly kde bydlet, neodpovídala žádné z mediálních kampaní stranického vedení. Současně kontrastovala s ostatními texty publikovanými v této době redakcí časopisu, která vycházela z ústrety vstříc „šťastné budoucnosti“.²⁹⁶ Rovněž požadavek pražských studentů, aby hlavní bytový referát ve spolupráci s rektorátem přiděloval byty vysokoškolských absolventům zaměstnaným v Praze, neodpovídal dobovému mediálnímu kánonu. Mnohem více navozoval představu „inteligence“ (vysokoškolských absolventů), která si nárokovala splnění svých úzkých „skupinových“ zájmů. Podobné představy spíše oživovaly stalinistické stereotypy o inteligenci jako „parazitující“ společenské skupině.

studentského panství na univerzitách. Vzhledem k tomu, že se jednalo o retrospektivní hodnocení „studentského hnutí“, zdá se být spíše relevantní údaj pro zrušení VV ČSM rok 1958, kdy počet svazáků – komunistů klesl natolik, že prostí členové ČSM – nekomunisté ve výborech převládaly. V každém případě byl VV ČSM obnoven na konci listopadu 1963. Na první pohled banální zjištění má některé zásadnější konsekvence pro „umravňování“ studujících a studentskou samosprávu. Srov. GOLAN 1971, str. 101. Dále viz Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 72 – 39 – 1, str. 4.

²⁹⁴ Kolej pro pensisty?, *Universita Karlova* 3/I, 6. října 1955.

²⁹⁵ Srov. SABROW 2001. Pro dějiny historiografie v kontextu stalinické kultury srov. KOLÁŘ, Pavel, Die Nationalgeschichtlichen *Master Narratives* in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel, in: BRENNER, FRANZEN, HASLINGER, LUFT 2006, str. 220.

²⁹⁶ Otevíráme fakultu šťastné budoucnosti, *Universita Karlova* 1-2/I, 20. září 1955.

Nespokojenost mladých manželských párů s nedostatkem vhodného prostoru k bydlení pro realizaci životních plánů, nebyla pouhou mediální figurou, kterou sdíleli komunističtí funkcionáři společně s redaktory a novináři. Problémem zneužívání vysokoškolských kolejí pro omezené skupinové zájmy se s určitým časovým odstupem v polském případě zabýval například varšavský časopis *Politechnik*, který stručně informoval o několika členech kolejni rady, kteří získali na základě svého postavení atraktivní ubytování na pokojích původně určených pro jiné účely.²⁹⁷ Jiný text kritizoval kolejni správu, která nakládala s ubytovacími prostorami na úkor studentů varšavské polytechniky. Na kolejích byli ubytováni pracovníci dalších vysokých škol či jiných akademických institucí.²⁹⁸ Požadavky studentských párů na vlastní bydlení korespondovaly podobně jako v dalších případech s oficiálními představami o socialistickém manželství. V rámci stranické kampaně zaměřené na změnu myšlení mladých lidí byl v univerzitním časopise popsán ideální byt, který utvářel „správné“ socialistické vztahy mezi muži a ženami.²⁹⁹

Někteří straničtí ideologové byli přesvědčeni, že rodinný život v socialistické společnosti ovlivňovaly nejen materiální podmínky a nový životní styl, nýbrž také prostor bydlení. Dispozice bydlení se navzdory nadvládě socialistické estetiky dosud nezměnila. Čím dál více mladých socialistických manželství charakterizovala zaměstnanost obou partnerů, avšak většina žen se stále musela smířit s dominancí mužů, kteří navzdory propagaci socialistických ideálů nepodporovali jejich emancipaci a vyhýbali se práci v domácnosti. Podle stranických ideologů podvazovaly změnu vztahů v manželství a domácnosti konvenční, z minulosti se reprodukcující představy o uspořádání bytového interiéru. Uspořádání obytného prostoru kopírovalo zmenšená schémata, která vytvořila „měšťanská“ společnost. Podobná schémata nebrala v úvahu, že žena byla zaměstnaná, vychovávala děti a její duševní rozhled sahá za knihu „kuchařských receptů“. Kuchyňská dispozice se nestala laboratoří.³⁰⁰ Manželství i nadále odpovídalo předsudkům, jakým byla například společná ložnice. V ložnici stále nebyla reflektována složitost soužití zaměstnaných manželů a měnící se „estetika“ manželství. Podobně v koupelně nevystřídaly dosud jednodušší a účelnější sprchové kouty nehygienickou, přesto nadále žádanou vanu na koupání. Výrobci bytových

²⁹⁷ Wielka afera na kole, *Politechnik* 6/VIII, 1 – 30 V 1957.

²⁹⁸ Kiedy skończymy z filantropia kostem studentów? Dom Studencki, czy przytułek dla bezdomnych? *Politechnik* 5/IX, 1 – 31 XII 1957.

²⁹⁹ Vany a manželské postele, *Universita Karlova* 3-4/V, 28. října 1958.

³⁰⁰ REID 2002, str. 214. Srov. CROWLEY, David, REID, Susan (eds.), *Pleasures in socialism: leisure and luxury in Eastern Bloc*, Northwestern University Press, Evanston 2010.

doplňků přizpůsobovali svoji výrobu vkusu a požadavkům spotřebitelů, kteří žádali kopie předmětů, které zdobily obydlí „zaměstnavatele zástupu lokajů.“ Výrobci prováděli ankety a iniciovali diskuse, ve kterých se spotřebitelé k výrobkům vyslovovali. Potom se přizpůsobili většinovému vkusu, který nebyl vhodný pro „moderní“ bydlení, nýbrž reprezentoval status a prestiž spotřebitelů. Používání materiálů jako leštěný ořech, příborníky vhodné pro vystavení rodinného skla a porcelánu nebo zastaralé sestavy manželských postelí nepomáhaly vychovat spotřebitele k [socialistickému] vkusu, nýbrž připomínaly „buržoazní“ společnost.

Podobné úvahy reprezentovaly jednu z kultivovanějších podob kritiky „maloburžoazních“ představ o manželství, rodině a prostoru k bydlení, a v oficiálním tisku se objevovaly v padesátých a šedesátých letech. Jejich původnost a odlišnost od jiných kritik spočívala v tom, že upozornily na vliv, jaký mohl mít prostor na myšlení socialistických občanů. Jestliže byty zachovávaly některé původní „maloburžoazní“ dispozice, mohly tak působit na myšlení jeho obyvatel, kteří se nedokázali ztotožnit s projektem socialistické společnosti. Obavy stranického vedení vyjádřené v časopise *Universita Karlova* v říjnu 1958 tak v mnohém potvrzovaly tezi Karin Taylorové, že socialistická „modernizace“ manželství nevytvořila intimní vztahy, které by se odlišovaly od každodenního života [měšťansko-kapitalistické] společnosti.³⁰¹ Naopak závislost mladých manželství na starší generaci postupně narušovala optimistické dogma socialistické lásky. Manželství nebylo osvobozeno od materiálních a společenských tlaků, při jeho uzavírání neměly určující význam emocionální vztahy snoubenců, nýbrž důležitou roli hrály také „maloburžoazní“ nároky, jakým bylo vlastnictví bytu. Ideál socialistického manželství byl narušen již na počátku soužití. Navíc obraz „socialistického“ bydlení se vzdaloval každodenní zkušenosti většiny studentských párů a stával se pro ně nedosažitelný.

2.2.2 Manželství mezi populační politikou a prostorem k bydlení

Podobně jako v polském případě přinesl také v českém případě důležité podněty XXII. sjezd KSSS, který programově zdůraznil význam rodiny v socialistické společnosti.³⁰² Kromě transnacionálního aspektu hrály podstatnou roli i nadále místní podmínky. Na základě závěrů politického byra ÚV KSČ z května 1962 předložil pracovník oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ M. Hladík návrh, jak prostřednictvím masových médií

³⁰¹ TAYLOR 2006, str. 158.

³⁰² XXII zjazd KPZR, *ITD* 35/II, 22 października 1961. XXII sjezd KPZR, 36/II, 29 października 1961.

vychovávat mladou generaci podle představ, které o intimitě, manželství a rodině sdílelo stranické vedení.³⁰³ Zásady schválilo politické byro na svém zasedání a byly uveřejněny v bulletinu ÚV KSČ.³⁰⁴ V příloze, která návrh zdůvodňovala její autor mj. napsal:

„pokud jde o citovou stránku, projevuje se zejména mezi mladými lidmi určité uvolnění citových vztahů. To mnohdy vede k lehkovážným sexuálním stykům, k manželské nevěře a odráží se i na vysoké rozvodovosti ...“³⁰⁵

Návrh vznikl jako reakce stranického vedení na nepříznivý populační vývoj v Československu. Na začátku roku projednávalo politické byro zprávu o potratovosti za rok 1961, která konstatovala, že se od roku 1950 v českých zemích a od roku 1958 na Slovensku snižoval počet obyvatel. Klesala porodnost, rostl počet uměle přerušovaných těhotenství, v některých českých městech například Praze bylo v roce 1961 provedeno více potratů než se narodilo dětí. Pro mladé manžele bylo těžko únosným závazkem i druhé dítě a neuvažovali o možnosti mít tři děti. Materiální zabezpečení rodiny představovalo sice jeden z důvodů, avšak podle stranického vedení ani nejlepší ekonomické podmínky nepřesvědčily mladé manžele, aby měli více dětí. Hladíkův návrh představoval větší počet dětí v manželství jako nedílnou součást socialistického stylu života. Politickou výchovu k uvědomělému rodičovství charakterizovaly příležitostné kampaně, které se většinou omezovaly na zdravotní osvětu a činnost zdravotnických zařízení. Na rozdíl od začátku padesátých let, kdy se intimní vztahy a socialistické manželství těšily pozornosti stranických ideologů a zvýšené „péči“ stranických a svazáckých funkcionářů, přestávaly ve druhé polovině padesátých let společenské a kulturní organizace do intimních vztahů a manželství zasahovat, a stále častěji se objevovaly případy funkcionářů, kteří se o své rodinné záležitosti starali neuspokojivým způsobem.³⁰⁶ Oficiální kritika neuspořádaných

³⁰³ Usnesení 4. schůze sekretariátu ÚV KSČ ze dne 30. ledna 1963 k bodu: Zásady na využití masových výchovných prostředků k výchově lidí, zejména mládeže, ke správnému poměru k otázkám rodičovství, in: NA, f. 02/4 Politické ÚV KSČ 1962 – 1966, sv. 2, ar.j. 4/b-1, str.2.

³⁰⁴ Bulletin z této doby se mi nepodařilo dohledat. Rozpracováním jednotlivých zásad a jejich uskutečněním byli pověřeni V. Široký, F. Zupka, V. Vedra, F. Kahuda, B. Lomský, A. Hodinová-Spurná, J. Macek, Fajce a J. Plojhar. M. Hladíka a O. Švestky měli zabezpečit, aby se v tisku, rozhlasu, televizi a v nakladatelství věnovala stálá pozornost osvětlování rodiny a péče o děti v socialistické společnosti. Projednáním zásad v tvůrčích uměleckých svazech a Československém filmu byl pověřen Zdeněk Urban. Srov. MÁCHOVÁ, Jiřina, MÁCHA, Karel, *Lide a socialismus: problémy socialistického způsobu života*, Svobodné slovo, Praha, 1963, str. 127 nn.

³⁰⁵ Usnesení 4. schůze sekretariátu ÚV KSČ ze dne 30. ledna 1963 k bodu: Zásady na využití masových výchovných prostředků k výchově lidí, zejména mládeže, ke správnému poměru k otázkám rodičovství, in: NA, f. 02/4 Politické ÚV KSČ 1962 – 1966, sv. 2, ar.j. 4/b-1, str. 2.

³⁰⁶ Ibid., str. 2.

rodinných poměrů stranických nebo svazáckých funkcionářů znejistěla mnoho odpovědných pracovníků stranického aparátu, kteří vystupovali proti porušování „socialistické“ morálky v cizích rodinách a manželství velmi vážavě. Podporu nenacházeli ani v tisku, rozhlase, televizi a filmu, které se na rozdíl od padesátých let, kdy podporovaly stranické kampaně za „morální a citovou“ výchovu mladé generace, věnovaly problematice rodiny a manželství spíše náhodně. Starší členové místních stranických, odborových a svazáckých organizací nebo uličních a národních výborů se ojediněle pokoušeli intervenovat ve prospěch „socialistických vztahů“ v manželství, ale většina jejich soukmenovců je v jejich snaze málokdy podpořila.³⁰⁷ V souladu s některými oficiálními představami usilovalo mnoho mladých manželství nejdříve o materiální zabezpečení rodiny (vlastní bydlení), ženy odkládaly založení rodiny nebo se děti kvůli profesnímu uplatnění a kariérnímu postupu vzdaly. Čím dál tím více mladých párů odmítalo mocenské nároky místních funkcionářů, kteří se snažili zasahovat do intimních vztahů. V padesátých letech se mocenské elity pokoušely podřídit intimní život vlivu socialistické společnosti, o deset let později se v oficiálním diskurzu stále častěji objevovaly „maloměstské“ názory, které považovaly intimitu a manželství za výlučně osobní záležitost partnerů.

Podobné alternativní představy vyvolávaly kritiku mocenských elit, které usilovaly o jejich potlačení. Pronikání odlišných představ o intimitě, manželství a rodině do oficiálního diskurzu využívalo stranické vedení k obnově svých mocenských nároků v lokálním prostoru. Patřilo k paradoxům poststalinské proměny panství, že se pracovníci oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ pokoušeli svými návrhy aktivizovat místní stranické, odborové, svazácké a školní funkcionáře, aby více dohlíželi na intimní vztahy v manželství a propagovali „morálku“ socialistické společnosti.³⁰⁸ Zatímco v polském případě spolupracovaly na partnerské a manželské výchově v rámci lidových univerzit studentské organizace, v českém případě se zabývaly tímto problémem národní výbory prostřednictvím takzvaných rodičovských akademií, lidových univerzit a osvětových přednášek. Sbory pro občanské záležitosti organizovaly besedy se snoubenci, otvíraly předmanželské poradny, pojednávaly otázku socialistické morálky při sňatkových obřadech a podporovaly iniciativy výborů žen. Krajské pedagogické ústavy, okresní pedagogická střediska nebo předmětové komise na školách měly

³⁰⁷ Ibid., str. 3.

³⁰⁸ Ibid., str. 5.

v otázkách morálky, rodiny a rodičovství uplatňovat „vědecký“ přístup.³⁰⁹ Ministerstvo školství a kultury mělo systematicky zabezpečovat vydávání časopisů, vhodných pomůcek a filmů. Tento nárok současně nahrával odborníkům z řad lékařů, filozofů a psychologů mládeže, kteří prosazovali moc expertního vědění a proti ideologické ortodoxii stavěli zjištění empirických výzkumů. Experti měli dále mladé generaci bránit v přijetí „západního způsobu života“, který převracel intimní vztahy v socialistické společnosti a jehož údajnými nositeli byli mladí lidé z rozvedených manželství. Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí se ve své přednáškové činnosti měla více zaměřit na společenské vztahy mezi lidmi, manželský a rodinný život. Tisk, rozhlas a televize měly prostřednictvím článků, fejetonů, reportáží, rozhovorů, diskusí, anket a povídek osvětlovat na teoretických i praktických příkladech vztahy mezi mladými lidmi z hlediska morálního kodexu a vychovávat je k odpovědnému uzavření sňatku.³¹⁰ Rozvoj kulturního a intelektuálního života v Československu v šedesátých letech by paradoxně nebyl myslitelný bez této systematické podpory mocenských elit. Stranické vedení zdůrazňovalo společenský význam emocionálních, intimních a manželských vztahů. Pracovníci agitpropu programově vybízeli spisovatele, básníky, výtvarníky, hudebníky a filmaře, aby se ve své tvůrčí činnosti zaměřili na aktuální společenské problémy a umělecky se vyjadřovali k soudobým změnám v myšlení mladých lidí, jejich postojů k intimitě, manželství a rodině.

Zatímco se stranické vedení pokoušelo prostřednictvím masových médií prosadit své představy o „socialistické“ intimitě, manželství a rodině, objevovaly se v nízkonákladových studentských a univerzitních časopisech oficiálně vydávané závodními výbory KSČ, ROH nebo ČSM, protikladné názory a konkurenční představy. Ve jmenovaných organizacích a redakčních radách časopisů seděli mladí akademičtí funkcionáři, kteří sdíleli s mladší generací odborníků přesvědčení o relevanci výsledků empirických výzkumů, i když odporovaly aktuálním ideologickým směrnicím k výchově mladé generace. S jejich tichým souhlasem a benevolencí mohly být publikovány texty, ve kterých studenti a studentky upozorňovali na problémy plynoucí z uzavření manželství.³¹¹ Komunistické elity propagovaly manželství jako výlučný prostor intimních vztahů, studentky naproti tomu vyjadřovaly své pochybnosti o smysluplnosti takového kroku. Uzavření manželství posilovalo sice sociální uznání a

³⁰⁹ Ibid., str. 6.

³¹⁰ Ibid., str. 8.

³¹¹ Studentské svatby, *Univerzita Karlova* 7-8/X, 20. prosince 1963.

genderový status ženy, avšak na úkor jejích individuálních potřeb a každodenního života.³¹² Vedle studijních povinností přibýly ženě starosti s provozem často oddělené domácnosti, protože řadové studentské páry byly nuceny bydlet odděleně, studenti na chlapeckých a studentky na dívčích kolejích. Studentky se jako matky staraly o potomka, přestože se podíl studentů jako otců při obstarávání dítěte v souladu s doporučením odborníků zvyšoval.

Podporu mladých manželství, kterou v tisku, rozhlase a televizi propagovali straničtí a svazáčtí funkcionáři, se pokusily využít studentské páry také pro své osobní zájmy. Mladí manželé s ohledem na jeden z odstavců vládní vyhlášky o umisťování absolventů do zaměstnání očekávali, že jim po dokončení vysoké školy bude přiděleno zaměstnání a byt na stejném místě.³¹³ Na první pohled pragmaticky orientované rozhodnutí uzavřít sňatek mělo však svůj emocionální aspekt. O zaměstnání a byt na stejném místě usilovali manželé proto, aby jeden z partnerů nebyl po absolvování studia „umístěn“ na jiné místo než druhý. Geografickou vzdálenost a odloučení chápali jako ohrožení svého partnerství. Během letních prázdnin uzavírala řada studentských párů z posledních ročníků manželství s nadějí, že po skončení vysoké školy dostanou byt. Československý tisk v tomto ohledu ovlivňoval polská média, ve kterých získala zamýšlená podpora mladých manželství a rodin širokou publicitu.³¹⁴ V červnu 1967 vyšel v polském studentském časopise nepodepsaný článek, který parafrázoval texty publikované před V. sjezdem Československého svazu mládeže v Mladé frontě.³¹⁵ V českém případě se mediální kampaň týkala obecně mladé generace, aniž konkrétně jmenovala studenty. Série článků z Mladé fronty měla svůj význam nejen pro pražské a bratislavské studenty, nýbrž také pro varšavské vysokoškoláky, jejichž názory na manželství ovlivňovala. Jak již bylo řečeno stranické vedení v Praze ve spolupráci s ÚV ČSM plánovalo v rámci populační politiky podporu mladých manželství. V roce 1966 se v Československu narodilo o 20 tisíc méně dětí než v roce 1964, přestože počet dospělých žen se zvýšil. Pokud by v budoucnu stav natality zůstal na úrovni roku 1966

³¹² Představa o „ideální“ ženě byla ženám často vnucována, takže si ji v mnoha případech osvojily a chovaly se podle ní. V jednom listu, který citovala socioložka Barbara Lobodziňská pro slovenský deník *Smena* napsala jeho pisatelka: „protože jsem sama nesmělá a neveselá, chtěla bych chlapce, který by byl veselý a ukecaný.“ Srov. Interview s dr. Barbarou Lobodziňskou: Manželstvo na scestí?, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

³¹³ Vládní nařízení ze dne 8. února 1963 o umisťování absolventů vysokých škol, konzervatoří a středních odborných škol, in: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky – ročník 1963*, str. 46.

³¹⁴ Czechoslowacja – o małżeństwie i rodzinie, *ITD 26/VIII*, 25 czerwca 1967.

³¹⁵ *Ibid.*

hrozil by během třiceti let radikální úbytek československého obyvatelstva. Příčinu spatřovali svazáčtí funkcionáři v liberálním přístupu k umělému přerušení těhotenství. Statistiky odkazovaly k létům 1961-1963, kdy podalo v Československu téměř 282 000 žen žádost o interrupci. Na tomto tvrzení bylo pozoruhodné, že polský autor prostřednictvím Mladé fronty odkazoval ke čtyři roky staré důvodové zprávě pracovníků oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ a současně srovnával československý případ se švédským, kde bylo ročně provedeno 4 000 interrupcí. Mezi hlavní důvody žádostí o interrupci uváděl autor kromě početných rodin, matek samoživitelek, finančních těžkostí, také nedostatek prostoru k bydlení. Empirická a statistická šetření sociálních vědců tak podporovaly nejen pokrokovou sexuální výchovu mladé generace, nýbrž vyvolávaly také nechtěné protiakce stranického vedení, jehož myšlení dominovaly populacionistické koncepty chápající nízkou natalitu jako ohrožení „národního“ bohatství, úbytek pracovní síly a zmenšení vojenské moci.

V každém případě potvrzovaly empirické výzkumy mimořádné postavení expertů v médiích. V roce 1965 byly zveřejněny výsledky ankety „Můj poměr k manželství“, které se zúčastnilo několik set chlapců a dívek ve věku od 15 do 20 let a z které vyplynulo, že většina dívek si nepřála více než dvě děti. O rok později byl uspořádán podobný průzkum na téma role ženy v manželství.³¹⁶ Většina ženatých mužů viděla úlohu ženy v mateřství, péči o dům, věrnosti muži; menšina v rovnocenném partnerství s mužem nebo ve výdělečné činnosti. Odpovědi vdaných žen byly od mužských představ odlišné: většina žen viděla svoji roli ve výdělečné činnosti, menšina pak v podpoře muže a věrnosti; role ženy v mateřství uvádělo zanedbatelné procento dotazovaných dívek. Výsledky ankety signalizovaly krizi mladých manželství, kterou umocňovalo několik tisíc rozvodů ročně. Mladé rodiny se dlouhodobě potýkaly s obtížnými bytovými podmínkami, dvě třetiny mladých manželů bydlelo u rodičů a v pětině městských manželství byli partneři nuceni žít odděleně. Publikované závěry empirických výzkumů, které upozorňovaly na alarmující situaci studentských manželství, dokázaly aktivizovat předsednictvo ÚV ČSM a oddělení pro mládež ÚV KSČ, aby se navzdory „třídnímu“ přístupu odmítající uznat vysokoškoláky v rámci mladé generace jako specifickou skupiny s partikulárními zájmy, pokusilo studentům dojednat výjimku. Prostřednictvím Československé státní banky měla být pro studentská manželství a při narození dítěte zavedena půjčka na zařízení bytu. Splácení

³¹⁶ Anketní lístek vyplnilo 6 975 ženatých mužů a 1 104 vdaných žen.

půjčky mělo být zahájené nejpozději dva roky po skončení studia. Absolventi měli splácet měsíčně několik procent buď ze svého platu nebo za ně mohl půjčku splácet podnik, ve kterém začali po vysoké škole pracovat.

Představy studentských párů o prostoru, ve kterém by mohly naplnit své manželství, reprezentovaly také dopisy čtenářů a čtenářek studentských časopisů. Zveřejněné dopisy procházely schvalovacím řízením, výběrem a redakčními úpravami, přesto do určité míry sdělovaly, co si jejich pisatelé o prostoru a manželství mysleli. V lednu 1965 otiskl ÚV ČSM vydávaný časopis *Mladý svět* dopis Jarmily Šmidkové z Prahy, která popisovala pesimistické vyhlídky mladého manželství na získání bytu v místě zaměstnání.³¹⁷ Její dopis vyvolal velký zájem čtenářů a redakce dostávala desítky dopisů, ve kterých čtenáři nabízeli svou pomoc nebo navrhovali konkrétní řešení. Otištění dopisu inspirovalo jiné mladé novomanžele, kteří se potýkali s podobnými problémy, aby požádali čtenáře prostřednictvím časopisu o radu.³¹⁸ Mnoho studentských párů muselo uzavřít sňatek, protože očekávalo narození potomka, ale rodinu se rozhodlo v souladu s oficiální politikou založit i navzdory přání rodičů, kteří doporučovali potrat. Jejich stížnosti týkající se nedostatku prostoru k bydlení artikulované na stránkách oficiálního časopisu současně zakládaly prestiž jednotlivých míst, kde si mladí lidé přáli bydlet a pracovat. Nejatraktivnějším městem zůstávala Praha, která však byla pro většinu neprivilegovaných mladých manželství pocházejících ze vzdálenějších obcí nedostupná, protože manželé nedisponovali dostatečnými společenskými konexemi, aby dokázali ovlivnit rozmisťovací řízení a získat umístěnku v některém z pražských podniků představující první krok k přidělení bytu nebo místa v jeslích.

Zveřejněné dopisy, ve kterých si studenti stěžovali na nedostatečné podmínky pro rodinný život, se setkávaly nejen s projevy souhlasu dalších čtenářů, nýbrž byly také terčem kritiky.³¹⁹ V oficiálním tisku i nadále ožívaly stalinistické stereotypy, které zobrazovaly studenty jako budoucí příslušníky inteligence, která si místo pracovního výkonu v industriálně organizované dělbě práce nárokovala ze strany socialistické

³¹⁷ Rodiče pisatelky dopisu ji „utěšovali“, že už jejich dědeček bydlel s rodiči v jedné místnosti a oni sami dostali svůj první byt ve starém pavlačovém domě s kuchyní a vodovodem na chodbě, bez koupelny, bez plynu, se záchodem na druhém konci pavlače. Rodiče tak přirovnávali bytovou situaci novomanželů v socialismu k případu jejich předka, který žil v kapitalistické společnosti. Srov. Dopisy v koši nekončí, *Mladý svět* 1/VII, 8. ledna 1965.

³¹⁸ Dopisy v koši nekončí: Studentské manželství, *Mladý svět* 5/VII, 5. února 1965.

³¹⁹ Dopisy v koši nekončí, *Mladý svět* 9/VII, 5. března 1965. Dopisy v koši nekončí, *Mladý svět* 16/VII, 23. dubna 1965.

společnosti zvláštní ohledy při řešení obtížné životní situace.³²⁰ Kritika upozorňovala, že socialistické školství velkoryse umožňovalo distanční studium, při kterém studenti mohli pracovat a studovat dálkově.³²¹ Na podobná prohlášení reagovali studentští aktivisté s upozorněním, že přerušování denního studia poskytovalo vojenským odvodovým komisím důvod k vydání povolávacího rozkazu a nástupu k výkonu základní vojenské služby.³²² Jak ukázaly ohlasy čtenářů, názory sociologů doporučující studentům odložit sexuální život až po dokončení vysoké školy a do doby plné společenské integrace, sdílely široké vrstvy veřejnosti, která vyhrazovala intimní vztahy jedincům, kteří byli schopni nést jejich případné důsledky.³²³ Příslušníci studentské mládeže, kteří se přesto rozhodli vstoupit do manželství, museli počítat, že budou navzdory oficiálním deklaracím o podpoře mladých manželství a významu rodiny v socialistické společnosti podřízeni dlouhodobému dohledu i zesílené „péči“ bezprostředního okolí.

Jistý stupeň osvobození z tlaku sociální konformity nabízely v českém případě časopisy pro mládež, které korigovaly studentské představy o sexualitě a manželství. Prostřednictvím článků zveřejněných na jejich stránkách mohly studentské páry artikulovat své požadavky na zlepšení svého postavení. V Mladém světě vyšly například v červnu 1965 materiály Státní populační komise, která prováděla dlouhodobý průzkum mladých manželství.³²⁴ Výsledky průzkumu ukázaly, že studentská manželství byla od počátku svého uzavření nestabilní a byla ohrožena rizikem rozvodu. Jedním z důvodů představovala neutěšená hmotná a sociální situace. Příjem studentských manželství na osobu dosahoval pětinové výše oproti celkovému průměru manželství mladých dělníků, zaměstnanců a vysokoškoláků.³²⁵ Čtyři pětiny studentů – novomanželů neměly v okamžiku sňatku žádné úspory a více než polovina dvojic neměla vybavení pro vlastní společnou domácnost. Studentská manželství měla také nejhorší bytové podmínky, více než pětina z nich bydlela u rodičů manžela, čtvrtina u rodičů ženy, desetina v samostatném bytě, ve více než třetině případů bydleli studentští novomanželé odděleně.³²⁶ Počet osob na obytnou místnost u studentských manželství překračoval dobový průměr. Nedostatek finančních prostředků bránil

³²⁰ Dopisy v koši nekončí, *Mladý svět* 23/VII, 11. června 1965.

³²¹ Ibid.

³²² Ibid.

³²³ Ibid.

³²⁴ Studentské manželství, *Mladý svět* 23/VII, 11. června 1965.

³²⁵ Průměr činil 1025 Kčs, u studentského manželství pak 406 Kčs.

³²⁶ U rodičů manžela 22.2%, u rodičů ženy 27%, v samostatném bytě 9.5%, v podnájmu 3.2%, každý zvlášť 34.9%, jiným způsobem 3.2%

studentským novomanželům, aby získali byt například prostřednictvím družstevní výstavby. Studium vyžadovalo intenzivní soustředění, které ženatý student nebo vdaná studentka zkracovali ve prospěch rodiny a potomka. V případě, že studiu věnovali dostatek času, trpěl tím partner nebo partnerka, na kterém spočívala rozhodující odpovědnost za výchovu dítěte, což vyvolávalo rozpory mezi manžely. Z výzkumu dále vyplynulo, že studentským manželům chyběly znalosti problémů manželského soužití, sexuálních otázek a společného hospodaření. Většina novomanželů podpořila myšlenku předmanželských poraden, jejichž zřízení státní populační komise připravovala.

Studentské manželství představovalo v oficiálním diskurzu zvláštní typ manželství. Pro jeho porozumění byla důležitá motivace jeho uzavření, stupeň stability vztahů mezi manžely a vliv sociálních a studijních podmínek.³²⁷ Na rozdíl od americké, francouzské, západoněmecké, polské a východoněmecké sociologie nebyl v českém případě proveden žádný komplexnější výzkum tohoto fenoménu. V českém případě pronikaly do oficiálního diskurzu alternativní „měšťansko-kapitalistické“ představy o manželství, které si postupně osvojili nejen studenti, nýbrž také mocenské elity. Na stránkách studentského časopisu byla citována například Margaret Meadová, která upozornila na úskalí studentských manželství, ve kterých se muž upínal na profesionální problematiku svého studia, nebyl schopen zajistit rodině dostatečnou životní úroveň, a žena se proto raději zřekla svého studia, aby mohla podpořit muže. Možné řešení viděla Meadová v materiální nezávislosti studentských párů. V návaznosti na Meadovou připravila Jiřina Máchová z Katedry dialektického materialismu na fakultě všeobecného lékařství UK na jaře roku 1966 podrobný sociologický průzkum studentstva, v jehož rámci bylo zkoumáno také studentské manželství. Z otázek, které si spolupracovníci katedry kladli v první fázi výzkumu vyplývalo, že „měšťansko-kapitalistické“ významy například sociální postavení a materiální zabezpečení se postupně stávaly určující představou o studentském manželství také v socialistické společnosti. První fáze výzkumu se omezovala na sběr statistických dat, které o studentech měla k dispozici fakulta. Ve druhé fázi se v návaznosti na výzkumy Státní populační komise a polských sociologů zaměřovali pracovníci katedry na názory studentů na manželství a problém rodičovství. Mezi motivy k uzavření manželství patřilo zejména u studentů posledních ročníků umístěnkové řízení, protože studentský pár si přál žít po absolvování studia společně a

³²⁷ Studentská manželství, *Student* 26/II, 28. června 1966.

manželství patřilo mezi oficiálně uznávané důvody pro přidělení zaměstnání na stejném místě. Dílčí a krátkodobé řešení pro společný život studentských párů představovaly manželské koleje, které existovaly v Praze ještě v polovině padesátých let, ale později byly zrušeny. Jiřina Máchová v interview s Vladimírem Gabrielem pro studentský časopis řekla, že ČSM by měl projevit svou aktivitu například v otázce zavádění manželských kolejí, které začaly vznikat na západoněmeckých vysokých školách.³²⁸

Požadavek zřízení manželské koleje se objevil v rezoluci celostátní konference studentů vysokých škol v prosinci 1965.³²⁹ Student lékařské fakulty UK Šulc na konferenci zmínil, že před několika lety rektorát manželské koleje v Praze provozoval, ale pak kvůli problémům s přidělováním pokojů zrušil.³³⁰ Podle platných právních předpisů nebylo možné studenta po absolvování studia z koleje vystěhovat, protože neměl zajištěné náhradní ubytování. Po skončení konference jednal opakovaně tajemník VOV ČSM Jiří Koudelka s ministerstvem školství a kultury, které s požadavkem na obnovu manželských kolejí souhlasilo. Ministerstvo vyjádřilo obavy, aby se manželské koleje podobně jako v minulosti nezměnily ve stálé ubytování manželských párů bývalých studentů a studentek.³³¹ Posláním manželských kolejí bylo poskytnout vysokoškolským studentům-manželům ubytování po dobu jejich studia a vytvořit vhodné podmínky pro jeho úspěšné absolvování. Ubytování pro studentské manželské páry obnovila nejdříve Správa účelových zařízení ČVUT a umístila je do Rooseveltovy koleje. Možnost požádat si o pokoj na koleji dostali studenti denního studia, kteří nebydleli v místě vysoké školy ani v jejím nejbližším okolí; měli nadprůměrné studijní výsledky a oproti minulosti neměli dosud děti. V letním semestru 1967 obsadila kolejní správa čtyřicet pokojů a od zimního semestru 1967/68 plánovala rozšířit ubytovací kapacitu o dalších třicet míst. V českém případě tak ve druhé polovině šedesátých let chápalo vysokoškolské vedení ČSM ve shodě s představiteli státních úřadů, akademických funkcionářů i pracovníků správy vysokoškolských účelových zařízení stále manželství jako výhradní prostor pro praktikování intimního života studentské mládeže i když ho na rozdíl od členů nejvyššího stranického aparátu nepodřizovalo pouze reprodukční funkci.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Rezoluce celostátní konference studentů vysokých škol, in: *Student* 5/II, 2. února 1966.

³³⁰ Kromě manželských kolejí prosazoval Šulc zřízení také kolejí pro studentky matky. Srov. Celostátní konference studentů vysokých škol, Praha, 18.-19. prosince 1965, in: *Student* 4/II, 26. leden 1966.

³³¹ Statut jménem pochopení: první manželská kolej před otevřením, in: *Student* 15/III, 11. dubna 1967.

2.3.1 Problém sexuální výchovy a manželství ve slovenském případě

V polském a českém případě straničtí, odboroví, akademičtí nebo svazáčtí funkcionáři na vysokých školách v závislosti na aktuální populační politice ÚV PSDS a ÚV KSČ střídavě studentské manželství kritizovali nebo podporovali. V oficiálním tisku převládaly názory, že studentská mládež měla intimní vztahy odložit do doby než bude schopna nést jejich společenské a ekonomické důsledky, především si dokáže zajistit vlastní bydlení. Pokud studující intimní život praktikovali, mělo se tak dít v souladu s oficiálním doporučením pouze v rámci manželství. Ve slovenském případě došlo k posunu od kritiky studentských manželství na konci padesátých let k jejich omezené podpoře ve druhé polovině šedesátých let. Podobně jako v polském a českém případě souvisela proměna představ oficiálně spojovaných se studentským manželstvím s aktuální stranickou linií prosazovanou v tisku, i když ve slovenském případě diskuse kolem intimního života mladé generace v oficiálních médiích obsahovaly i řadu aspektů, které byly v rozporu se stranickou politikou.

V dubnu 1958 byl v bratislavském univerzitním časopise zveřejněn text, který ilustroval další typ kritiky studentského manželství.³³² Navzdory stalinistickým deklamacím o rovnosti pohlaví a nutnosti společenského uznání žen v socialistické společnosti, prostupovaly zmíněným textem misogynní představy, které viděly v rozhodnutí studentek uzavřít manželství pragmatický kalkul. Podle Jana Behrendse byly takové představy vlastní velké části stalinistů, středoevropských nevyjímaje.³³³ Jak ale vyplynulo ze zkoumání v polském případě, představy znevažující ženy se prosadily ve studentských časopisech až ve druhé polovině padesátých let v souvislosti s oficiálním odmítnutím „pokřivené“ morálky stalinismu a postupným uznáním některých norem „měšťansko-kapitalistického“ řádu. Odpověď na otázku jakým způsobem předsudky vůči ženám vznikaly, nabízeli samotní autoři publikovaných textů. Jejich „kritika“ se nevztahovala ke konkrétním příkladům z každodenního života, nýbrž v mnohém odpovídala stranickým a svazáckým programovým dokumentům, které problémy mladé generace vysvětlovaly přetrvávajícími „přežitky z kapitalistické minulosti“. Redaktoři v univerzitním časopise tak nepřímou poukazovali na nedostatečné osvojení socialistické morálky mezi studenty.³³⁴

³³² Niekoľko slov k manželstvám vysokoškolákov – Príčiny stroskotávania, *Naša Univerzita* 7/III, Apríl 1958.

³³³ BEHREND 2008, str. 64.

³³⁴ Tězy referátu na Slovenský sjazd ČSM (Zpráva SÚV ČSM Slovenskému sjazdu ČSM), in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 29/207, str. 10.

Navzdory stalinistickým proklamacím o osvobození žen ze sociálního útlatku a rozhodujícím významu emocí a vzájemné náklonnosti při volbě partnera a založení rodiny, určovala uzavření sňatku mezi bratislavskými studentkami podobně jako v polském případě akademická prestiž a sociální status. Asistenti na vysokých školách se pokoušeli využít svého postavení v intimních vztazích a vybírali si své partnerky a manželky z okruhu studentek. Studentky, které přicházely na vysokou školu do Bratislavy z malých slovenských měst, byly vystaveny tlaku své rodiny a nejbližšího okolí, aby se co nejdříve provdaly. Mezi atraktivní partnery patřili studenti s bytem a výhledem na zaměstnání v Bratislavě. V tomto smyslu se jejich sňatkové chování příliš nelišilo od chování generačních vrstevnic. Vysokoškolské vzdělání paradoxně často bránilo v uzavření manželství, protože maloměstské prostředí nutilo studentky přijmout konveční ženské role hospodyň a matek, které současně musely v mnoha případech kombinovat s výkonem kvalifikovaného povolání. Takovou možnost nabízelo pracovní umístění v Bratislavě a okolí, které bylo podmíněno trvalým bydlištěm a zaměstnáním manžela. Vysokoškolské vzdělání, které se mělo stát prostředkem sociální mobility fakticky snižovalo společenské uznání žen, pokud absolventky zůstávaly neprovdané a bezdětné. Ženy, které zůstávaly po absolvování studia svobodné, přestávala většina mužů z venkovského a maloměstského prostředí považovat za atraktivní, protože (nižší) věk patřil k žádoucím charakteristikám potenciální nevěsty.

Ve slovenském případě na rozdíl od českého a ještě mnohem více polského bylo téma sexuality a studentského manželství v oficiálním tisku na dlouho dobu okrajové a nenašlo svoje adekvátní vyjádření. Rozdíl oproti českému případu spočíval v tom, že představy bratislavských studentů o sexualitě a manželství ovlivňoval polským prostřednictvím intelektuální transfer ze Západu. Bratislavská *Smena*, kterou vydával SÚV ČSM, přinesla v březnu 1965 rozhovor s polskou socioložkou Barbarou Lobodziňskou.³³⁵ Emoce, intimita a manželství se staly problémem sociálních věd v souvislosti s formováním sociologie rodiny v sovětském bloku.³³⁶ Prostřednictvím polských sociologů pronikalo ve slovenském případě téma sexuality a manželství do oficiálního tisku.³³⁷ Sociologové rodiny potvrdili svůj expertní status s jistým časovým

³³⁵ Interview s dr. Barbarou Lobodziňskou: Manželstvo na scestí?, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

³³⁶ LOBODZIŇSKA, Barbara, *Manowce małżeństwa i rodziny: Szkice obyczajowe*, Wiedza powszechna, Warszawa, 1963.

³³⁷ Mezinárodní seminář o psychologických, sociologických a etických problémech mladé generace pořádala 15.- 17. února krajská pobočka Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v Ostravě. V beskydském hotelu Tanečnice přednesli referáty například Jaroslav Krejčí z pedagogické fakulty v Ostravě, doc. Karel Mácha z Karlovy Univerzity, polští odborníci Krzysztof

posunem oproti lékařům a psychologům, kteří se k otázkám emocionality, intimity a odcizení mezi manžely vyjadřovaly na stránkách studentských časopisů a svazáckých novin o několik let dříve. Sociologickým výkladům dominoval funkcionalistický jazyk a odkazy na výzkumy amerických badatelů.

V protikladu k nedávné minulosti, kdy svazáčtí funkcionáři zdůrazňovali význam sňatku z lásky, prosazovali sociologové rodiny názor, že partneři by měly být především společensky integrování lidé. Vymezovali se vůči tvrzením, která jako dostačující podmínku pro uzavření manželství předpokládala biologickou zralost a emocionální dospělost. Polská sociologie rodiny zprostředkovala ve slovenském případě představu o manželství, které nadřazovaly společenské normy individuálním emocím. Podobné představy byly protikladné socialistické společnosti, která měla manželství podle stalinistů osvobodit ze sociálního útlaku a jeho uzavření mělo být založeno na vzájemné náklonnosti a lásce partnerů. Sociologové nedoporučovali v návaznosti na americká zkoumání uzavírat manželství dokud mladí lidé neměli promyšlené názory na život a na svoji funkci ve společnosti. Tato nenápadná formulace mohla být vykládaná různým způsobem a v souvislosti s diskusemi o studentském manželství z přelomu padesátých a šedesátých let mohl promyšlený názor na život znamenat například volbu partnera nebo partnerky, kteří disponovali vlastním bytem. V tomto bodě se sociologové zásadně rozcházel s lékaři, kteří s ohledem na fyzický a psychický vývoj potomstva doporučovali uzavřít manželství v mladém věku. Sociologové tvrdili, že zralí manželé s jistou úrovní vzdělání byli schopni pro výchovu dětí zajistit lepší podmínky.

Závěry polské sociologie rodiny prezentované ve slovenském tisku se vymezovaly proti ortodoxii varšavských představitelů studentských a mládežnických svazů, ale současně nepřímě zpochybňovali politický kurz pražského stranického vedení. Jak bylo podrobně ukázáno v českém případě, navrhovali pracovníci oddělení agitace a propagandy ÚV KSČ mocenská opatření, která vychovávala mladou generaci k socialistickým vztahům v manželství a rodině.³³⁸ Sociologové však polemizovali s názorem, že politická výchova mohla mezi mladými lidmi vypěstovat pocit

Ostrowski, Jerzy Kubin a Barbara Lobodziňská. Zpráva uvedla, že sociologické výzkumy rodiny, které provedla Lobodziňská, vzbudily mimořádný ohlas v zahraničí. Seminář byl určen pro lektory čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Z východoslovenského kraje přijela třicetičlenná delegace. Srov. Na pomoc besedám a přednáškám o mládeži: Mezinárodně o sociologii, *Mladá fronta* 38/XXI, 13. února 1965.

³³⁸ Usnesení 4. schůze sekretariátu ÚV KSČ ze dne 30. ledna 1963 k bodu: Zásady na využití masových výchovných prostředků k výchově lidí, zejména mládeže, ke správnému poměru k otázkám rodičovství, in: NA, f. 02/4 Politické ÚV KSČ 1962 – 1966, sv. 2, ar.j. 4/b-1, str.2 nn.

odpovědnosti a urychlit jejich společenskou integraci. Polští sociologové upozorňovali, že se diskuse, které na toto téma organizovaly straníční tajemníci, svazáčtí funkcionáři a akademičtí hodnostáři v rámci takzvaných univerzit pro rodiče, během vojenské prezenční služby, v tisku nebo rozhlasu, potýkaly s nízkou účastí mladých lidí.³³⁹ Sociologové otevřeně přiznávali, že studenti zaměňovali emocionální vztahy za sexuální atraktivnost a manželství uzavírali proto, že v něm viděli nejjednodušší možnost legálního pohlavního styku. Podařilo se tak zmírnit problém společného bydlení nebo rezervace hotelového pokoje z důvodu, že partner měl jiné příjmení než partnerka.³⁴⁰

Přestože se mladí lidé o problémy dospívání a sexuální výchovy intenzivně zajímali, oficiální diskurz se v českém a slovenském případě těmto tématům dlouhou dobu vyhýbal. Stalinismus verbálně odmítl morální normy měšťansko-kapitalistické společnosti a veřejné diskuse o sexualitě byly i nadále tabuizovány. Společenské problémy spjaté se sexualitou mládeže se stále prohlubovaly a intimní život nepřestala ovládat nevědomost a pokrytectví. Mluvit otevřeně o lidské sexualitě nebylo možné také proto, že lidé nebyli dostatečně o sexuální problematice informováni. Starší generace lékařů vyjímala sexualitu z lékařského poznání a podřizovala ji společenské morálce. Mladí lékaři však začali v polovině šedesátých let požadovat, aby se morální výchova socialistické mládeže neomezovala pouze na politické a společenské aspekty, nýbrž zahrnovala také sexuální život v „odborných lékařských souvislostech“. Na rozdíl od polského případu, který se zabýval sexuálním chováním studentů, slovenský případ odlišoval jednotlivé generační skupiny pouze výjimečně. V dubnu 1965 publikoval slovenský deník *Smena* odpověď na dotazy, které kladla mládež na besedách s lékaři a které čtenáři posílali redakci.³⁴¹

Někteří lékaři připouštěli, že dosavadní způsob sexuální výchovy neodpovídal potřebám každodenního života socialistické mládeže. Ve slovenském případě se v polovině šedesátých let pokoušela řada stranických ideologů i nadále v kulturním a intelektuálním poli prosazovat stalinské představy o „puritánské“ morálce, přestože televize, rozhlas, film, časopisy, knihy, divadla a výstavy začaly otevírat některá témata sexuálního života mladé generace. Společenská tolerance a diskuse o autoerotických praktikách dospívajících mužů, ke které vyzýval na stránkách svazáckých novin jeden

³³⁹ ‘Jak zdobyć powodzenie w małżeństwie’, *ITD* 17/II, 23 kwietnia 1961.

³⁴⁰ Lobodzińska citovala polské přísloví: „keď má niekto chuť na pivo, kúpi celý pivovar.“

³⁴¹ Odpovedáme na vaše dotazy: Problémy sexuálnej výchovy mládeže, *Smena* 87/XVIII, 11. apríl 1965.

z mladých lékařů a pracovníků katedry biologie lékařské fakulty Michal Valent (*1929), byly v roce 1965 nesamozřejmě a odporovaly „konzervativním“ představám mnoha rodičů a vychovatelů. Matky a vychovatelky nedokázaly pochopit sexuální problémy mladých mužů, protože většina z nich měla podle soudobých sexuologických průzkumů v dospívání odlišnou nebo žádnou sexuální zkušenost. Většina společnosti odsuzovala intimní život mladých lidí a sexuální projevy považovala za amorální a škodící zdraví. Naproti tomu někteří mladší lékaři a akademičtí pracovníci se přimlouvali za větší pochopení a citlivější přístup, protože „umravňující“ zásahy vychovatelů mohly podle jejich názoru do budoucna negativně ovlivnit intimní život v manželství. Nedostatečná sexuální osvěta a neuspokojivý stav sexuální výchovy se mezi mladou generací podílely na zvyšujícím se počtu porodů svobodných matek a žádostí o umělé přerušování těhotenství.

Změna přístupu, který někteří lékaři a akademičtí pracovníci iniciovali, byla v médiích charakterizována nejednoznačností, napětím a protiklady. Podle lékařů mohla mít morální výchova na mladé lidi větší vliv pouze v případě, že nepostrádala informace o sexuální problematice. Diskuse o lidské sexualitě patřily k „modernímu“ způsobu výchovy. Protože však názory lékařů mohly vzbudit nechtěnou pozornost a zvýšený dohled stranických ideologů, vycházeli lékaři současně ve svých veřejných prohlášeních z oficiálních stranických dokumentů a podmiňovali zahájení sexuálního života mladých lidí uzavřením manželství. Jak již bylo podrobně popsáno v polském a českém případě, uzavření manželství v socialistické společnosti bylo pro mladou generaci v šedesátých letech často obtížné vzhledem ke společensko-ekonomickým překážkám. Lékaři na rozdíl od sociologů zdůrazňovali, že hlavní motiv uzavření manželství měla představovat vzájemná náklonnost a mladým lidem nemělo být bráněno v uzavření manželství kvůli nedostatečnému materiálnímu zázemí. Podobné názory vyvolaly mezi čtenáři široký ohlas a mnoho z nich žádalo, aby se deník k tématu sexuálního života mladé generace vrátil v dalších příspěvcích.³⁴² Teprve po třech měsících byla zveřejněna úvaha odborného asistenta neurologické kliniky v Bratislavě Daniela Bartka (*1929), který potvrdil, že sexuálnímu životu mladé generace by měla být věnována ve výchově daleko větší pozornost.³⁴³ Ve shodě s dalšími lékaři – odborníky polemizoval Bartko nepřímě se stranickými ideology a požadoval postavit sexuální výchovu na „vědecké základy“. Současně se vymezoval proti „náboženským

³⁴² Odpovídáme na vaše otázky: Psychohygienu a sexualita, *Smena* 153/XVIII, 27. jún 1965.

³⁴³ *Ibid.*

předsudkům“, které v názorech na lidskou sexualitu přetrvávaly. V tomto ohledu využíval oficiální „vědecko-ateistickou“ kampaň slovenského stranického vedení, aby v morální výchově mladé generace prosazoval moc „expertního“ lékařského vědění, ale zároveň tak oslaboval obecnou závaznost marxisticko-leninské ideologie.³⁴⁴ Na stránkách svazáckého tisku se poprvé objevily pojmy jako pohlavní fyziologie, antikoncepce nebo technika sexuálního styku a požadavek jejich zařazení do výchovy mladé generace.³⁴⁵ Stávající podoba morální výchovy potvrzovala převládající stereotypy mezi muži a ženami, upevňovala maskulinní moc v intimním životě a prostřednictvím tabuizace intimních vztahů posilovala také autoritu rodičů.

Platnost induktivních předpokladů marxisticko-leninské ideologie, kterým byla ve slovenském případě podřízena morální výchova mladé generace i po roce 1956, zpochybnili v polovině šedesátých letech odborníci zabývající se problematikou mládeže. Stranické vedení se na svých zasedáních výchovou mladé generace opakovaně zabývalo a diskuse inscenované na stránkách svazáckého tisku poskytly prostor nejen stranickým funkcionářům, nýbrž také lékařům, sociologům a psychologům.³⁴⁶ Vyjadřovat se v oficiálním tisku k sexuálním problémům mladých spoluobčanů umožnil odborníkům jejich „expertní“ status, který potvrzovala stranická politika „vědecko-technické“ revoluce.³⁴⁷ Postoje expertů ovlivňovaly empirické výzkumy, které zjišťovaly představy mladé generace o sexuálním životě. Z provedených anket vyplývalo, že většina studentské mládeže souhlasila s předmanželskými sexuálními styky.³⁴⁸ Navzdory výchovným lekcím stranických a akademických funkcionářů a jejich snaze sexualitu regulovat, získávalo čím dál tím

³⁴⁴ Správa o rozvíjaní vedecko-ateistickej propagandy medzi mládežou na Slovensku, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 44/393, str.2 nn.

³⁴⁵ Antikoncepce blízke budúcnosti, *Mladá fronta* 85/XXI, 9. dubna 1965.

³⁴⁶ Plénum ústredného výboru KSC diskutovalo otázku komunistické mládeže 10.-11. července 1962. V návaznosti na něj zdůraznil XII. sjezd KSC v prosinci 1962 aktuální otázky komunistické výchovy, boj proti buržoazní a maloburžoazní ideologii stejně tak antikomunismu mezi mladými lidmi. V dubnu 1963 převzal IV. sjezd ČSM závěry stranického sjezdu a přijal zásady pro komunistickou výchovu mládeže. V říjnu 1964 jednal ÚV KSC o dalším rozvoji socialistického školství v souvislosti s výchovou mládeže. Problémy mladé generace se zabývali na svém zasedání členové ideologické komise ÚV KSC v říjnu 1965.

³⁴⁷ RICHTA, Radovan, *Civilizácia na rozcestí: Spoločenské a ľudové súvislosti vedeckotechnickej revolúcie*, Vydav. polit. lit., Bratislava 1966.

³⁴⁸ V kategorii 17-18letých souhlasilo s předmanželským sexuálním stykem 34% chlapců a 28% dívek. Nesouhlasilo 16% chlapců a 20% dívek. V kategorii 18-20letých souhlasilo s předmanželským sexuálním stykem 22% chlapců a 48% dívek, nesouhlasilo 1% chlapců a 14% dívek. Srov. Odpovídáme na vaše otázky: Psychohygienu a sexualita, *Smena* 153/XVIII, 27. jún 1965.

více mladých lidí sexuální zkušenosti již před vstupem do manželství, výjimkou nebyly ani názory mladých mužů, kteří propagovali promiskuitní a polygamní chování.³⁴⁹

Specifikum slovenského případu spočívalo ve vlivu, jaký měl na slovenské diskuse intelektuální respektive kulturní transfer. Receptce polské sociologie rodiny ve svazáckém tisku byla zmíněna výše. V lednu 1966 vyšel v časopise *Naša univerzita* článek, který popisoval problémy, s kterými se studentské manželství potýkalo na Západě.³⁵⁰ Slovenský autor přeložil text, který původně vyšel v německojazyčné verzi časopisu *Welt Studenten Nachrichten* vydávaném Mezinárodním svazem studentů (MSS) v Praze.³⁵¹ Autor upozorňoval na rozdíly mezi studentským manželstvím v socialistické a kapitalistické společnosti, tvrdil například, že věk kanadských novomanželů byl nižší než věk novomanželů československých. Podobně jako ve slovenském případě stáli kanadští studenti před otázkou, zda se svatbou bude souhlasit rodina, jestli budou mít dostatek finančních prostředků a jak se manželství odrazí ve studijních výsledcích. Ženu jako oběť studentského manželství představovalo tvrzení, podle kterého při uzavření sňatku ve většině případů studoval dále pouze muž a žena zanechala studia, protože se musela starat o pravidelný příjem a věnovat se domácnosti. Muž pracoval především během letních měsíců, aby zmírnil „komplex“, že provoz domácnosti a jeho studium hradila žena. Dílčí řešení nabízel vstup do armády, která hradila náklady spojené se studiem a platila studentům stipendium pod podmínkou, že po skončení studia nastoupí tříletou vojenskou službu. Přestože slovenský autor uváděl, že v kapitalistické na rozdíl od socialistické společnosti musely studentské páry střídatě pracovat, protože měly vysoké finanční náklady pokrývající poplatky za studium, bydlení a zaopatření dětí, charakteristiky problémů spojených se studentským manželstvím na Západě se shodovaly se zkušenostmi mnoha slovenských studentů. Na rozdíl od poloviny padesátých let, kdy stranické vedení a vládní opatření vytvořilo pro studující manžele omezené sociální zabezpečení, v šedesátých letech nemělo studentské manželství bez podpory rodičů šanci na bezproblémový průběh.³⁵²

Studentské manželství v kapitalistické společnosti popisoval bratislavský redaktor s velkým odstupem od konkrétní situace. Nejmenovaný kanadský časopis provedl

³⁴⁹ Mladí a ich vzťah k spoločnosti, *Smena* 124/XVIII, 25. máj 1965.

³⁵⁰ Čo píšú iní – *Welt Studenten Nachrichten*: Ženiť sa, či neženitiť?, *Naša Univerzita* 9-10/XII, 27. Januára 1966.

³⁵¹ Heiraten oder nicht heiraten?, *Welt Studenten Nachrichten: Zeitschrift des Internationalen Studentenbundes* 8/19 (1965), str. 27-29.

³⁵² Čo píšú iní – *Welt Studenten Nachrichten*: Ženiť sa, či neženitiť?, *Naša Univerzita* 9-10/XII, 27. Januára 1966.

sociologické průzkumy, který se zabývaly otázkou, zda manželství podporovalo studium. O tomto průzkumu informoval socialisticky zaměřený studentský časopis MSS v Praze, odkud informaci přijal univerzitní časopis v Bratislavě.³⁵³ Jestliže slovenský redaktor napsal, že studentské manželství příznivě podporovalo studijní výsledky studujícího partnera, neopíralo se jeho tvrzení o výsledky žádného sociologického výzkumu, nýbrž o opakování nadvakrát zprostředkovaného překladu. Bratislavský redaktor překládal již jednou přeložený text. Přesto psal v souvislosti s kanadským průzkumem o „revoluci“ v dosavadních názorech na studentské manželství, protože výsledky průzkumu odporovaly převládajícím názorům na studentské manželství, které tvrdily, že studenti měli myslet pouze na studium. Podobné předsudky nebyly rozšířené pouze na kanadských vysokých školách, nýbrž na mnoha dalších místech světa. Polský tisk na rozdíl od českých časopisů pro mládež studentské manželství ve druhé polovině šedesátých let podporoval. Na stránkách Mladého světa se setkávalo s kritikou. Ve slovenském tisku byly kritiky studentského manželství publikovány již na začátku šedesátých let, od té doby se až do zmiňovaného článku o kanadské situaci z roku 1966 neobjevily relevantní prameny. Příznivý vliv studentských manželství na studium zdůvodňoval bratislavský redaktor osobní motivací ženatých studentů, kteří navzdory tomu, že založili rodinu, byli nuceni k vyššímu výkonu, aby si zasloužili uznání zaměstnaných partnerek. Většina ženatých studentů se intenzivněji věnovala škole a jejich studium bylo také úspěšnější. Více jak polovina z dotazovaných studentských manželství měla děti.³⁵⁴

2.3.2 Studentské manželství a prostor: význam mezigeneračních vztahů

V podmínkách městského života v socialistické společnosti se mladí lidé museli v otázce bydlení často spolehnout na starší generaci, což paradoxně bránilo jejich úsilí vytvořit „moderní“ nezávislou rodinu, kterou v oficiálním diskurzu propagovalo stranické vedení.³⁵⁵ Toto zjištění bylo příznačné nejen v českém a polském případě, nýbrž týkalo se také mnoha studentských manželství v Bratislavě, která musela na konci padesátých let stále spoléhat na podporu rodičů. Jak bylo řečeno výše, taková situace upevňovala rodičovskou autoritu a omezovala samostatnost mladé generace. Nedostatek adekvátního prostoru k bydlení představoval jeden z primárních problémů

³⁵³ Jednalo se o časopis generálního svazu montrealských studentů „Le Quartier Latin“.

³⁵⁴ Jednalo se o výsledky průzkumu provedeného časopisem studentů lavalské univerzity „Le carabin“.

³⁵⁵ TAYLOR 2006, str. 157

zdánlivě plánovaného, ale nerovnoměrným způsobem uskutečňovaného procesu socialistické urbanizace. Mladé manželské páry vytrvale usilovaly o vlastní domácnost, ale většina z nich žila několik let s vlastními rodiči nebo s někým z okruhu příbuzných. Ačkoliv se stranické vedení zavázalo v ústředním plánu poskytnout studentům a mladým rodinám ubytování, bylo běžné, že mladí lidé si pronajímali pokoj ve společném bytě, který sdíleli s dalšími osobami. Manželství bylo také považováno za jeden z předpokladů pro přidělení bytu.³⁵⁶ V pokusu získat bydlení rychleji než byla obvyklá čekací doba využívali studenti pomoc rodičů a jejich neformální vztahy a kontakty na členy místních národních výborů a stranických organizací. Rodinné úspory měly dětem usnadnit vstup do manželství, ať už jako úplatek pro přidělení bytu nebo na jeho zařízení.

Podobně jako v českém a polském případě, byly také ve slovenském případě studentské páry, jejichž intimní vztahy vyvrcholily uzavřením sňatku, nuceny žít na koleji v jediném pokoji. Pokud novomanželé vytrvali, studium dokončili. V mnoha případech však z vysoké školy odcházeli. Na rozdíl od českého případu navrhovali ve slovenském případě experti, kteří studentům v oficiálním tisku neupírali možnost uzavřít manželství, diferencovanější přístup zkoumající jednotlivé důvody pro uzavření manželství vysokoškoláků.³⁵⁷ Ve shodě se stranickým vedením uváděli na prvním místě emocionální okolnosti uzavření sňatku, brali však v úvahu také těžké bytové podmínky studentských manželství. Upozorňovali, že narození dítěte komplikovalo nejen vlastní soužití mezi studujícími partnery, nýbrž také mezigenerační vztahy. Výchovu dítěte musela v mnoha případech převzít matka studentky, potomek se pak ale vzdaloval biologickým rodičům a náhradní výchova komplikovala poměr studentského páru k vlastním rodičům, protože prodlužovala jejich dohled nad dospělými dětmi a vytvářela napětí ve vztahu mezi adoptivní matkou a otcem.

Nelze jednoznačně tvrdit, že by prostor vysokoškolských kolejí zásadním způsobem vytvářel (ne)příznivé předpoklady pro intimní život studujících a působil na jejich rozhodnutí vstoupit do manželství. Nesporné bylo, že si straničtí funkcionáři se studentskými koleji spojovali porušování „socialistické morálky“. Bez ohledu na to, v jakém rozsahu studující na kolejích intimní vztahy skutečně praktikovali a zda tyto vztahy nakonec našly své naplnění v manželství, připisovali kolejím redaktoři

³⁵⁶ TAYLOR 2006, str. 159.

³⁵⁷ Niekoľko slov k manželstvám vysokoškolákov – Príčiny stroskotávania, *Naša Univerzita 7/III*, Apríl 1958.

pražských, bratislavských a varšavských časopisů většinou negativní význam. Řada studentských párů se v prvních letech manželství nemohla opřít o podporu rodičů, protože rodiče studujícím doporučovali sňatek odložit.³⁵⁸ Na základě výborných studijních výsledků si studentští novomanželé mohli v ojedinělých případech podat žádost o kolej pro manžele, ale bez podpory rodičů, děkanátu, svazácké organizace, správy kolejí a rektorátu nemohli s jejím přidělením počítat. Získat souhlas všech zainteresovaných aktérů nebylo vždy myslitelné. Studující se pokoušeli pro schválení žádosti využít některé neformální prostředky, nabízeli drobné úsluhy nebo se odvolávali na „těžké dětství“. Ani v tomto případě však neměli zaručeno, že jim kolej bude přidělena. Přestože pronájem bytů za nepřiměřené ceny byl oficiálně zakázán, vycházely pravidelně v novinách inzeráty s pestrou nabídkou bytů a pokojů k pronajmutí. Výše nájmu však převyšovala měsíční příjmy studentů a byla většinou nad jejich možnosti. Za zprostředkování volného pokoje na manželské koleji byli někteří studenti ochotni nabídnout částku, která převyšovala jejich roční příjem. Studentské páry byly ochotny platit rovněž vysokou cenu za nezařízené pokoje. Jejich starosti se zařízením pokoje neodpovídaly oficiálním představám o ideálním bytě a měly daleko k politickým a mediálním kampaním, které si kladly za cíl změnit myšlení socialistických občanů a nastolit v rodinách a v manželství pravé „socialistické“ vztahy.³⁵⁹ Shánění základního vybavení domácnosti, volba levnějších variant při zařizování jednopokojového bydlení nebo náhradní řešení za pomoci řemeslně zdatných otců odpovídaly mnohem více než mediální obrazy normalitě a „materialitě“ socialistické každodennosti.

Přestože ve slovenském případě nebyl nalezen srovnatelný programatický text jakým byla kritika „maloburžoazní“ dispozice bydlení publikovaná na stránkách univerzitních časopisů, nebylo možné popsat větší rozpor mezi významem, který kritika připisovala „modernímu“ socialistickému bydlení a představě, kterou si studentské páry o takovém bydlení vytvářely na základě svých každodenních zkušeností. Zařízení domácnosti se odvíjelo v první řadě od skromných možností studentského páru a bylo zcela podřízeno její funkčnosti. Teprve v dalším sledu přihlíželo k estetickému cítění studentů, které se například na šestnácti čtverečních metrech radikálně vzdalovalo socialistickému vkusu. Jak již bylo uvedeno výše, v mnoha případech nebyli rodiče manželskému svazku studentů nakloněni, doporučovali jeho uzavření odložit nebo se

³⁵⁸ Historia moich niedoli ... czyli małżeństwo studentów, *ITD* 42/II, 10 Grudnia 1961.

³⁵⁹ Vany a manželské postele, *Universita Karlova* 3-4/V, 28. října 1958.

studenti při hledání a zařizování společného bydlení nemohli s jejich pomocí počítat, protože rodiče bydleli ve vzdáleném městě a jejich mobilita byla limitovaná. Přesto na souhlasu rodičů soužití mladého páru záviselo. Pokud rodiče souhlasili a studující se zavázali uzavřít manželství, kolejní správa povolila jejich bydlení na společném pokoji. Taylorová zdůraznila, že mezigenerační solidarita narušovala představy o socialistickém manželství, které představitelé vládnoucí strany inscenovali v oficiálním diskurzu.³⁶⁰ Vztahy mezi rodiči a dětmi měly vedle svého emocionálního aspektu, také důležitou praktickou stránku. Rodiče pomáhali svým dětem například při žádosti o přidělení bytu nebo s jeho zařizováním. Praktická stránka však byla do jisté míry vyplývala z omezených možností socialistické společnosti naplnit očekávání, která mezi mladou generací oficiální představy vyvolávaly. Na druhé straně na proměně představ o socialistickém manželství se podílela nejen mezigenerační solidarita. Také v případě, že rodiče nemohly studujícím pomoci a ti se museli při hledání a zařizování bydlení spoléhat na sebe, odlišovaly se představy studentů od socialistického ideálu. Představu solidárních vztahů mezi rodiči a dětmi, bylo možné doplnit například o strach studentů z otcovské autority svých partnerek, pokud se otec - řemeslník rozhodl přijet mladý pár po zařizení pokoje navštívit.

Manželství v socialistické společnosti měli snoubenci osvobození od společenských a materiálních tlaků uzavírat na základě vzájemné náklonnosti a láskyplného vztahu. V polském, českém a slovenském případě začaly tomuto pojetí v šedesátých letech konkurovat alternativní „měšťansko-kapitalistické“ představy o intimním životě a manželství.³⁶¹ Nedostatek prostoru k bydlení podkopával představu o „novém“, „socialistickém“ manželství a studenti jako jedna z generačních skupin začali vnímat manželství jako racionální volbu. Na rozdíl od nedávné „stalinistické“ minulosti, kdy se studenti ženili a studentky vdávaly s příslibem vlastního bydlení, nestačila v šedesátých letech bytová a sociální politika vysokoškolských funkcionářů uspokojit nároky mladé generace přicházející na vysoké školy. Intimní, sexuální nebo manželský život sice zvyšoval skupinový status studentů, avšak jeho praktikování naráželo na omezené možnosti společného bydlení. Oficiální tisk zmiňoval nejčastěji příklad vysokoškolských kolejí. Pokud se na pokoji sešli lidé s podobnými zájmy, vlastnostmi nebo intimními zkušenostmi, vycházeli si v mnohém vstříc. Přátelství

³⁶⁰ TAYLOR 2006, str. 159.

³⁶¹ Miłośc, przyjaźń, nienawiść, *Politechnik – tygodnik studentów politechniki Warszawskiej* 12/XIII, 18.XII. 1961.

charakterizovala „falešná solidarita“, když některého ze studujících navštívil na koleji partner nebo partnerka a spolubydlíci odešli do kina nebo do hospody. „Falešná solidarita“ vytvářela mezi spolubydlíci prostředí založené na důvěře vedoucí každý rok na začátku října k „boji“ o místa na kolejích, protože solidární přátelé usilovali o přidělení společného pokoje. Vzájemné vztahy ale určovala také genderová prestiž a emoce jako „žárliivost“ nebo „závist“, které praktikování intimního života na vysokoškolských kolejích bránily.³⁶²

Představy o prostoru a manželství zprostředkovaly slovenským čtenářům rozhovory s polskými sociology ve svazáckém deníku *Smena*.³⁶³ Sociologické výzkumy naznačovali, že od poloviny šedesátých let začala pro studenty představovat hlavní okolnost při uzavření manželství ekonomická stabilita. Rodinu plánovali s ohledem na stejnou úroveň vzdělání, inteligence a intelektuálních zájmů, které měly oběma partnerům poskytnout materiální nezávislost. Experti doporučovali studentům, aby se varovali iracionálních rozhodnutí, které ohrožovaly jejich budoucí kariéru. Klíčový faktor pro uzavření sňatku, který upřednostňovali před emocionálními vztahy, představoval vlastní byt bez soužití s rodiči. Zatímco ještě v roce 1958 téměř čtyři pětiny vysokoškoláků uzavírali manželství z lásky, počet těch, kteří se ženili a vdávaly kvůli vlastnictví bytových prostor se každým rokem zvyšoval. Mezi příčiny partnerských konfliktů patřila také skutečnost, že mladé páry neměly svůj byt a postrádaly perspektivu na zlepšení bytové situace. V tomto ohledu se nelišila situace polských novomanželů od slovenských snoubenců, jak zjistil průzkum státní populační komise z roku 1963, jehož výsledky parafrázovali v tisku slovenští experti. Mezi hlavní problémy, kterých se slovenští snoubenci před uzavřením manželství obávali, patřil byt nebo soužití s rodiči.³⁶⁴

Zveřejnění problémů, které měla mladá manželství s nalezením a zařízením vhodného bydlení, působila na představy čtenářů a čtenářek studentských časopisů, kteří popisovali své vlastní zkušenosti. V některých případech byly jejich stížnosti,

³⁶² Polská socioložka Barbara Lobodzińska citovala v rozhovoru pro slovenský deník *Smena* polskou pisatelku jednoho dopisu, který obdržela: „nejdříve jsem snila o chlapci, který by byl pěkný a kterého by mi záviděly kamarádky.“ Srov. Interview s dr. Barbarou Lobodzińskou: Manželstvo na scestí?, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

³⁶³ Srov. Interview s dr. Barbarou Lobodzińskou: Manželstvo na scestí?, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

³⁶⁴ 24.5 % mužů a 23% žen se obávalo před vstupem do manželství, že nebudou mít kde bydlet; na druhém místě jmenovali snoubenci finanční těžkosti (6.1/5.1), soužití s rodiči se více obávaly ženy (2.8) než muži (2.5), nešvarů 1.9% mužů a 1.4% žen; nevěry 1% mužů a 2% žen; výchovy dětí 0.5% a 1.3%; války 1% mužů a 0.9% žen. Srov. Interview s dr. Barbarou Lobodzińskou: Manželstvo na scestí?, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

kteří došli redakci publikované. Úvahy studentů o manželství jako základní jednotce sociální struktury, fyzické a psychické zralosti pro jeho uzavření nebo dostatečných materiálních podmínek pro založení rodiny odpovídaly čím dál tím více tvrzení sociologů, která se postupně prosadila v oficiálním diskurzu.³⁶⁵ Významová triáda fyzické, psychické a společenské zralosti se stávala dominantní představou o manželství, studentského nevyjímaje.³⁶⁶ V roce 1967 byla tato představa natolik samozřejmá, že o ní nepochybovali ani sexuologové, přestože dlouhou dobu zdůrazňovali v souladu s oficiální populační politikou fyziologické předpoklady pro uzavření manželství.³⁶⁷ Pokud studenti uzavřeli sňatek, museli spojit studium s domácími povinnostmi a především zajistit finanční prostředky na obživu rodiny. V případě že oba manželé studovali, s uzavřením sňatku byli postaveni před nové povinnosti, které často měli neočekávané konsekvence. Ve srovnání s výzkumem kanadských sociologů, které zdůrazňoval slovenský případ, pocíťovali protagonisté řadových studentských manželství v Bratislavě, že jim zůstávalo méně času na studium a na zábavu neměli vůbec žádný. Většinou jeden z manželů musel přerušit studium, než vysokou školu dokončil druhý, aby mohl rodinu existenčně zajistit. Studenti, kteří bydleli u rodičů, na tom byli v tomto ohledu mnohem lépe než studenti, kteří bydleli na kolejích. Studentské manželství sice představovalo nezávislou instituci, avšak pouze některé získalo podporu rodičů nebo svazáckých organizací. Požadavky většiny studentských manželství na mimořádné přídatky pro děti svazácké výbory na fakultách odmítaly. Čím dál tím více studentů mohlo o manželství uvažovat teprve tehdy, když mělo naději, že získají samostatné bydlení.

2.3.3 Představy o sexuálním životě západní mládeže

Představy o sexuálním chování studentské mládeže se neomezovaly pouze na polské studentské časopisy, nýbrž byly ve třech srovnávaných případech v mnoha charakteristikách podobné. Ve slovenském případě začaly vycházet texty kritizující amorální chování studentek v roce 1958 o rok později než v polském případě.³⁶⁸ Jak bude podrobně ukázáno v následující kapitole, transformaci stalinského panství v českém a slovenském případě charakterizovalo uvolnění společenské kontroly, kterou

³⁶⁵ Małżeństwa studenckie, *ITD* 25/VI, 20 czerwca 1965.

³⁶⁶ LOBODZIŃSKA 1963.

³⁶⁷ Życie intymne – Trzy płaszczyzny życia seksualnego człowieka (9), *ITD* 33/VIII, 13 sierpnia 1967.

³⁶⁸ Niekoľko slov k manželstvám vysokoškolákov – Príčiny stroskotávania, *Naša Univerzita* 7/III, April 1958.

střídala obnova nároků stranického vedení na celospolečenský dohled a otevřená návaznost na stalinské praktiky.³⁶⁹ V českém případě se oproti polskému a slovenskému případu problém sexuálního života mladé generace objevil v souvislosti s komunistickou výchovou mládeže s mnohaletým zpožděním teprve v roce 1965.³⁷⁰ Navíc představoval jeden z nezamýšlených důsledků politiky proletářského internacionalismu, kterou stranické vedení začalo prosazovat na konci padesátých let.³⁷¹ V rámci budování „přátelství“ s mezinárodním revolučním hnutím, navštěvovala sovětský blok řada představitelů západních „pokrokových sil“, kteří si měli během svého pobytu na Východě upevnit „marxisticko-leninské vědomí“ a vzdělávat se v „marxistickém světovém názoru“.³⁷² Mezinárodní oddělení ÚV ČSM se snažilo programově zvát do Československa co nejvíce západních návštěvníků, aby je získala pro propagaci východoevropského socialismu na Západě.³⁷³

Konkrétní příklad výchovy západní mládeže k „socialistické myšlence“ ilustrovala návštěva Allena Ginsberga, který přijel do Československa v roce 1965 na pozvání Svazu spisovatelů. Přestože průběh Ginsbergovy návštěvy přestal záhy naplňovat původní očekávání a měnil se v jejich opak, spočíval její největší význam v diskusích o sexuálním životě mladé generace, které vyprovokoval v českém a slovenském svazáckém tisku, a které záhy reflektovaly polské studentské časopisy.³⁷⁴ Polští redaktoři si společně s českými novináři kladli otázku, jak působila spisovatelova osobnost na kultivaci myšlení čtenářů, jejich společenské ideály a kulturní vzory, které měly nalézt svůj „smysl“ v socialismu. Když v únoru přiletěl Ginsberg do Prahy, Literární noviny představily fotografie amerického básníka na titulní straně.³⁷⁵

³⁶⁹ Pro sovětský případ srov. FÜRST, Juliane, *The arrival of spring? Changes and continuities in Soviet youth culture and policy between Stalin and Khrushchev*, in: JONES, Polly, *De-Stalinization: Negotiating cultural and social change in the Khrushchev era*, Routledge, London and New York 2006, str. 150.

³⁷⁰ Srov. *Mládí je proces*, *Mladý svět* 1/VII, 8. ledna 1965.

³⁷¹ Proletářský internacionalismus – základ jednoty a vzájemných vztahů socialistických zemí a mezinárodního revolučního hnutí, SNPL, Praha, 1958. Proletářský internacionalismus: na pomoc propagandistům a studujícím marxismus-leninismus, ÚV KSČ, Praha, 1958.

³⁷² Usnesení schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 2.5. 1961 k bodu: *Zvýšení počtu zahraničních studentů v ČSSR a opatření s tím spojená*“, NA, f. 02/2 Politické byro ÚV KSČ 1954-1962, sv. 306, a.j.389/b-11, str.10 nn.

³⁷³ Činnost ÚV ČSM na mezinárodním úseku, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, kr.141/18, str. 3. Rozbor mezinárodní činnosti ÚV ČSM – Organisoání mezinárodní činnosti ÚV ČSM a v ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, kr. 147/12, str. 21. Srov. *Návrh na zřízení pobočky cestovního odboru ÚV ČSM v Bratislavě*, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr.43/364. *Hodnocení činnosti cestovního odboru ÚV ČSM a zahraniční turistiky mládeže v roce 1960*, in: NA, f- ÚV ČSM – Praha, kr.156/7. str. 11 nn.

³⁷⁴ Allen Ginsberg i moralnošć, *ITD* 23/VI, 6 czerwca 1965.

³⁷⁵ Allen Ginsberg, nejosobitější představitel neakademické americké poezie se v Praze kochá..., *Literární noviny* 10/XIV, 6. března 1965.

Ginsberg byl vnímán jako zosobnění nonkonformismu americké mládeže a jeho pobytu věnoval tisk zvýšenou pozornost. V protikladu k propagovanému nonkonformismu a pravděpodobně také Ginsbergovu nepochopení, položily Literární noviny důraz na pražské literární tradice a zobrazovaly Ginsberga jak v doprovodu mladých lidí navštívil Hradčany, chodil po stopách Franze Kafky nebo se stal hostem poetické vinárny Viola. Dobové moralizující představy zpočátku tolerovaly i jeho přítomnost v malostranských pivnicích dlouho po zavírací době. V dalších čísle publikovaly s Ginsbergem rozhovor o beatnické literatuře.³⁷⁶

Polský autor z Ginsbergova rozhovoru pro Literární noviny vybral a do polštiny přeložil část, ve které Ginsberg mluvil o tom, že na počátku hnutí [Beat generation] byla touha milovat a být milován.³⁷⁷ Ginsberg řekl, že mladým americkým umělcům [z jeho okruhu] šlo především o sexuální vzrušení, které inspirovalo jejich tvorbu. Ginsbergův slovník dále zahrnoval výrazy jako intuice, tělo, sex, homosexualita nebo erotické zážitky. Svůj nekonvenční habitus zdůrazňoval Ginsberg stylem oblékání, kterému dominoval starý vybledlý plášť a tenisky.³⁷⁸ Ginsbergovo veřejné vystupování začalo údajně pobuřovat rodiče, kteří své stížnosti posílali do redakce Mladé fronty. V nepublikovaných dopisech psali o jeho „demoralizujícím“ vlivu na mladou generaci, kterou nabádal k opilství, sexuálním orgiím, bisexualitě a homosexualitě. Na mediální kampani kolem Ginsbergovy návštěvy v Československu jsou zajímavé pozice jednotlivých kulturních časopisů. Zatímco Literární noviny a polský ITD respektive Mladý svět psaly o Ginsbergovi pozitivním respektive neutrálním tónem jako o příkladu „socialisticky“ smýšlejícího představitele americké mládeže, Mladá fronta popřípadě bratislavská Smena se ke kampani připojily až po několika měsících a jejich stanovisko bylo výrazně kritické. Nabízí se samozřejmě otázka, proč se ke kritice Ginsberga nepřipojily také Literární noviny nebo Mladý svět. Vzhledem k nedostatku relevantních pramenů, je možné spekulovat, že míra „ortodoxie“ popřípadě propojení redaktorů Mladé fronty a Smeny s ideologickým oddělením ÚV KSČ byla vyšší než v případě Literárních novin a Mladého světa, které se pouze odmlčely.

Ginsbergovo „amorální“ chování se nakonec stalo i oficiálním důvodem jeho vyhoštění. Nejmenovaný občan našel jeho ztracený deník, kvůli kterému byl Ginsberg

³⁷⁶ Z bradburyovského světa do pražského předjaří, *Literární noviny* 12/XIV, 20. března 1965.

³⁷⁷ Allen Ginsberg i moralność, *ITD* 23/VI, 6 czerwca 1965.

³⁷⁸ Autorka skrývající se pod značkou – tt – popsala setkání s Allenem Ginsbergem: „na Národní třídě ve Viole seděl snědý, zarostlý muž ve staré kožené bundě, na nohou tenisky a díval se na svou fotografii na stěně...“ Srov. Obludný sněhulák moderní poezie, *Mladý svět* 11/VII, 19. března 1965.

předvolán veřejnou bezpečností k výsledku. Mocenskou intriku naznačuje brzké zveřejnění výslechového protokolu v československém tisku navzdory mimořádnému utajení a výjimečnému postavení policie v socialistické diktatuře. Česká, slovenská a polská média detailně popisovala Ginsbergovy odpovědi na otázky vyšetřovatele, který se ho ptal na sexuální orientaci a intimní život.³⁷⁹ Ginsberg se označil za bisexuála, což nahrávalo moralistním a homofóbním představám vedoucích funkcionářů RN ZSP, ÚV ČSM i SÚV ČSM.³⁸⁰ Jak v českém a slovenském tak v polském případě reprezentoval Allen Ginsberg v oficiálním tisku příklad (homo)sexuálního chování, které svazáční redaktoři označovali jako amorální.³⁸¹ Nicméně amorální chování bylo spojeno s Ginsbergovou osobou a nikoli s nějakou konkrétní představou, která by amorální chování, s výjimkou nadměrné konzumace alkoholu a střídání sexuálních partnerů bez ohledu na pohlaví, blíže charakterizovala. Konkrétní představu si mohli čtenáři učinit teprve po přečtení zveřejněných pasáží z Ginsbergova deníku. Polský redaktor detailně popisoval Ginsbergovy (homo)sexuální praktiky, které za zvukového doprovodu magnetofonu provozoval společně se skupinou mladých chlapců a dívek v prostředcích veřejné hromadné dopravy nebo v bytě nejmenovaného pražského spisovatele.³⁸²

Homofóbní představy měly v polském oficiálním diskurzu legitimizovat „kázeňské“ zásahy, které svazáční funkcionáři uplatňovali v morální výchově mladé generace. Ginsberg byl vnímán jako představitel západní mládeže, jejíž amorální životní styl vyplýval z uspořádání kapitalistické společnosti. Polská reflexe

³⁷⁹ Bratislavská Smena napsala, že „nejmenovaný“ československý občan, narozený 14.XI. 1926 ve Štramberku v okrese Nový Jičín, nalezl deník večer 3. května 1965 v Římské ulici před divadlem Spejblů a Hurvínků. Anglicky popsany sešit vzbudil jeho pozornost a odevzdal ho o tři dni později na stanici MO VB v ulici Wilhelma Piecka na Vinohradech. Na základě podpisu a autoportrétu na několika stránkách, označila policie sešit za Ginsbergovo vlastnictví a předvolala Ginsberga k výsledku. Srov. Allen Ginsberg a morálka: Prečo amerického básnika vypovedali z Československa, *Smena* 118/XVIII, 19. máj 1965.

³⁸⁰ Již v roce 1957 napsali pracovníci sekretariátu ÚV ČSM ve spolupráci s hlavní správou VB v návrhu opatření proti trestné činnosti mladé generace, že pohlavně zneužívaná mládež poznala ve styku s homosexuály snadný zdroj velkých příjmů. Sama později tyto „úchylné“ lidi vyhledávala a za úplatu se jim nabízela. Tresty pro homosexuály byly údajně neúměrně nízké oproti vlivu, který měly na mladého člověka. Například jednáctiletý vychovatel OU SPZ v Košicích K. Kaduk se vypravil s třináctiletým chovancem na výlet do Prahy a požádal ho, aby jej provedl hlavním městem. Během procházky Prahou Kaduk chovance opil a ve večerních hodinách velmi „pohoršujícím“ způsobem pohlavně zneužil. V roce 1955 bylo evidováno 387 pohlavních zneužití dětí, v roce 1956 pak 643. Mravnostní trestné činy jako například znásilnění, pohlavní zneužití, homosexualita, rozšiřování pornografie, mravní pohoršení nebo opilství se podílely 15% na trestných činech mládeže ve věku 18-24 let. Srov. Zpráva o zkušenostech z dosavadních opatření v boji proti trestné činnosti mládeže a návrhy na další opatření, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 146 – 2, str. 3 nn.

³⁸¹ Allen Ginsberg a morálka: Prečo amerického básnika vypovedali z Československa, *Smena* 118/XVIII, 19. máj 1965.

³⁸² Mladá fronta a bratislavská Smena na rozdíl od polského ITD publikovaly další pasáže z Ginsbergova deníku, ve kterých Ginsberg s literární nadsázkou popisoval milostné techniky a skupinový sex.

Ginsbergovy návštěvy v Československu představovala prolog k sérii článků o negativních důsledcích sexuální emancipace západní mládeže, která byla kritizována na stránkách studentských časopisů. Nicméně stranická kritika a detailní popisy amorálnosti mnohdy inspirovaly mladou generaci, která začala své západní vrstevníky napodobovat.³⁸³ Přijetí sexuálních praktik západní mládeže bylo přizpůsobeno místním podmínkám socialistické společnosti. V polském případě tvořil jeden z neuralgických bodů například sociálně-demokratický model ve Švédsku, které jak historicky tak politicky představovalo pro velkou část polské společnosti vzor, do kterého promítala své naděje a očekávání.³⁸⁴ Především mezi varšavskými studenty probíhaly po roce 1965 intenzivní diskuse o sexuálním životě stockholmské mládeže. Vedení studentských organizací se pokoušelo na stránkách svazových časopisů poukazovat na společenské problémy, které sexuální emancipace švédské mládeže přinášela. Zahraniční redaktor ITD Andrzej Larski například parafrázoval text americké novinářky, kterou během její návštěvy Stockholmu v roce 1962 šokovali sedmnáctiletí chlapci a dívky, kteří se chodili s dětským lékařem radit v záležitostech svého sexuálního života. Jiný příklad švédských „excesů“, který byl výsledkem sexuální výchovy, představoval kongres Svazu švédských studentů v roce 1964, na kterém vystoupilo několik mladých žen s požadavkem, aby teoretická výuka sexuálního života byla doplněna praktickými příklady. Kritiku kapitalistické morálky doplnilo líčení nezávazných sexuálních styků, které ve Stockholmu praktikovala „zlatá mládež“ na zadních sedadlech amerických aut.

V českém případě se představy o sexuálním chování stockholmské mládeže většinou shodovaly s polským případem. Ústřední svazácký časopis *Mladý svět* publikoval první článek o sexualitě mladých Švédů dokonce o šest měsíců dříve než časopis ITD vydávaný RN ZSP.³⁸⁵ Na rozdíl od Andrzeje Larského, který svůj komentář sestavil na základě západního tisku, ovlivňovaly české čtenáře švédské filmy z padesátých let, které byly s desetiletým zpožděním promítány v českých kinech a dále také cestopisné reportáže ze Švédska.³⁸⁶ Jejich autoři zaznamenali témata, která se

³⁸³ Srov. POSPÍŠIL, Filip, „Vraťte nám vlasy!“: první máničky, vlasatci a hippie v komunistickém Československu, Academia, Praha, 2010.

³⁸⁴ „Maskotki“, Marlon Brando i seks, *ITD* 27/VI, 4 lipca 1965.

³⁸⁵ Srov. *Mladý svět* 7/VII, 19. února 1965.

³⁸⁶ Švédský film *Tančila jedno léto* byl natočen již v roce 1951. Zobrazoval lásku mladého studenta a venkovské dívky. Student před vstupem na vysokou školu odjede k svému strýci na venkov na prázdniny. Tam se seznámí s dívkou vychovanou v silně nábožensky založené rodině. Oba mladí lidé se do sebe zamilují, navzdory všem předsudkům k předmanželské lásce, které ve vesnici prosazuje svou autoritou puritánský duchovní. V okamžiku, kdy se zdá, že všichni, kteří bránili oběma v jejich lásce,

shodovala se soudobými problémy socialistické společnosti. Ukazovali, že sociálně-patologické jevy, které se týkaly některých mladých socialistických občanů, zasáhly masově západní mládež. Oproti minulosti uváděli nově do souvislosti sexuální emancipaci s kriminalitou mládeže a za její iniciátorky označovali dívky. Na rozdíl od padesátých let, zobrazovali čeští, slovenští a polští svazáčtí redaktori stále častěji mladé ženy v kapitalistických společnostech jako aktérky volné lásky a potenciální nebezpečí pro společenský řád.³⁸⁷ Amorální chování západní mládeže chápali jako negativní důsledek sexuální osvěty. Výuka lidské sexuality, kterou státní úřady na Západě zaváděly do školních osnov, nepřispívala k morálnímu chování mladé generace, nýbrž vedla k sexualizaci vztahů mezi pohlavími. Muži hleděli na ženy jako na sexuální objekty. Vysoké náklady populárně-naučných brožur a publikací o lidské sexualitě, které na plakátech spolu s antikoncepčními prostředky propagovaly různé nevládní organizace, přispívaly ke krizi nukleární rodiny a nezodpovědnému intimnímu životu mladých žen. Studentky například souhlasily s intimním stykem, protože se obávaly, že v případě odmítnutí by je jejich partner opustil. Polští autoři se ve svém výkladu sexuální emancipace západní mládeže v mnoha bodech ztotožnili s kritikou, která na Západě vycházela z konzervativních kruhů.³⁸⁸ Závěry byly v tomto ohledu

ustoupili, zahyne dívka při silniční nehodě. Scéna, ve které se milenci koupali nazi v jezeře nebo když představitelka hlavní hrdinky jak na filmovém plakátě, tak na stříbrném plátně odhalila intimní partie svých ňader, přinesla režisérovi obvinění z amorálnosti.

³⁸⁷ Srov. Bratrstvo kočičí pracky, *Mladý svět* 40/VII, 8. října 1965.

³⁸⁸ Francouzský novinář Gérard de Villiers kritizoval přílišnou sexualizaci filmu, televize a tisku, které údajně propagovaly pornografii a „lehký“ styl života. Časopisy, filmy, knihy podporovaly zvědavost mladých dívek v sexuálních záležitostech. De Villiers se ptal například mladé kadeřnice Anny, která byla oblečena v krátké sukýnce a svetříku s hlubokým dekoltem, proč se oblékala tak provokativně. Odpověděla, že se chtěla podobat filmovým hvězdám. Životní úspěch byl v západní Evropě podle De Villierse spojen s představou být „sexy“, vzrušující a provokující. Brigitte Bardotová, Sophie Lorenová nebo Liz Taylorová patřily k spanilým „samičkám“, které měly dostatek všeho: slávy i štěstí.

Jmenované filmové hvězdy byly velmi populární také na stránkách časopisu ITD, který podle možností přinášel pravidelně zprávy z jejich života. Především Sophie Lorenová se stala pro své levicové postoje oblíbenou ikonou varšavských redaktorů. Její tvář se objevila dokonce na titulní straně a její fotografie doprovázely vydání ITD po celá šedesátá léta bez ohledu na momentální kulturní politiku PSDS. Srov. *ITD* 2/III, 14 stycznia 1962. Na titulní stranu Mladého světa se Sophie Lorenová dostala v roce 1965. Srov. *Mladý svět* 32/VII, 13. srpen 1965.

De Villiersovo tvrzení se paradoxně shodovalo s názorem Janusze Gazdy, který ve své úvaze o vývoji západoevropském filmu již v březnu 1963 napsal, že manželský trojúhelník je nesmírně fotogenický. Pikantní negližé, tajná setkání, ložní prádlo, nahost těl, krása mladých dívek, pohledy zpod prodloužených řas, scenérie hotelů, hospod a kabaretů, maliřský ateliér s pohodlnou pohovkou, všude tam kvetla tajná láska. Film takto cynicky získával svoji zajímavost. Manželský trojúhelník se stal ve filmu tím, čím byl dříve v brakových milostných romancích a bulvárních komediích. Opakovaly se dva základní náměty: komediálně-groteskní charakterizoval obraz elegantní zruděné dámy s hodným i když hloupým manželem, oblečeným v podvlékačkách a milencem utíkajícím oknem. Druhý námět byl melodramatický s banálním nádechem tragédie. Tvůrci přesvědčovali diváky o posvátnosti a neporušitelnosti instituce manželství. Manželství muselo vždy vítězit jako tabu, ideál a pomník ctnosti. Milenec začne pohrdat věrolomnou ženou, která má výčitky svědomí a nedokáže opustit manžela, s kterým žije ze zvyku ve spořádaném svazku, v pohodlí a s dětmi. Milenec ze zoufalství spáchá

jednoznačné: liberální svobody vedly u většiny západní mládeže k pocitu, že život ztratil svůj smysl.³⁸⁹ Sexuální vztahy nezletilých, počet sebevražd, alkoholismus a rozšíření pohlavních chorob překračovaly evropský průměr.³⁹⁰ Jesle plnily nemanželské děti.

Jak bylo řečeno výše, v polském případě byly za společného jmenovatele amorálního chování označeny předmanželské vztahy studentek.³⁹¹ Již v březnu 1965 připustila polská socioložka Barbara Lobodziňská v rozhovoru pro slovenský deník *Smena*, že sexuální emancipace na polských univerzitách představovala problém.³⁹² Popsala svoji besedu na vysokoškolských kolejích, při které si studenti stěžovali, že se dívky staly agresivní a vulgární. Nečekaly na projevy zájmu ze strany mužů, nýbrž samy přebíraly iniciativu. Chodily v dlouhých nohavicích, kouřily cigarety a snažily se napodobit mužské chování.³⁹³ Příklad Lobodziňské naznačuje, že představy o ženách jako aktérkách předmanželské sexuality spoluvytvářely odborníci a odbornice s expertním – vědeckým – statutem. Dotazníkové ankety, které zjišťovaly postoje studentů k předmanželské sexualitě takto pouze reprodukovaly mužské představy o ženách a z pozice vědy je legitimizovaly jako objektivní. Etablované představy o sexuálním chování mužů a žen měl revidovat překlad knihy amerického novináře a satirika Arta Buchwalda, jehož ukázkou přinesl časopis *ITD*.³⁹⁴ Nicméně svým překladem do polštiny ztrácel Buchwaldovy texty ironický význam a stávaly se lehce zaměnitelné s realitou intimních vztahů na amerických univerzitách, na kterých byli studenti popisováni jako oběti ženské touhy. Mužské fantazie zobrazovaly ženy jako

sebevraždu. Manželé si odpustí a padnou si kolem ramen. Odlišnou variací představovala věrolomná žena opuštěná rozmařilým milencem, která přistupuje v zoufalství, studu, uražené ženskosti a s výčitkami svědomí k sebevraždě. Srov. *Czy trójkat małżeński jest fotogeniczny*, *ITD* 12/III, 25 marca 1962.

³⁸⁹ *Młodzi Francuzi „Bez przesądów“ – L'Amour physique*, *ITD* 28/VI, 11 lipca 1965.

³⁹⁰ Na rozdíl od polského případu, který poukazyval na vysokou sebevražděnost západoevropské mládeže, představovaly v českém případě sebevraždy mládeže problém, o kterém diskutovalo již v červenci 1960 předsednictvo ÚV ČSM. Mezi mladými lidmi se projevovali „nesprávné“ názory na život, které ovlivňovali jejich chování, jednání, touhu po pohodlném a bezstarostném životě, přehnané nároky a požadavky na socialistickou společnost. Mezi mládeží se projevovaly „nesprávné“ a „nezdravé“ vztahy mezi chlapci a dívkami, které u citlivě založených mladých lidí vyvolávaly v případě tzv. nešťastných lásek životní problémy. Jejich myšlení ovlivňovaly neurovnané rodinné problémy a rozvody rodičů. V roce 1958 bylo provedeno 224 dokonáních sebevražd a 529 sebevražedných pokusů u mládeže od 15 do 26 let, funkcionářů ČSM nevyjímaje. Srov. *Vliv činnosti Československého svazu mládeže na snížení sebevražděnosti mládeže*, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 154-11.

³⁹¹ Art Buchwald – *Studenti i pleć*, *ITD* 27/VIII, 2 lipca 1967.

³⁹² Interview s dr. Barbarou Lobodziňskou: *Manželstvo na scestí?*, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

³⁹³ Stíznosti studentů na snahu žen podobat se mužům paradoxně protičečil studentský ideál ženy, která měl v mnoha ohledech mužské rysy. Žena měla být štíhlá a vysoká (minimálně 168 cm), na barvě vlasů nezáleželo. Měla mít dlouhé a štíhlé nohy, úzké ale zaoblené boky, nesměla mít příliš velká ňadra. Měla by se zajímat o sport, být inteligentní a vtípná.

³⁹⁴ Art Buchwald – *Studenti i pleć*, *ITD* 27/VIII, 2 lipca 1967.

subjekt sexuální emancipace, ve kterých se stávaly nositelkami sexuální nevázanosti a bytostmi upřednostňující fyzickou lásku. Na kolejích byly údajně praktikovány předmanželské vztahy, protože většina chlapců podléhala nátlaku studentek.

Zatímco mnoho redaktorů polských studentských časopisů připisovalo morální problémy mladé generace předmanželské sexualitě studentek, Buchwald upozorňoval, že američtí studenti ve jménu sexuálního a společenského osvobození prosazovali v intimním životě pouze svoji moc. Studentkám byly mužské sexuální představy často vzdálené, jak potvrdila sama redakce časopisu *ITD*, když publikovala tabulku z Kinseyho zprávy znázorňující příčiny překážek sexuálního života mladých mužů a žen před uzavřením sňatku.³⁹⁵ Na předním místě uváděly ženy morální důvody. Naproti tomu mladé muže nejvíce brzdil v jejich aktivitách nedostatek příležitostí. Muži přiznávaly ve srovnání s ženami silnější sexuální touhu a více než ženy se obávaly nákazy pohlavních nemocí. Strach z otěhotnění, odsouzení nejbližším okolím a veřejnou hanbou představovaly pro ženy mnohem silnější zábrany než pro muže.³⁹⁶ Mezi morální důvody patřila u žen také obava, že by ztratily důstojnost před budoucím manželem. Na mnoho žen působila vypjatá představa vlastní cti, které by je předmanželský sex zbavoval. Svůj význam měly také veřejné názory na předmanželskou sexualitu, které se od dob vydání Kinseyho zprávy v padesátých letech liberalizovaly. Experti ve studentských časopisech například tvrdili, že míra sexuálních potřeb souvisela s osobním rozvojem člověka a mnoho mladých mužů a žen starších osmnácti let otevřeně přiznávalo, že praktikovalo předmanželský sex.³⁹⁷ Zároveň se však mladí lidé hlásili ke stejným morálním normám jako v minulosti, které intimní vztahy před vstupem do manželství považovaly za překročení mravního zákona. Dobové výklady charakterizovaly tento stav jako „dvojí morálku“. Čím dál tím méně mladých lidí se řídilo tradičními normami, které byly svázané s určitým společenstvím a jeho smýšlením, avšak požadavky revidovat morálku a opřít ji o racionálnější předpoklady vyvolávaly zároveň jejich nesouhlas a odpor.

³⁹⁵ *Życie intymne – okres przedmałzenski* (12), *ITD* 37/VIII, 10 wrzesnia 1967.

³⁹⁶ Zábrany v předmanželském sexu pro dívky a chlapce v procentech: morální důvody představovaly pro dívky překážku z 89% pro chlapce z 50%. Absence sexuálních potřeb 45/19, strach z těhotenství 28/18, obava před odsouzením nejbližšího okolí a veřejnou hanbou 23/14, nedostatek příležitosti k sexuálnímu styku 20/52, strach z nákazy pohlavní nemocí 14/29.

³⁹⁷ *Życie intymne – okres przedmałzenski* (12), *ITD* 37/VIII, 10 wrzesnia 1967.

2.4 Závěrečné srovnání a shrnutí

Studentské manželství bylo výsledkem „revolučních“ představ o intimitě, partnerství a sexualitě, které ve střední Evropě v padesátých letech prosazovaly mocenské elity. Socialistický řád se pokusil vytvořit širší prostor pro intimitu mladé generace. Straničtí, akademičtí a svazáčtí funkcionáři sice odsuzovali ojedinělé excesy volné lásky, protože v jejich představách byla intimita pevně svázána s manželstvím, ale uzavírání studentských manželství zpočátku podporovaly. Vznik kolejí pro ženaté studenty a vdané studentky, studijní odklady manželů nebo manželská stipendia patřila k některým projevům „demokratizace“ intimního života v padesátých letech v socialistické společnosti. Na druhé straně vyvolávala populační politika stranického vedení kontroverze a konflikty, které nacházely po roce 1956 postupně své vyjádření v oficiálním tisku. Na rozdíl od polského případu, ve kterém podléhal sňatek souhlasu rodičů, mohli v českém a slovenském případě povolit studentské manželství straničtí, akademičtí a svazáčtí funkcionáři na vysokých školách. Snoubenci měli v socialistické společnosti vstupovat do manželství na základě vzájemné náklonnosti a dobrovolného osobního rozhodnutí.

V měšťansko-kapitalistickém řádu patřily intimní vztahy mezi mužem a ženou výlučně do sféry osobního života, do které mohly mocenské elity zasahovat pouze výjimečně, přestože se opakovaně pokoušely kontrolovat reprodukci obyvatelstva a regulovat populaci.³⁹⁸ Uzavření manželství pak bylo podřízeno společenským konvencím, ekonomickým důvodům nebo přání otce. Intimita, sexualita a manželství byly umožněny pouze mužům a ženám, kteří disponovali vlastním prostorem například bytem, domem nebo hotelovým pokojem, ve kterém mohli praktikovat své představy. Naproti tomu v socialistické diktatuře měly být intimní vztahy zbaveny stavovských přehrad, ekonomického tlaku, paternalistické autority a přístupny co největší části obyvatelstva.³⁹⁹ Intimní vztahy však nadále zůstávaly vyhrazeny manželství. Na druhou stranu straničtí funkcionáři, vedoucí svazáckých skupin, zástupci odborů nebo představitelé podnikových, uličních a domovních výborů na manželství dohlíželi. Mocenské elity vnímaly porušování socialistické morálky v kategoriích

³⁹⁸ HONNETH – FRASER 2004, str. 180.

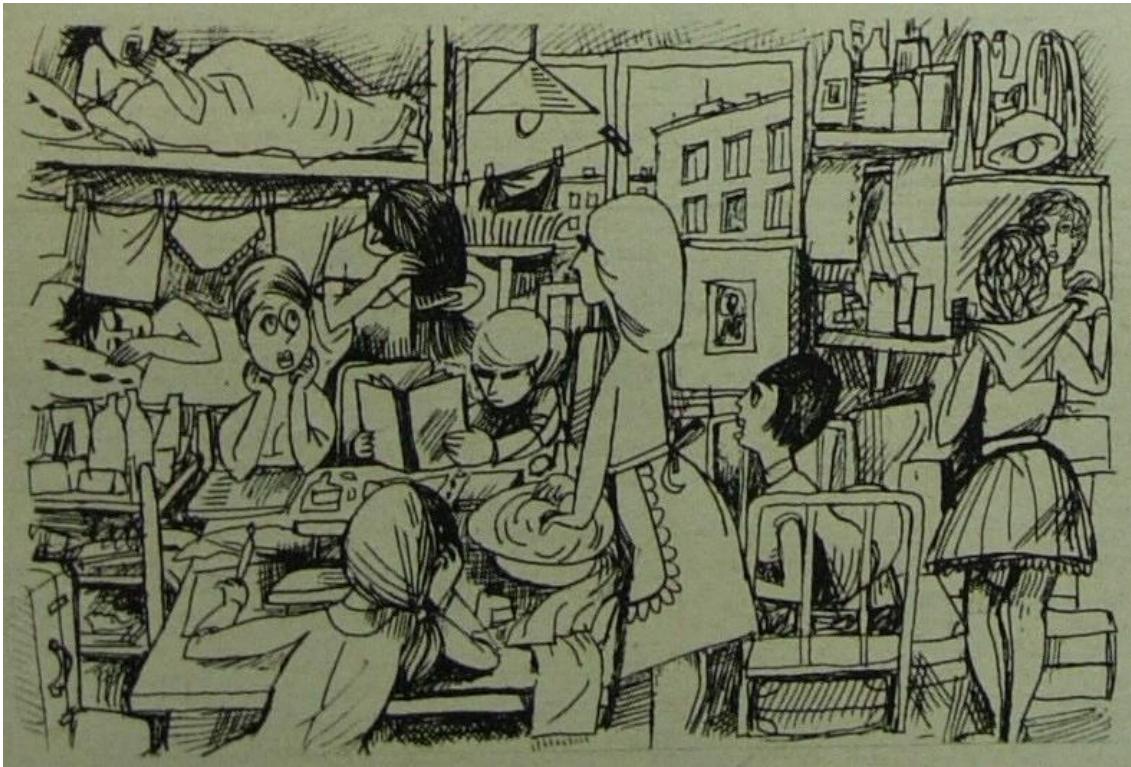
³⁹⁹ Josef Holler v lednu 1965 napsal, že základem výchovy v každé společnosti byla rodina. V socialistické rodině nebyly vztahy mezi dětmi a rodiči založeny na ekonomické závislosti, na pouhé více méně vynucené autoritě. Rodiče a děti se stali kamarády. Počátek všech negativních jevů u mládeže byl v tom, že ne všichni rodiče, dokázali být moudrými staršími kamarády. Negativní jevy u mládeže vycházely z nedostatků kamarádství v rodinách. Kamarádství v rodině mělo mít vyšší stupeň, mělo být soudružstvím společnosti. Nedostatky kamarádství výchovy jednotlivců měla i nadále však regulovat společnost. Srov. Mládí je proces, *Mladý svět* 1/VII, 8. ledna 1965.

„maloburžoazní“ ideologie, která ovlivňovala myšlení mladé generace. Nicméně představy studentů o socialistické společnosti ve velkém míře formovaly především jejich každodenní zkušenosti. Očekávání, která studenti směřovali na svazácké vedení, nebyla opakovaně naplněna a namísto intimních vztahů, které by byly přístupné bez společenských omezení, se je pokoušelo zatlačit do manželských ložnic.

V šedesátých letech byly straničtí, odboroví, akademičtí a svazáčtí funkcionáři na vysokých školách čím dál tím častěji konfrontováni s předmanželskou sexualitou, kterou většina mladých lidí praktikovala navzdory autoritativnímu dohledu a sociální kontrole. Dospívající poválečná generace tvořila početnou část socialistické společnosti, důraz na rozvoj vědy a techniky v šedesátých letech otevřel vysokoškolské studium pro větší počet studentů. V polském případě sehrála významnou roli v sexuální emancipaci mladá generace lékařů a sociologů, kteří v návaznosti na americké vzory propagovali ve studentských časopisech sexuální osvětu a systematickou prevenci. Stranické vedení se pokoušelo upevnit společenskou morálku a kritizovalo sexuální emancipaci v kapitalistických společnostech, ale odstrašující příklady „demoralizované“ západoevropské mládeže varšavské vysokoškoláky většinou inspirovaly než odradily. Podobně jako v polském tisku pokoušely se ve slovenském případě mladí lékaři podporovat sexuální prevenci a výchovu. Tolerance se však omezovala na autoerotické praktiky mladých mužů. V českém případě spojovala oficiální média s předmanželskou sexualitou výhradně švédskou a americkou mládež, kterou odsuzovala pro její „amorální“ chování.

V polském, českém a slovenském případě představoval oficiální diskurz manželství jako projev vzájemné náklonnosti a hlubokých citových vztahů, které spojovaly představitele mužského a ženského pohlaví. Ve slovenském případě ovlivňovala představy o manželství recepce polské sociologie rodiny a sociologické výzkumy na kanadských univerzitách, které podporovaly uzavírání studentských manželství z lásky. V českém případě zdůrazňovali straničtí funkcionáři význam emocionálních a intimních vztahů v souvislosti s rostoucí rozvodovostí a klesající natalitou. Emoce se měly stát předpokladem pevného manželského svazku, ve kterém mladí partneři zplodili několik dětí. Populační politiku pražského stranického vedení reflektovaly také polské studentské časopisy. Nicméně emocionální vztahy, které nacházely svoje odpovídající naplnění ve studentském manželství, nahrazovalo postupně ve všech srovnávaných případech účelově-racionální pojetí, které doporučovalo zohlednit při uzavření sňatku materiální a bytové podmínky.

Řadu konfliktů v socialistické společnosti zapříčinil nedostatek prostoru k bydlení. Navzdory mnoha deklaracím nedokázaly mocenské elity vytvořit pro mladé rodiny odpovídající sociální zabezpečení. V polském případě pronikaly do oficiální diskurzu prostřednictvím reflexe americké sociologie západní představy o manželství, které měli uzavírat materiálně zajištění partneři. V případě, že se studentské manželství nemohlo spolehnout na podporu rodičů, příbuzných a přátel, podvazoval jeho stabilitu nedostatek společného prostoru k bydlení. Ve slovenském případě zprostředkoval podobné představy kulturní transfer z Polska. Zatímco v roce 1957 byly studentky kritizovány za pragmatické důvody při uzavření manželství, o několik let později bylo stejné jednání projevem společenské „zralosti“. V českém případě působily na uzavření manželství každodenní zkušenosti vysokoškoláků, kterým dlouhodobě chyběla perspektiva na přidělení samostatného bytu. Podobně jako ve slovenském případě oficiální tisk jejich sňatkové chování kritizoval a požadavky na zlepšení bytové situace odmítal. Intimita, sexualita a manželství, které měly být v socialistické společnosti „demokratizovány“ a přístupny širokým vrstvám obyvatelstva, byly ve střední Evropě v šedesátých letech postupně podřizovány normám „měšťansko-kapitalistické“ společnosti.

Obr. 1 Dobová karikatura: Pokoj studentek na kolejích

Obr. 2 Pokoj studentů na kolejích

3. Zaměstnanost a umístování absolventů

V polovině šedesátých let dvacátého století byly mocenské elity ve střední Evropě, včetně funkcionářů studentských a svazáckých organizací, konfrontovány s mnohostranným problémem zaměstnanosti absolventů. Představitelé stranických komisí, odvětvových ministerstev, socialistických podniků, regionálních a lokálních úřadů nebo univerzit a fakult nebyli schopni zaměstnat vysokoškolské absolventy a absolventky, kteří vstupovali po ukončení studia na pracovní trh řízený centrálním plánem.⁴⁰⁰ Kontroverze kolem jejich zaměstnání a kvalifikovaného pracovního zařazení se neomezovaly pouze na případy několika málo jedinců v některých „problematičtých“ regionech, nýbrž se staly generační zkušeností mnoha socialistických občanů.⁴⁰¹ V dobovém jazyce znamenala zaměstnanost přijetí konkrétního pracovního místa.⁴⁰² Jednotlivé osoby byly odpovídajícím úřadem vyzvány, aby podle centrálního plánu přijaly zaměstnání na některém pracovišti a tam po určitou dobu dobrovolně i na úkor osobního pohodlí setrvaly.⁴⁰³ Současně by však mělo být v souvislosti se zaměstnaností rozlišováno mezi centrálními ustanoveními a jejich prosazováním na místní úrovni: centrální úřady plánovaly ustanovení jako závazné pro většinu aktérů, kterých se měla týkat. Nicméně to se při jejich realizaci na jednotlivých místech nestalo pravidlem. Historičtí aktéři na místní úrovni mnohem více přihlíželi ke svým partikulárním zájmům a dlouhodobě osvědčeným způsobům chování než příležitostně svévoli a krátkodobým pragmatickým cílům mocenských elit.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Vzhledem k tomu, že dobové prameny hovořily o absolventech, aniž by rozlišovaly jejich pohlaví, budou v dalším textu absolventy myšleny osoby mužského i ženského pohlaví. Pohlavně specifické případy budou rozlišeny gramatickým použitím ženského rodu.

⁴⁰¹ Například v informační zprávě východoněmeckého ministerstva vysokého a odborného školství napsal v říjnu 1966 její pisatel: „Na straně jednotlivých žadatelů existuje úsilí, chránit si vlastní potřeby co možná nejvýhodnějším způsobem. Na druhé straně obdrželi absolventi možnost vybrat si při zprostředkování [zaměstnání] nejvýhodnější podmínky. Oba faktory, chování podniků popřípadě absolventů, vede nakonec k rozsáhlému obcházení plánu zaměstnanosti absolventů a dělá tak z plánu fikci“, in: KÖHLER, Helmut, STOCK, Manfred, *Bildung nach Plan? Bildungs- und Beschäftigungssystem in der DDR 1949 bis 1989*, Leske+Budrich, Opladen, 2004, str. 51-52.

⁴⁰² Pojmy zaměstnanost, pracovní zařazení a umístění absolventů budou dále ze stylistických důvodů používána jako synonyma. Pojem zaměstnanost cirkuloval jako slovo *zatrudnienie* v polském diskurzu, pojmy jako *zařazení/umístění* respektive *umiestnienie* převládaly v českém a slovenském jazyce.

⁴⁰³ *Slovník jazyka polskiego*, PAN, Warszawa, Tom szósty, 1964, str. 443, Tom ósmy, 1966, str. 276-277. *Slovník spisovného jazyka českého*, ČSAV, Praha, Svazek II, 1964, str. 598, Svazek III, 1966, str. 983. *Slovník slovenského jazyka*, SAV, Bratislava, III. diel, 1963, str. 79, IV. diel, 1964, str. 673.

⁴⁰⁴ Z perspektivy dějin konzumu zkoumá Susan Reid „vizuální a textové reprezentace spotřeby ... to je spíše kulturní než ekonomický výzkum ... zkoumat ... spotřebitele, nejen jako pasivní objekt centrálního plánování ... nýbrž jako aktivního aktéra, který svými spotřebitelskými preferencemi nebo odmítnutím konzumovat, mohl nebo nemohl ovlivňovat způsob, jak byla vytvářena politika a ideologie a který připisoval v procesu aktivního přijetí ... své vlastní významy otázkám konzumu, kterou určovaly mocenské elity“, in: REID 2002, str. 214.

V této kapitole budou sledovány podobnosti a rozdíly v zaměstnávání absolventů v polském, českém a slovenském případě, respektive pronikání tohoto tématu do oficiálního diskurzu. Zaměstnanost absolventů se stala na začátku šedesátých let ve střední Evropě celospolečenským problémem, který se pokusilo stranické vedení ve Varšavě, Praze a Bratislavě regulovat řadou zákonných úprav a na ně navazujících vládních vyhlášek, ministerských opatření a úředních předpisů. Zákonné úpravy a vládní vyhlášky měly zajistit rovná práva a povinnosti pro všechny účastníky rozmisťovacího procesu bez rozdílu pohlaví, společenského postavení nebo rodinného původu. Právní garance rovného zacházení týkající se zdánlivě specifické skupiny vysokoškolských absolventů odkazovala jednak k obecnějšímu fenoménu obnovy tzv. socialistické zákonnosti, jednak představovala „restauraci“ principu právní rovnosti. Právní rovnost byla vedle nároku na intimitu a odlišnost jedním ze základních „normativních“ vztahů konstituujících „měšťansko-kapitalistický“ řád, jehož reprezentace po roce 1956 pronikaly do oficiálního diskurzu a vytvářely v socialistické diktatuře alternativní společenské představy.⁴⁰⁵ Absolventi a absolventky, kteří se cítili být rozmisťovacím řízením poškozeni, tak mohli legitimně poukazovat, že jejich právními úpravami garantovaná rovnost v nástupu do zaměstnání nebyla zachovávána.

3.1 Zaměstnanost absolventů v polském případě: rozpad stalinského panství, ustanovení „liberálního“ režimu a obnova mocenských nároků

Dosavadní výzkum soudobých dějin střední Evropy se společenskými problémy kolem zaměstnanosti a pracovního umístění viditelnými v oficiálním diskurzu zabýval pouze obecně, aniž by konkrétně přihlížel k vysokoškolským absolventům. Sociálně historické pojetí pojednávalo zaměstnanost v souvislosti s procesem polonizace tzv. západních oblastí, které byly po Druhé světové válce připojeny k Polsku. Ministerstvo průmyslu vytvořilo v září 1945 kancelář pro pracovní mobilizaci, aby získalo polské dělníky na práci ve Slezsku. Dokud se ale nepřestěhovali do Slezska a nenastoupili tam na pracovní místa, muselo ve slezských průmyslových podnicích nadále pracovat německé obyvatelstvo. Polské vedení slezských podniků se vzdávalo „německé“ pracovní síly velmi váhavě. Od poloviny roku 1946 bylo nařízením místních úřadů ve Vratislavi zaměstnávání německých pracujících zakázáno, avšak podnikové vedení „chránilo“ i nadále svoji levnou, kvalifikovanou, „německou“ pracovní sílu, protože

⁴⁰⁵ Srov. KÜHN, Zdeněk, *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*, C.H. Beck, Praha, 2005, str. 54 nn.

úřady nedokázaly splnit jejich požadavky a zajistit „polské“ zaměstnance.⁴⁰⁶ Obtížná sociální situace a nerovnováha na regulovaném pracovním trhu podněcovala pracující ve Slezsku ke stávkám a silné pracovní migraci. Pracovníci kanceláře pro zaměstnanost v Lodži se pokusili migraci čelit zavedením tzv. „černých seznamů“, které měly pomoci pracovní mobilitu usměrňovat: když bylo na základě seznamu zjištěno, že někdo odešel ze svého pracoviště a začal se ucházet o práci na jiném místě, byl poslán zpět na své původní působiště.⁴⁰⁷

Starší ekonomické studie připisovaly nedostatek pracovní síly ve slezských průmyslových oblastech a skrytou nezaměstnanost v jihovýchodních zemědělských regionech radikální socialistické výstavbě zahájené na konci čtyřicátých let.⁴⁰⁸ Centrální úřady ve Varšavě reagovaly na nerovnováhu pracovním sil v jednotlivých částech země vydáním prvních předpisů k řízení zaměstnanosti. Přestože se dočasný reservoár pracovních sil v zemědělství rychle vyčerpal, nerovnováha mezi nedostatkem pracujících v „znovuzískaných“ západních oblastech a relativním přebytkem ve zbytku země přetrvávala. Centrální plánovací komise zpracovala ve spolupráci s ostatními ministerstvy opatření k zajištění kvalifikovaných pracovních sil, mj. absolventů technických vysokých škol. Tato opatření se však na místní úrovni neprosadila. První polovina padesátých let byla v polském případě charakterizována úsilím vládních úřadů regulovat prostřednictvím centrálního plánu zaměstnanost, avšak stanovených cílů se podařilo dosáhnout pouze v některých oblastech a průmyslových odvětvích. Jedním z důsledků XX. sjezdu KSSS byl v Polsku rozpad systému centrálního plánování a čtyři roky následující administrativní deregulace na poli zaměstnanosti.⁴⁰⁹ Nároky stranického vedení a vládních úřadů usměrňovat zaměstnanost se znovu objevily na konci padesátých let.⁴¹⁰

Nedávné výzkumy z dějin každodennosti umístily disciplinační mezník v Polsku do roku 1958. Zaměstnanost měla být racionalizována, pracovní produktivita se měla zvýšit a pracovní síly měly být přesunuty z těžkého průmyslu do dalších hospodářských odvětví. Tato opatření doprovázelo masivní vyloučení žen z výdělečné činnosti a jejich odchod do domácnosti.⁴¹¹ Opatření k zaměstnanosti v zemědělství se měnila naproti

⁴⁰⁶ KENNEY 1997, str. 153.

⁴⁰⁷ Ibid., str. 204.

⁴⁰⁸ MONTIAS, John Michael, *Central Planning in Poland*, Yale University Press, New Haven and London, 1962, str. 119 nn.

⁴⁰⁹ MONTIAS 1962, str. 263, 294. Vgl. JAJEŚNIAK – QUAST 2004, str. 97 nn.

⁴¹⁰ MONTIAS 1962, str. 320.

⁴¹¹ MAZUREK 2005, str. 264 nn.

tomu pouze ojediněle, čas od času byla konkretizována a rozšiřována. Původně byl v zemědělství zaměstnán každý uchazeč, který se prokázal životopisem, měl pracovní zkušenosti a byl schopen podat odpovídající výkon. Vedení zemědělských družstev si mohlo vyžádat jeho „umístěnku“ a kádrový materiál. Avšak nedostatek pracovních sil nutil spíše k přehlížení centrálních nařízení a naopak poskytování materiálních výhod, které lákaly do zemědělství „zlatokopy“ a „prospěcháře“.⁴¹²

V polském případě nastal rozpad stalinského řádu, který se v souvislosti se zaměstnáváním absolventů prosadil na začátku padesátých let, několik měsíců před XX. sjezdem KSSS. Po Stalinově smrti a zvláště po roce 1955 přestali být odpovědní pracovníci vládních úřadů ve Varšavě, akademičtí hodnostáři na univerzitách nebo funkcionáři studentských organizací schopni přesvědčit většinu absolventů, aby nastupovali podle centrálního plánu do zaměstnání ve strategických průmyslových a zemědělských regionech. Již během padesátých let porušovaly podniky ve snaze získat kvalifikované pracovníky přijaté předpisy a nabízely pracovní místa přednostně absolventům vybraných oborů. V národním hospodářství existovala trvale „kádrová“ nerovnováha mezi jednotlivými vojvodstvími a chování podnikového managementu zvyšovalo napětí v rozmisťovacím řízení. Problémy s centrálním přidělováním pracovních umístěnek otevřely pak prostor pro absolventy, kteří stále častěji přebírali v otázce vlastního zaměstnání iniciativu.⁴¹³ Studenti si sami začali hledat pracoviště pro výkon svého povolání.

Relativní nezávislost a možnost volby, kterou měli absolventi při hledání vhodného zaměstnavatele trvala do doby než „poříjnová“ funkcionářská garnitura upevnila na místní a regionální úrovni své mocenské pozice. V roce 1958 přešly vládní úřady ve Varšavě do ofenzivy a pokusily se rozmisťování absolventů začít usměrňovat.⁴¹⁴ Postupně byly přijaty předpisy, které regulovaly studentské stáže a učinily z nich nástroj politiky zaměstnávání absolventů. Podobně jako v českém a slovenském případě, kombinoval polský případ několik různých způsobů zaměstnávání absolventů. Studenti absolvovali v posledním ročníku před dokončením studia první povinnou pracovní stáž. Po absolvování studia museli vykonat ještě druhou stáž, kterou zpravidla odpracovali na místě svého budoucího zaměstnání. Původně měly obě stáže za úkol doplňovat vzdělání studentů, ale po roce 1958 se transformovaly v jejich

⁴¹² SZPAK 2005, str.64 nn.

⁴¹³ Czas stażu, *ITD* 16/V, 19 Kwietnia 1964.

⁴¹⁴ MAZUREK 2005, str. 264 nn.

direktivní zaměstnávání. V první fázi hledali vládní úředníci argumenty, jak zdůvodnit mocensky řízený přechod absolventů z vysoké školy do výrobní praxe, aniž by výslovně absolventy nutili přijmout pracovní místo podle nařízení jednotlivých odvětvových ministerstev. Vládní usnesení č.195 ze 13. června 1958 i zákon ze 2. července 1958 stanovily v souladu s ústřední radou odborů lhůtu od jednoho do dvou let, po kterou mohli absolventi dosáhnout plné kvalifikace tak, že vykonali v konkrétním podniku absolventskou praxi.⁴¹⁵ Doba vojenské služby se měla podle zákonné normy počítat do celkové doby praxe, pokud absolventi vojenskou službu odpracovali v příslušném podniku.⁴¹⁶ Vzhledem k tomu, že většina mužů musela vojenskou službu vykonat, představovalo toto opatření do jisté míry zjednodušení jejich nástupu do zaměstnání. Naproti tomu absolventky zůstaly znevýhodněny, protože nebyly od vykonání absolventské praxe osvobozeny. Závěrečná zkouška, kterou studenti museli složit před kvalifikační komisí po vykonání praxe, přetrvávala ze stalinské minulosti a neodstranil ji ani „revoluční“ rok 1956. Členy kvalifikační komise a tématické okruhy zkoušky určovalo teoreticky ministerstvo školství. Z toho vyplývalo, že si vládní úřady ve Varšavě nárokovaly široké pravomoci v rozmístování absolventů. Problémy kolem zaměstnávání absolventů, které byly na začátku šedesátých let tematizovány v oficiálním tisku, závěrečnou zkouškou již nijak více nezmiňovaly. To mohlo také znamenat, že byla ve skutečnosti skládána pouze zřídka.

Jedno z možných vysvětlení, proč docházelo k obnově centrálně řízeného zaměstnávání absolventů vytvořeného v nedávné – stalinské – minulosti, nabízí chování podnikového vedení. Od roku 1959 se začala řada podniků bránit přijímání absolventů; na mnoze si vystačily s vlastním personálem a věnovaly absolventům v pracovním nasazení čím dál tím méně „péče“ a „pomoci“.⁴¹⁷ Většina podniků také nedokázala absolventům zajistit ubytování, ačkoliv na něj měli podle zákona nárok.⁴¹⁸ Podniky využívaly absolventské praxe jako zdroj levné kvalifikované pracovní síly a po uplynutí praxe nechtěly absolventy trvale zaměstnávat. Hrozilo tak, že absolventi ztratí společenské a pracovní kontakty, které během dvouleté praxe získali a které jim usnadňovaly pracovní i společenskou integraci. Někteří z nich hledali obtížně nová pracovní místa nebo dokonce zůstali určitý čas bez práce. V důsledku toho přibývalo

⁴¹⁵ Uchwała nr 195 rady ministrów z dnia 13. czerwca 1958 r. o wstępnym stazu pracy absolwentów szkół wyższych, in: *Monitor Polski – Dziennik urzędowy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* 47/272, Warszawa 1958, str. 451.

⁴¹⁶ Staz pracy w paragrafach, *Politechnik* 11/X, 15 – 31 IV 1959.

⁴¹⁷ *Ibid.*, str. 2.

⁴¹⁸ *Ibid.*, str. 2.

absolventů, kteří obcházeli nová ustanovení a úpravy k zaměstnanosti, odmítali praxi nastoupit a hledali si raději sami zaměstnání, které odpovídalo jejich představám a umožňovalo jim určitou míru osobní mobility.⁴¹⁹

Bez ohledu na personální změny v mocenském aparátu se vládní úřady ve Varšavě nesmířily s rozpadem centrálně řízeného umisťování absolventů, tak jak k němu došlo během krátké doby na přelomu roku 1955/56 a nepřestaly usilovat o prosazení svých pravomocí. Odmítaly akceptovat rozmanité mocenské vztahy podřízenosti, ochrany a protislužeb, které nahradily na místní úrovni byrokratický způsob rozmisťování pracovních sil. Na stránkách studentských časopisů, které vydával Svaz polských studentů (ZSP), bylo možné sledovat argumenty, jakými byla obnova mocenských nároků stranického vedení a vládních úřadů zdůvodněna. Začátkem šedesátých let vyšlo několik článků, jejichž autoři upozorňovali na problémy spojené s rozmisťováním absolventů a na nezamýšlené důsledky, které „liberální“ řád v zaměstnávání absolventů po roce 1956 provázel. Rozmisťování absolventů přerostlo ve společenský problém, který v dubnu 1961 vedení ZSP zařadilo mezi aktuální politické otázky.⁴²⁰ Nedostatky decentralizovaného způsobu zaměstnávání byly v tisku obšírně komentovány.⁴²¹ Vysoké školy neměly dostatečný přehled o pracovním zařazení absolventů, kteří nacházeli pracovní místa většinou náhodně. Obhájci podnikových zájmů tvrdili, že situace, kdy si absolventi hledali místa individuálně, poškozovala polský průmysl. Mladí inženýři, kteří požadovali pracovní i sociální podmínky garantované zákonem při nástupu do zaměstnání, se stávali čím dál častěji terčem mediálních útoků stranických funkcionářů.

Výzkumné oddělení ministerstva školství a nejvyšší rady Svazu polských studentů (RN ZSP) provedlo řadu dotazníkových anket, ze kterých vyplynulo, že obecná ustanovení vyplývající z vládního usnesení a nového zákona z roku 1958 se na místní úrovni obtížně prosazovala.⁴²² Na základě výsledků podobných průzkumů odsouhlasila RN ZSP experimentální opatření, která měla na jedné straně zajistit rovné podmínky v zaměstnávání vysokoškoláků, na druhé straně měla přimět absolventy

⁴¹⁹ Ibid., str. 2.

⁴²⁰ Plenum ważnych problemów, *ITD* 15/II, 9 Kwietnia 1961.

⁴²¹ Czas stazu, *ITD* 18/II, 30 Kwietnia 1961.

⁴²² Výsledky sociologického průzkumu se nepodařilo v archivu Varšavské univerzity dohledat. Citační analýza Michaela Voříška, ukázala, že polské sociologické časopisy nezveřejnily k problému zaměstnanosti absolventů žádný článek. To by znamenalo, že sociologické průzkumy, které si nechalo vypracovat ministerstvo vysokého školství a nejvyšší rada ZSP, byly určeny pouze pro interní potřeby jmenovaných úřadů. Srov. VOŘÍŠEK 2009.

k tomu, aby v podnicích podávali větší pracovní výkon.⁴²³ Snaha centrálních úřadů ve Varšavě nastolit pro všechny absolventy bez rozdílu stejná práva a povinnosti v zaměstnávání potvrzovala účast komise pro zaměstnanost RN ZSP, která se začala na rozmisťovacím řízení podílet a sjednávala absolventům pracovní podmínky v podnicích. Důraz, který odborné komise RN ZSP přikládala při rozmisťování absolventů západním regionům připojených k Polsku po Druhé světové válce, nebyl pouze politickou propagandou v oficiálním tisku, ale odpovídal také potřebám tamních průmyslových podniků i místních pospolitostí, které se potýkaly s nedostatkem mladých kvalifikovaných lidí.⁴²⁴ Odvrácenou stranou úsilí funkcionářů RN ZSP byl zvýšení úřední dohled a společenská kontrola, kterou přinesla experimentální pravidla k zaměstnávání absolventů. Pravidla zaváděla mj. ohlašovací povinnost, při které měli absolventi uvést adresu trvalého bydliště, pracovní stav a platové podmínky.

Mediální kontroverze okolo nerovných podmínek při zaměstnávání absolventů přiměly stranické vedení, aby k tomuto problému zaujalo veřejně stanovisko. Zástupce vedoucího oddělení pro vědu ÚV PSDS Zenon Wróblewski napsal ve svém textu publikovaném v říjnu 1961 v časopise *ITD*, že činnost ZSP se v posledním roce podřídila zlepšení společenské a podnikové přípravy studentů na jejich budoucí zaměstnání.⁴²⁵ Příprava absolventů na práci v podniku nepředstavovala pouze otázku znalostí a kvalifikace, nýbrž také [správné] utváření jejich „společenských postojů, názorů a horizontů“. Podobně jako v českém a slovenském případě neomezovalo polské stranické vedení zaměstnanost absolventů na její ekonomicko-technickou stránku, nýbrž chápalo jí ve světonázorových souřadnicích. Problém zaměstnanosti spočíval především v „hlavách“ absolventů a teprve potom v materiálních podmínkách na pracovišti. Straničtí a svazáčtí funkcionáři se snažili změnit představy absolventů o nerovném rozmisťovacím řízení a přesvědčit je, aby se podřídili novým zákonným úpravám a prováděcím předpisům. Z perspektivy stranického vedení tkvěly příčiny nerovností v myšlení absolventů, kteří se vyhýbali účasti na kolektivním životě, odmítali práci pro společnost nebo se obávali otevřeně vyjádřit svůj politický názor.⁴²⁶ Nicméně mocenské zásahy uplatňované poslední rok vedením ZSP nebyly účinné, nedařilo se rozbít klientské vazby na místní úrovni a zajistit rovná práva a povinnosti,

⁴²³ *Czas stażu, ITD 18/II, 30 Kwietnia 1961.*

⁴²⁴ *Ibid.*

⁴²⁵ *O pracy i programie – uwag kilka, ITD 36/II, 29 Października 1961.*

⁴²⁶ *Ibid.*

kteří by byla pro všechny stejně závazná. Mezi absolventy proto převládala i nadále „neukázněnost, povalečství a vychytralost“.⁴²⁷

Podobně jako ve slovenském případě v této době zabývali se v polském případě v roce 1961 problémem zaměstnanosti absolventů také představitelé regionálních úřadů.⁴²⁸ Předseda národní vojvodské rady v Koszalině navrhol, aby se studenti během své každoroční podnikové praxe setkávali s bývalými absolventy, kteří by jim zprostředkovali své poznatky o práci v podniku a zkušenosti s každodenním životem v daném regionu.⁴²⁹ Podobná setkání, která byla v koszaliněském vojvodství již organizována, měla přispět k řešení kádrových problémů. Studenti končící vysokou školu se často neorientovali ve společensko-hospodářských podmínkách, ve kterých měli začít pracovat. Bylo nutné, aby porozuměli všem specifickým práce v podnikovém provozu. Setkání studentů-praktikantů s absolventy umožňovalo místním úřadům také zjistit, jaký názor měli absolventi na pracovní podmínky a jak se vyrovnávali se sociálně-bytovými obtížemi. Tento případ ukazoval zásadní nepochopení měnící se společenské situace. Zatímco myšlenkové stereotypy regionálního funkcionáře navazovaly na stalinské vzory mobilizačních kampaní a vnímaly následování koszaliněské iniciativy v ostatních vojvodstvích v kategoriích individuálního nasazení a osobního podřízení obecným potřebám společnosti, rozpad stalinského řádu v polovině padesátých let převrhl natolik mocenské vztahy, že prosazování vládních nařízení prostřednictvím jednorázových kampaní, ztratilo pro většinu aktérů ve změněné společenské konstelaci svoji přitažlivost a závaznost. Zástupci vojvodských úřadů tak marně vyzývali organizátory podnikových praxí, bývalé absolventy i samotné studenty, aby se účastnili oficiálně organizovaných setkání.

Svazácké vedení spojovalo v oficiálním tisku s absolventy, kteří nerespektovali vládní nařízení v zaměstnanosti, poměrně ustálené představy. Podobně jako představitelé stranického vedení se vyjádřil o rok později i sekretář ústředního výboru Socialistického svazu mládeže (KC ZMS) Grzegorz Sokolowski. Řekl, že rozmisťovací řízení naráželo na absolventy, jejichž chování charakterizovalo „chytráctví“ a „pohodlnost“.⁴³⁰ Nezávisle na tom, jak se jednotlivá pracoviště podílela na zaměstnávání absolventů, opouštěli vysoké školy absolventi, kteří odmítali vládními

⁴²⁷ O pracy i programie – uwag kilka, *ITD* 36/II, 29 Października 1961.

⁴²⁸ Umieszczenie absolwentów: dekanat Filozofickej fakulty – vážený súdruh prof. dr. Vladimír Vršanský prorektor UK, v Bratislave dňa 25. októbra 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285, str. 2.

⁴²⁹ Na indeksie ITD: Absolwenci i praktyki, *ITD* 29/III, 21 Lipca 1962.

⁴³⁰ Istotne sprawy dzialania, *ITD* 42/III, 21 Października 1962.

funkcionáři vnucované reciproční „povinnosti“ ke společnosti a na místo toho pragmaticky sledovali své partikulární zájmy, osobní cíle a okamžitý prospěch. Arivistické chování převládající mezi zaměstnanci podniků působilo negativně na studenty vykonávající v podniku praxi a narušovalo v konečném důsledku průběh rozmisťovacího řízení. Obecné, zájmy jedince přesahující povinnosti ke společnosti a uvědomělé politické postoje, které na stránkách studentských časopisů zdůrazňovali stráničtí a svazáčtí funkcionáři, se podobaly sémantickému posunu od „potřeb“ státního plánu k „potřebám“ společnosti charakteristického pro československou situaci na přelomu padesátých a šedesátých let.

Nakonec muselo vedení ZSP na Varšavské univerzitě konstatovat, že zaměstnávání absolventů každý rok ztroskotávalo.⁴³¹ Funkcionáři ZSP se sice pokoušely podobně jako ve slovenském případě zlehčit vlastní roli a přenést odpovědnost za problémy s rozmisťováním absolventů na ostatní účastníky řízení, ale to nemělo nic na výsledku celého procesu. Nejvyšším stranickým a svazáckým funkcionářům se nepodařilo prolomit mocenské hierarchie a klientské sítě, které se na místní úrovni etablovaly během „liberálního“ režimu po roce 1956. Mnohostranné vztahy místních patronů a klientů vytrvale odolávaly pokusům centrálních úřadů, zavést všeobecně závaznější přístup k zaměstnání, který by omezil výhody absolventů těžících z rodinné protekce a zabránil skryté nezaměstnanosti nebo přijímání nekvalifikovaných profesí u absolventů bez patřičných konexí. Z dobře míněných vládních opatření, na základě kterých mohli řadoví studenti požádat o podniková stipendia, absolvovat podnikovou praxi, napsat diplomovou práci na téma související s podnikovým provozem nebo navázat vztahy se svým budoucím pracovištěm, však opět těžili pouze některé vzájemně spřízněné skupiny. Navíc plnily podniky své povinnosti při pracovním umístění pouze formálně, vyučující na vysokých školách nepřipravovali dostatečně absolventy na jejich pracovní zařazení a regionální studentská střediska nevyvíjela propagační aktivity, které by usnadňovaly nástup absolventů do zaměstnání. V polském případě se řadoví absolventi bránili nekvalifikovanému zaměstnávání odmítnutím nástupu na pracoviště. Ve strojopisném materiálu o ekonomické situaci studentů, který vydalo vedení ZSP pro své vnitřní potřeby, vypočítal jeho autor, že v roce 1960 odmítlo více než padesát procent absolventů podepsat pracovní smlouvy. V západních a jižních regionech připojených k Polsku po Druhé světové válce, stoupl

⁴³¹ Tydzien Ziem Zachodnich w srodowisku studenckim – Rada Naczelna ZSP, (1964.05.06), in: AUW, sign. 877/015, str. 2.

počet odpůrců téměř na osmdesát procent.⁴³² Největší výhrady proti smlouvám měli absolventi polytechnických a ekonomických vysokých škol, z nichž podepsala pracovní umístění pouze třetina respektive čtvrtina.⁴³³ V materiálech bylo uvedeno, že ještě v roce 1959 podepsalo sedmdesát procent absolventů smlouvy s podnikovými zástupci hlavních průmyslových odvětví. Předseda polské vlády varoval ve svém oběžníku všechna ministerstva před podceňováním problému. Mnoho absolventů získávalo pracovní místa prostřednictvím „speciálního“ úsilí a bez součinnosti s centrálními úřady. Z kanceláří pro zprostředkování práce fungovala pouze jediná ve Varšavě, což negativně ovlivňovalo průběh zaměstnávání v ostatních průmyslových regionech.

Vládní nařízení a zákonná ustanovení upravující na začátku šedesátých let zaměstnávání absolventů měla odstranit chaos a zmatky, které provázely zaměstnanost absolventů v poststalinské době na místní úrovni a obnovit jednotný způsob a řád, který by umožnil vysokoškolským absolventům uplatnit nabyté vzdělání. Navzdory radikálním politickým, společenským a kulturním změnám nedokázal stalinismus v polském případě rozvrátit mocenské hierarchie určující vzájemné vztahy podřízenosti a závislosti, sdílení prestiže, postavení, protekcí, výhod, vytváření sítí známostí a kontaktů, tak jak se zformovaly v poválečném období. Na přelomu roku 1955/56 ztráceli stalinisté podporu velké většiny polských občanů a narazili na neposlušnost mnoha společenských skupin. Ve druhé polovině padesátých let docházelo na místní úrovni postupně k obnově „předrevolučních“ vztahů doplněných o nově vzešlé „stalinské povýšence“. Rozpory mezi vládními „centralizačními“ aspiracemi vytvořit jednotnou pro všechny účastníky závaznou podobu nástupu do zaměstnání a účelovým výkladem vládních nařízení místními úředníky, kteří se bránili „centralizaci“, nacházely své odpovídající vyjádření také v oficiálních médiích. V květnu 1964 popsal volný spolupracovník studentského časopisu ITD Eugeniusz Michaluk problémy, které měli absolventi vysoké školy lékařské ve Varšavě s nalezením kvalifikovaného zaměstnání.⁴³⁴ Čtenáře informoval také o rozhovoru s Mariou Pawlakovou, která před několika měsíci absolvovala lékařství: Jak bylo v jejím ročníku obvyklé, obrátila se na odbor zdravotnictví národní rady hlavního města a požádala o pracovní místo v jedné

⁴³² Materiały o sytuacji ekonomicznej studentów w Polsce – W zakresie zatrudnienia i pośrednictwa pracy, Warszawa, Rada Naczelna ZSP, 1961, str. 15.

⁴³³ V Polsku neexistoval systém umístěnek, tak jak bude dále popsán na československých univerzitách. Absolventi místo toho podepisovali s jednotlivými podniky pracovní smlouvy na konkrétní pracovní místo.

⁴³⁴ Czekajac na lekarza, *ITD* 20/V, 17 Maja 1964.

z varšavských nemocnic s odůvodněním, že od svého devatenáctého roku bydlí ve Varšavě a vykonala zde také svou první jednoroční lékařskou praxi.⁴³⁵ Po vykonání druhé praxe by se stala plnoprávnou lékařkou.

Jako byrokratická překážka se ukázalo, že mladá absolventka ve Varšavě nevyrostla a ani několikaleté studium ji neumožnilo plnou společenskou integraci, takže úřednice na příslušném odboru vůči ní uplatnila nařízení, podle kterého neměla na místo nárok, protože nebyla vdaná a neměla děti. Odbor upřednostňoval nejdříve žádosti absolventů, kteří již uzavřeli manželství a založili rodinu. Účelové použití tohoto důvodu pro neudělení pracovního místa dokládala skutečnost, že se Maria Pawlaková o tomto nařízení dozvěděla teprve na odboru zdravotnictví. Nepříslušnost k žádné z vlivných varšavských rodin nabízí vysvětlení proč nenašla žádné volné místo ani v rámci rozsáhlého varšavského správního obvodu. Zatímco její úspěšnější vrstevníci a vrstevnice dokázali s pomocí rodiny a přátel získat pracovní umístění ve Varšavě, byla Maria Pawlaková nucena obrátit se na kádrové oddělení ministerstva zdravotnictví, které evidovalo volná pracovní místa v polských zdravotnických zařízeních. Akční rádius ministerského oddělení rozšířený na většinu země nabízel větší pravděpodobnost pracovního uplatnění. Navíc se ministerské oddělení alespoň verbálně hlásilo k oficiální vládní linii prosazující centralizovanou distribuci pracovních míst. Ministerstvo sice zprostředkovávalo pracovní místa a kontakty na zdravotní odbory okresních národních rad, nebylo však schopné s dostatečnou rychlostí reagovat na měnící se situaci na pracovním trhu. Přestože podle údajů ministerstva měla v Koszalině existovat volná místa, pracovníci místního odboru Marii Pawlakové sdělili, že momentálně je k dispozici pouze jedno místo ve zdravotnickém zařízení v Kolobřehu. Když se Pawlaková spojila s místní nemocnicí, zjistila, že pro změnu chybí finanční prostředky na úhradu absolventské praxe. Nemocnice tak neměla zájem přijímat absolventy, kteří nebyli schopni zapojit se plně do lékařského provozu. Proto se Pawlaková pokusila využít poslední možnost, kterou v rámci oficiální linie propagovali funkcionáři ZSP na vysokých školách. Pracovníci oddělení zaměstnanosti a praxí v RN ZSP prováděli paralelně s odvětvovými ministerstvy průzkum volných pracovních míst. Z šetření vyplynulo, že nemocnice v obci Włocławek nabízela plnocenné pracovní zařazení, kde však její přijetí narazilo na zákonné ustanovení, které předepisovalo podnikům zajistit absolventům ubytování. Ne všechny typy podniků, což

⁴³⁵ První jednoroční lékařskou praxi konali studující v posledních ročnících studia. Druhou lékařskou praxí, která trvala dva roky, absolvovali studující bezprostředně po ukončení studia.

byl případ wrocławské nemocnice, disponovaly dostatečnými kapacitami, aby splnily zákonné podmínky. Ani finanční ohodnocení absolventských praxí stanovené vládními předpisy nedosahovaly výše, která by absolventům umožnila zaplatit vysoký nájem za podloudně nabízené pokoje.

Příklad Marie Pawlakové dokládal, jak se každodenní očekávání řadových občanů v socialistické diktatuře střetávala s vládní politikou a jak se oficiálně propagované významy jako byla například výše zmíněná podmínka uzavření manželství popřípadě založení rodiny často obracela v jejich neprospěch, když absolventka – žena neměla poněkud absurdně nárok na pracovní umístění. Přestože vládní politika byla vedena s cílem nastolit jednotný řád, prosadit centrální opatření na místní úrovni a mírnit rozhořivající se generační konflikt, vzbuzovala její nařízení rostoucí nevoli mladých lidí, kteří zákonem garantovaná práva poměřovali s každodenní zkušeností. Nastíněný příběh představoval dílčí případ, ve kterém se jeho aktérka odvolávala na svá obecná práva, protože shledala, že podmínky, které tato práva měla zajistit, nebyly splněny. Kontroverze okolo pracovního zařazování a umístování absolventů vyvrcholily v polských médiích krátce poté, co byly v Sejmu navrženy další právní úpravy k zaměstnanosti absolventů.⁴³⁶ Vzhledem k nedostatečné pramenné základně nelze jednoznačně určit, zda série článků, která k problematice zaměstnanosti vyšla ve studentských novinách a časopisech, představovala výměnu názorů v rámci „řízení veřejnosti“ nebo mediální inscenaci stranického a svazáckého vedení.⁴³⁷ V případě Marie Pawlakové autor opakovaně zdůrazňoval, jak problém zaměstnanosti absolventů přetrvával navzdory všem zákonným úpravám přijatých v Sejmu.⁴³⁸ V úvodní části článku se autor vyjádřil v tom smyslu, že nerovné podmínky v rozmístování absolventů se neomezovaly pouze na několik málo případů, nýbrž se staly společenským fenoménem.

Aktivní vládní politika zaměstnávání absolventů spojovala v polském případě na začátku šedesátých letech ještě jeden obecnější aspekt: totiž snahu narušit místní mocenské hierarchie a ovládnout popřípadě získat podporu zájmových skupin, které se etablovaly v přelomovém období poloviny padesátých let. Takové pokusy představovaly podmínku pro uznání funkcionářů, kteří zosobňovali na různých úrovních v poststalinové době změněné mocenské uspořádání. Pro podporu respektive

⁴³⁶ Ustawa o zatrudnieniu absolwentów przyjeta przez sejm, *ITD* 10/V, 8 Marca 1964.

⁴³⁷ Srov. BEHREND, Jan C., Besuch aus der Zukunft – Sowjetische Stachanov-Arbeiter in der DDR, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2/50 (2002), str.199 nn.

⁴³⁸ Czekajac na lekarza, *ITD* 20/V, 17 Maja 1964.

spojení s téměř samostatnými a nezávislými stranickými nebo podnikovými funkcionáři, kteří získali svoji moc v polovině padesátých let, připravilo varšavské stranické vedení štědré odměny za aktivní spolupráci a potvrzení mocenského postavení. Vládní úřady ve Varšavě určovaly například místo zaměstnání těm skupinám absolventů, které byly na základě své odborné kvalifikace označeny jako „potřebné kádry“ pro národní hospodářství. To byl také případ Marie Pawlakové jako lékařky.⁴³⁹ Vláda rozhodovala o tom, jak postupovat v situaci, kdy podniky neplnily své povinnosti vůči absolventům, a podporovala zaměstnanost absolventů ve vybraných podnicích prostřednictvím dotací. Dodatečně hradila například náklady, které podnikům vznikaly s ubytováním absolventů, protože v Sejmu přijatý zákon opětovně garantoval absolventům vlastní bydlení. Pokud absolvent nevykonával v podniku přidělenou činnost nebo porušoval pracovní dohodu, mohlo příslušné odvětvové ministerstvo po dohodě s ministerstvem financí žádat od absolventa úhradu výdajů, které vznikly v souvislosti s jeho pracovním zařazením. Vzhledem k tomu, že v mnoha oblastech převzala některá odvětvová ministerstva patronát nad vysokými školami, mohli ministerští úředníci nárokovat také vrácení části finančních prostředků, které byly vynaloženy na vzdělání absolventa. Řada absolventů raději po disciplinárním řízení akceptovala přidělené zaměstnání, protože vládou pověřený úřad často vymáhání dlužných prostředků zastavil. Poté, co absolvent určitý čas plnil stanové úkoly, odpouštěl týž úřad absolventům většinu dluhů vzešlých z neuposlechnutí zaměstnavatele.

Zákonná ustanovení a úpravy, které přijal polský Sejm a které byly zveřejněny v oficiálním tisku, měly garantovat jednotný způsob zaměstnávání absolventů. Na místní úrovni prosazovali vládní úřady ve spolupráci s RN ZSP zákonné předpisy velmi obtížně, takže v docházelo pouze k dílčím změnám v mocenských hierarchiích. Krátce poté, co polský zákon o zaměstnání absolventů vstoupil v platnost, zjistilo varšavské vedení ZSP, že v některých regionech a odlehlých oblastech nebyly schválené předpisy dodržovány.⁴⁴⁰ Jednu z příčin viděli studentští funkcionáři v nedostatečné spolupráci vojvodských a místních úřadů, protože zákon úlohu místních úřadů nijak blíže nespécifikoval. Vedení ZSP se pokusilo aktivizovat místní organizace ZSP při prosazení zákona. Odbor zaměstnanosti národních vojvodských rad (WRN) vydával

⁴³⁹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. o zatrudnianiu absolwentów szkół wyższych, *ITD* 12/V, 29 Marca 1964.

⁴⁴⁰ Sprawozdanie z pracy Rady Okregowej ZSP za okres 1964.02.29 – 1966.05.11, in: AUW, Ac 879/015, str. 4. Srov. Rada Naczelną ZSP, in: AUW, sign. Ac 877/015.

podklady pro zaměstnání absolventů. Při šíření těchto podkladů ve studentském prostředí pomáhali členové a členky ZSP. Seznamy volných pracovních míst pro absolventy, které vydávali pracovníci odboru zaměstnanosti, byly aktivisty ZSP vyvěšovány do výloh obchodů, ustanovení bylo předčítáno ve vysílání studentského rozhlasu a publikováno v místních studentských novinách podle vzoru týdeníku ITD. Krajské rady ZSP uspořádaly v měsících, které následovaly po přijetí zákona, setkání zástupců předsednictva WRN a studujících. Zástupci WRN nabízeli na takových setkáních k podpisu předběžné pracovní smlouvy těm studentům, kteří se rozhodli bezprostředně přijmout práci v podnicích, které měli nedostatek kvalifikovaných spolupracovníků. Na akademické půdě rozdávali aktivisté okresních rad ZSP letáky, které informovaly o aktuálních úpravách prováděcích předpisů nového zákona. Na druhé straně se aktivisté snažili tlumočit nadřízeným orgánům studentské stížnosti a návrhy. Poukazovali na nejasnosti v zákoně a pokoušeli se vystupovat jako rozhodčí instance v jednotlivých případech při provádění zákona.

V polském oficiálním diskurzu byly přítomny oba významy, které v československém případě charakterizovaly sémantický posun od „potřeb“ státního plánu v padesátých letech k „potřebám“ společnosti v šedesátých letech. Po přijetí zákona o zaměstnávání absolventů v Sejmu v roce 1964 převládal mezi většinou stranických funkcionářů a vedením ZSP názor, že absolventi měli být státu vděční za bezplatné vysokoškolské studium. Naopak měli uznat, že mají v důsledku toho vůči společnosti určité povinnosti.⁴⁴¹ Představa o společenských povinnostech absolventů vznikla na základě práv, které nový zákon absolventům přiznával. Nicméně tato práva byla popsána velmi obecně. Někteří funkcionáři ZSP tvrdili, že práva, která zákon absolventům zajišťoval, měla být vyjmenována konkrétně, aby byla zachována rovnováha mezi povinnostmi absolventů a právy, která jim přiznávala rovnocenné postavení s ostatními zaměstnanci. Nešlo o to, aby absolventi, kteří byli zaměstnáváni podle nového zákona, získali privilegia oproti svým kolegům, kteří již několik let pracovali. Nový zákon měl umožnit čerstvým absolventům, aby nebyli na pracovišti znevýhodněni, například když přicházeli do obcí, ve kterých neměli kde bydlet. Vytvoření uspokojivých podmínek při zajištění ubytování mělo absolventa motivovat v jeho rozhodnutí zůstat na pracovišti trvale, nejen na předepsanou dobu tří let.

⁴⁴¹ Ustawa zobowiązuje – nie tylko absolwentów, *ITD* 31/V, 2 Sierpnia 1964.

Nový zákon předepisoval nejen způsob, jakým měli být absolventi zaměstnáni, nýbrž se pokoušel vytvořit širší předpoklady pro jejich společenskou integraci. V dobovém vnímání bylo zapojení do „výstavby“ socialistické společnosti spojeno především s vlastním bydlením. Přespolní absolventi měli proto získat možnost stát se členy bytových družstev, se kterými pracoviště uzavírala předběžnou dohodu o ubytování. Dohoda byla vyjednána dva roky dopředu před plánovaným zaměstnáním absolventa. Absolvent do družstva vložil prostředky, které mu poskytl podnik na ulehčení jeho materiální situace například formou stipendia během vysokoškolského studia. Jednalo se v podstatě o půjčku s odloženou splatností, kterou podnik absolventovi poskytoval a kterou absolvent začal splácet rok poté, co mu byla vyplacena její první polovina na zajištění ubytování. Podnik mohl část dluhu absolventovi odpustit. Úhrada první poloviny dlužné částky následovala v měsíčních splátkách rozložených do pěti až deseti let. Pokud v místě pracoviště nefungovalo bytové družstvo, byl podnik povinen absolventovi zajistit náhradní bydlení, například v podnikové ubytovně. Společenská integrace však předpokládala, že se absolvent v daném místě usadí a založí rodinu. Nelze odhlédnout, že podobné pokusy připoutat prostřednictvím bydlení absolventa k pracovišti a podniku omezovaly jeho mobilitu. Pokud podnik nedisponoval ubytovnou, zajišťovalo ubytování předsednictvo příslušné národní rady, například v místní svobodárně. Na návrh ZSP byl do zákona zahrnut předpis upravující ubytování ženatých absolventů a vdaných absolventek. V tomto případě měl podnik do půl roku poté, co absolvent nastoupil na pracoviště, zajistit odpovídající bydlení, ve kterém mohl absolvent žít se svou partnerkou a dětmi. Dlouhodobý pracovní poměr absolventů si tak podniky jistily prostřednictvím ubytování. Novým zákonem nabývaly strany zainteresované v procesu zaměstnávání dodatečných práv a povinností, které mohly individuálně nebo kolektivně využívat.

Práva, která nový zákon absolventům poskytoval, se často stávala předmětem sporů mezi absolventy a podnikem.⁴⁴² Jak již bylo řečeno výše, zákon o zaměstnávání absolventů, který přijal v únoru 1964 polský Sejm, se pokusil na jedné straně nastolit jednotný řád v zaměstnávání pro všechny absolventy bez rozdílu. Na druhé straně garantem tohoto uspořádání byla ústřední vláda, která se snažila v regionech obnovit svou dominanci, kterou ztratila v přelomovém období poloviny padesátých let. Někteří studentští funkcionáři nazývali proměnu v letech 1955-1956 ustanovením „liberálního“

⁴⁴² Uprawnienia, konflikty i sankcje, *ITD* 33/V, 16 Sierpnia 1964.

režimu v zaměstnávání absolventů se zjevnou narážkou na podobnost se západními kapitalistickými společnostmi, ve kterých si absolventi sami hledali odpovídající zaměstnání. Takový režim zaměstnávání umožňoval absolventům s výhodnými společenskými kontakty nastoupit na pracoviště podle vlastních představ; absolventům s omezenými konexemi však stěžoval nalézt odpovídající zaměstnání. Kromě toho se na konci padesátých let začala přání absolventů rozcházet s potřebami polského průmyslu. Vládní úřady se pokusily prostřednictvím svých byrokratických zásahů podobné problémy odstranit a zaměstnanost většiny polských absolventů regulovat. Během přípravy zákona však byly do jeho znění v „dobré víře“ stranických funkcionářů zapracovaná řada výjimek, které účinnost zákona značně oslabovaly. Zákonu například nepodléhalo zaměstnání absolventů, kteří předložili průkaz invalidy, byli povoláni jako branci do základní vojenské služby nebo nastoupili po ukončení studia jako výzkumní a pedagogičtí pracovníci na vysokoškolská a akademická pracoviště. Mimořádnou pravomoc a široké pole pro mocenské intervence získal vysokoškolský zmocněnec Výboru pro práci a zaměstnání, který po dohodě s vysokoškolskou komisí ZSP tyto výjimky povoloval. Kromě výše jmenovaných důvodů představovalo další výjimku podobně jako v českém a slovenském případě studentské manželství. Tato výjimka byla podpořena argumentem stoupající rozvodovosti mladých párů, ke které docházelo, když manželé pracovali během povinné lhůty tří let na různých, od sebe vzdálených pracovištích. Rozpady manželství nebyly v zájmu společnosti ani absolventů.

Vzhledem k úzkým vztahům podnikového vedení k vojvodským úřadům a pracovníkům na příslušném odvětvovém ministerstvu, se nedařilo nerovnost v zaměstnávání absolventů odstranit. Podniky i nadále řadu přidělených absolventů odmítaly a vyhýbaly se povinnosti platit absolventům náhradu ušlé mzdy za první tři měsíce trvání pracovního poměru nebo jejich nákladů spojených s cestou a pobytem absolventa v podniku. Výplata odškodnění následovala teprve na základě potvrzení vládního zmocněnce, že absolvent zůstal bez práce. Absolvent, kterého podnik odmítl zaměstnat, tuto skutečnost ohlásil na odboru zaměstnanosti u předsednictva místní národní rady. Někteří zástupci místních úřadů měli s podnikovým vedením dlouhodobé spory a využívali podobnou příležitost, aby v podniku intervenovali. Pracovníkům odboru zaměstnanosti se většinou nepodařilo zaměstnání absolventa v podniku prosadit, někdy však získali drobné výhody sami pro sebe nebo pro místní národní radu, pokud vyšli vstříc podnikovým zájmům a přestali se ohlížet na práva absolventů. Po uplynutí třech měsíců bez práce se absolventi obraceli na zmocněnce, aby jim přidělil

novou umístěnkou. Mnoho absolventů se na pracoviště po ukončení vysoké školy vůbec nedostavilo a podnik s nimi rozvázal předběžnou pracovní smlouvu. Podobnou strategii využívalo také podnikové vedení, které ohlásilo vládnímu zmocněnci, že se absolventi na pracoviště nedostavili. Představitelé vládních úřadů se snažili podobné situaci zabránit jedním z odstavců zákona, který ukládal absolventům uhradit náklady spojené s vysokoškolským vzděláním při nenastoupení do přiděleného zaměstnání.

V průběhu výkladu jednotlivých článků zákona se stále častěji ukazovalo, že stranické vedení ve Varšavě při přípravě zákona nebralo ohledy na situaci v odvětvích národního hospodářství a neznalo každodenní realitu pracovního rozmisťování. Pokusy stranického vedení „naoktrojovat“ svoje představy zástupcům podniků nebo rodinám absolventů až příliš připomínaly budovatelský étos první poloviny padesátých let, který se však ve změněných kulturně-společenských podmínkách poloviny šedesátých let naplňoval velmi obtížně. Podle zákona měly podniky absolventům sice zajistit byt nebo náhradní ubytování, ale absolventi si většinou museli bydlení hledat individuálně nebo využívali této situací a odmítli na pracoviště vůbec nastoupit. Pokud podnik byt nepřidělil a absolvent nenašel v jeho okolí vhodné ubytování ani po spolupráci s odborem ubytování místní národní rady, mohl s podnikem oficiálně rozvázat pracovní smlouvu a obrátit se na zmocněnce s žádostí o vydání nové umístěnky. Zákon obcházely nejen podniky, nýbrž paradoxně také absolventi, kteří místo, aby požadovali naplnění svých zákonem garantovaných práv, raději hledali zaměstnání individuálně. Podniky nedokázaly absolventům zajistit nejen ubytování, nýbrž také pracovní místa odpovídající jejich kvalifikaci. Absolventi využívali nedostatečné pracovní podmínky jako důvod k vypovězení svých pracovních smluv. Některé podniky však trvaly na jejich dodržení, v tom případě rozhodoval spory odbor zaměstnanosti místní národní rady. Odbor zaměstnanosti ve většině případů zohledňoval zájmy podniků před zájmy absolventů, takže každoročně přibývalo proti jeho rozhodnutí odvolání k vládnímu výboru práce a pracovních míst. Výbor každoročně ustanovil ústřední komisi, která se zabývala všemi záležitostmi souvisejícími se zaměstnáváním absolventů, včetně sporů absolventů s podniky. Na činnosti komise se podíleli také představitelé RN ZSP, kteří se v míře svého limitovaného postavení snažili přihlížet k právům vysokoškolských absolventů, na rozdíl od ostatních členů komise, kteří prosazovali potřeby „socialistické společnosti“.⁴⁴³

⁴⁴³ Ibid.

Po schválení nového zákona v Sejmu přinesly studentské časopisy jeho doslovné, včetně vládního nařízení a prováděcích předpisů jednotlivých ministerstev.⁴⁴⁴ Výše již bylo zmíněno, že plánovanému zaměstnávání podléhali absolventi oborů „klíčových“ pro národní hospodářství. Autoři časopiseckých článků podrobně vyjmenovávali všechny obory technických⁴⁴⁵, zemědělských⁴⁴⁶, univerzitních⁴⁴⁷, lékařských⁴⁴⁸, ekonomických⁴⁴⁹, pedagogických⁴⁵⁰ a vojenských⁴⁵¹ vysokých škol, jejichž absolventi rozmístění podléhali. Mocenské zásahy při zaměstnávání absolventů byly v polském případě mnohem diverzifikovanější než v českém a slovenském. Paralelně běželo několik způsobů zaměstnávání absolventů. Zákon, vládní nařízení a prováděcí předpisy připouštěly řadu výjimek. Absolventi se oficiálně mohli z mnoha důvodů proti umístění odvolat, protože málokterý podnik byl schopen splnit náročné sociální a pracovní podmínky, které zákon stanovil. Nepřehlednost zákonných opatření, vládních nařízení a prováděcích předpisů, které se křížily s uplatňováním pravomocí místních představitelů, umožňovala absolventům s vyšším sociálním a symbolickým kapitálem sledovat při nástupu do zaměstnání vlastní preference.

Absolventi, kteří neměli dostatečné rodinné zázemí a schopnost prosadit se, záhy uvízli v sítích podřízenosti a závislosti, které na vysokých školách rozprostřeli arivističtí funkcionáři. Zmocněnec Výboru práce a zaměstnání působící na vysokých školách seznamoval studenty s podniky, s kterými mohli uzavřít pracovní smlouvu. Výbory práce, které vydávaly pracovní umístěnky, mohly překročit o dvacet procent počet absolventů podléhajících plánovanému zaměstnávání. Absolventi, kteří pobírali během studia podniková stipendia, měli povinnost uzavřít smlouvu s podnikem, který jim stipendium udělil. S ostatními podniky mohli absolventi vyjednávat pouze tehdy, když jejich obor nepodléhal plánovanému zaměstnávání. Zmocněnci výboru ve spolupráci s vysokoškolskou komisí ZSP byli oprávněni vydávat absolventům umístěnky v případě, že neuzavřeli s podnikem stipendijní ani předběžnou pracovní dohodu.⁴⁵² Jestliže nástup do práce předpokládal vykonání vstupní stáže nebo

⁴⁴⁴ *Zatrudnienie, ITD 36/V, 30 Sierpnia 1964.*

⁴⁴⁵ Mezi ně patřili studenti elektrotechniky, mechanizace zemědělství, mechanika a energetika, lodní stavitelství.

⁴⁴⁶ *Zemědělství, chov zvířat, vodní meliorace, zemědělská ekonomika.*

⁴⁴⁷ *Matematika, fyzika, geofyzika, anglická, německá a ruská filologie.*

⁴⁴⁸ *Všechny obory.*

⁴⁴⁹ *Všechny obory s výjimkou zahraničního obchodu.*

⁴⁵⁰ *Všechny obory.*

⁴⁵¹ *Všechny obory pokud absolvent nedostal povolání k základní vojenské službě.*

⁴⁵² *Zatrudnienie (cześć druga), ITD 37/V, 6 Wrzesnia 1964.*

absolventské praxe, mohli být absolventi dříve, než nastoupili na přidělené pracoviště, umístění do příslušného podniku, kde si stáž a praxi odbyli.

Podobně jako v českém a slovenském případě, dohlížely také v Polsku na zaměstnávání absolventů na jednotlivých fakultách rozmisťovací komise, které však měly pouze poradní funkci, protože rozhodující moc nad absolventy vykonával zmocněnec výboru. Rozmisťovací komise měla za úkol podrobně informovat absolventa o pracovních podmínkách s ohledem na jeho kvalifikaci, nadání a zájmy. Absolventi se mohli ke komisi odvolat proti návrhu zmocněnce na jejich umístění. Pokud komise odvolání akceptovala, zpravila současně absolventy o jejich uvolnění z pracovních závazků. Na rozdíl od českého a slovenského případu, patřil v polském případě mezi členy komise také rektor respektive jím pověřený prorektor a většinu zbývajících členů s výjimkou děkana respektive proděkana tvořili zástupci studentských organizací. Zmocněnec výboru pravidelně přítomný na jednotlivých zasedáních komise dokázal společně s vedením vysokých škol, předsednictvem národní rady vojvodství (WRN) i delegáty jednotlivých odvětvových ministerstev, kterým absolventi podle oboru studia podléhali a kam byli umisťováni, vyjednat výsledek odvolání, který upřednostnil zájmy podniků a vojvodství před potřebami absolventů. Některá odvolání byla natolik prostoupena emocemi a převracela osobní i profesní život absolventů a absolventek, že jejich účast na jednání komise byla možná pouze na pozvání jejího předsedy.

Někteří absolventi poučení příklady starších sourozenců nebo přátel se během vysokoškolského studia snažili vyhnout všem smluvním závazkům, aby si zachovali do budoucna co nejvyšší míru volby. Absolventi, kteří neuzavřeli během svého vysokoškolského studia smlouvu o stipendijní podpoře nebo předběžnou dohodu o pracovní činnosti, byli zaměstnáváni podle pracovní umisťovky, kterou obdrželi tři měsíce před koncem studia. Pokud umisťovku neobdrželi, měli povinnost přihlásit se do čtrnácti dnů ode dne ukončení studia u zmocněnce výboru.⁴⁵³ Na základě pohovoru se zmocněncem byl absolvent umístěn na pracoviště, které odpovídalo jeho kvalifikaci. Jestliže absolvent odmítl nabízené místo přijmout, mohl o jeho umístění direktivně rozhodnout zmocněnec společně s představitelem odvětvového ministerstva a zástupcem vysokoškolské komise ZSP. Podobně jako v českém a slovenském případě v této době, zaslal zmocněnec jednu kopii vydané umisťovky na pracoviště a druhou na

⁴⁵³ Ibid.

odbor zaměstnanosti při předsednictvu WRN. Pracovní smlouvu uzavřel podnik s absolventem na dobu určitou, která trvala nejčastěji tři roky. Po jejich uplynutí mohl absolvent podepsat smlouvu na dobu neurčitou s výpovědní lhůtou tří měsíců. Když absolvent s podnikem uzavřel smlouvu, vydal mu odbor zaměstnanosti při WRN na podnět zmocněnce dopravní jízdenku na místo pracoviště.⁴⁵⁴ Absolvent se musel dostavit v určeném termínu do podniku.

V některých případech podávali zaměstnaní absolventi další stížnosti a návrhy, kterými se vedení podniku muselo zabývat.⁴⁵⁵ Jestliže absolventi považovali podniková opatření k nápravě za nedostatečná, obrátili se na nadřízenou jednotku pracoviště například vedení podniku na úrovni vojvodství, které se postaralo o vyjasnění nepochopení mezi absolventy a pracovištěm. Podnikové vedení na úrovni vojvodství se snažilo pracovním svých místních podřízených podniků zavděčit a tak většinou spory rozhodovalo v neprospěch absolventů. Varšavské stranické vedení se bránilo podobnému vytváření loajalit a ustanovilo ústřední odvolací komisi, která měla garantovat rovné zacházení při zaměstnávání absolventů.⁴⁵⁶ V krajním řešení komise umístěnku zrušila. Poslání komise při zajištění rovnosti v zaměstnávání však omezovali představitelé odvětvových ministerstev, kteří se činnosti komise účastnili společně se stálými členy. Zástupci ministerstva nebo předsednictva WRN, ve kterém se nacházel podnik, který byl ve sporu s absolventem, využívali sporných případů k intervencím v místních podnicích a snažili si zavázat jeho kádrové pracovníky. Pokud byly případy „nejednoznačné“, pozvala komise na své jednání do Varšavy jak „obviněného“ absolventa tak „žalujícího“ zástupce podniku.

Ústřední odvolací komise společně s výborem a zástupci WRN mohla také určit výši nákladů, které měl absolvent zaplatit za své umístění. Absolventi, kteří od podniku nebo od státu pobírali během studia stipendium, museli uhradit celou částku.⁴⁵⁷ Dále také zaplatili polovinu průměrných nákladů, které vznikly vysoké škole v souvislosti s jejich studiem. Podle ministerského nařízení byly náklady na vzdělání na technických a zemědělských vysokých školách nebo univerzitních oborech biologie a chemie zhruba o 50% vyšší než na ekonomických vysokých školách a humanitních

⁴⁵⁴ Ibid.

⁴⁵⁵ *Zatrudnienie (cześć trzecia)*, ITD 38/V, 13 Wrzesnia 1964.

⁴⁵⁶ Ústřední komise se skládala z představitelů Výboru práce a zaměstnání, který byl její předseda; dále ze zástupce ministerstva vysokého školství, ústřední rady podnikových svazů (odborů), nejvyšší rady ZSP, ústředního výboru ZMS a hlavní správy ZMW.

⁴⁵⁷ *Zatrudnienie (cześć końcowa)*, ITD 39/V, 20 Wrzesnia 1964

univerzitních oborech.⁴⁵⁸ Úhradu nákladů spojených se studiem žádali pracovníci finančního odboru WRN. S návratem do zaměstnání a plněním pracovních povinností mohli absolventi požádat o prominutí nákladů, které měli uhradit. Nejdříve jim však musel odbor zaměstnanosti při předsednictvu WRN vystavit umístěnkou na pracoviště, na kterém byl absolvent zaměstnán před zahájením sporu. V nejvyšší instanci mohl absolvent nebo vedení podniku předat celý spor smírčí komisi nebo příslušnému soudu. V polském případě se tak v polovině šedesátých let v podmínkách socialistické diktatury začaly vedle závazných práv a povinností prosazovat také „měšťansko-kapitalistické“ představy, které měly charakter ekonomických sankcí, pokud občané odmítali zachovávat společenskou konformitu a přednostně sledovali své osobní zájmy a potřeby.

3.2 Umístování absolventů v českém případě: kontinuita stalinského panství a přijetí mocenských poměrů vysokoškolskými absolventy

Sekundární literatura k českému a slovenskému případu podřídila téma zaměstnanosti a pracovního umístění absolventů všeobjímajícímu prologu k reformnímu hnutí Pražského jara 1968.⁴⁵⁹ Podle převládající interpretace se na začátku šedesátých let stranické vedení intenzivně zabývalo ekonomickými problémy centrálního plánování, mj. regulací nerovnováhy v pracovním zařazování.⁴⁶⁰ Pracovníci ekonomického ústavu Československé akademie věd v Praze a Slovenské akademie věd v Bratislavě se pokusili s poukazem na Chruščovovy představy o decentralizovaném hospodářství a později na Kosyginovu reformu uvést plán v soulad s trhem a uvolnit regulaci zaměstnanosti.⁴⁶¹ Miroslav Londák poznamenal bez uvedení konkrétního odkazu, že reformní návrhy byly iniciovány nejen ekonomickými problémy, ztroskotáním druhého pětiletého plánu a sovětským vzorem, nýbrž také knihou Włodzimierze Bruse o obecných problémech fungování socialistické ekonomiky.⁴⁶² Rozhodující pro prosazování reformních návrhů byla podpora středního podnikového managementu, který doufal, že získá dodatečné rozhodovací kompetence. Reformy však nakonec ztroskotaly na setrvačnosti ekonomického dohledu podniků, který vykonávali

⁴⁵⁸ Nařízení ministerstva vysokého školství z 25.5. 1964 stanovilo částku 45 000 zlotých pro prvně jmenované a 30 000 pro druhé.

⁴⁵⁹ Srov. KÖHLER – BAUR 2004, str. 70 nn.

⁴⁶⁰ LONDÁK, SIKORA, LONDÁKOVÁ 2002, str. 160 nn.

⁴⁶¹ SKILLING 1976, str. 61 nn. Srov. LONDÁK 1961, str. 178.

⁴⁶² Srov. LONDÁK 1961, str. 178.

odpovědní straničtí funkcionáři.⁴⁶³ Reformní úsilí bylo doplněno kodifikací nového zákoníku práce, která se o mnoho let zpozdila, a článek o obligatorním pracovním zařazení absolventů byl nakonec zrušen.⁴⁶⁴ Nový zákoník práce umožnil některým zaměstnaneckým skupinám větší pracovní mobilitu, protože při pracovní výpovědi nemuseli žádat o svolení místní národní výbor a odborovou organizaci. Jak bude ještě podrobně vysvětleno, obsahovaly legislativní opatření, které prosazovali ministerští úředníci, straničtí a svazáčtí funkcionáři nebo akademičtí hodnostáři, podobně jako v sovětském případě také povinnost československých absolventů přijmout pracovní místo přinejmenším na tři roky, přestože se toto pravidlo explicitně na sovětské vzory neodvolávalo.

V českém případě na rozdíl od polského probíhala proměna stalinského panství velmi pozvolna a současně nedocházelo k takovým mocenským turbulencím jako byl případ gomulkovské „malé stabilizace“.⁴⁶⁵ Funkcionáři krajských a okresních organizací KSČ, ROH a ČSM, městští úředníci na MNV, KNV a ONV nebo pracovníci krajských plánovacích komisí (KPK) posilovali své pravomoci v zaměstnávání absolventů postupně a většinou se souhlasem stranického vedení a ministerstev. Zatímco do roku 1958 patřila výhradní role při rozmisťování absolventů pražskému ministerstvu školství, respektive bratislavskému pověřenectvu, o rok později přizvalo MŠK k projednávání návrhu nové směrnice také zástupce ÚRO a ÚV ČSM, jejichž představitelé měli zastupovat zájmy a potřeby studentské mládeže jako budoucích zaměstnanců.⁴⁶⁶ Takové očekávání se ukázalo jako liché, nikoliv proto, že

⁴⁶³ SKILLING 1976, str. 142 nn.

⁴⁶⁴ GOLAN 1971, str. 90 nn.

⁴⁶⁵ KOPEČEK 2009, str. 147-148.

⁴⁶⁶ Návrh směrnice o doporučování absolventů vysokých škol do zaměstnání, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

Vládní nařízení č. 20 ze dne 6. května 1952 určovalo další podmínky pro výkon stalinského panství v případě rozmisťování absolventů univerzitních a technických vysokých škol. Absolventi měli uplatňovat své znalosti a schopnosti na místech, která jim na základě státního národohospodářského plánu určila příslušná pražská ministerstva. Podniky nesměly přijímat umístěnky, které byly vypsány na jiná pracoviště. Příslušná ministerstva vydávala po dohodě s odpovědnými „ústředními“ úřady a odbory podrobné předpisy k provedení vládního nařízení. Podkladem pro rozmisťování absolventů se stal jejich jmenný seznam, který po uzavření přihlášek k závěrečným zkouškám posílal děkanát fakulty na ministerstvo školství (MŠK). Po obdržení seznamu určilo MŠK kolik absolventů připadlo podle oborů na jednotlivé ústřední úřady. V rozmisťování absolventů přihlíželo ministerstvo k minulému roku. Podle počtu absolventů přidělilo MŠK jednotlivým ústředním úřadům příslušný počet tiskopisů tzv. „umístěnek“ fialové barvy. Na umístěnky dopisovalo MŠK pouze fakultu, kterou uchazeč absolvoval a datum závěrečné zkoušky, neuvádělo tedy uchazečovo jméno. Jednotlivé ústřední úřady orazítkovaly umístěnky, které jim MŠK zaslalo. Potvrzené umístěnky rozesílaly ústřední úřady konkrétním podnikům, ústavům, zařízením a pracovištím, které spadaly do jejich působnosti. Podniky vyplnily na umístěnce pracovní a ubytovací podmínky, za kterých byli absolventi přijati na „řádně“ naplánovaná pracovní místa. Vyplněné umístěnky přeposlal podnik rektorátu nebo děkanátu vysoké školy, které byly uvedené

by zástupci ÚRO a ÚV ČSM chtěli záměrně přehlížet zájmy absolventů a vyjít vstříc stranickým respektive ministerským požadavkům, ale hlavní důvod byl v neznalosti a nepřehlednosti problematiky vydávání umístěnek v souladu s centrálním plánem. Zástupci ÚRO a ÚV ČSM se jen těžko orientovali v nepřehledné spleti rozpisů Státního plánovacího úřadu (SÚP), seznamů absolventů různých oborů, které na SÚP z většiny fakult a vysokých škol zasilalo MŠK, požadavků a možností jednotlivých pracovišť a podniků nebo studentských žádostí o výjimku. Jejich zastoupení při projednávání ministerské směrnice bylo formální, protože nebylo ani snadné určit co ještě je v zájmu absolventů a co už jejich zájmy poškozují. Zastoupením ÚRO a ÚV ČSM při projednávání směrnice se v celém procesu nic zásadního nezměnilo. Jako významnější se však ukázal posun, který nová směrnice zaváděla na úrovni vysokých škol. Směrnice posilovala v rozmisťování absolventů pravomoc děkana na úkor rektora. Fakulty se tak vydělovaly z rámce vysokých škol a stávaly se samostatně vystupujícím subjektem například ve vztahu k ministerstvu, ústředním úřadům, KNV, ONV, podnikům atd. Směrnice sledovala záměr posunout rozmisťování co nejbližší k funkcionářům, kteří měli nad studenty bezprostřední dohled a měli o nich také největší přehled. Úředníci ministerstva si však už nepřipustili možnost, že by všichni zaměstnanci děkanátu nemuseli být ztotožněni s ministerským záměrem. Pracovníci studijního nebo personálního oddělení na fakultách v mnoha případech ať už z idealistických nebo pragmatických pohnutek brali v úvahu také potřeby absolventů, kterým díky každodennímu kontaktu a osobní známosti vycházeli mnohdy vstříc.

Přestože návrh nové směrnice v mnohém ohledu navazoval na praktiky z nedávné minulosti, některé z nich rušil.⁴⁶⁷ Nesystematická produkce nových nařízení šitých na míru aktuálním problémům a rušení platnosti starých, prostřednictvím kterých byly v minulosti vyřešeny problémy jiné, aby se stejnou nebo větší razancí po určité době

na umístěnce. Jakmile rektorát umístěnkou obdržel, jeho „kádroví“ pracovníci se spojili s kádrovým oddělením na příslušné fakultě a kádrovým odborem ústředního úřadu, do jehož působnosti podnik žádající o umístění absolventa náležel. Společně se zástupcem rektora, stranických, odborových a mládežnických funkcionářů provedli na fakultě „výběrovou“ akci, při které měli absolventům objasnit důvody jejich nástupu do podniků, které o pracovníky žádaly. Podle možnosti přihlížela „výběrová komise“ k přáním absolventů. Definitivní rozhodnutí učinil rektorát, jehož pracovníci vepsali do umístěnkou jméno určeného absolventa. První kopii umístěnkou odevzdal rektorát absolventovi, druhou zaslal příslušnému podniku a třetí, na které absolvent vlastnoručněm podpisem potvrdil převzetí umístěnkou, zaslal do Prahy na MŠK. Podnik potvrdil na příslušné druhé kopii umístěnkou uzavření pracovního poměru s absolventem a poté ji odeslal nadřízenému ústřednímu úřadu. Srov. Vládní nařízení ze dne 6. května 1952 o rozmisťování absolventů vysokých škol a výběrových odborných škol, in: *Věstník ministerstva školství, věd a umění 16/VIII, 10. června 1952*, str. 3.

⁴⁶⁷ Návrh nové směrnice rušil směrnici MŠK č.j. 82 000/56 – F ze dne 21. prosince 1956 (*Věstník ministerstva školství a kultury 1957* strana 9).

staré problémy znovu objevily, patřila k charakteristickým „destalinizace“ na poli zaměstnanosti. Účinnost centralizačních opatření, tak jak se prosadila během stalinismu, dokázaly jak bylo řečeno výše omezovat fakulty nebo také regionální úřady. Podle nové směrnice předkládalo MŠK plán umístování absolventů Státnímu úřadu plánovacímu (SÚP) současně s požadavky centrálních úřadů a krajských plánovacích komisí (KPK) každý rok do konce září. Během jednoho měsíce, což byla velmi krátká lhůta a nebylo reálné její dodržení, měl SÚP vyhotovit rozpis, ve kterém byl zpracován ministerský plán a požadavky z regionů. Centrální úřady se snažily koordinovaně postupovat s regionálními zástupci (KPK) a za další tři měsíce určit vhodné podniky, které by absolventy zaměstnaly. Seznam určených podniků šel přes ministerstvo na jednotlivé fakulty a jedním z hlavních kritérií bylo, aby se podniky nacházely v bezprostředním okolí vysoké školy. Přesto celý proces trval více než půl roku, než se studenti na fakultách dozvěděli do jakého podniku nastoupí. S tím jak se doba nezbytná pro sestavení centrálního plánu každý rok prodlužovala, oslabovala se mezi hlavními protagonisty důvěra v centrální plán, který původně sliboval odstranit nerovnosti na „kapitalistickém“ trhu práce a hrozbu nejistoty při hledání odpovídajícího zaměstnání. V průběhu deseti let vytváření plánovaného zaměstnávání vznikl jiný typ nerovností a vyhlídky absolventů na kvalifikované zaměstnání byly opět nejisté. Situaci v oblasti plánované zaměstnanosti absolventů stěžovala celková nerovnováha v národním hospodářství a ztroskotávání druhého pětiletého plánu.⁴⁶⁸

Hospodářské obtíže, neúspěch druhé pětiletky a dovršení výstavby socialismu v Československu v roce 1960 změnilo perspektivu, s kterou mocenské elity k rozmístování absolventů přistupovaly.⁴⁶⁹ Zatímco v padesátých letech se mělo rozmístování řídit „potřebami“ centrálního plánu, v říjnu 1961 projednávalo předsednictvo ÚV ČSM se zástupci ministerstva školství a ústřední rady odborů návrh opatření pro přidělování absolventů na pracoviště, na kterých je „společnost“ nejvíce potřebovala.⁴⁷⁰ Zdůvodnění rozmístování absolventů tak již nezakládal „státní plán“, nýbrž „socialistická společnost“. Zatímco rozmístování podle „státního plánu“ představovalo „oktrojovanou“ stalinskou praktiku, rozmístění podle „společenských potřeb“ mělo záviset podle stranického vedení na individuálním rozhodnutí každého

⁴⁶⁸ KAPLAN 2000, str. 165.

⁴⁶⁹ Srov. slovo *kominismus*, in: *Slovník spisovného jazyka českého I*, nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1960, str. 925.

⁴⁷⁰ Návrh opatření ČSM k zajištění nastupování absolventů škol na místa, kde je společnost nejvíce potřebojuje, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 157/17, str. 4 nn.

absolventa, který takto deklaroval svoji ochotu podílet se na vytváření socialistické společnosti. Většina z absolventů však takové pojetí socialismu nepřijala. V důvodové zprávě citovali předkladatelé návrhu z oddělení studující mládeže ÚV ČSM dopis, ve kterém si místní funkcionáři ČSM stěžovali, že absolventky každoročně odmítaly umístění v severních Čechách a v malých venkovských osadách. Místo toho si samy obstarávaly pracovní místa v Praze a Brně, která často neměla s jejich vystudovaným oborem mnoho společného. Absolventi naproti tomu odmítali zaměstnání učitele, což vyvolávalo nedůvěru místních občanů v socialistickou školu. Podle stížnosti jednoho ze svazáckých funkcionářů posílali rodiče žáků dopisy prezidentu republiky, ve kterých upozorňovali, že učitelé se navzdory přiděleným umístěnkám v průběhu jednoho školního roku několikrát změnili. Někteří pedagogové museli učit ve třech třídách najednou, přičemž přecházeli z jedné třídy do druhé. Často učili jiný předmět, než pro který měli aprobaci a své znalosti čerpali z učebnic. Jeden absolvent lékařské fakulty pracoval na nekvalifikovaném místě jen proto, aby nemusel nastoupit umístěnku v pohraničí a mohl zůstat v krajském městě. Absolventi zdůvodňovali svou neochotu akceptovat přidělenou umístěnku morálními argumenty, které byly v souvislosti s rozmisťovacím řízením propagovány v oficiálním tisku. Povinnost mladých vysokoškoláků byla „výstavba socialismu“ na venkově a v pohraničí, kde bylo potřeba jejich schopností a kvalifikace.⁴⁷¹ Absolventi bez vlivných společenských kontaktů a známostí, které umožňovali získat žádoucí zaměstnání, museli první tři roky po skončení vysoké školy pracovat na podřadných místech ve vzdálených regionech.⁴⁷² Po skončení tříleté povinné absolventské praxe očekávali v souladu s oficiálními deklaracemi o životě v socialistické společnosti, ve které měly být respektovány potřeby a schopnosti každého občana, že nastoupí na jimi preferované pracoviště například v některém z velkých měst. Jejich očekávání však narážela na nerovnosti v rozmisťovacím řízením, na kterých se podíleli mj. funkcionáři ČSM, když si přednostně nárokovali prestižní pracoviště v Praze. Při žádosti o umístění zdůrazňovali svoji politicko-sociální angažovanost mezi mladými dělníky, žáky a studenty.

V českém podobně jako ve stejné době v polském případě připravilo stranické vedení politickou kampaň, která měla ve spolupráci s funkcionáři okresních a celozávodních organizací KSČ, ROH a ČSM zlepšit rozmisťování absolventů a zajistit rovné podmínky pro většinu z nich. V říjnu 1961 schválilo předsednictvo ÚV ČSM

⁴⁷¹ Ibid.

⁴⁷² Na umístěnce, *Student* 4/I, 27.října 1965.

opatření, která předpokládala, že kampaň mobilizuje „hnutí“ za rozmisťování absolventů.⁴⁷³ Pracovníci oddělení studující mládeže spolupracovali na přípravě kampaně s pracovníky prvního a čtvrtého oddělení ÚV KSČ, kteří měli přesvědčit odpovědné členy základních stranických organizací, aby se na kampani aktivně podíleli. Pracovníci odboru vysokých škol na pražském ministerstvu školství vyvíjeli tlak na vedení vysokých škol, aby kontrolovalo nástup absolventů na pracoviště, které jim předepisovaly umístěnky. Pracovníci příslušných odborů ONV vyjednávali s podniky, aby zajistily absolventům slibovaná sociální a pracovní práva. Inspektoři ministerstva státní kontroly dohlíželi na podniky, aby „nepodkopávaly státní disciplínu“ a nezaměstnávaly absolventy bez umístěnky. Konečně redaktoři deníku ÚV ČSM *Mladá fronta a* společně s mladými hlasateli v rozhlasu a televizi dostali za úkol kampaň mediálně podpořit a propagovat krátké pořady o každodenním životě absolventů umístěných v pohraničí například *Všude žijí lidé* nebo *Vesnická učitelka*. Pracovníci sekretariátu ÚV ČSM si představovali, že téma rozmisťování absolventů zpracují také vybraní zástupci obce spisovatelů a dalších uměleckých svazů. Vzorem se měla stát Chruščovova kampaň o zúrodnování celin sovětskými komsomolci nebo kubánský boj s analfabetismem.

Výsledky kampaně zůstaly za očekáváním a jednotný řád v rozmisťovacím řízení se nedařilo nastolit. Byrokratické zmatky, nevyjasněné kompetence a křížení protichůdných zájmů na místní úrovni oslabovaly závaznost ústředních nařízení. Podobně jako v polském a slovenském případě se snažili pracovníci českých vysokých škol přenést odpovědnost za obtíže v zaměstnávání na jednotlivé závody, organizace a pracoviště. Podniky neměly často v době rozmisťování o absolventy zájem, protože pracovní místa mezitím obsadily, o svých požadavcích nevěděly, umístěnky vracely kvůli nedostatku mzdových fondů nebo neměly pro absolventy na pracovišti kvalifikované využití.⁴⁷⁴ Problémy regulovaného trhu práce, porušování centrálního plánu a prosazování specifických zájmů, potřeb a představ jednotlivých aktérů socialistické společnosti potvrzovalo zjištění, že řada institucí se individuálně obracela přímo na fakulty a žádala přednostně o přidělení absolventů.⁴⁷⁵ Pracoviště, která žádala o umístění absolventů, neznala předepsané postupy rozmisťovacího řízení. Rozpis

⁴⁷³ Návrh opatření ČSM k zajištění nastupování absolventů škol na místa, kde je společnost nejvíce potřebuje – příloha č. III, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 157/17, str. 13 nn.

⁴⁷⁴ Zpráva o průběhu a výsledku rozmístění absolventů UK v roce 1961: Prorektor Jaromír Seifert – Ministerstvo školství a kultury Praha, 18. 12. 1961, in: AUK, f. Rozmístění absolventů 1961, V – 10 – 71, i.č. DXIII/2.

⁴⁷⁵ Ibid.

umístěnek ve státním plánu byl velmi obecný a neuváděl přesnější specializaci odborných míst. V případě umístěnek na učitelská místa nebyly přímo uvedeny školy a okresy, do kterých měli absolventi nastoupit.⁴⁷⁶ Na rozdíl od varšavských a bratislavských lékařských fakult probíhalo umístění absolventů pražských lékařských fakult ještě v roce 1961 bez zásadních problémů.⁴⁷⁷ Některé fakulty Karlovy Univerzity dostaly dokonce přiděleny více míst, než kolik mohly umístit absolventů.⁴⁷⁸ Zástupci fakult požadovali, aby se mohli podílet na vytváření rozpisu umístěnek na Státním úřadě plánovacím a přesně tak posoudit, zda plánované umístěnky odpovídaly kvalifikaci posluchačů jednotlivých fakult.⁴⁷⁹

Někteří studenti nastupovali na pracoviště již během studia.⁴⁸⁰ Zůstávali na místech, na kterých vykonávali studijní praxe a unikali tak rozmisťování podle státního plánu. Ve středoevropských souvislostech se jednalo o jedinečnou strategii, jak obejít rozmisťovací řízení. Na jejím rozvoji se nezamyšleně podíleli vládnoucí funkcionáři v Praze, Bratislavě a ve Varšavě svojí opakovanou kritikou teoretického zaměření vysokoškolského studia a pokusy propojit ho více s výrobní praxí. Pravidla pro zaměstnanost později zahrnovala výjimku, která umožnila studentům nastupovat na pracoviště, na kterých vykonávaly studijní praxe. Svévolné chování absolventů se změnilo v normu, kterou byly státní úřady nuceny uznat a zařadit do prováděcích předpisů. Absolventi však nerespektovali ani podobné kompromisy, protože potíže kolem rozmisťovacího řízení je nutili při hledání zaměstnání spoléhat na příbuzné, přátele a známé. V roce 1961 se například na Karlově univerzitě nepodařilo obsadit většinu z naplánovaných míst kvůli pracovištím v ústředních orgánech, které zrušily své požadavky, umístěnky odmítly nebo s fakultami vůbec nekomunikovaly.⁴⁸¹

Problémy kolem plánovaného umístění absolventů vznikaly jako výslednice protichůdných představ a dílčích zájmů, které většina protagonistů rozmisťovacího řízení odmítala v šedesátých letech podřídít nějaké formě pro všechny zainteresované

⁴⁷⁶ Srov. Zpráva o činnosti komise pro rozmístění absolventů ITVS UK ve šk.r. 1960/61, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

⁴⁷⁷ Zpráva o průběhu a výsledku rozmístění absolventů UK v roce 1961: Prorektor Jaromír Seifert – Ministerstvo školství a kultury Praha, 18. 12. 1961, in: AUK, f. Rozmístění absolventů 1961, V – 10 – 71, i.č. DXIII/2.

⁴⁷⁸ Zpráva o absolventech: děkanát matematicko-fyzikální fakulty – rektorát University Karlovy k rukám Dr. Fišerové, v Praze, dne 13. XII. 1961, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

⁴⁷⁹ Ibid., str. 2.

⁴⁸⁰ Zpráva o rozmisťovacím řízení absolventů přírodovědecké fakulty UK ve školním roce 1960/61, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2, str. 7.

⁴⁸¹ Zpráva o rozmisťovacím řízení v roce 1961, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

přijatelného kompromisu. Navzdory sofistikovaným obhajobám se na porušování centrálního plánu aktivně podílely také fakulty. Některé z nich využily přímého kontaktu se studenty a ponechaly si absolventy pro potřeby akademického a vědeckého provozu přímo na domovských katedrách.⁴⁸² Městský výbor KSČ v Praze vyzval v září 1962 rektorát Karlovy Univerzity, aby předložil zprávu o výsledních rozmisťovacího řízení na jednotlivých fakultách Karlovy Univerzity.⁴⁸³ Podobně jako v minulosti se objevila v umístění absolventů řada problémů, jejichž příčiny nebylo „v moci fakulty“ odstranit. Bez ohledu na vysoké počty absolventů, kteří nenastoupili na pracovní místa předepsaná ministerstvem školství a zdravotnictví, obhajoval pisatel zprávy postup akademických funkcionářů v rozmisťovacím řízení. Namnoze však opakoval důvody, které se každoročně ve zprávách jak v českých tak slovenských akademických funkcionářů opakovaly. Pracoviště odmítala přijmout absolventy, protože neměla dostatečné mzdové fondy nebo poukazovala na nevhodný kádrový profil absolventů.⁴⁸⁴ Nechtěla zaměstnávat svobodné absolventky, které z pracovního místa odcházely po uzavření sňatku nebo otěhotnění.⁴⁸⁵ Obtížně získávali zaměstnání také studenti, kteří dosud nevykonali základní vojenskou službu. Přestože se rozmisťovací komise snažily sladit „potřeby společnosti“ se zájmy absolventů, řada absolventek odmítala opustit Prahu, protože zde pracovali jejich manželé, měly zde zajištěné ubytování nebo pečovaly o malé děti.⁴⁸⁶ Nadřízené [ústřední] orgány

⁴⁸² Matematicko-fyzikální fakulta si ponechala 11 ze 17 absolventů, kteří nenastoupili na určené pracoviště, přímo na fakultě, rozmisťovací řízení tak bylo v roce 1962 splněno na 82,4%. Srov. Zpráva o absolventech (děkanát matematicko-fyzikální fakulty UK v Praze). Přehled o rozmisťovacím řízení na UK v roce 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmístění studentů 4. ročníků a 5. ročníků vysokých škol, V- 10 – 72, i.č. D XIII/2.

Na přírodovědecké fakultě nastoupilo 15 absolventů aspiranturu, rozmisťovací řízení bylo splněno pouze na 51%, tj. z 121 absolventů nastoupilo pouze 62. Fakulta dále neobdržela pro 14 absolventů oboru biologie umístěnky, v 19ti případech odmítly absolventy podniky a v 13ti případech se objevily neočekávané změny. Srov. Zpráva o průběhu a výsledku rozmístění absolventů přírodovědecké fakulty v roce 1962. Přehled o rozmisťovacím řízení na UK v roce 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmístění studentů 4. ročníků a 5. ročníků vysokých škol, V- 10 – 72, i.č. D XIII/2.

⁴⁸³ Zpráva o rozmisťovacím řízení na UK v r.1962 – Městský výbor KSČ k rukám s. Povolného 6301/62-Re, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmístění studentů 4. ročníků a 5. ročníků vysokých škol, V- 10 – 72, i.č. D XIII/2.

⁴⁸⁴ Podniky odmítly nebo zrušily požadavek pro 9 absolventům právnické fakulty. Kádrovým požadavkům ministerstva spravedlnosti neodpovídalo 8 absolventů. Na právnické fakultě tak v roce 1962 nenastoupilo na určené místo 37,4% absolventů, tj. 31 z 83. Srov. Zpráva o rozmisťovacím řízení absolventů v r. 1962. Přehled o rozmisťovacím řízení na UK v roce 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmístění studentů 4. ročníků a 5. ročníků vysokých škol, V- 10 – 72, i.č. D XIII/2.

⁴⁸⁵ Na filozofické fakultě nenastoupilo na určené místo 27% absolventů, tj. 27 ze 100. V 18ti případech fakulta absolventy nedoporučila z rodinných a zdravotních důvodů. Srov. Zpráva o průběhu a výsledku rozmístění absolventů vysokých škol v r. 1962. Přehled o rozmisťovacím řízení na UK v roce 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmístění studentů 4. ročníků a 5. ročníků vysokých škol, V- 10 – 72, i.č. D XIII/2.

⁴⁸⁶ Ibid., str. 2.

přidělovaly umístěnky se zpožděním a fakulty začaly připravovat jejich distribuci již v předposledním ročníku. Vedení školy, pedagogičtí pracovníci z jednotlivých kateder, členové ZO KSČ a ČSM neúspěšně přesvědčovali absolventy, aby nastoupili na místa v pohraničí.

Příklad studentky filozofické fakulty Karlovy Univerzity Blaženy Černé ilustroval, jaké zásadní důsledky pro budoucí profesní život absolventek mohlo odmítnutí umístěnky v pohraničí mít, ale kterým se bylo možné v případě dostatečných konexí i znalostí předpisů vyhnout.⁴⁸⁷ Současně příklad ukazoval, jak si studentky představovaly vlastní život v socialistické společnosti, jak vyjednávaly prostor k osobnímu vzdělávání a rozvoji nebo využívaly možností, které nabízely společenské konvence na vysokých školách. V neposlední řadě příklad relativizoval závaznost vládních nařízení, které závisely mnohem více na individuálních rozhodnutích akademických funkcionářů na fakultách než na aktuálních mocenských konstelacích v ústředním výboru KSČ nebo ministerstvu školství. Rovný přístup k zaměstnání a zajištění stejných práv a povinností bez rozdílu bylo pro většinu absolventů v českém případě na začátku šedesátých let nedosažitelné. Místní zájmové skupiny uplatňovaly svůj neformální vliv a nepřipustily žádnou možnost odvolání k vyšší mocenské instanci.

Blažena Černá zahájila studium češtiny – ruštiny na filozofické fakultě v roce 1957. Po dvou letech studia podle vlastních slov poznala, že měla větší zájem a „chut“ učit se cizí jazyky a požádala o změnu oboru na kombinaci angličtina a některý ze skandinávských jazyků. Proděkan pro studijní otázky vyhověl její žádosti pouze částečně. Jeho souhlas byl nejen překvapivý, nýbrž v mnohém ohledu i symbolický, protože vedlejší obor studentky se změnil z ruštiny na angličtinu. Změnou oboru se studium Blaženy Černé prodloužilo o jeden rok, avšak umístěnku obdržela podle původního studijního plánu. Měla nastoupit na osmiletou střední školu do pohraniční obce Malonty v okrese Český Krumlov. Umístěnku Blažena Černá nepřijala, protože podle jejího názoru neodpovídala její kvalifikaci a nedávala příležitost uplatnit znalosti cizích jazyků. Nastoupení umístěnky předpokládalo změnu denního studia na dálkové, kterou Černá neakceptovala. S učitelskou profesí v pohraničním okrese byla spojena menší prestiž a sociální status než se zaměstnáním v hlavním městě, jak naznačovalo

⁴⁸⁷ Odvolání proti rozhodnutí disciplinární komise o přerušení studia: Blažena Černá studující filozofické fakulty obor čeština – angličtina – rektorátu Karlovy university cestou děkanátu, 15.XI. 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

odvolání. Černá si našla práci provozní referentky v Pragoexportu ve skupině pro arabské země. Černá se jednoduše neúčastnila schůzí na filozofické fakultě, které se týkaly rozmisťovacího řízení. Svoji neúčast zdůvodňovala nesouhlasem s učitelskou umístěnkou.⁴⁸⁸ V souladu s oficiálními představami zdůrazňovala sociální původ svých rodičů, kteří pocházeli z dělnického prostředí: otec pracoval v kamenolomu a po roce 1945 se podílel na založení KSČ v rodné obci, matka sloužila od dětství „u sedláků“.⁴⁸⁹ Po zdlouhavém odvolacím řízení nakonec prorektor UK vzhledem k „novým skutečnostem“ Černé vyhověl: mohla pokračovat v denním studiu a nástup na učitelské místo měl být do vyřešení jejích osobních a rodinných záležitostí odložen.⁴⁹⁰

Nerovnosti na místní úrovni, vztahy podřízenosti a závislosti nebo mocenské hierarchie, které se na začátku šedesátých let etablovaly v českém a slovenském případě v rozmisťování absolventů, se centrální úřady pokoušely každoročně narušovat a urovnávat opakovaným vynucováním jednotného řádu. V roce 1963 vydalo ministerstvo školství v návaznosti na vládní nařízení č.16/1963 Sb. směrnici o umístování absolventů.⁴⁹¹ Směrnice garantovala absolventům zaměstnání v oboru, který vystudovali. Podobně jako v minulosti však předpokládala intenzivní působení pedagogických pracovníků na myšlení studentů („výchovně uvědomovací práci“).⁴⁹² Přestože směrnice měla ve shodě s vládním nařízením nastolit závazné podmínky v rozmisťovacím řízení absolventů, obsahovala některé prvky, které nejednoznačnost výkladu směrnice prohlubovaly. Podle druhého bodu čl. III mohli být absolventi napříště zaměstnání pouze na tzv. základních pracovištích v průmyslových, zemědělských a lesnických podnicích.⁴⁹³ Z ústředních a krajských orgánů, krajských národních výborů, vědecko-výzkumných, projektových a vývojových ústavů byli absolventi vyloučeni.⁴⁹⁴ Jedním z dalších důvodů vydání nové směrnice bylo větší

⁴⁸⁸ Katedra české a slovenské literatury a literární vědy – Děkanství filosofické fakulty UK (s. proděkan dr. Machač), 24. listopadu 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

⁴⁸⁹ Filosofická fakulta University Karlovy – Rektorát University Karlovy, 3. prosince 1962, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

⁴⁹⁰ Prorektor Doc. Dr. J. Seifert, v.r. – Soudružka Blažena Černá, 23. února 1963, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 72, i.č. D VIII/2.

⁴⁹¹ Srov. Směrnice o umístování absolventů vysokých škol a konzervatoří č.j. 10248/63 – III, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku a 5. ročníku vysokých škol, 1963, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁴⁹² Na vydání směrnice se podíleli kromě pracovníků vysokoškolského odboru MŠK také zástupci Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky, Státní plánovací komise, jednotlivých ministerstev, Ústřední rady odborů a Ústředního výboru ČSM.

⁴⁹³ Ibid., str. 2.

⁴⁹⁴ Směrnice výslovně jmenovala Hlavní správu státních spořitelů, ústředí Československé státní banky, Nejvyšší soud, Hospodářskou ústřednu spojů, sdružení podniků a další řídicí orgány.

zapojení absolventů do výroby. Rektorát UK uváděl ve svém opatření, že absolventi nechtěli pro „subjektivní potíže“ nastoupit na doporučená místa, zůstávali raději o rok déle „v péči“ rodičů, případně nastoupili na rok do organizovaného náboru pro práci ve výrobě a poté si mohli vybrat místo podle svého uvážení.⁴⁹⁵ Výběr místa šel většinou proti účelu, který směrnice sledovala a tak absolventi „legálně“ unikali rozmisťovacímu řízení.

Na rozdíl od slovenského případu byly v českém případě nerovné podmínky okolo ministerské směrnice záhy medializovány.⁴⁹⁶ Ustanovující konference vysokoškolského výboru ČSM poskytla v listopadu 1963 studentům prostor pro vyjádření kritiky na oficiální úrovni. Studentští aktivisté ve svých diskusních příspěvcích poukazovali na rozpory a nejednoznačnost, kterou vytvářelo v umisťování absolventů nové vládní opatření.⁴⁹⁷ Vedení fakultních organizací ČSM muselo během dubna přesvědčovat absolventské ročníky o „správnosti“ ministerské směrnice, protože většina studentů s ní nesouhlasila. Když ministerstvo školství a kultury začalo posílat na fakulty rozpis umístěnek na jednotlivá pracoviště, zjistili svazáčtí funkcionáři, že téměř polovina míst v rozpisu neodpovídala podmínkám směrnice a některá z nich byla dokonce s vyhláškou v rozporu. Svazáci společně s vedoucími učiteli ročníků a vedením fakult protestovali proti umístění absolventů na místa, která neodpovídala vyhlášce. V telefonických rozhovorech a prostřednictvím dopisů se pokoušeli dohodnout s jednotlivými pracovišti a ministerstvem jednotné podmínky. Nakonec bylo ministerstvo nuceno řadu umístěnek zrušit, další změnit a absolventi dostali možnost najít si pracoviště, které je bylo ochotno přijmout. Během posledního semestru určeném pro vypracování diplomové práce dostali studenti za úkol projednat s podnikem předběžnou dohodu o pracovním poměru. Většina podniků však nebyla ochotná vyjít

⁴⁹⁵ Politickoorganizační opatření k zajištění provádění vládního nařízení č. 16/63 Sb. o umisťování absolventů vysokých škol: Rektorát University Karlovy – Děkanům fakult UK, v Praze dne 19.3. 1963, čj. 1751/63-Re, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku a 5. ročníku vysokých škol, 1963, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁴⁹⁶ Srov. Svazácké veřejnosti o ustavující konferenci vysokoškolského výboru ČSM, *Universita Karlova* 13/X, 3. dubna 1964.

Ustanovující konference vysokoškolského výboru se konala již 30. listopadu 1963, časopis UK o ní tak informoval se zpožděním čtyř měsíců. K hlavním problémům jako například studentskému klubu, umístěnkám nebo zahraničním zájezdům přinesl zkrácená vyjádření jednotlivých diskutujících.

⁴⁹⁷ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: Archiv Univerzity Karlovy (AUK), f. Studentské hnutí 60. let 20. století, sign. 72-39-1, str. 5/4.

absolventům vstříc a nejednotný postup při rozmisťovacím řízení spojený s výjimkami a změnami přetrvával.⁴⁹⁸

Diskusní příspěvky na vysokoškolské konferenci ukazovaly, jakým způsobem studentské představy o byrokratických překážkách v socialistické každodennosti pronikaly do oficiálního diskurzu. Vysokoškolská konference ČSM dala v listopadu 1963 příležitost studentským aktivistům, kteří současně patřili mezi svazácké delegáty a delegátky, aby se vyjádřili ke každodenním problémům studujících.⁴⁹⁹ Průběh jednání konference byl stenograficky zapisován a protokol byl následně poslán pracovníkům oddělení studující mládeže ÚV ČSM. S několikaměsíčním zpožděním byla v časopise *Universita Karlova* publikována reportáž o konferenci, včetně zkrácených příspěvků jednotlivých diskutujících.⁵⁰⁰ Diskusní příspěvky vyjadřovaly nerovnost a znevýhodnění, která absolventi zakoušeli na trhu práce regulovaném centrálním plánem. Prostřednictvím jednotlivých referátů pronikaly do oficiálního diskurzu studentské nároky na obecnou závaznost vládních nařízení a ministerských směrnic.⁵⁰¹ Referující uváděli, že mnoho „orgánů“, které se měly starat o naplnění ministerské směrnice, ve skutečnosti směrnicí obcházelo.⁵⁰² Důraz na obecnou závaznost směrnice k umístování absolventů jednak rezonoval s každodenní zkušeností mnoha desítek mladých občanů a občanek socialistické společnosti, kteří vstupovali po vysokoškolském studiu do výrobní praxe; jednak zveřejnění nároku na obecnou závaznost pravidel a regulí, které vydávaly centrální úřady, oslovovalo desítky dalších absolventů. Těmto absolventům nabídl publikovaný příspěvek výrazové prostředky,

⁴⁹⁸ RichtEROVÁ v této souvislosti zmínila setkání pražských vysokoškoláků s A. Novotným, na kterém seznámili studenti prezidenta s průběhem rozmisťování a vyjádřili „obavy“, zda podniky splní podmínky ministerské vyhlášky. Antonín Novotný údajně studentům nevěřil a řekl, že taková situace není možná. O setkání studentů s A. Novotným informoval na titulní straně časopisu UK posluchač novinářství Zdeněk Bouček. Podle něj se schůzka konala 20. května v 15 hodin na půdě ÚV KSČ. Účastnilo se jí více než čtyřicet pražských vysokoškoláků a trvala šest hodin. Schůzku údajně navrhli posluchači Karlovy univerzity, kteří se s prezidentem setkali při příležitosti státního svátku 9. května 1963. Novotný pozval na schůzku bývalého předsedu ÚV ČSM Vedru, současného předsedu ÚV ČSM Zavadila a tajemníka ÚV KSČ Císaře. Slíbil, že v setkávání se studenty bude pokračovat. Autor článku napsal, že studenti mluvili hlavně o potížích kolem rozmisťování a o přidělování nekvalifikovaných míst. Srov. *President republiky s vysokoškoláky*, *Universita Karlova* 7/IX, 15. června 1963.

⁴⁹⁹ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 60. let 20. století, sign. 72-39-1.

⁵⁰⁰ Srov. Svazácké veřejnosti o ustavující konferenci vysokoškolského výboru ČSM, *Universita Karlova* 13/X, 3. dubna 1964.

⁵⁰¹ Pojem mocenská ustanovení vychází ze slovního spojení „akty prawne“, které cirkulovalo v polském oficiálním diskurzu. Srov. *Czas stażu*, *ITD* 16/V, 19 Kwietnia 1964.

⁵⁰² Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 60. let 20. století, sign. 72-39-1, str. 5/6.

kterými mohli vyjádřit svoji nespokojenost s porušováním rovného přístupu k zaměstnání, kterou chtěla ministerská směrnice většině absolventů garantovat. Jejich představu o rovnosti naznačoval jeden z příspěvků, ve kterém jeho autor zdůrazňoval, že studenti po absolvování vysoké školy očekávali odpovídající zapojení do „výstavby“ socialistické společnosti. Absolventi nebyli zařazováni na místa odpovídající vystudované kvalifikaci a v mnoha případech sloužili dokonce mladí inženýři jako „kádrové rezervy“ mistrů.⁵⁰³

Průběh umístování absolventů v českém případě poukazoval na některé rozdíly oproti slovenskému a polskému případu. Nová opatření k zaměstnávání absolventů se neprosadila v „čisté“ podobě, nýbrž navazovala na mocenská nařízení, která studenti v minulosti akceptovali a byli ochotni snášet. Ministerská směrnice se s minulými nařízeními proplétala a její účinné prosazení na místní úrovni se komplikovalo. Postupem doby využívala řada studentů těchto nařízení ve svůj prospěch natolik, že se jich nebyla ochotna vzdát a podřídit se novým. Ačkoli vládní nařízení z února 1963 posílilo moc místních a regionálních úřadů nad umístováním absolventů, nárokovalo si i nadále ministerstvo školství klíčovou roli pro sebe, jak dokazuje vydání zmiňované směrnice, která vládní nařízení konkretizovala. Navíc univerzity i podniky očekávaly, že ministerstvo tuto roli bude i nadále zastávat. Postoj studentů byl v mnoha ohledech ambivalentní: považovali ministerstvo za „zbytečný mezičlánek“, který celý průběh rozmístování komplikoval.⁵⁰⁴ Současně však navrhovali přímou koordinaci vysokých škol a podniků se státní plánovací komisí (SPK), čímž popřeli základní ideu vládního nařízení, které se snažilo přenést rozmístovací řízení na místní úroveň.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Srov. Svazácké veřejnosti o ustavující konferenci vysokoškolského výboru ČSM, *Universita Karlova* 13/X, 3. dubna 1964.

⁵⁰⁴ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 60. let 20. století, sign. 72-39-1, str. 5/6.

⁵⁰⁵ V říjnu 1965 vyšel v časopise *Student* článek o problematice rozmístovacího řízení. Pracovníci jedenácti studijních oddělení jednotlivých fakult Karlovy Univerzity poskytli autorce článku adresy šedesáti úspěšně umístěných absolventů, kterým poslala dotazníky. Obdržela celkem devět odpovědí. Nejvíce si stěžovala Lidmila Chodlová, která absolvovala Institut osvěty a novinářství. Získala umístěnku v okresní lidové knihovně v Mostě. Pracovník tamního ONV však přepsal umístěnku a poslal ji na místo, kde dostačovalo středoškolské vzdělání – Městskou lidovou knihovnu v Litvínově. Když Chodlová váhala, přijel do Prahy osvětový inspektor, aby ji osobně přesvědčil, že její přítomnost v Litvínově byla nezbytná. Ubezpečil ji, že zřízení místa s odpovídající vysokoškolskou kvalifikací nebude problémem a slíbeval ubytování v garsoniéře. Když nastoupila, zjistila, že v knihovně pracují tři ženy z domácnosti a žádná z nich neměla středoškolské vzdělání. Přestože měla jediná v okrese vysokoškolské vzdělání, byla nucena mít výlohy, zametat chodník, balit a půjčovat knihy, dělat přednášky a metodickou práci. Bydlela na pětilůžkovém pokoji ve společné ubytovně, kde se často střídaly spolubydlící a přijímaly se panské návštěvy. Prostor pro studium a přípravu osvětových přednášek byl minimální. Nakonec ji pracovník příslušného odboru městského národního výboru

V oficiálních médiích byla kritika nerovného přístupu v zaměstnávání a umístování absolventů publikována pouze ojediněle.⁵⁰⁶ Jak polští tak čeští autoři zprostředkovali ve svých textech výjimečně perspektivu aktérů a většinou informovali o opatřeních, statistikách, pravidlech a hodnocení, která byla s kontroverzemi kolem zaměstnávání absolventů spojena. Noviny a časopisy vydávané studentskými a svazáckými organizacemi zveřejňovaly na toto téma většinou mravokárná poučení studentek a absolventů.⁵⁰⁷ V polském případě se tak dělo častěji než v českém.⁵⁰⁸ Ačkoli ÚV ČSM vydával dva českojazyčné časopisy, které byly současně určené pro slovenské čtenáře a čtenářky, zmiňovaly obě periodika výlučně případy českých absolventů. V českých a slovenských novinách a časopisech bylo umístování absolventů ve srovnání s polským případem problematizováno s jistým zpožděním. Svůj vliv zde mohla mít míra destalinizace, jejíž začátek bývá v československém případě dáván do souvislosti s přijetím závěrů XXII. sjezdu KSSS v roce 1961 pražským a bratislavským stranickým vedením.⁵⁰⁹ Ministerská směrnice o umístování absolventů se pokusila zmírnit nerovnosti spojené se zaměstnáváním absolventů.⁵¹⁰ Nicméně působila i nadále v jednotlivých případech na různé aktéry rozdílným způsobem a nebyla pro všechny stejně závazná.

Rozdíl mezi polským a českým případem spočíval v tom, že československá vláda delegovala na základě svého nařízení z února 1963 odpovědnost za umístování absolventů na místní úřady. Příslušné vysoké školy se měly postarat po dohodě s jednotlivými podniky o zaměstnání absolventů, přičemž taková dohoda měla přihlížet jak oborově specifické zájmy tak zdravotní a rodinné poměry absolventů.⁵¹¹ Návrhy na pracovní umístění se týkaly studentů a studentek v předposledním roce studia a

v Litvínově, který obhospodařoval byty pro veřejné činitele (celkem 10% zástavby), řekl, aby si byt našla sama. Srov. Na umístěnce, *Student* 4/I, 27. října 1965.

⁵⁰⁶ Časopis *ITD* vydával Svaz polských studentů (ZSP). Vydavatelem časopisu *Student* byla vysokoškolská rada ÚV ČSM.

⁵⁰⁷ O umístěnkách, *Universita Karlova* 25-26/VIII, 1. dubna 1962, Rozmístovací řízení = vstup do života, *Universita Karlova* 27-28/VIII, 15. dubna 1962, Rozmístování – jak? – proč?, *Universita Karlova* 6/IX, 30. května 1963, Už je máj: směrnice, umístěnky a ... absolventi, *Universita Karlova* 18/X, 31. května 1964.

⁵⁰⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. o zatrudnieniu absolwentów szkół wyższych, *ITD* 12/V, 29 Marca 1964, Czas stażu, *ITD* 16/V, 19 Kwietnia 1964, Uprawnienia, konflikty i sankce, *ITD* 33/V, 16 Sierpnia 1964, Uwaga! Przepisy dotyczące zatrudnienia, *ITD* 34/V, 23 Sierpnia 1964, Zatrudnienie, *ITD* 36/V, 30 Sierpnia 1964, Zatrudnienie (cześć druga), *ITD* 37/V, 6 Wrzesnia 1964, Zatrudnienie (cześć trzecia), *ITD* 38/V, 13 Wrzesnia 1964, Zatrudnienie (cześć końcowa), *ITD* 39/V, 20 Wrzesnia 1964.

⁵⁰⁹ Srov. GOLAN 1973. KAPLAN 1997. KUSIN 1971. SKILLING 1976. WILLIAMS 1997.

⁵¹⁰ *Universita Karlova* 13, 3. dubna 1964.

⁵¹¹ Vládní nařízení ze dne 8. února 1963 o umístování absolventů vysokých škol, konzervatoří a středních odborných škol, in: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky – ročník 1963*, str. 46.

připravovali je na základě společné dohody zástupci vysoké školy, Československého svazu mládeže a podniků.⁵¹² Pokud všichni zúčastnění souhlasili, uzavřel podnikový zástupce s dotyčnými studenty předběžnou pracovní smlouvu, ve které se student zavázal, že patnáct dní po ukončení studia nastoupí do podniku. Vysoká škola tuto smlouvu schválila pouze v případě, že podnik zajistil pro absolventa přiměřené pracovní a životní podmínky. Zástupce vysoké školy zaznamenával uzavření předběžné pracovní smlouvy s podnikem do občanského průkazu studenta. Jak v polském, tak v českém a slovenském případě byli absolventi povinni pracovat v určeném podniku tři roky. Uplynutí této doby a plnění pracovních povinností zapsal do občanských průkazů absolventů zástupce podniku. Následující pracovní smlouvu uzavíral absolvent většinou s tímž podnikem. Úředníci okresních národních výborů měli kontrolovat, zda podniky dodržovaly pravidla pro zaměstnání absolventů.

Podobně jako v Polsku na přelomu padesátých a šedesátých let, bylo zaměstnávání absolventů v Československu v roce 1963 spojeno s tzv. nástupní praxí, která předcházela uzavření pracovního poměru.⁵¹³ Právě tímto způsobem vstupovali absolventi do místních mocenských aliancí, navazovali vztahy se svými patrony, zavazovali se svým nadřízeným poslušností za poskytnuté výhody nebo pouze vyjadřovali vděčnost za poskytnutou pracovní příležitost. Ústřední opatření prosazující rovná práva a povinnosti, tak často převraceli vedoucí pracovníci místních podniků ve vynucované hierarchie. Nástupní praxi zabezpečoval podnik na svých pracovištích nebo na sjednaných pracovištích jiného podniku. Během jejího trvání měl odpovědný pracovník věnovat absolventům zvýšenou „péči“ o jejich odborný a politický rozvoj.⁵¹⁴ Absolventi se seznámili s provozem podniku a měli si osvojit praktické znalosti a zkušenosti, které by jim usnadnili výkon budoucího povolání, na které se teoreticky připravovali na vysoké škole. V této době měli absolventi také navázat úzkou spolupráci s podnikovými představiteli odborů a svazu mládeže, kteří se podíleli na hodnocení nástupní praxe po jejím skončení. Sociální a pracovní podmínky absolventů, včetně těch, kteří studovali v zahraničí, stanovovaly příslušné ústřední úřady, do jejichž

⁵¹² Jako výjimku zmiňovalo vládní nařízení umístování absolventů lékařských a farmaceutických fakult, které mělo vyřizovat přímo ministerstvo zdravotnictví po dohodě s ústřední plánovací komisí.

⁵¹³ Srov. *Czas stażu*, *ITD* 16/V, 19 Kwietnia 1964.

⁵¹⁴ Vládní nařízení o úkolech orgánů státní správy a podniků v péči o absolventy vysokých škol a výběrových odborných škol, in: *AKUB, RUK II*, ka. 284, str. 3.

působnosti odvětví místního hospodářství spadalo. Na dodržování podmínek dohlížely výkonné „orgány“ krajských národních výborů (KNV).⁵¹⁵

Nejednoznačný výklad při umisťování absolventů v jednotlivých podnicích, které se ministerská směrnice pokoušela odstranit a naopak prosadit pro všechny stejně závazná práva a povinnosti, se však příliš nelišila od minulosti a jak v českém tak ve slovenském případě byli hlavní aktéři rozmisťovacího řízení na podobné intervence připraveni. Vládní nařízení, prováděcí předpisy ministerstva nebo opatření rektorátu nedokázaly změnit etablované představy pracovníků děkanátu na jednotlivých fakultách ani osvědčené vzory chování na straně absolventů. Na některých fakultách pražských vysokých škol odmítla každoročně nastoupit umístěnku téměř třetina absolventů.⁵¹⁶ Navzdory ministerským směrnicím, které se snažily zabránit umístění absolventů v „nevýrobních“ pracovištích, nastoupila více než čtvrtina z nich aspiranturu v akademických institucích. V některých případech se děkanáty umisťování absolventů do „výroby“ bránily, plán umisťování označily za nevyhovující a vyvolávající nespokojenost.⁵¹⁷ Rektorát Karlovy univerzity problémy zdůvodňoval zdravotním stavem absolventů nebo prodlužováním studia.⁵¹⁸ Podobně jako ve slovenském a polském případě vstupovala pracoviště do přímého jednání s absolventy a „vzbuzovala“ v nich naději na umístění na jiných místech, než která stanovoval ministerský plán.⁵¹⁹ Rozmíšťovací komise pravidelně obdržela desítky odvolání, ve kterých absolventi požadovali umístění na jiné pracoviště. Odpovědní pracovníci jednotlivých fakult zjistili, že některé podniky nepostoupily Státní plánovací komisi všechna volná místa, která rezervovaly pro vybrané absolventy.⁵²⁰ Dále podniky odmítaly vdané a těhotné absolventky nebo matky s dětmi. Na některá místa vypsaly podniky konkurs, ve kterém však absolventi přidělení ministerskou umístěnkou neuspěli.

V roce 1964 byla v rozmisťovacím řízení posílena úloha fakultních skupin ČSM. Jejich členové se začali v umisťování absolventů více angažovat, protože centrální plán

⁵¹⁵ Ibid., str. 4.

⁵¹⁶ Umisťování absolventů: děkanát přírodovědecké fakulty UK – Rektorát UK v Praze, 13. června 1963, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku a 5. ročníku vysokých škol, 1963, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵¹⁷ Rozmístění: děkanát matematicko-fyzikální fakulty UK v Praze – soudružka Dr. Marie Fišerová (Rektorát UK), v Praze dne 5.V. 1963, in: , in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku a 5. ročníku vysokých škol, 1963, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵¹⁸ Zpráva o průběhu a výsledcích rozmisťovacího řízení na fakultách University Karlovy: Rektorát UK – Ministerstvo školství a kultury Praha, 22. 10. 1963, in: , in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku a 5. ročníku vysokých škol, 1963, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵¹⁹ Ibid., str. 2.

⁵²⁰ Ibid., str. 3.

se stále více rozcházel se situací na úrovni vysokých škol a podniků, počet odvolání se zvýšil natolik, že zahltil odvolací komise na fakultách a ochromil jejich činnost. Zapojením fakultních skupin ČSM se ale proces odvolání neúměrně prodlužoval, protože svazáci aktivisté začali vyjednávat o pracovních místech osobně s jednotlivými zástupci podniků. Úřední korespondence, kterou vedly podniky s pracovníky „kádrových“ oddělení rektorátu a jednotlivých fakult, stále častěji ústila do ztracena. Odvolání absolventů a absolventek patřilo ke zvláštnostem rozmisťovacího řízení v Praze a Bratislavě. Ve Varšavě bylo stranické vedení a jednotlivá resortní ministerstva konfrontována s otevřenou neposlušností absolventů, kteří na určená místa v mnoha případech vůbec nenastoupili. S podobnými projevy se v českém případě setkáme pouze ojediněle, absolventi využívali nejrůznější důvody a administrativní cesty, jak nežádoucí umístění pozdržet nebo se mu vyhnout. Výjimečně se odvolali dokonce k prezidentu republiky.⁵²¹ Pracovnice kanceláře prezidenta republiky většinou vracely žádosti k přešetření zpět na rektorát.⁵²² Když se v roce 1964 odvolání k prezidentu republiky opakovala, požádaly pracovnice kanceláře vysokoškolské vedení o vyjádření k průběhu rozmisťovacího řízení.⁵²³ Důvody odvolání nebyly však podle rektorátu natolik závažné, aby byla odvolání uznána. Postup pracovnic kanceláře republiky ukazoval, jakým způsobem se v českém případě prosazovaly mocenské vztahy v poststalinské období. Prezident se ve většině odvolání vzdal rozhodnutí a delegoval tuto pravomoc na vysokoškolské vedení. Fakticky tak potvrzoval a upevňoval autoritu místních funkcionářů.

Některé absolventky zdůvodňovaly svá odvolání nerovností v rozmisťovacím řízení. Studentka Karlovy Univerzity Hana Růžičková napsala, že mnoha jejím kolegům a kolegyním byl uznán pro umístění v Praze a jejím okolí věk, třebaže byly mladší než ona; rodinné důvody, přestože se jako ona chystaly vdát v nejbližší době; spolupráce s vědeckými pracovišti, ačkoliv Růžičková dlouhodobě spolupracovalo s kardiologickým centrem.⁵²⁴ Mnozí absolventi neměli splněnou praxi a na rozdíl od

⁵²¹ Žádost o pomoc při umístění ve Středočeském kraji: Alena Šimková – Kancelář prezidenta republiky (Praha 1 – Hrad), 10.IV. 1964 – 618863/64, in: Směrnice o umístování absolventů vysokých škol a konzervatoří č.j. 10248/63 – III, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku vysokých škol, 1964, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵²² Žádost o pomoc při umístění v Středočeském kraji (Alena Šimková): Kancelář prezidenta republiky (Vondrová) – Rektorát Karlovy University, v Praze 15. dubna 1964, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku vysokých škol, 1964, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵²³ Prorektor Doc. MUDr. Z. Dienstbier – Kancelář prezidenta republiky, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku vysokých škol, 1964, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵²⁴ Žádost u umístění: Hana Růžičková – Rektorát Karlovy univerzity, v Praze dne 11. 5. 1964, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku vysokých škol, 1964, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

Růžičkové, která před nástupem na vysokou školu pracovala několik let jako zdravotní sestra, dostali umístěnku na pracoviště v Praze.⁵²⁵ Některé sňatky označila distribuční komise za účelové, absolventky se údajně vdaly, aby mohly získat žádanou umístěnku.⁵²⁶ Většinou však partnerské vztahy trvaly mnoho let a někdy k uzavření manželství nedošlo, protože si rodiče přáli, aby se studentky provdaly až po ukončení studia. Podobně jako bratislavské absolventky odvolávaly se jejich pražské kolegyně na situaci svých manželů, kteří pracovali v oborech takzvaně klíčových pro národní hospodářství. Podniky si takové mladé muže vyžádaly jako odborníky do Prahy a jejich uvolnění mimo hlavní město bylo komplikované. Absolventky, jejichž odvolání bylo zamítnuto, poukazyvaly, že ve Středočeském kraji byli umístěni ženatí posluchači nebo vdané posluchačky, jejichž partner ještě studoval a nebyl vázán svým zaměstnáním. Jinou představu o nerovnosti v zaměstnávání představovalo anonymní udání pracovníka děkanátu FVL UK adresované kontrolnímu oddělení ministerstva školství.⁵²⁷ Jeho autor naznačoval, že většina posluchačů, která na fakultě studovala, pocházela z rodin lékařů a inteligence. Absolventi z lékařských rodin získávaly prostřednictvím sociálního kapitálu, sítě konexí a přátelských vztahů zpravidla umístění na pracovišti, které si přáli. Kvestor fakulty podobná tvrzení odmítal a uvedl zpřesňující údaje o přijatých studentech. Do jejich počtu však započítal i posluchače večerního studia, takže počet studentů dělnicko-rolnického původu se zvýšil a počet studentů z lékařských rodin nebyl na první pohled tak vysoký.⁵²⁸ Počet studentů z lékařských rodin se přesto mezi posluchači nedělnického původu pohyboval mezi 15 až 25%. Kvestor přijímání studentů obhajoval tvrzením, že posluchači měli vzhledem k povolání rodičů k oboru velmi blízko a projevovali zájem o studium. Fakulta přijímala většinu uchazečů

⁵²⁵ Prorektor prof. MUDr. V. Šmajd, v.r. – soudružka Hana Růžičková, 2. července 1964, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku vysokých škol, 1964, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2.

⁵²⁶ Odvolání proti rozhodnutí distribuční komise: Zdeňka Grossová – Olbrichová – Rektorát Univerzity Karlovy, v Praze 11. května 1964, in: AUK, f. Rektorát KU – rozmisťování studentů 4. ročníku vysokých škol, 1964, V – 10 – 73, i.č. D XIII/2, str. 2.

⁵²⁷ Vyjádření k anonymnímu dopisu adresovanému kontrolnímu oddělení MŠK: Kvestor Univerzity Karlovy J.M. Polák, prom. právník – Ministerstvo školství a kultury k rukám s. Dušana Marka, 16. září 1965, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 75, i.č. DVIII/2.

⁵²⁸ V roce 1963/64 bylo přijato na lékařskou fakultu hygieny 182 studentů, 68 dělnicko-rolnického původu, 2 soukromé povolání, 112 ostatních, z toho bylo 17 z rodin lékařů. V roce 1964/65 bylo přijato 176 studentů, 54 dělnicko-rolnického původu, 4 soukromé povolání, 118 ostatních, z toho 16 z rodin lékařů. V roce 1965/66 bylo přijato 165 studentů, 53 dělnicko-rolnického původu, 3 soukromé povolání, 109 ostatních, z toho 25 z rodin lékařů.

z dělnicko-rolnických rodin, pokud vykazovali pro studium „alespoň uspokojivé předpoklady“.⁵²⁹

3.3 Rozmístování absolventů ve slovenském případě: postupný rozpad stalinského panství, vznik lokálních mocenských vztahů a svéhlavost absolventů

V sedmdesátých letech museli sovětští absolventi za státní podporu, kterou obdrželi během svého vysokoškolského studia podat reciproční pracovní výkon.⁵³⁰ Svoje pracovní místo nastoupili tam, kam byli na tři roky státními úřady odveleni. Jejich zařazení následovalo především v oblastech, které trpěli nedostatkem kvalifikovaných pracovních sil. Toto tvrzení se zdá být plausibilní také pro středoevropské společnosti v šedesátých letech. Polští absolventi byli zaměstnáváni v západním a jižním Polsku, českoslovenští absolventi pak v severních Čechách a na východním Slovensku. Jednalo se o regiony, ve kterých po Druhé světové válce proběhla radikální společenská a kulturní transformace doprovázená vyhnáním německého obyvatelstva, socialistickou industrializací a rozvojem masové společnosti. V mnoha slovenských zemědělských oblastech byly získávány pracovní síly pro oblast bývalých Sudet v Severních Čechách a na Severní Moravě. V květnu 1962 rozhodla pražská ústřední vláda o zvýšení investic do slovenského průmyslu, aby bylo optimálně využito rozmístění pracovních sil.⁵³¹ O rok později zjistili členové stranického předsednictva ÚV KSS, že vládní opatření se na místní úrovni neprosadila: Pracovní migrace ze zemědělských oblastí Slovenska do průmyslových regionů Čech a Moravy se nezmenšila, nezlepšila se také předpokládaná zaměstnanost žen ani nevznikly nové pracovní příležitosti pro absolventy. Jejich nespokojenost se společenským uznáním vysokoškolského vzdělání nadále rostla, obtíže v jejich pracovním umístění přetrvávaly.⁵³²

Ve slovenských médiích představovala zaměstnanost absolventů pouze okrajové téma, i když se pracovníci vysokých škol nebo oddělení studující mládeže v SÚV ČSM tímto problémem na svých zasedáních intenzivně zabývali. Zatímco v polském případě se na prosazení zákona o zaměstnanosti absolventů podílely centrální, regionální a lokální úřady, míjelo se ve slovenském případě nařízení československé vlády svým účinkem. Každoročně se opakoval jev, kdy někteří absolventi zůstali po ukončení

⁵²⁹ Vyjádření k anonymnímu dopisu adresovanému kontrolnímu oddělení MŠK: Kvestor Univerzity Karlovy J.M. Polák, prom. právník – Ministerstvo školství a kultury k rukám s. Dušana Marka, 16. září 1965, in: AUK, f. Rektorát KU – disciplinární řízení, A – 10 – 75, i.č. DVIII/2.

⁵³⁰ REVÉSZ 1981, str. 166 nn.

⁵³¹ Ibid., str. 167 nn.

⁵³² Ibid., str. 371 nn.

vysokoškolského studia bez pracovního místa.⁵³³ Některé podniky a okresní národní výbory vládní nařízení nerespektovaly. Komunikace mezi univerzitou, podniky a národními výbory trvala zpravidla tak dlouho, že podniky mezitím obsadily volná pracovní místa jiným způsobem. V několika případech podnikové vedení pracovní místa přímo zrušilo, zvláště když byla předepsána ideologickým oddělení okresního výboru KSS například pro absolventy filozofických fakult. Vedení průmyslových podniků se pokoušelo převedením nebo zrušením „ideologických“ míst, například pro kulturní práci s dělníky, ušetřit mzdové náklady. Jednání podnikového vedení ulehčovala zdlouhavá čekací lhůta na pracovní zařazení absolventů. Podniky reagovaly teprve na opakované dotazy a upomínky pracovníků děkanátu, kteří se snažili zjistit, zda v podniku existovaly pracovní příležitosti pro absolventy. Část podniků na dotazy vůbec neodpovídala. Většina podniků nezajišťovala absolventům životní podmínky, které předepisovalo vládní nařízení. Ženatí absolventi a vdané absolventky, kteří hodlali nebo dokonce již založili rodinu, neměli často kde bydlet, protože podnik nedokázal zajistit odpovídající bydlení. Otázku, jakým způsobem vysvětlit nerovné podmínky okolo umisťování absolventů, bude možné zodpovědět teprve tehdy, když tento problém bude popsán v širších historických souvislostech, které předcházely diskusím z let 1963/64. Na následujících řádkách se proto pokusím vyložit, jak se konstituovalo stalinské panství v umisťování absolventů v padesátých letech a jakým způsobem začalo téma nerovnosti v pracovním rozmisťování pronikat po roce 1956 do oficiálního diskurzu.

Ve slovenském případě bylo možné ústřední moc prosadit na místní úrovni pouze za určitých podmínek. Centrální úřady byly závislé na smyslu, který stranickým a vládním nařízením dávali jejich místní vykonavatelé. Bratislavské pověření pro školství, vědu a umění obeslalo v únoru 1951 rektoráty a děkanáty slovenských vysokých škol dopisem, ve kterém nařizovalo univerzitnímu vedení zavést přesné seznamy absolventů.⁵³⁴ Rozmísťování vysokoškolsky vzdělaných „kádru“ vyžadovalo, aby se studenti vysokých škol, kteří plánovali ukončit v akademickém roce 1951 své studium, zapsali do 31. března do evidence na děkanátu nebo rektorátu příslušné

⁵³³ Zpráva o priebehu rozmiestnenia absolventov FF UK, ktorí ukončili štúdium v lete 1963, in: Archív Komenského Univerzity v Bratislave (AKUB), f. RUK II, ka. 285, str. 2 nn.

⁵³⁴ Ukončenie štúdia absolventov vysokých škôl štud. roku 1949/50 a predchádzajúcich rokov, in: AKUB, RUK II, ka. 284, rok 1951.

vysoké školy.⁵³⁵ Zápisy posílaly děkanáty a rektoráty na pověřenectvo, které je dále doručilo do Prahy. Vysokoškolský odbor pražského ministerstva přidělil vysokým školám na základě získaných údajů určitý počet volných pracovních míst ve vybraných regionech.⁵³⁶ Rektorát přeposlal seznamy volných pracovních míst podle odborného zaměření na děkanáty jednotlivých fakult, kde pověření pracovníci rozdělovali místa mezi studující. Vedle politického profilu, rozhodoval o přidělení vytouženého zaměstnání také vztah ke kolektivu, přístupnost kritice a „otevřenost“ povahy.⁵³⁷ V období vrcholného stalinismu v roce 1952 dosahovali vysokoškolského vzdělání a pracovní umístění na „socialistických“ školách mj. absolventi, kteří byli politicky „pasivní“; „správný“ poměr ke kolektivu získali v posledním roce studia, poté co byli veřejně kritizováni; projevovali „sklon“ k individualismu nebo byli v práci málo iniciativní.⁵³⁸

Stalinské panství se neprosazovalo pouze prostřednictvím stranických a vládních ustanovení z pražského centra, nýbrž také v místních mocenských vztazích, které ovlivňovaly myšlení studentů. V akademickém roce 1953/54 vystupovali představitelé fakult při rozmisťovacím řízení jako aktivní vykonavatelé vládních nařízení s takovou razancí, že si absolventi na jejich postup stěžovali přímo na ministerstvu.⁵³⁹ Náměstek pražského ministra školství v dubnu 1954 rozhodl, že převzetí umístěnky musí být osobně projednáno s každým absolventem. Eventuální stížnosti a námítky měli však absolventi napříště směřovat přímo na děkanát fakulty, kde byly projednány v odvolací komisi, tvořené ze zástupců jednotlivých kateder. Ministerské opatření nevyřešilo dlouhodobé problémy, protože absolventi měli zájem o umístění především ve výzkumných ústavech a projektových zařízeních, která zabezpečovala lepší pracovní a

⁵³⁵ Studenti vyplňovali dvojmo tiskopis *Evidenční přihlášky pro absolventy vysokých škol*. Vedle jména, příjmení, přesného data a místa narození, dosaženého vzdělání a pracovních zkušeností měly být do přihlášky vyplněné také plány do budoucna v odborné, umělecké nebo publikační činnosti. Pověřenectvo zaslalo vysokým školám zásobu tiskopisů a vzor dotazníku, který se k evidenční přihlášce přikládal. Dotazník byl velmi podrobný. Obsahoval více než čtyřicet otázek, na které měl dotazovaný odpovědět. Vedle osobních údajů se zjišťovaly osobní poměry a životní podmínky před okupací, během okupace a po květnu 1945. Dále například příjmy, pobyt v zahraničí, údaje rodinných příslušníků, politická, veřejná a spolková činnost, účast v domácím nebo zahraničním odboji, trestní bezúhonnost apod.

⁵³⁶ Ministerstvo školství, věd a umění rektorátům a děkanátům všech čs. vysokých škol – výkaz o absolventech v kalendářním roce 1953, změny v postupu jejich rozmisťování, in: AKUB, RUK II, ka. 284, rok 1952.

⁵³⁷ Doporučení žiadosti 23.X. 1952 – Děkanství Pedagogické fakulty SU Bratislava, in: AKUB, RUK II, ka. 284, rok 1952.

⁵³⁸ Posudok o poslucháčoch – Děkanství PFSU Bratislava, in: AKUB, RUK II, ka. 284, rok 1952.

⁵³⁹ Rozmísťovanie absolventů vysokých škol universitních v r. 1954: ministerstvo školství rektorátu Slovenské university – Bratislava, č. 24.124/54 – C I/1 v Praze dne 3. dubna 1954, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

finanční podmínky.⁵⁴⁰ Během akademického roku vedla kádrová oddělení řady fakult ve spolupráci s odvětvovými pověřenectvy a hlavní správou příslušných podniků s absolventy několik pohovorů, které je měly přesvědčit, aby nastoupili do provozu. Třetinu absolventů se však přemluvit nepodařilo. V některých případech se absolventi k pohovorům nedostavili. Vykonávání pražských stranických a vládních nařízení při rozmisťování absolventů na místní úrovni tak vytvářelo paradoxní situace.⁵⁴¹ Pokud fakulty a katedry usilovaly o umístění vlastních absolventů na vlastním pracovišti, musely se obrátit na rektorát, aby jim v rozmisťovacím řízení prováděném centrálními úřady, umístění garantoval.⁵⁴² Pracovní umístění absolventů některých oborů na vlastní domovské katedře či fakultě v Bratislavě tak musely nejprve odsouhlasit a naplánovat centrální úřady v Praze. Žádost o umístění vlastních absolventů tak šla z katedry na děkanát a rektorát přes bratislavské pověřenectvo do Prahy na státní plánovací komisi a odtud zase stejnou cestou zpět. V tomto zdlouhavém procesu ovšem mnozí absolventi nemuseli akceptovat přidělené zaměstnání, odvolali se proti rozhodnutí děkana a raději požádali o umístění na jiném místě.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Srov. Zpráva o rozmiestnení absolventov na farmaceutickej fakulte SU: dekanstvo farmaceutickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave – Rektorát Slovenskej univerzity Bratislava, 2. júna 1954, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁴¹ Komenského univerzita byla ve čtyřicátých letech přejmenována na Národní univerzitu, poté na Slovenskou univerzitu a nakonec znovu na Komenského. V dizertační práci užívám z analytických důvodů jednotného označení Komenského univerzita.

⁵⁴² Na telefonické vyzvání rektorátu odpověděl písemně tajemník lékařské fakulty, že fakulta bude v roce 1954 potřebovat 25 vlastních absolventů a 2 absolventy chemického inženýrství. Srov. Potreba absolventov v r. 1954: Děkanství lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave – Rektorát Slovenskej univerzity, 25. II. 1954, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

Pro potřeby učitelských „kádru“ na právnické fakultě žádal její tajemník rektorát SU přidělení 6 umístěnek pro vlastní absolventy. Srov. Absolventi v šk. R. 1953/54 a vyžiadanie umiestneniek: Právnická fakulta Slovenskej univerzity v Bratislave – Rektorát Slovenskej univerzity, 24. II. 1954, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁴³ Při rektorátě Komenského univerzity působila katedra ruského jazyka, která zajišťovala výuku ruštiny pro ostatní fakulty. Protože se trvale potýkala s nedostatkem pedagogického personálu, nabídla absolventům ruštiny z filozofické fakulty Komenského univerzity zaměstnání. Protože z filozofické fakulty nepřišla žádná odezva, požádali vedoucí a tajemník katedry studijní oddělení rektorátu, aby pro katedru zabezpečilo alespoň čtyři absolventy ruštiny. Jak napsali v zdůvodnění žádosti, absolventi se v mnoha případech snažili získat zaměstnání v nakladatelstvích a dalších podnicích, které nabízeli výhodnější platové podmínky. Poslání filozofické fakulty naproti tomu spatřovali vedoucí s tajemníkem ve výchově mladých učitelských a vědeckých „kádru“. V dopise rektorátu žádali, aby se studijní oddělení obrátilo na pověřenectvo školství, které provádělo umístěování, a pro katedru zajistilo absolventy ruštiny. Nicméně rozdělování absolventů probíhalo prostřednictvím umístěnek, které muselo současně schválit ministerstvo školství a kultury v Praze. Prorektor adresoval pražskému ministerstvu školství žádost o přidělení čtyř umístěnek pro absolventy filozofické fakulty. Odpovědný pracovník pražského ministerstva za správu univerzit Buriánek sdělil v dopise o čtrnáct dní později rektorátu Komenského univerzity, že absolventi, kteří končí studium v zimním semestru 1954/55 budou rozmisťováni v rámci [státního] plánu na rok 1955. Srov. Pridelenie absolventov – ruštinárov katedre: Katedra jazyka ruského při rektoráte Slovenskej univerzity v Bratislave – Rektorát Slovenskej univerzity, študijné oddelenie, Bratislava 19. februára 1954, in: AKUB, RUK II, ka. 284. Odpověď ministerstva viz Ministerstvo školství – rektorát Slovenské univerzity, číslo 38.108/54, 28. května 1954, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

V polovině padesátých let bylo předsednictvo SÚV ČSM v Bratislavě konfrontováno s rostoucí neposlušností absolventů. Zatímco v první polovině padesátých let registroval oficiální diskurz několik odvolání proti pracovnímu zařazení, od roku 1956 začal přibývat počet absolventů, kteří odmítali nastoupit do zaměstnání podle umístěnek, které rektorátní komise připravovaly.⁵⁴⁴ Vládní úřady, stranické orgány a svazácké výbory upevnily ve slovenském případě po XX. sjezdu KSSS svoji moc na úkor místních klientských sítí a nárokovaly si činit v zaměstnávání absolventů výlučná rozhodnutí. Nicméně stalinská hrozba násilí minula a studenti i nadále využívali prostor, který se jim na několik týdnů během posjezdových diskusí v roce 1956 otevřel. V roce 1957 se změnila pravidla pro pracovní rozmisťování absolventů. Pověřenectvo školství a kultury (PŠK) vydalo novou směrnici, která potvrzovala stávající způsob rozmisťování a vytvářela zdání rovných podmínek pro pracovní umístění většiny absolventů.⁵⁴⁵ Směrnice výslovně navazovala na vládní nařízení a prováděcí předpisy MŠK z roku 1952. Akademičtí pracovníci získali větší moc, protože jim směrnice ukládala vést mezi studujícími permanentní „uvědomovací a přesvědčovací“ práci, aby po skončení vysoké školy považovali absolventi za svou vlasteneckou povinnost nastoupit do zaměstnání podle „potřeb“ státního plánu. Na této práci se měly podílet fakultní organizace KSC, ROH a ČSM.⁵⁴⁶ Provádění směrnice tak bylo současně přeneseno z centrální na místní úroveň. Směrnice zdůraznila, že s jednotlivými pracovišti měly komunikovat vysoké školy, které byly „blíže“ podnikům než centrální úřady.⁵⁴⁷ Směrnice určovala děkanátům fakult posílat na PŠK nejpozději do konce října příslušného akademického roku jmenný seznam budoucích absolventů. Časový posun o šest měsíců oproti minulosti dokládá, že pracovníci státního plánovacího úřadu přestávali být schopni reagovat na aktuální potřeby absolventů a

⁵⁴⁴ Zpráva předsednictva SÚV ČSM o plnení rezolúcie IV. Plenárneho zasadnutia ÚV ČSM a o riešení pripomienok a návrhov predkladaných ÚV ČSM a SÚV ČSM orgánmi a organizáciami ČSM i jednotlivcami na Slovensku, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 31/221, S.4.

⁵⁴⁵ Smernice pre rozmiesťovanie absolventov vysokých škôl – Poverenictvo školstva a kultúry, číslo 48.358/56-B-I/3, Bratislava 8. januára 1957, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁴⁶ Návrh plánu vysokoškolských absolventů předkládalo ministerstvo školství a kultury (MŠK) jako součást svého rezortního plánu vlády. Vláda návrh schvalovala v rámci státního plánu, který připravil státní plánovací úřad (SPÚ). Ten zpětně odevzdal ministerstvu do dvou týdnů ve třech vyhotoveních schválený rozpis absolventů na rezorty, členěné do oborových skupin, jednak pro celé Československo, jednak pro Slovensko. Jedno vyhotovení rozpisu zasílalo MŠK do třech dní příslušným ministerstvům a ostatním státním úřadům například pověřenectvu školství a kultury.

⁵⁴⁷ Smernice pre rozmiesťovanie absolventov vysokých škôl – Poverenictvo školstva a kultúry, číslo 48.358/56-B-I/3, Bratislava 8. januára 1957, in: AKUB, RUK II, ka. 284, str. 2.

Přenesení řady pravomocí v rozmisťovacím řízení z PŠK na vysoké školy výslovně potvrdil ve svém dopise rektorátu Komenského univerzity vedoucí koordinačně-organizačního oddělení PŠK.

Srov. Rozdelenie pracovísk medzi vysoké školy a fakulty vysokých škôl – Rektorát Univerzity Komenského, 8. apríla 1957, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

každým rokem potřebovali stále více času na vypracování plánu přidělování absolventů. Disproporce mezi „realitou“ absolventů a „realitou“ plánu se tak čím dál tím více zvětšovala. Z celého procesu vypadl rektorát, který dříve jmenné seznamy od jednotlivých fakult shromáždil a pak je teprve za celou univerzitu doručil PŠK. Seznamy připravovaly jednotlivé děkanáty s ročním předstihem, ačkoliv v mnoha případech nemohli pracovníci „kádrového“ oddělení na fakultě znát přesný počet absolventů, kteří studium v příslušném akademickém roce skutečně dokončí.⁵⁴⁸ Seznamy tak měly velmi přibližnou povahu. A dále: životní podmínky absolventů se během roku mohly natolik změnit, že jejich plánované umístění přestalo odpovídat jejich „přáním“. Studenti se proto pokoušeli nevýhodné pracovní zařazení, i za cenu odmítnutí umístěnky, změnit.

V následujících letech docházelo k oslabování ústřední moci, tak jak se prostřednictvím rozmisťování absolventů prosadila na fakultách a v podnicích během stalinismu. Vláda zrušila své nařízení o rozmisťování absolventů, které přijala na začátku padesátých let a nechtěně se jí tak podařilo zviditelnit nejednoznačný výklad nástupu do zaměstnání.⁵⁴⁹ Stále častěji se objevovaly případy, kdy absolvent umístěnku přijal, ale na plánované místo nenastoupil, pokud byla umístěnka vystavena do podniků

⁵⁴⁸ Ještě než začalo rozmisťování, ustanovil děkan fakulty komisi, která uskutečňovala vlastní proces rozmisťování. Děkan předal členům komise seznam pracovišť, která měla být obsazena absolventy fakult. Komise vypracovávala jmenné rozmístění absolventů na jednotlivá pracoviště. Na prvním místě měla komise při rozmisťování absolventů zajistit plnění státního plánu. Atraktivní místa měla být obsazena absolventy s výbornými studijními výsledky. V úvahu byly vzaty také pracovní zkušenosti absolventů v podnicích, zdravotní stav, místo zaměstnání partnera a možnost jeho umístění do stejného města, v případě ženatých absolventů a vdaných absolventek také jejich bytové a rodinné podmínky. Komise měla dát možnost studujícím, aby vyslovili svoje „přání“, kam by chtěli být umístěny. V případě, že se místo zaměstnání a představy studujících lišily, komise se soustředila na přesvědčování studujících, že bylo potřeba obsadit místo podle plánu. O možnostech budoucího uplatnění studujících měla komise jednat v individuálních pohovorech. Přesvědčovací „akce“ se na vyzvání děkana účastnili zástupci podniků, kteří informovali studující o podrobnostech zaměstnání a platových podmínkách. Během rozmisťování měl být omezen kontakt absolventů s představiteli centrálních úřadů, odvětvových ministerstev a podnikových vedení, pod která spadala místní pracoviště. Někteří studující se pokoušeli změnit svoji umístěnku na základě intervence nebo žádosti na „vyšších“ místech. Pokud některá pracovišť absolventa poznala někdy v minulosti a měla zájem na jeho zaměstnání, měl jeho vedoucí oslovit přímo fakultní komisi. Děkanát fakulty umožňoval představitelům podniků nahlédnout do kádrových materiálů budoucích zaměstnanců. Po ukončení tzv. „přesvědčovací akce“ navrhla komise absolventům místa jejich zaměstnání. Směrnice zdůrazňovala, aby rozmisťování bylo praktikováno dohodou s absolventy, jestliže absolvent nesouhlasil, mělo mu být místo přidělené. Studující, kteří k jejich odůvodněným požadavkům komise nepřihlédla, mohly podat děkanu fakulty podnět k přezkoumání navrhnutého pracoviště. Umístěnka byla uzavřena doplněním absolventova jména, adresy trvalého bydliště a jeho podpisem. Každou umístěnku podepisoval také děkan fakulty. Na základě podepsané umístěnky mohl s absolventem podnik uzavřít pracovní smlouvu. Umístěnka se vydávala ve třech kopiích, jedna byla úředně doručena na adresu absolventa, druhá na jeho pracoviště a třetí byla uložena na fakultě. Srov. Smernice pre rozmiesťovanie absolventov vysokých škôl – Povereníctvo školstva a kultúry, číslo 48.358/56-B-I/3, Bratislava 8. januára 1957, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁴⁹ Srov. Vládní nařízení o úkolech orgánů státní správy a podniků v péči o absolventy vysokých škol a výběrových odborných škol, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

mimo větší města. Takové chování usnadňovali zaměstnavatelé, kteří přijímali absolventy s umístěnkou na jiná pracoviště a netrvali na dodržování původních umístěnek. Pozoruhodný moment představuje důraz, který kladli političtí pracovníci na příliv „třídně uvědomělých“ a „ideově“ vyspělých pracovníků do národního hospodářství. Jinými slovy tak potvrdili, že průběh umisťování absolventů podle státního plánu souvisel s myšlenkovým světem vysokoškolských studentů. Uskutečňování národohospodářského plánu nebylo oddělitelné od myšlení, názorů a představ socialistických občanů. V marxisticko-leninském pojetí tak bylo splnění ekonomických očekávání podmíněné přijetím komunistické ideologie.

Pravomoci tajemníků ÚV KSČ, funkcionářů ÚV ČSM nebo pracovníků MŠK byly po roce 1959 postupně přeneseny na představitele CZV KSS na vysokých školách, zaměstnance studijního a personálního oddělení děkanátu, vedoucí fakultních skupin ČSM nebo zástupce podniků, kteří na místní úrovni prosazovali mnohostranné vztahy podřízenosti, ochrany, přízně, závislosti nebo vděčnosti. Nejednotný přístup v přidělování umístěnek a nejednoznačný výklad centrálních nařízení zvyšovaly nesouhlas absolventů s plánovaným způsobem zaměstnávání. Práva a povinnosti stanovená opatřeními centrálních úřadů nebyla obecně závazná, byla porušována udílením řady výjimek a nebyla vždy uplatňována jednotným způsobem. Na umisťování absolventů získávaly větší vliv vysoké školy a podniky. Při umisťování přihlíželi představitelé vysokých škol na politické a odborné znalosti studenta, k jeho studijním výsledkům, společenským zájmům, zdravotním a rodinným poměrům. Oslabování závazného výkladu současně umožňovalo mnoha absolventům uskutečňovat vlastní představy prostřednictvím přátelských a příbuzenských spojení s místními úřady.⁵⁵⁰ Nicméně tento proces nepřinášel pouze žádoucí možnosti, nýbrž měl také své záporné dopady. V rámci poststalinské reorganizace odmítaly závody a

⁵⁵⁰ Rektor vyhověl také odvolání posluchačky VI. ročníku pediatrie Zory Chrabačkové, která původně obdržela umístěnkou do nemocnice v Dunajské Středě, ale žádala o umístění v dětské fakultní nemocnici v Bratislavě. Jako důvod svého odvolání Chrabačková napsala, že je vdaná a její manžel ing. Vlastimír Klepech pracuje jako referent kabelové sítě v Energetických rozvodných závodech, kde se stará o provoz celé elektrické sítě Bratislavy. Jeho zaměstnání si vyžadovalo neustálou přítomnost v jakékoli době. Mladí manželé získali v novostavbě v Jelačičově ulici dvoupokojový byt. Dalším důvodem byl zdravotní stav. Chrabačková se dlouhodobě léčila s pravým meniskem a v září 1958 se podrobila operaci kolene. Příložené potvrzení operace vystavil přednosta ortopedické kliniky v Bratislavě ve stejný den, kdy datovala své odvolání. V potvrzení bylo uvedeno, že pacientka byla ve stálém klinickém léčení a bylo žádoucí, aby zůstala pod systematickou kontrolou na tamní klinice nejméně další tři roky. Vzhledem k uvedenému nálezu neměla jmenovaná vystavena zaměstnání, které vyžadovalo déle trvající dojíždění s několika přestupy v dopravních prostředcích. Z dotazníku vyplynulo, že Zora Chrabačková vystudovala s výborným prospěchem, neměla žádné sourozence, její rodiče pracovali před i po roce 1945 jako učitelé, osobně si přála pracovat v oboru pediatrie výhradně v Bratislavě, další místa vůbec neuvedla. Srov. Odvolania proti umiestneniu poslucháčov 1959 (Zora Chrabačková), AKUB, RUK II, ka. 284.

akademické ústavy mnoho absolventů přijmout.⁵⁵¹ Nejednotné podmínky v umístění absolventů humanitních oborů prohlubovala jejich „snaha“ zůstat za každou cenu v hlavním městě [Bratislavě] a „necht“ přijmout srovnatelné nebo dokonce finančně lépe ohodnocené zaměstnání na jiném místě.⁵⁵² Absolventi, kteří získali pedagogickou aprobaci, dávali přednost před pedagogickým působením práci ve vědeckých, kulturně-politických a osvětových zařízeních.⁵⁵³ Umístěnky absolventů mužského pohlaví odmítaly podniky přijmout z důvodu dosud nevykonané vojenské základní služby.⁵⁵⁴ Situaci komplikovala komise pro politické a kádrové prověrky, která nedoporučila umístit některé absolventy na pracoviště pedagogického charakteru a v ojedinělých případech také na kvalifikovaná místa odpovídající jejich vzdělání.⁵⁵⁵ Pasivně

⁵⁵¹ Zamítavé stanovisko rektorátní komise obdržela například Magdalena Lukyová, která bydlela se svým manželem v Bratislavě a přála si pracovat v Piešťanech. Když získala informace, že neměla šanci obdržet umístěnku v Bratislavě, požádala si o umístění v Piešťanech, protože trpěla následky dětské obrny a měla pravou nohu kratší. Vzhledem k tomu, že podstupovala stálé léčebné procedury, které pod lékařským dozorem vykonávala její matka, žádala umístění v lázeňském městě, které by ji umožnilo postupovat masáže, vodoléčbu a bahenní zábaly. Rychlík Bratislava – Piešťany by ji zase dovolil alespoň jednou týdně setkání s manželem. Během studia dosáhla průměrný prospěch 1.0, v lidových kurzech vyučovala ruštinu a podílela se na výzkumné činnosti Biologického ústavu SAV. O zamítnutí její žádosti rozhodlo zřejmě povolání otce, který do roku 1945 pracoval jako úředník finanční správy, potom jako úředník na pověřenectvu financí. Povolání matky podobně jako Ferenceiová nevedla. Srov. Zamietnuté odvolanie 1959 (Magdaléna Lukyová), in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁵² Ze 105 absolventů, kteří dostali umístěnku do východoslovenského kraje nenastoupilo 23 absolventek a 9 absolventů nenahlásili svému pracovišti výkon základní vojenské služby. Důvěrník rektorátu vyjmenoval všech 23 absolventek, které nenastoupily na určená pracoviště. Společně se zástupcem filozofické fakulty podnikl cestu do východoslovenského kraje také proděkan přírodovědecké fakulty UK J. Kvasnička, který ve své zprávě napsal, že z 43 absolventů nenastoupilo na určené místo 25 absolventů, protože začalo vykonávat vojenskou prezenční službu a dalších 12 absolventů z jiných důvodů. Srov. Zpráva o absolventoch prírodovedeckej fakulty UK (včítane býv. VŠP), ktorí k 1. októbru 1961 nenastúpili určené miesta, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁵³ Ve zprávě o umístění absolventů filozofické fakulty napsal děkan, že příčiny neuspokojivého stavu vidí v nedostatečné realizaci „přestavby“ pedagogické specializace. Studenti nenavázali během studia vztahy se svými budoucími pracovišti, na rozdíl od sovětských vysokých škol měli málo odborné a pedagogické praxe, „tradice“ převládaly nad „potřebami“ života. V anonymní anketě ve 3. ročníku odpovědělo 21 ze 70 posluchačů učitelského směru, že nechce být učiteli, dalších 12 se ještě nerozhodlo. Bez výhrad by podepsalo umístěnku 20 studentů, 44 by tak učinilo s uplatněním osobních požadavků, 25 posluchačů by umístěnku nepodepsalo, pokud by jim nevyhovovala. Pisatel zprávy dále uvedl, že polovina posluchačů si dosud nevytvořila ani „přibližnou představu o ideověpolitickém, morálněpolitickém a odborném profilu učitele“. Charakter studentů „křivil demoralizující vliv intervencí“, s kterými se setkávali během studia. Srov. Umiestňovanie absolventov: dekanát Filozofickej fakulty – vážený súdruh prof. dr. Vladimír Vršanský prorektor UK, v Bratislave dňa 25. októbra 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁵⁴ Z umístěnek vydaných filozofickou fakultou se vrátili 3, které nepotvrdili zaměstnavatelé. KNV Košice – pracoviště Krajské muzeum Košice a SAV – pracoviště Archeologický ústav v Nitře zdůvodnili svoje rozhodnutí, že neplánovaly přijmout absolventy FF UK. Krajská správa min. vnitra – pracoviště státní archiv v Prešově uvedla, že místo se uvolní až za 3 měsíce v době, kdy bude absolvent muset nastoupit základní vojenskou službu. V jednom případě nabídl zaměstnavatel odpovídající náhradní místo, ve druhém pak byl ochotný zaměstnat absolventa až do jeho nástupu na vojnu jako brigádníka, ve třetím případě přislíbil zaměstnat absolventa po skončení jeho základní vojenské služby.

⁵⁵⁵ Redakční rada časopisu „Vysoká škola“ se obrátila na rektorát Komenského univerzity, aby dal vypracovat a poslat redakci zprávu, jak jednotlivá pracoviště hodnotí odbornou a politickou úroveň v období „přestavby“ vysokého školství. Děkanát lékařské fakulty zaslal o šest týdnů na rektorát zprávu

vystupovaly v rozmisťovacím zařízení katedry, které neprojevily dostatečnou „starostlivost“ při získávání pracovních příležitostí pro vlastní absolventy. Podobně jako v polském případě byla na slovenských vysokých školách situace v rozmisťování nepřehledná. Jednotlivým fakultám se většinou nepodařilo zjistit, kde se nacházeli absolventi, kteří umístěnku nepodepsali nebo na pracoviště nenastoupili.⁵⁵⁶ Zástupci vysokých škol se stále častěji obraceli na pražské ministerstvo školství a žádali zjednaní nápravy.⁵⁵⁷ Ministerstvo doporučilo vysokým školám, aby trvaly na umístění absolventů v podnicích, protože umístěnky připravil podnikům nadřízený úřad v rámci vládou schváleného státního národohospodářského plánu. Odmítnutím absolventů se porušovala „plánovací disciplína“, „důvěra“ v plánované hospodářství a plnění plánu. Směrnice pražského ministerstva platila i pro bratislavské pověření, které mělo nová pravidla prosazovat na slovenských vysokých školách.⁵⁵⁸

Zatímco v padesátých letech komunikovalo bratislavské pověření školství a kultury přímo s vysokými školami a jednotlivými fakultami, od roku 1959 se začalo na rozmisťování absolventů podílet hned několik státních úřadů. Do té doby bylo vykonavatelem vládních nařízení výhradně pražské ministerstvo, jehož jménem postupovalo bratislavské pověření společně s vysokými školami a jejich fakultami. Stalinismus umožňoval ministerským úředníkům a členům rozmisťovacích komisí na fakultách soustředit ve svých rukou nebývalou moc, ale nevytvořil pro její prosazení žádné účinné nástroje, protože hrozba násilí pocházela z pražského centra. Změnu

o hodnocení absolventů v praxi. Průzkum nechalo vypracovat vedení fakulty ve spolupráci s CZV KSS, pověřenectvem zdravotnictví a vedením zdravotnických zařízení v 24 krajských a okresních ústavech národního zdraví. Průzkumu se účastnilo 317 absolventů posledních třech ročníků, z toho bylo 90 absolventů hodnoceno kladně z odborného, politického a morálního hlediska; 206 absolventů bylo průměrných, věnovali se svému odbornému růstu, ale měli velmi malý zájem o práci v masových organizacích; 21 absolventů hodnotil průzkum negativně, projevovaly se u nich hrubé nedostatky v chování například opilství, nedisciplinovanost a politická pasivita. Průzkum dále ukázal, že téměř polovina absolventů odcházela z lékařské fakulty „zatížená idealistickým dogmatismem a tmářstvím“. Srov. Anketa časopisu „Vysoká škola“ o odborné a politické úrovni absolventů – Rektorát Univerzity Komenského, v Praze dne 5. září 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁵⁶ Vedoucí odboru školství a kultury KNV doporučoval vysokoškolským rektorátům a děkanátům jednotlivých fakult, aby sledovaly, zda absolventi nastoupili do okresu, kam byli přiděleni a nepřipustily jejich umístění na jiná pracoviště. Nicméně situaci komplikovala opatření, která každý rok vydávalo pražské MŠK. V nich bylo například stanoveno, aby stipendisté jednotlivých podniků nastoupili na pracoviště, která je na vysokou školu vyslala. Srov. Rozdelenie absolventov – vydanie odporúčaní do zamestnania číslo škol. 1577/1961-St.: Stredoslovenský krajský národný výbor v Banskej Bystrici (odbor školstva a kultúry) – Univerzita J.A. Komenského, Bratislava, 21. júna 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁵⁷ Rozmisťování absolventů odborných a vysokých škol: ministerstvo školství a kultury – děkanáty fakult, č.j. 20 992/58 – IV/7, v Praze dne 7.května 1958, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁵⁸ Srov. Zpráva o priebehu a výsledkoch umiestňovania absolventov vysokých škôl v r. 1959 číslo 18 340/1959-B-I/3: Povereníctvo školstva a kultúry rektorátom a dekanátom, Bratislava, 16. júla 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

přinášela nová směrnice bratislavského PŠK shodující se s úpravou pražského ministerstva, která byla jak v českém tak slovenském případě projednána se Státním plánovacím úřadem (SÚP), Ústřední radou odborů (ÚRO) a Ústředním výborem ČSM.⁵⁵⁹ Pověřenectvo zesilovalo dohled nad absolventy, jejichž svévůli však měla bránit síť mocenských institucí v jejich bezprostředním okolí. Pověřenectvo se obracelo na odbory školství a kultury, které pracovaly v rámci krajských, okresních, městských a obvodních národních výborů. V rozmisťování absolventů se měly oproti minulosti také daleko více angažovat krajské, okresní, městské a obvodní plánovací komise. Přenesení pravomocí v rozmisťování absolventů na regionální a lokální úřady bylo podobné jako v českém případě, ve kterém byli na rozmisťovacím řízení spolupracovaly fakulty s okolními podniky. Ve slovenském případě byl regionální aspekt ještě výraznější, absolventi měli být umístěni v podnicích, které se nacházely bezprostředně v okolí jejich bydliště.⁵⁶⁰

Tento způsob umístění měl další dalekosáhlé důsledky. Jak bylo řečeno výše, jednotlivá pracoviště nedokázala zajistit absolventům bydlení, jak to nařizovala ministerská směrnice. Absolventi museli často bydlet v pokojích na ubytovnách s několika dalšími kolegy, což zasahovalo do jejich rodinných vztahů a měnilo jejich představy o každodenním životě v socialismu. Ženatí absolventi a vdané absolventky v souladu s oficiálními deklaracemi plánovali, že po skončení vysokoškolského studia budou bydlet společně na jednom místě. Nicméně rozmisťovací řízení často nutilo mnoho z nich nastoupit zaměstnání na jiném místě, než na kterém pracoval jejich partner. Ministerstvo i pověřenectvo doporučovalo umístit absolventy v podniku nedaleko jejich bydliště, protože absolventi odmítali nastoupit do zaměstnání, ve kterém neměly garantované ubytování nebo které bylo na jiném místě než zaměstnání jejich partnera. Tato podmínka vycházela vstřícně absolventům, kteří bydleli a studovali ve stejném městě. Přespolní absolventy však nutila opustit okruh blízkých přátel, ve kterém se během studia pohybovali. Návrat do rodné obce omezoval jejich sociální mobilitu, kterou jim dočasně nabídlo vysokoškolské studium. Nezamýšleným důsledkem směrnice bylo upevnění vztahů podřízenosti v rámci patriarchální rodiny, posílení maloměstských hodnotových představ a reprodukce sítě známostí a konexí,

⁵⁵⁹ Smernice o odporúčaní absolventov vysokých škôl na prijatie do pracovného pomeru číslo 14 264/1959-B-I/3 dňa 11. mája 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶⁰ Ibid., str. 3.

ktelé v tomto prípade úspešne vegetovali v socialistické spoločnosti za prispění státních úřadů.

Případným odvoláním absolventů vycházela zpočátku umístovací komise vstříc.⁵⁶¹ V odvolání převažovaly rodinné, zdravotní a profesní důvody.⁵⁶² V mnoha případech odůvodňovali absolventi své odvolání také politickými okolnostmi.⁵⁶³ Již během studia se začali politicky angažovat a vykonávali různé stranické nebo svazácké funkce v místních a základních organizacích. Postupně jak přibývala odvolání, začala odvolací komise žádosti zamítat.⁵⁶⁴ Ve většině případů svá zamítavá stanoviska nevysvětlovala a důvody bylo možné hypoteticky určit pouze s ohledem na jemné rozdíly, které vyplývaly z absolventského dotazníku.⁵⁶⁵ Zamítavému rozhodnutí nezabránilo ani členství v KSČ, společná domácnost v Bratislavě, výborný studijní prospěch nebo zdravotní problémy. Pracovní umístění mimo Bratislavu vnímaly vdané absolventky jako odloučení a vážné ohrožení manželského soužití. Na svoji obhajobu uváděly „socialistické zřízení“, které mělo věnovat zvýšenou péči rodině a k ohroženému manželství přistupovat s větším porozuměním. Tyto požadavky rezonovaly se směrnicí PŠK, která v jednom ze svých odstavců nabádala vysoké školy, aby při rozmístování absolventů brali ve výjimečných případech v úvahu studijní výsledky, zdravotní problémy a obtížné rodinné poměry. Právě tyto důvody využívali ve svůj prospěch absolventi s rozsáhlou sítí kontaktů, známostí a konexí, kterým se s pomocí rodičů podařilo získat lékařská potvrzení, doporučení stranických organizací nebo přímluvu některého z vlivných akademiků.⁵⁶⁶

Zamítavé stanovisko odvolací komise mohlo ovlivnit povolání rodičů, pokud například otec pracoval před rokem 1945 jako bankovní úředník a matka byla žena v domácnosti. Uvedení stavu matky jako ženy v domácnosti bylo stigmatizující, přestože jej uvádělo mnoho studentů, kteří pocházeli z mnohačetných rodin z venkova.⁵⁶⁷ Dalším možným důvodem, proč komise některým žádostem nevyhověla, mohl být nedostatek společenských kontaktů a konexí. Se svým umístěním nebylo

⁵⁶¹ Odvolania proti umiestneniu poslucháčov 1959 (Alžbeta Urmínska), AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶² Odvolania proti umiestneniu poslucháčov 1959 (František Zvarík), AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶³ Odvolania proti umiestneniu poslucháčov 1959 (Vlasta Kohoutková), in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶⁴ Odvolania proti distribuční komisii zamietnuté – pridelené na iné miesto, 11. júla 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶⁵ Odvolanie: Dekanstvo lekárskej fakulty, kádrové odd. Bratislava – Viera Ferenceiová, absolventka pediatickej vetve Lekárskej fak. UK v Bratislave, 27. VI. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶⁶ Smernice o odporúčaní absolventov vysokých škôl na prijatie do pracovného pomeru číslo 14 264/1959-B-I/3 dňa 11. mája 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284 Srov. Potvrdenka na vlastnú žiadosť: Viera Ferencei, dňa 11. V. 1959, in: AKUB, RUK, ka. 284.

⁵⁶⁷ Dotazník Viera Ferenceiová, v Bratislave dňa 6. I. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

spokojeno mnoho absolventů, vyhovět mohla komise pouze některým z nich. Srovnatelná odvolání komise rozhodovala různým způsobem.⁵⁶⁸ Formální úprava, jazyková stylistika a důvody uváděné v žádosti o umístění ukazovaly na rozdíly společenského prostředí, ze kterého absolventi pocházeli.⁵⁶⁹ Obtížná rodinná situace přestávala stačit ke schválení žádosti o umístění nejen vdaným absolventkám, nýbrž také ženatým absolventům s dětmi.⁵⁷⁰ V některých případech nebrala „distribuční“ komise ohled na mimoškolní činnost absolventů ani doporučení ZO KSS, ZV ROH, ZO ČSM a TJ.⁵⁷¹ Sociální původ, zdravotní problémy rodičů, nezaopatření studující sourozenci, výborný studijní prospěch nebo politickou angažovanost nepovažovala komise jako dostatečné důvody, aby vyhověla řadě dalších odvolání.⁵⁷² V jednom případě nepřihlédla ani k zdravotnímu postižení absolventa.⁵⁷³ Rodinné obtíže spojovalo mnoho absolventů ve svých odvolání s bytovou situací.⁵⁷⁴ Pracoviště požadovali v místě, ve kterém bydleli jejich rodiče nebo plánovali bydlet se svým partnerem.⁵⁷⁵ Někteří výslovně zmínili, že jejich kolegové uzavřeli „taktické“ manželství nebo sňatek z „rozumu“, aby získali výhodnou umístěnkou.⁵⁷⁶ Některá umístění narušovala reprodukci místních vztahů spřízněnosti, rodinných známostí a konexí, které se snažili rodiče předat svým dětem.⁵⁷⁷ Otec pracoval jako lékař, matka byla zdravotní sestra. Absolventi se během svého studia aktivně účastnili studentské vědecké činnosti, jako budoucí lékaři si předsevzali prohlubovat své znalosti studiem

⁵⁶⁸ Odvolanie proti uzneseniu distr. komisie (J. Kubančok): Distribučná komisia pri Dekanstve Lek. Fak. Komenského univerzity, Bratislava, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁶⁹ Žiadosť o umiestnenie: Milan Beňo – Dekanstvo Lekárskej fakulty Univerzity Komenského Bratislava, 13. V. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷⁰ Žiadosť o umiestnenie: Jozef Tichavský – Dekanát LF UK v Bratislave, 16. máj 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷¹ Umiestnenie: Kladek Tibor – Dekanát Lekárskej fakulty UK, Bratislava, 15.V. 1959, in: AKUB, RUK, ka. 284.

⁵⁷² Zamietnuté odvolanie 1959 (Miroslav Šašinka), in: AKUB, RUK II, ka. 284. Dotazník Miroslav Šašinka, v Bratislave, 4. I. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

Pridelenie pracoviska – odvolanie: Ján Rival – Dekanát lek. Fakulty UK, Bratislava, 27. 6. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷³ Odvolanie proti umiestneniu: Zoltán Ralbovský – Dekanstvo LF KU v Bratislave, 29. VI. 1959, Potvrdenie: Revmatologická stanica ÚNZ ÚNV FN Bratislava – Petržalka, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷⁴ Žiadosť o zmenu umiestnenia: Július Špánik – Dekanstvo LF UK v Bratislave, 2. VII. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷⁵ Valéria Petrášová, rod. Mathé: žiadosť o pridelenie umiestnenky na Internú do Trnavy – Dekanát lekárskej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava, Trnava, 8. mája 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284. Odvolanie: Eva Pávková – Distribučná komisia na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského, v Bratislave, 27. 6. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷⁶ Odvolanie proti rozhodnutiu distribučnej komisie: Antonie Javorská – Dekanátu Lekárskej fakulty UK v Bratislave, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷⁷ Dotazník Ernest Pevný, v Bratislave, dňa 30. XII. 1958, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

domáci i zahraniční literatury, kromě toho studovali hru na klavír a malířství.⁵⁷⁸ Pouze Bratislava dokázala nabídnout podobné intelektuální příležitosti. Nicméně odvolání proti přidělení do okresní nemocnice skončilo neúspěšně.⁵⁷⁹ Podobné hodnotové představy připomínaly komisi až příliš zmizelý svět meziválečné „maloburžoazní“ inteligence.

V roce 1960 získaly větší kompetence v rozmíst'ování absolventů okresní národní výbory. Děkanáty ve svých zprávách pro rektorát přesto konstatovaly, že způsob rozmíst'ování se neosvědčil, protože odbory pracovních sil ONV nenahlásily přesná pracoviště, ačkoliv jim to směrnice PŠK nařizovala.⁵⁸⁰ Většina absolventů pracovala na místech, která neodpovídala jejich kvalifikaci a oboru; jak na pracovištích, tak na okresních národních výborech se stětovali s neporozuměním. Neobsazených zůstalo 10% pracovních míst, protože absolventi měli nedostatečný „kádrový“ profil, aby mohli působit jako učitelé na školách. Vdané studentky odmítaly přijmout pracovní místa mimo Bratislavu. Ministerskou směrnicí, která upravovala zaměstnávání absolventů, se nepodařilo prosadit do praxe. Odbory pracovních sil ONV se řídili výhradně svými zájmy a přidělovali absolventy na pracoviště, která potřebovaly obsadit, aniž by brali v úvahu jejich kvalifikaci. Absolventi na tato místa odpírali nastoupit s odvoláním na příslušnou směrnici PŠK.⁵⁸¹

V souladu s doporučením pracovníků odboru školství a kultury krajského národního výboru vysílaly rektoráty své spolupracovníky, aby na místě zjistili, jak proběhlo umístění absolventů na jednotlivá pracoviště.⁵⁸² Seznamy umístěných absolventů byly porovnány se seznamy absolventů, kteří nastoupili v jednotlivých krajích na pracoviště. Ze srovnání vyplynulo, že hlášený stav nástupu absolventů se lišil jak jejich počtem, tak podle jejich jmen.⁵⁸³ Většina z nich se vůbec nepřihlásila, někteří požádali osobně nebo dopisem o uvolnění z rodinných a zdravotních důvodů. Seznam „neposlušných“ byl doplněn vyjmenováním absolventů, kteří se nehlásili na

⁵⁷⁸ Žiadosť o umiestnenie: Ernest Pevný – Dekanát Lekárskej fakulty UK, v Bratislave, dňa 15. V. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁷⁹ Rekurz proti zadeleniu do nemocnici v Snine: Ernest Pevný – Dekanát Lekárskej Fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, dňa 1. VII. 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁸⁰ Zpráva o priebehu rozmiest'ovacieho pokračovania absolventov vysokých škol v roku 1960, in: AKUB, RUK II, ka. 284.

⁵⁸¹ Požiadavka absolventov tamojšej univerzity v škol. roku 1960/61 pre jednotlivé okresy a PI v našom kraji: Stredoslovenský krajský národný výbor v Banskej Bystrici – Univerzita J.A. Komenského Bratislava, číslo 1577/61-St., 29.V. 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁸² Požiadavka absolventov tamojšej univerzity v škol. roku 1960/61 pre jednotlivé okresy a PI v našom kraji: Stredoslovenský krajský národný výbor v Banskej Bystrici – Univerzita J.A. Komenského Bratislava, číslo 1577/61-St., 29.V. 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁸³ Ibid.

pracovištích, ani neoznámili, zda nastoupili vojenskou službu. Příslušné odbory ONV v mnoha případech snadno souhlasily s přeřazením umístěných absolventů do jiných okresů, ačkoliv absolventi neuvedli žádný vážný důvod. Fakulty však neměly účinné mocenské prostředky, jak absolventy donutit nastoupit určená místa. Bylo doporučeno jejich „přesvědčování“ nebo opakované výzvy děkana. Snaha fakulty však měla neuspokojivé výsledky, pokud pracovníci příslušných odborů ONV nevyžadovali plnění „státní plánovací disciplíny“.⁵⁸⁴

Na první pohled „objektivně“ psané zprávy o stavu umístování absolventů mohly mít své subjektivní motivace. Děkan filozofické fakulty Komenského univerzity se například ohradil proti slovním formulacím, která mu ve svém dopise adresoval prorektor.⁵⁸⁵ Děkan vnímal prorektorova slova jako zpochybnění kompetencí dosavadního vedení fakulty ve věci rozmístování absolventů a jako hrozbu administrativního zásahu ze strany rektorátu.⁵⁸⁶ Položil si řečnickou otázku na základě jakých informací rektorát došel k podobným závěrům a zda to bylo skutečně pouze prostřednictvím „konstatující a nepodnětné“ zprávy podřízených pracovníků děkanátu. Řešení možných nedorozumění viděl spíše v osobním rozhovoru na společné poradě než v administrativním zásahu.⁵⁸⁷ Děkanovy obavy poukazovaly na to, že zprávy o rozmístění absolventů se nemusely pouze vyjadřovat k vlastní praxi rozmístování, nýbrž mohly sloužit jednotlivým akademickým funkcionářům v mocensko-politickém boji na fakultách. Pokud některý z proděkanů nebo někdo z vedení univerzity usiloval o zpochybnění mocenské pozice děkana, mohl využít zprávy o problémech v umístování absolventů jako důkaz děkanovy nekompetence. Na úrovni rektorátu šlo o to, jaký význam zprávě připisoval příslušný prorektor. Na úrovni fakulty pak záleželo, jakým způsobem byla zpráva napsaná.

Ve hře nebylo pouze záměrné zkreslení výsledků rozmístovacího řízení a použití sémantických prostředků k vyhocení problémů spojených s rozmístováním. Zpráva mohla být psána také s ohledem na adresáta – příslušného prorektora. Vedení příslušné fakulty se mohlo ve zprávě určitým způsobem stylizovat. Jak ukázaly zprávy z filozofické fakulty Komenského univerzity, odpovědnost za problémy

⁵⁸⁴ Nenastúpenie absolventov – návrhy na opatrenia: dekanstvo prírodovedeckej fakulty – Rektorát Univerzity Komenského (do rúk s. prorektora Vršanského), v Bratislave dňa 24. októbra 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁸⁵ Například do 5ti dnů podat zprávu; učinit opatření, aby se podobné případy neopakovali.

⁵⁸⁶ Umiesťovanie absolventov: dekanát Filozofickej fakulty – vážený súdruh prof. dr. Vladimír Vršanský prorektor UK, v Bratislave dňa 25. októbra 1961, in: AKUB, RUK II, ka. 285, str. 3.

⁵⁸⁷ Ibid., str. 3.

s rozmisťováním přenášel děkanát na benevolenci pracovníků odborů školství a kultury ONV. Výše parafrázované stanovisko příslušného odboru KNV vidělo naopak příčiny neuspokojivého stavu na vysokých školách, které nedokázaly absolventy přesvědčit, aby nastoupili na určená místa. Ze zpráv jednoznačně vyplynulo, že v umístování absolventů existovaly vážné nedostatky. Nicméně čím více se nedostatky prohlubovaly, tím méně zprávy jednotlivých úřadů podílejících na rozmisťování popisovaly „realitu“ rozmisťování a ukazovaly spíše to, jak si jednotliví účastníci „problémy“ rozmisťování představovali. Zprávy přestaly zkoumat příčiny nerovných podmínek v pracovním umístování absolventů a po několika rituálních větách sebekritiky ospravedlňovaly postup odpovědných pracovníků, kteří zprávy předkládali. V neposlední řadě by mělo být upozorněno na to, že jménem vedoucího odboru KNV, rektora, prorektora, děkana či proděkana psali zprávy zaměstnanci příslušného oddělení. Přestože zprávy jmenovaní vlastnoručně podepisovali, vyjadřovali mnohem více představy z řad jejich nejbližších spolupracovníků.

Ve slovenském případě měla politická kampaň okolo umístování absolventů, kterou v roce 1961 iniciovalo československé stranické vedení, pouze omezený účinek. Rozmisťování absolventů se i nadále řídilo podle způsobu, který se „osvědčil“ v minulosti, zvláště na základě výkladu ministerských vyhlášek, směrnic a prováděcích předpisů pověřenectva školství na jednotlivých místech. Na průběh rozmístění působily více regionální specifika než momentální představy vládních úřadů v Praze.⁵⁸⁸ Ve zprávě o rozmisťování absolventů na filozofické fakultě Komenského univerzity v roce 1962 odmítla více než pětina absolventů nastoupit do Východoslovenského kraje.⁵⁸⁹ Na rozdíl od polského případu, kdy téměř polovina absolventů nepodepsala pracovní smlouvy, zůstal počet odpůrců ve slovenském případě minimální. Míra nepodepsaných umístěnek v závislosti na oboru byla spíše nízká.⁵⁹⁰ Bratislavští absolventi výjimečně vyjadřovali svůj otevřený nesouhlas a snažili se využít odvolacích prostředků, které prováděcí předpisy a směrnice k rozmisťovacímu řízení nabízely.⁵⁹¹ Podobně jako

⁵⁸⁸ Zpráva o rozmiestňovacom pokračovaní na Prírodovedeckej fakulte, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁸⁹ Rozmisťovací komise na FF UK dostala pro Východoslovenský kraj 27 míst, podepsalo 21 posluchačů, 6 posluchačů umístěnku nepodepsalo. Pro Středoslovenský kraj to bylo 32 míst, 29 podepsalo, 3 posluchači odmítli, tj. 9.4%. Pro Západoslovenský kraj podepsalo 25 absolventů, 1 nepodepsal, tj. 3.9%. Srov. Zpráva o priebehu rozmiestšovania absolventov v r.1962, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁹⁰ V oboru stomatologie to bylo 6%, v oboru pediatrie 9%, pro všeobecné lékařství nebyly údaje zmíněné. Srov. Zpráva o rozmiestnení absolventov na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v školskom roku 1961/62, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁹¹ Absolventka Viera Mikulková, roz. Terenová, se odvolala proti dodatečně a s ní nikdy neprojednané změně umístěnky. Distribuční komise jí původně vystavila umístěnku do Podunajských Biskupic

absolventi pražských vysokých škol, odvolávaly se studentky Komenského univerzity na morální významy, které straničtí a svazáčtí funkcionáři v oficiálním tisku spojovali se socialistickou společností. Často bylo odvolání vyhoceno jako neřešitelná volba. Absolventky dávaly do protikladu uposlechnutí měnících se příkazů, odloučení od partnera a odmítnutí pomoci rodině na jedné straně. Na druhou stranu stavěly neposlušnost vůči nařízením stranických, svazáckých a akademických funkcionářů, protože upřednostnily „socialistické“ manželství a péči o nemocné rodiče. Pokud absolventky příkaz splnily, musely se zříct bydlení v Bratislavě. Pro absolventky přijatelný kompromis, na který však rozmisťovací komise nepřistoupila, představovalo umístění v blízkém okolí bydliště spojené s každodenním dojížděním za cenu, že nemohly plně využít získanou vysokoškolskou kvalifikaci. Mnoho z nich do poslední chvíle doufalo v administrativní „nedorozumění“, které mělo urovnat přešetření jednotlivých odvolání. Ve své víře v socialistickou společnost si nechtěly připustit, že v rozhodnutí funkcionářů podílejících se na rozmisťovacím řízení mohly hrát jiné okolnosti než socialistické ideály, které oficiálně propagovaly. S oslabováním vlivu vládních úředníků na rozmisťovací řízení a posilováním moci osob odpovědných za rozmístění absolventů na místní úrovni, především zaměstnanců děkanátů, rektorátu, podnikových delegátů, pracovníků příslušných odborů okresních národních výborů a jejich mnohostranných vazeb a kontaktů s rodiči, příbuznými a známými absolventů se uplatňovaly nerovné podmínky v přístupu k zaměstnání a různorodé výklady původně obecně závazných nařízení. Většina absolventek nastupující do zaměstnání se toužila integrovat do socialistické společnosti, aniž by však byly narušeny oficiálně

v Západoslovenském kraji z rodinných a pracovních důvodů. O měsíc později se Viera Mikulková provdala za promováného lékárníka A. Mikulku, který nastoupil jako odborný pracovník v národním podniku Léčivé rostliny. Nicméně umístěnka byla za nejasných okolností změněna a jiným psacím strojem přepsána na „ÚNZ Vysoké Tatry“, což bylo neexistující pracoviště. Budoucí zaměstnavatel [ÚNZ Vysoké Tatry] byl zastoupen MUDr. Kabinou, který však během rozmisťovacích pohovorů na fakultě zastupoval odbor zdravotnictví KNV v Západoslovenském kraji. Změněná umístěnka ji nebyla doručena, jak vyžadovaly předpisy a Mikulková ji obdržela teprve tehdy, když si ji osobně vyzvedla na děkanátu lékařské fakulty. Rektorátní komise uvedla, že vyhověla odvolání Viery Mikulkové v tom „smyslu“, že ji přidělila novou umístěnku do Státních lázní v Trenčanských Teplicích. Nicméně s tím se Mikulková nespokojila a podala stížnost přímo k rektoru Komenského Univerzity. V stížnosti uvedla, že podle informací oddělení kádrové evidence na děkanátu LF UK, přepsal umístěnku jeho vedoucí Ján Dressler na písemný příkaz rektorátu. Mikulková ve své stížnosti napsala, že pracovníci kádrového oddělení vysvětlili změnu její umístěnky tak, že její svobodná kolegyně Amálie Bérešová, která původně souhlasila s umístěnkou do Vysokých Tater, si dodatečně rozmyslela svoje rozhodnutí a odvolala se, protože ji rodiče chtěli mít jako jedinou dceru blíž k domovu. Srov. Odvolanie proti odporúčaniu na prijatie do pracovného pomeru (Viera Mikulková, rod. Terenová, prom. lekárka v Bratislave, Rajska 5 – Rektorát Univerzity Komenského, 11. VII. 62), in: AKUB, RUK, ka. 285.

proklamované rodinné vztahy a povinnosti.⁵⁹² Odvolání obecně charakterizovaly silné emoce s důrazem na rodinné vztahy. Citový aspekt byl uveden v souvislosti s rodinnou politikou stranického vedení a současně odkazoval na racionální stránku problému, kterou bylo dodržování socialistického právního řádu.

V mnoha případech nezpůsobily nejednotné podmínky v rozmisťování ani tak pracoviště, na která absolventky musely nastoupit, nýbrž průběh rozmisťovacího řízení. Odvolání v některých případech neřešila odvolací komise, nýbrž osobně ovlivnili na základě rodičovské intervence pracovníci kádrových oddělení jednotlivých fakult.⁵⁹³ Vzhledem k nedostatku pramenů nebylo možné zjistit, jak se rodičům podařilo pracovníky kádrového oddělení přesvědčit, aby svévolně změnili umístěnky a na vzdálená pracoviště poslalo zcela jiné absolventky. Dotazníky zkoumající rodinné poměry mezi přílohami odvolání v takových případech často chyběly a tak se lze jen dohadovat, zda rodiče pocházeli z etablovaných stavovských rodin v Bratislavě, pracovali jako významní straničtí funkcionáři nebo měli důvěrné kontakty na pracovníky kádrového oddělení. Během šedesátých let tak vládní nařízení postupně ztrácela svoji obecnou závaznost a stále více byla využívána k obhajobě partikulárních zájmů na místní úrovni. Takovou nejednoznačnost a vícehlas vládnoucích funkcionářů, zaměstnanců rektorátu a personálních pracovníků podniků využívaly absolventky k nekompromisnímu sledování vlastních představ. Přestože se akademičtí hodnostáři snažili u mnoha odvolání najít řešení, které by formálně respektovalo státní plán a současně uspokojilo studentské požadavky, čím dál tím více absolventek odmítalo přistoupit na zprostředkující dohodu.

S prohlubujícími se nejednotnostmi v přístupu k zaměstnání začali autoři výročních zpráv o rozmisťování absolventů na jednotlivých fakultách sami rozhodovat, zda jeho průběh lze považovat za úspěšný. Ministerská připomínka doporučující fakultám podat o průběhu rozmisťování strukturovanou a věcnou zprávu s příloženou statistikou bez hodnotících formulací nebyla respektována.⁵⁹⁴ Přestože s rozmístěním na některých

⁵⁹² Na svoji obhajobu Mikulková dále uvedla, že studovala s velmi dobrým prospěchem (studijní průměr 1.3), byla aktivní ve svazácké organizaci, zúčastňovala se brigád, řádně a disciplinovaně plnila své studijní i svazácké povinnosti.

⁵⁹³ Zmena umiestnenia do zamestnania (Amálie Bérešová – Dekanstvo lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, dňa 24. mája 1962).

⁵⁹⁴ Zpráva o průběhu a výsledku rozmístění absolventů vysokých škol v roce 1962: Ministerstvo školství a kultury čj. 28478/62 – III/5 – Všem rektorátům a samostatným děkanátům vysokých škol, odbor školství a kultury SNR – na vědomí, v Praze, dne 5. září 1962.

fakultách nesouhlasilo i čtyřicet procent absolventů⁵⁹⁵, psali ve svých zprávách odpovědní proděkani, že rozmisťovací řízení bylo připravené velmi dobře.⁵⁹⁶ Když vdané absolventky opakovaně požadovaly z rodinných důvodů umístění v Bratislavě nebo jejím nejbližším okolí, komise konstatovala, že nemohla jejich požadavkům vyhovět. Nalezení vhodného pracoviště však nechala na nich samotných.⁵⁹⁷ Jednotlivé fakulty nahlásily pro přípravu státního plánu upravená čísla, takže ministerstvo přidělilo některým fakultám o čtyři umístěnky více, než nakonec měla fakulta absolventů.⁵⁹⁸ Přesto se nepodařilo řadě fakult mnoho absolventů umístit a absolventi nastoupili na jiná pracoviště, než jim umístěnka určovala.⁵⁹⁹ Odpovědní proděkani připsovali odpovědnost za neumístněné absolventy podnikům, což odpovídalo představám, které si o chování podniků v rozmisťovacím řízení vytvořili akademičtí funkcionáři v minulosti.

Z geograficko-sociálního hlediska zůstávala nejprestižnějším pracovním místem Bratislava, její okolí a pracoviště v Západoslovenském kraji, která bylo možné z Bratislavy dosáhnout autobusem nebo vlakem.⁶⁰⁰ Zatímco na konci padesátých let se některé absolventky odvolávaly proti umístění mimo Bratislavu a poukazovaly na zdravotní problémy, které jim nedovolily na pracoviště v Západoslovenském kraji dojíždět, v polovině šedesátých let nebyla odvolání proti umístění v Západoslovenském

⁵⁹⁵ Zpráva o rozmisťovacím pokračování: Dekanstvo Farmaceutickej fakulty Univerzity Komenského – Rektorát Univerzity Komenského, v Bratislave dňa 12. 7. 1962, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁹⁶ Od začátku šedesátých let plán rozmístění absolventů lékařských a farmaceutických fakult schvaloval odbor vysokých škol pražského ministerstva školství, respektive bratislavský odbor školství a kultury SNR. Plán jako v minulosti připravovalo ministerstvo zdravotnictví. Srov. Umístění absolventů lékařských fakult a farmaceutické fakulty – úprava pro rok 1964: ministerstvo školství a kultury čj. 25 754/63 III/5 – rektorát Univerzity Komenského, Bratislava, v Praze dne 24. června 1963. Pražský odbor vyhotovoval znění některých svých ustanovení také ve slovenském jazyce srov. Umiestnenie absolventov lekárskech fakúlt a farmaceutickej fakulty – úprava pre rok 1964: Ministerstvo školstva a kultúry čj. 25 754/63 III/5 – Rektorát Univerzity Komenského Bratislava, v Praze dne 24. června 1963, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁹⁷ Ibid., str. 2. Na rozdíl od jiných fakult, kde byla zpráva na ministerstvo zaslána jménem proděkana, vypracoval zprávu na lékařské fakultě vedoucího jejího oddělení kádrové evidence Ján Dressler. Lékařská fakulta vedle Dresslerovi zprávy, která se omezovala na statistické údaje zaslala na rektorát ještě jednu zprávu, kterou podepsal také proděkan Schneider a která stručně rozebírala konkrétní případy neumístěných absolventů. Srov. Zpráva o priebehu rozmiestnenia absolventov Lekárskej fakulty UK v Bratislave v školskom roku 1962/63, in: AKUB, RUK II, ka. 285, str. 6.

⁵⁹⁸ Zpráva o priebehu rozmiestnenia absolventov FF UK, ktorí ukončili štúdium v lete 1963: Dekanstvo Filozofickej fakulty – Rektorát Univerzity Komenského, v Bratislave dňa 10. októbra 1963, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁵⁹⁹ Ibid., str. 3.

⁶⁰⁰ Směrné „naplánované“ číslo pro umístění absolventů bylo zpravidla vyšší, než počet „skutečně“ umístěných absolventů. Srov. Štatistický prehľad z umiestňovacieho pokračovania na Lek. Fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v škol. roku 1964/65, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

kraji téměř podávána.⁶⁰¹ V roce 1965 bylo plnění rozmisťovacího plánu v Západoslovenském kraji „překročeno“ téměř o pět procent, ačkoliv ministerstvo trvalo na jeho přísném dodržování.⁶⁰² Během vysokoškolského studia přerušili studenti často vztahy k původnímu prostředí a navázali nové. Kompromisem pro mnoho absolventů zůstávalo umístění ve Středoslovenském kraji.⁶⁰³ Pracovní zařazení do Východoslovenského kraje vyvolávalo opakovaně odpor. V některých letech a na některých oborech nesouhlasilo s tamní umístěnkou více než padesát procent uchazečů.⁶⁰⁴ Do moravských a českých regionů odcházeli pracovat absolventi Komenského univerzity pouze v ojedinělých případech.⁶⁰⁵ Podle společenských představ absolventů patřila k mimořádně prestižním univerzitní a akademické pracoviště, po kterých následovala pražská ministerstva a ústřední úřady.⁶⁰⁶ Jednotlivé ústavy akademie věd se však v šedesátých letech začaly nástupu absolventů bránit, což kontrastovalo se situací v padesátých letech, kdy většina absolventů řady specializací odcházela na akademická pracoviště přímo po skončení vysokoškolského studia.⁶⁰⁷

Rozhodnutí stranického vedení v Praze proniknout na začátku šedesátých let do místních vztahů a narušit zaběhlé postupy akademických funkcionářů a podnikových zástupců, které odporovaly jednotnému výkladu a obecně závazným právním a povinnostem při pracovním umisťování absolventů, nepřineslo očekávané výsledky. Pokud se absolventi a v mnoha případech absolventky nepodrobily rozmisťovací komisi, neměli její členové prostředky, jak účinně svoje nařízení prosadit. Jednu z možností nabízela spolupráce s představiteli soudní moci. Tato možnost však posilovala pravomoci centrálních úřadů v Praze. Stížnosti na absolventy, kteří nenastoupili do zaměstnání, projednával pražský náměstek generálního prokurátora pro

⁶⁰¹ Srov. Odvolanie: Zora Chrabačková – Děkanství LF UK v Bratislave /distribučná komisia/, 24. júna 1959. Pridelenie miesta: Vlasta Kohoutková – Dekanát Lekárskej fakulty UK v Bratislave 13. maj 1959, in: AKUB, RUK II, ka. 284. V roce 1965 navrhla rozmisťovací komise na umístění v Západoslovenském kraji 97 absolventů LF UK, všichni souhlasili.

⁶⁰² Štatistický prehľad z umiestňovacieho pokračovania na Lek. Fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v škol. roku 1964/65 – odbor pediatria, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶⁰³ V roce 1965 navrhla ze 127 absolventů lékařské fakulty komise 118 absolventů umístit v Středoslovenském kraji, pět z nich nesouhlasilo, zbytek souhlasil.

⁶⁰⁴ V roce 1965 navrhla komise rozmístit ve Východoslovenském kraji 15 absolventů všeobecného lékařství, 8 z nich nesouhlasilo; z 8 absolventů stomatology nesouhlasili 4 se svým zařazením v tomto kraji.

⁶⁰⁵ V roce 1965 odešel 1 absolvent do Jihomoravského a 2 absolventi do Severomoravského kraje. Po jednom absolventu našlo své uplatnění v Jihočeském a Východočeském kraji.

⁶⁰⁶ V roce 1965 nastoupilo všech 15 navržených absolventů na lékařskou fakultu Komenského univerzity, 5 dalších do akademie věd, 1 absolvent na ministerstvo obrany a 1 na ministerstvo vnitra.

⁶⁰⁷ Směrné číslo pro akademii věd v roce 1965 bylo 7 absolventů, pro 2 z nich však akademie neměla uplatnění.

Slovensko.⁶⁰⁸ Zástupci podniků se snažili získat absolventy vybraných kvalifikací a účastnili se proto zasedání rozmisťovacích komisí přímo na fakultách.⁶⁰⁹ Tváří tvář komisi se absolventi často zavázali do podniku nastoupit. Ne vždy s umístěním však opravdu souhlasili a nebyly vzácné případy, kdy měli další závazky.⁶¹⁰ Pokud se absolvent na pracoviště ve stanoveném termínu nedostavil, obrátil se zástupce podniku na prokuraturu.⁶¹¹ Rozdíl oproti minulosti spočíval ve „víře“ podnikového zástupce v zákonné jednání a možnosti nápravy podle zákona. Zatímco do konce padesátých let vynucoval dodržování vládních vyhlášek a ministerských směrnic krajský národní výbor ve spolupráci s podniky a vysokými školami, řídily se v polovině šedesátých let stížnosti proti absolventům formálními procedurami generální prokuratury. Prokuratura se snažila získat o sporných kauzách co nejvíce informací a vyzvala jednotlivé strany sporu k předložení důkazních materiálů.⁶¹² Teprve na jejich základě prokuratura rozhodovala o oprávněnosti podaných stížností.⁶¹³ Sporné kauzy problematizovaly stranické skupiny KSS a ročníkové výbory ČSM na jednotlivých fakultách, které se snažily přihlédnout k rodinné a sociální situaci absolventů a pomoci jim proti jednostranným zájmům podniků. Kromě ubytování řešili ženatí absolventi s dětmi zaměstnání manželky a místa v jeslích. Takové podmínky nemohla většina podniků absolventům garantovat, což byl naopak zásadní argument pro generální prokuraturu.⁶¹⁴ Podnik, který vyslal absolventa na studium, si po ukončení vysoké školy nárokoval jeho služby.⁶¹⁵ Prokuratura tak stížnosti konkurenčního podniku stále častěji vyhověla.

⁶⁰⁸ Nenastúpenie do zamestnania – sťažnosť (prom. zub. Lekár Milan Mikláš), in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶⁰⁹ Nastúpenie do zamestnania – sťažnosť (Milan Mikláš zub. lekár): Okresný ústav národného zdravia v Trstená okr. Dol. Kubín – Gen. Prokuratúra, dňa 8. 10. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶¹⁰ Žiadosť o zmenu pracovnej dohody: Mikláš, Milan – Rektorát UK, Vaďovce, 7.7. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶¹¹ Sťažnosť vo veci umiestnenia prom. lekára Milana Mikláša – OUNZ Trstená: námestník Generálneho prokurátora pre Slovensko – Rektorát Univerzity Komenského, Bratislava, 14. 10. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶¹² Sťažnosť vo veci umiestnenia prom. lekára Milana Mikláša – OUNZ Trstená: námestník Generálneho prokurátora pre Slovensko – Rektorát Univerzity Komenského, Bratislava, 14. 10. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶¹³ Žiadosť o zmenu pracovnej dohody: Mikláš, Milan – Rektorát UK, Vaďovce, 7.7. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶¹⁴ Zpráva o kádrovom zabezpečení zubo liečiteľmi NsP v Novom Meste n. V.: Zub. odd. nemocnice s poliklinikou v Novom Meste nad Váhom – Rektorát UK, v Novom Meste n. V. 7.7. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

⁶¹⁵ Nicméně Mikláše nebylo možné považovat za závodního stipendistu ve smyslu ministerské směrnice. Ta vyčlenila z hlášeného stavu očekávaných absolventů ty studenty, kterým závod vyplácel stipendium z prostředků závodu po celou dobu studia. Studenti měli být umístěni přímo do podniku, který je jako své zaměstnance vybral a vyslal ke studiu na vysoké škole. Srov. Plán absolventů vysokých škol v r. 1965 – seznamy krajských a závodních stipendistů: Ministerstvo školství a kultury čj. 30 182/ 63 III/5 – Všem krajským národním výborům a resortům, v Praze dne 4. července 1963, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

Současně vydala doporučení pro odvolací komisi univerzitního rektorátu, která měla nominálně v umístění absolventa konečné slovo.⁶¹⁶

3.7 Závěrečná úvaha a srovnání

Ze srovnání vyplynulo, že v polském případě se v padesátých letech prosadila moc centrálních úřadů v zaměstnávání absolventů především v západních a jižních regionech, které byly k Polsku připojeny po Druhé světové válce. Naproti tomu v českém a ještě více ve slovenském případě závisely nařízení pražských ministerstev na smyslu, který mu připisovali akademičtí funkcionáři na vysokých školách v Praze a Bratislavě. Jednotný způsob zaměstnávání absolventů a jednoznačný výklad centrálních nařízení se začaly v polském případě dynamicky proměňovat ještě před XX. sjezdem KSSS, který oslabil jejich všeobecnou závaznost. Mocenských otřesů v roce 1956 využila na českých a slovenských vysokých školách řada absolventů, kteří se proti umístění odvolali ve větším počtu než do té doby bylo obvyklé. Nicméně nahrazení pravomocí ministerských úředníků klientskými vztahy na místní úrovni bylo možné v českém případě sledovat teprve od roku 1958, ve slovenském potom o rok později. V polském případě se ve stejnou dobu naopak setkáváme s protikladným jevem, kdy po třech letech „liberálního“ režimu v zaměstnávání absolventů provedly vládní úřady ve Varšavě několik mocenských intervencí, které měly nepřímo absolventy připoutat na jedno pracoviště a omezit jejich pracovní mobilitu. Rozkvět klientských sítí na místní úrovni v českém a slovenském případě paradoxně výrazně zúžil manévrovací prostor centrálních úřadů a zapojil absolventy do mnohačetných vztahů rodinné podřízenosti, závislosti na přátelích a známých, recipročních závazků a vymahatelných protislužeb. Stranickým, svazáckým, odborovým a akademickým funkcionářům na vysokých školách se však nedostávalo mocenských prostředků, jak absolventy přinutit nastoupit předepsaná místa. Odmítnutí umístěnky nebo její nesplnění si většina absolventů v období stalinismu pod hrozbou sankce centrální moci nedovolila, zatímco na přelomu padesátých a šedesátých let se jednalo o poměrně běžný jev. V polském případě došlo v této době k výrazné politizaci celého problému a k zaměstnanosti absolventů se vyjadřovaly polských médiích jak nejvyšší tak regionální a lokální straničtí i studentští představitelé. Nenalezení odpovídajícího pracovního místa zasáhlo v některých letech více než polovinu polských absolventů a přerůstalo v závažný společenský problém.

⁶¹⁶ Dotaz – odpověď (prom. lek. Mikláš Milan): Dekanát Lekárskej fakulty Univerzity Komenského – Rektorát Univerzity Komenského, v Bratislave, dňa 26.XI. 1965, in: AKUB, RUK II, ka. 285.

V návaznosti na vládní usnesení, přijal polský Sejm několik zákonných úprav k zaměstnanosti absolventů, která měla být ve spolupráci se studentskými a svazáckými organizacemi prosazena v regionech. Teprve s určitým zpožděním mocenské elity ve Varšavě zjistily, že svoje opatření k zajištění jednotných podmínek v zaměstnávání absolventů nebudou moci prosadit bez součinnosti s regionálními a lokálními úřady. Podobně jako v českém a slovenském případě v této době, můžeme sledovat vznik rozmanitých klientských vazeb na místní úrovni, třebaže se stranické a studentské vedení ve Varšavě nevzdalo svých centralizačních aspirací. Nárok vládních úřadů ve Varšavě na obnovu mocenských poměrů v podobě, jak se prosazovaly v padesátých letech, však opakovaně narážel na místní vztahy podřízenosti a závislosti, vzájemných závazků, protislužeb a poskytnutých laskavostí. Tato „dvojkolejnost“ na jedné straně umožňovala polským absolventům sledovat své individuální představy v profesním životě, na druhé straně mnoho jejich vrstevníků bez dostatečných rodinných konexí, sociálních sítí a symbolických vazeb vylučovala z pracovního procesu. V okamžiku, kdy se pražská vláda v roce 1963 rozhodla intervenovat do nerovných klientských vztahů na místní úrovni, vyvrcholily v českém případě kontroverze okolo rozmístování absolventů, protože vládní nařízení nebylo obecně závazné a nenastolilo mezi absolventy očekávané jednotný přístup k zaměstnání a závazná práva a povinnosti bez rozdílu. Ve slovenském případě došlo v této době k nalezení rovnováhy mezi umístěnkami vydávanými jednotlivými fakultami a představami absolventů za cenu, že pražská vláda rezignovala na své pravomoci a byla v tichosti nucena uznat mocenské uspořádání v Bratislavě.

Prosazení měšťansko-kapitalistické společnosti v 19. století doprovázelo rozlišení třech normativních vzorů uznání – lásky, práva a výkonu.⁶¹⁷ Ve stavovské společnosti byly právo a výkon údajně spojeny v jediném vzoru uznání. Výkon jednotlivých členů společnosti byl substantiálně odvozován od jejich příslušnosti ke společenskému stavu. Tradiční právo zajišťovalo rovnost jednotlivých členů pouze v rámci jejich společenského stavu. S nástupem měšťansko-kapitalistické společnosti došlo k další diferenciaci. Právo mělo být obecně závazné pro všechny členy společnosti a nemělo již legitimizovat stavovské nerovnosti. Sociální status jednotlivých členů společnosti měl být odvozen od jejich individuálního výkonu, který poddali v industriálně organizované dělbě práce. V návaznosti nato byly kontroverze kolem zaměstnávání

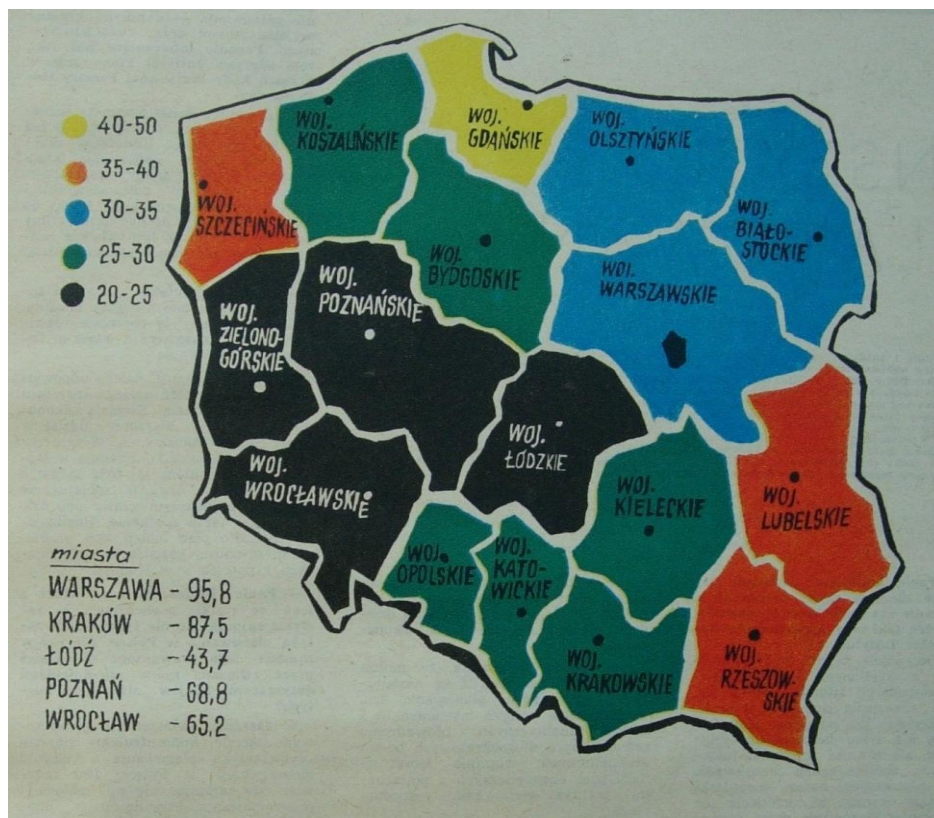
⁶¹⁷ HONNETH – FRASER 2004, str. 179 nn.

absolventů v šedesátých letech interpretovány jako pronikání alternativních představ do oficiálního diskurzu socialistické diktatury. Tyto představy symbolizovaly jednotný přístup do zaměstnání i zajištění rovných práv a povinností pro všechny absolventy bez rozdílu. V historické perspektivě zahrnovala „rovná práva a povinnosti“ nejen vlastní zákony, nýbrž také například ministerské vyhlášky a prováděcí předpisy, které ze zákonů vycházely. Ministerské vyhlášky a prováděcí předpisy měly studujícím zajistit jednotné podmínky a zacházení jak v zaměstnání tak ve společnosti. Rozmísťovací řízení však opakovaně vytvářelo nerovnosti mezi jednotlivými absolventy. Mocenské vztahy a hierarchie v umisťování, tak jak se historicky vytvořily v čtyřicátých a padesátých letech, některé absolventy znevýhodňovaly, protože nedisponovali potřebným věděním, sociálními kontakty ani kulturními výkony jako jiní jejich kolegové. Nepocházely z vlivných stavovských rodin z Varšavy, Prahy nebo Bratislavy, které vytvářely síť exkluzivních vztahů a přenášely je na své potomky. Vládní usnesení mělo být obecně závazné pro všechny absolventy i pro podniky, které absolventy přijímaly. V pracovním zařazení hrály na přelomu padesátých a šedesátých let stále důležitou roli „vedlejší“ faktory, které řadoví absolventi nemohli ovlivnit. Dozvědět se o tom, že na některém pracovišti existovalo volné pracovní místo, nebylo možné bez kontaktu na osoby, které na tomto pracovišti byli zaměstnání. Být přijat na toto místo vyžadovalo vedle odborné kvalifikace, také „důvěrný“ vztah k člověku, který o přijetí rozhodoval atd. V socialistické diktatuře v šedesátých letech se tak paradoxně odehrávaly některé procesy, jejichž paralelu by bylo možné nalézt při formování měšťansko-kapitalistické společnosti v 19. století. Některým sociálním skupinám například studujícím, které bychom v marxisticko-leninském pojetí označili jako inteligenci, bylo odepřen přístup na kvalifikovaná pracovní místa a usilovali proto o stejná práva a povinnosti, jakých se těšili jejich privilegovaní spolužáci vůči kterým se cítili znevýhodnění. V tomto symbolickém boji využívali legitimních prostředků, které jim garantovaly vládní nařízení, ministerské vyhlášky nebo prováděcí předpisy národních výborů. Odvolávaly se na jejich všeobecnou závaznost, kterou deklarovaly mocenské elity. Tyto partikulární zápasy některých skupin obyvatel souvisely s obecnými procesy, které v této době v socialistické diktatuře probíhaly a které bývají nazývány jako dodržování tzv. socialistické zákonnosti.⁶¹⁸ V poněkud vyostřené formulaci bychom mohli říci, že se ve střední Evropě v šedesátých letech prosazovaly

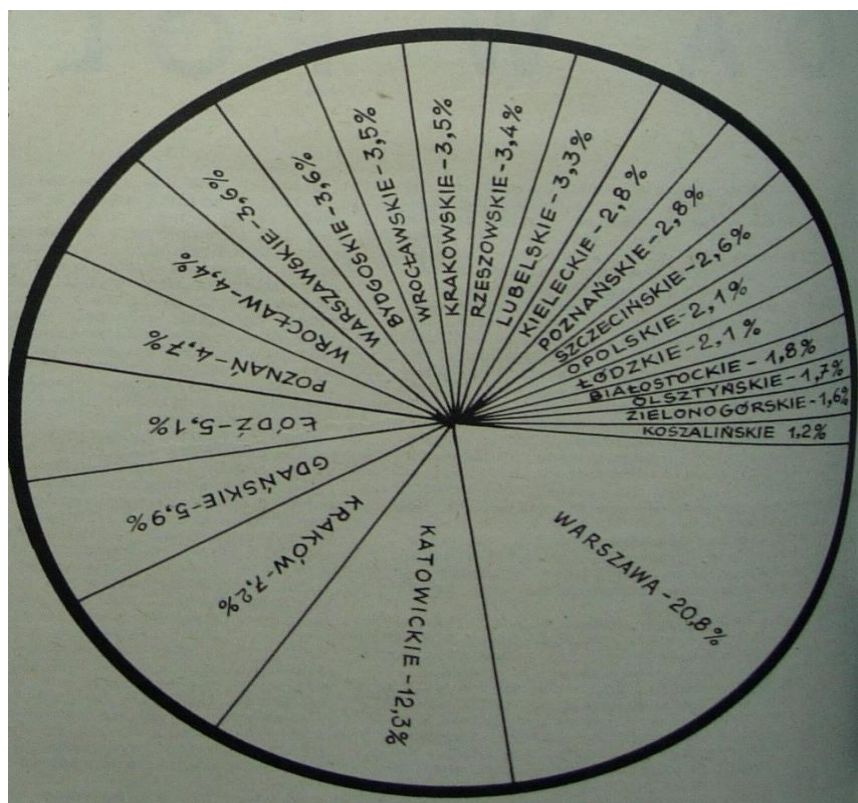
⁶¹⁸ KÜHN 2005, str. 54 nn.

některé vzory uznání, které byly charakteristické pro měšťansko-kapitalistickou společnost.⁶¹⁹

⁶¹⁹ Honneth zdůraznil, že diferenciaci práva a výkonu v měšťansko-kapitalistické společnosti spolu úzce souvisela. Tato představa je empiricky dokazatelná i v případě socialistické diktatury, vedle toho, že například absolventka stavební fakulty Richterová požadovala obecnou závaznost ministerské vyhlášky, která by absolventům zajišťovala rovné podmínky v umístování. Současně požadovala uznání „intelektuálního výkonu“, respektive uznání zájmů inženýrské profese. Uvedla, že národní hospodářství bude potřebovat stále více „inženýrskotechnických kádřů“, zejména stavebnictví. Odvolávala se na celostátní rozbor, který ukázal, že v Československu byla inženýrskotechnická místa obsazena inženýry pouze z 8%, „středně technickými kádry“ z 25% a zbytek postrádal odborné vzdělání. Problém intelektuálního výkonu a prosazování skupinově specifických zájmů inteligence bude popsán v kapitole IV.

Obr. 1 Počet umístěných absolventů na 1000 zaměstnanců

Obr. 2 Pracovní umístění absolventů ve městech a regionech (v procentech)

4. Kluby, klubovny a klubový život

V září 1963 byl v univerzitním časopise v rubrice „Další problém k zamyšlení“ zveřejněn text, podle kterého bratislavští studenti požadovali založení vlastního klubu. Jeho autor Igor Cibula napsal:

„[Študentská mlad' si žiada klub] svoj – vlastný: majú ho spisovatelia, novinári alebo dôchodcovia. Sú veci, o ktorých sa nedá hovoriť na zväzackej schôdzi, ani v kaviarni alebo vo vysokoškolskej posluchárni. Chceme mať miesto, kde by sme sa mohli stretávať ... voláme po nových formách v práci Zväzu mládeže. A jedna z nich sa nám priam núka. Založiť klub nie je ani také náročné ...“⁶²⁰

O dva měsíce později, v listopadu stejného roku řekl na ustanovující konferenci vysokoškolského výboru ČSM v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství delegát filozofické fakulty Jirsa:

„v Praze jsou asi tři pionýrské domy, jeden velikánský dům dětí, a žádná studentská kavárna, žádná platforma, na které by se mohli studenti scházet, kde by mohli diskutovat, kde by se mohli vzájemně poznat...“⁶²¹

V této kapitole budou zkoumány polemiky a kontroverze, které v oficiálním diskurzu doprovázely pokusy studentských aktivistů zakládat a provozovat kluby podle vlastních představ. Založení a provoz studentských klubů bude interpretován jako sociální a kulturní diferenciací varšavských, pražských a bratislavských vysokoškoláků, kteří usilovali o uznání intelektuálního výkonu. Kluby provozovala řada profesních, odborových a svazáckých organizací, které se tímto způsobem umísťovaly v socialistické společnosti jako specifické skupiny. V návaznosti na stalinskou kulturu představovaly kluby současně místo, kde byla prosazována myšlenková jednota socialistických občanů a občanek. V případě studujících měly kluby působit na jejich myšlení a pokusit se je ovlivňovat v „duchu“ marxismu-leninismu. Klubové aktivity měly upevňovat generační jednotu studujících s „dělnickou“ a „rolnickou“ mládeží, která provozovala často pod odborářskou patronací tzv. kluby mládeže. V polovině padesátých let bylo udržení generační jednoty čím dál tím obtížnější a studující usilovali o uznání svých skupinově specifických zájmů a potřeb, které mohli praktikovat právě ve studentském klubu. Studentské kluby představovaly místa, ve kterých se studenti mohli odlišit nejen od generačních vrstevníků, nýbrž také od

⁶²⁰ Študentská mlad' si žiada klub, *Naša Univerzita 1-2/IX*, 10. Septembra 1963.

⁶²¹ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí šedesátých let dvacátého století, 72-39-1, str. 6/2.

ostatních aktérů socialistické společnosti. Založením a provozem studentských klubů se vytvářel prostor, ve kterém se studující viditelně umisťovali jako svébytná generační skupina. Nároky stranických, odborových, akademických nebo svazáckých funkcionářů na generační jednotu se již nedařilo prosazovat a naopak unifikační snahy vyvolávaly studentskou nespokojenost, nesouhlas, odpor a později také konflikty a protesty.

V poststalinské době se komunistické panství reprodukovalo většinou bez fyzického násilí a pouhá hrozba jeho použití zajišťovala dlouhou dobu přijetí panství u většiny skupin společnosti. Mocenské elity, například straničtí, vládní, univerzitní nebo studentští funkcionáři, rozvíjely důmyslné ideologické strategie, které měly jejich vládu ospravedlnit.⁶²² Při bližším pohledu, se ukazuje, že takové strategie často vycházely vstříc každodenním očekáváním řadových studentů, včetně jejich požadavků na založení a provoz vlastních klubů. Panství na vysokých školách a ve svazech mládeže se tak vytvářelo jako vzájemná provázanost mezi funkcionáři a vysokoškoláky, která nebyla charakterizována pouze vztahy nadvlády a poslušnosti, nýbrž také mnohostrannými interakcemi, ve kterých byli funkcionáři nuceni respektovat studentské potřeby, nároky a požadavky.⁶²³ Odtud studenti nebyli pouze objekty panství, nýbrž také subjekty, kteří s funkcionáři uzavírali kompromisy, sledovali určité zájmy, projevovali hodnotové orientace a žili v každodenních praxích.

S proměnami komunistického panství po roce 1956 nabývalo proto na místní úrovni čím dál tím většího významu momentální uspořádání společenských vztahů. Jednotným výkladem a bezpodmínečným souhlasem s direktivami přicházejícími z ústředního výboru se cítilo být na místní úrovni vázáno stále méně aktérů. Naopak ve výkladu nejvyšších stranických záměrů se na místní úrovni uplatňovaly ve vyšší míře než kdykoliv předtím ohledy na aktuální zájmy a omezené potřeby jednotlivých aktérů. Klubovní aktivisté, jejichž součástí byli ve Varšavě i vysocí funkcionáři studentského svazu s osobními kontakty na vlivné straníky a odpovědné městské úředníky, měli daleko větší šanci prosadit své představy o klubovém provozu. Jádro klubových aktivistů v Praze a Bratislavě tvořili dlouhou dobu řadoví studenti, kteří se několik let marně pokoušeli mocenské představitele získat pro klubovou myšlenku. Kombinace politické podpory a uznání ve studentském prostředí, finančního prospěchu nebo užívání sexuální slasti dokázala ve Varšavě vtáhnout vysoké funkcionáře do klubového provozu. Naproti tomu v Praze a Bratislavě nemohli studentští aktivisté podobné

⁶²² KOPEČEK 2009, str. 106 nn.

⁶²³ LINDENBERGER 2003, str. 17 nn.

přísliby funkcionářům zaručit, respektive naráželi na silnější a artikulovanější vliv „konkurenčních“ společenských a kulturních organizací.

V případě studentských klubů vystupuje do popředí, mnohem více než v předchozím zkoumání každodenního života středoevropského studentstva, otázka asymetrického srovnání a kulturního transferu. Kromě nerovnoměrného průběhu destalinizace a oslabování legitimacy komunistického panství v polské, české a slovenské společnosti po roce 1956 provázely zakládání a provoz studentských klubů také společenské a kulturní kontakty se západní a severní Evropou. Jejich prostřednictvím se studentské kluby ve Varšavě postupně měnily z neoficiální kritické veřejnosti zformované v „revolučním“ roce 1956 v místa konzumu populární kultury západoevropské mládeže. Naproti tomu akční rádius a nadnárodní mobilita československých vysokoškoláků byla dlouhou dobu omezena na ojedinělé návštěvy studentských klubů v polských městech, ve kterých hledali kluboví aktivisté v Praze a Bratislavě svoji inspiraci.

Dříve než přistoupím ke konkrétnímu výkladu jednotlivých srovnávaných případů, bude třeba ještě stručně připomenout kulturně-společenské poměry v sovětském impériu, které doprovázely rozvoj středoevropských klubů a formovaly postoje místních funkcionářů ke klubové myšlence. Jak již bylo naznačeno výše, klubový provoz úzce souvisel s programem kulturní revoluce.⁶²⁴ Po říjnové revoluci 1917 měly být v Sovětském Rusku okrajové skupiny obyvatel integrovány do nového společenského řádu prostřednictvím kultury. Boj proti negramotnosti, lidová osvěta, přednášky, veřejná čtení a večerní kurzy pro pracující vychovávaly nové sovětské občany. Klíčovou institucí, která zprostředkovala revoluční program řadovým občanům, měly být kluby provozované novými společenskými organizacemi, například zástupci odborů zakládali v průmyslových podnicích dělnické kluby.⁶²⁵ Význam socialistického řádu byl v klubech diskutován v malých kroužcích i na velkých pompézních masových shromážděních zvaných Politgramota.⁶²⁶ Svoji důležitost si kluby udržely i v období stalinismu, kdy byly v jejich prostorách inscenované divadelní hry - soudní přelíčení - „obhájců“ a „zrádců“ komunistické revoluce.⁶²⁷

⁶²⁴ DAVID-FOX, Michael: What is Cultural Revolution?, in: *The Russian Review* 58, April 1999, str.183. DAVID-FOX, Michael: *Revolution of the Mind. Higher learning among the bolsheviks, 1918-1929*, Ithaca and London, Cornell University Press 1997, str. 266 nn.

⁶²⁵ SIEGELBAUM 1988, str. 235 nn.

⁶²⁶ PLAGGENBORG 1996, str. 186 nn.

⁶²⁷ Srov. DAVID FOX 1997, str. 171 nn.

Během Druhé světové války byla většina klubů a kulturních domů zničena nebo využívána k jiným účelům. Jejich obnova, včetně ustanovení klubů mládeže, začalo v sovětských městech bezprostředně po ukončení válečného stavu.⁶²⁸ Na mnoha veřejných místech vznikaly provizorní jeviště a parkety, na kterých mladí lidé spontánně pořádali hudební a taneční zábavy. Dělnická mládež tancovala v závodních klubech, na náměstích a ulicích, kde vyhrávaly hudební soubory válečných veteránů. Mladí lidé okupovali závodní kluby, ve kterých se až čtyřikrát týdně konaly taneční večery. Navzdory požadavkům stranického vedení, aby se komsomolské kluby více věnovaly problémům výchovy a vzdělání, dávali místní aktivisté přednost zábavě a obcházel nařízení shora.⁶²⁹ Taneční podniky, které vyžadovaly minimální přípravu, poskytovaly klubům nezanedbatelný zdroj finančních prostředků, protože mladí lidé byli ochotni na taneční zábavě utratit desítky rublů. Hudební vysílání rozhlasových stanic BBC a Hlasu Ameriky znali studenti, mladí dělníci i mládež v kolchozech. Komsomolští funkcionáři si stěžovali, že západní hudbu přijímala sovětská mládež v klubech s velkým nadšením.⁶³⁰ Jinou vytouženou charakteristiku, která v klubech odlišovala jednotlivé generační vrstevníky, představoval specifický habitus. Západní móda se rozšířila nejen ve velkých městech evropského Ruska, nýbrž také v závodních klubech za Uralem. Mladí muži se nechávali oslovovat anglickými jmény, nosili široké kalhoty, ramenní vycpávky a indiánské klobouky.⁶³¹ Anglosaská historiografie interpretovala podobné případy jako projevy hédonistického chování, které patřilo ve dvacátém století k obecnějším projevům průmyslových společností, sovětskou poválečnou generaci nevyjímaje.⁶³²

Krátké poválečné období, které charakterizovalo uvolnění a mnohoznačnost, mj. také v podobě pronikání západní populární kultury do komsomolských klubů⁶³³,

⁶²⁸ FÜRST, Juliane, The importance of being stylish: youth, culture and identity in late Stalinism, in: Fürst, Juliane (ed.), *Late Stalinist Russia: Society between reconstruction and reinvention*, Routledge, London and New York, 2006, str. 211 nn.

⁶²⁹ Ibid., str. 213.

⁶³⁰ Ibid., str. 216.

⁶³¹ Ibid., str. 217.

⁶³² V tomto smyslu potvrzoval výklad zavedenou tezi jedné části anglosaských a některých německých historiků, která označovala sovětský socialismus za modernizační projekt. Srov. DAVID-FOX, Michael, Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: On Recent Debates in Russian and Soviet History, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4/55 (2006), str. 535-555. Dále HILDERMEIER, Manfred, „Revolution und Kultur: Der „neue“ Mensch in der frühen Sowjetunion, in: *Jahrbuch des Historischen Kollegs* 1996, München 1997. PLAGGENBORG, Stefan, *Experiment Moderne – Der sowjetische Weg*, Campus Verlag, Frankfurt / Main, New York 2006, str. 26-27.

⁶³³ EDELE 2002, str. 39.

vystřídala zostřující se ideologická kontrola.⁶³⁴ Napříště byly podobné praktiky pranýřovány jako projev „úpadkového“ stylu amerického života.⁶³⁵ Kampaň proti kosmopolitismu odsoudila pronikání „buržoazní“ estetiky do sovětského života.⁶³⁶ Nicméně kulturní produkce napříště závisela mnohem více na tom, kde, kým a za jakých okolností byla provozována. Přestože byla například jazzová hudba na zasedání ústředního výboru komunistické strany prohlášena za vzdálenou „srdci a mysli sovětského člověka“, pod jiným označením se v řadě kulturních domů a tanečních sálů hrála dál.⁶³⁷ V rámci své kulturní práce s mládeží pořádali vysokoškolští a univerzitní funkcionáři Komsomolu tzv. „studentské rekreační večery“, na kterých vystupovaly studentské hudební skupiny hrající „nenáročnou“ americkou hudbu nebo byly promítány americké a německé filmy. Vysokoškolské výbory komunistické strany podobný kulturní program přehlížely, pokud divoké taneční večírky a imitace západních filmových hrdinů nepodkopávaly jejich autoritu ve studentském prostředí a studentští aktivisté nevzbuzovali na veřejnosti přílišnou pozornost.

Mladá sovětská generace, která dospívala v mezidobí mezi Stalinovou smrtí a Chruščovovým tajným projevem na XX. sjezdu KSSS, byla vzdálena očekávání stranického vedení, jak by se měl chovat sovětský muž a sovětská žena. Mladí chuligáni nezřízeně konzumující alkohol představovali problém jak ve městě, tak na venkově.⁶³⁸ Uniformitu propagovanou stranickými funkcionáři zpochybňovali mladí lidé ve velkých městech, kteří se snažili prostřednictvím módy a hudby odlišit od svých generačních vrstevníků. Vlasy si vyčesávali vysoko do čela a la Elvis Presley a tužili cukrovou vodou, oblékali si krátká pruhovaná saka, bílé roláky ke krku nebo košile s dlouhou vázankou, podomácku pestrobarevně obarvené kalhoty, ponožky a lakované boty. V kulturních domech se pokoušeli tančit často na jiný rytmus twist a boogie-woogie. Západní hudbu zprostředkoval sovětské mládeži poslech zahraničních stanic na

⁶³⁴ Srov. YURCHAK 2008, str. 44 nn.

⁶³⁵ Paralelně se sovětskou kampaní kritizovalo vedení ČSM bavící se mládež, která v nehygienických a zakouřených místnostech tančila výstřední tance od nedělního odpoledne až do pozdních hodin po půlnoci a v pondělí přicházela do práce unavená, zklamaná a otrávená. Srov. Referát s. J. Lukeše na zasedání ÚV ČSM 21.6. 1949, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 100/4, str. 20.

Obecně k socialistické kritice „american way of life“ srov. JARAUSCH, Konrad, *Missverständnis Amerika: Antiamerikanismus als Projektion*, in: BEHRENDTS, Jan C., KLIMÓ, Arpád, POUTRUS, Patrice G. (Hrsg.), *Antiamerikanismus im 20. Jahrhundert. Studien zu Ost- und Westeuropa*, Dietz, Bonn 2005, str. 39 nn.

⁶³⁶ Srov. YURCHAK 2008, str. 163 nn.

⁶³⁷ *Ibid.*, str. 167.

⁶³⁸ FÜRST, Juliane, *The arrival of spring? Changes and continuities in Soviet youth culture and policy between Stalin and Khrushchev*, in: JONES, Polly, *The Dilemmas of De-Stalinization: Negotiating cultural and social change in the Khrushchev era*, Routledge, London and New York, 2006, str. 135 nn.

takzvaných krátkých frekvencích. V padesátých letech rychle rostl na technických školách, učilištích a univerzitách počet radiologických a telekomunikačních stanic, a po celé zemi bylo založeno tisíce amatérských radiových klubů, které vzdělávaly mladé technické nadšence.⁶³⁹ Sovětské úřady začaly záhy tento fenomén pečlivě sledovat a pokoušely se ho regulovat, avšak omezení nebo systematické rušení se v první řadě týkala vysílání politické povahy a „protisovětského“ zaměření ve slovanských jazycích; hudební pořady v cizích jazycích například BBC World Service, VOA v angličtině nebo Radio France International nebyly víceméně rušeny.

4.1 Studentské kluby v polském případě: od kritické veřejnosti ke konzumu populární kultury

Odborná literatura k historii studentských nepokojů ve střední Evropě v padesátých a šedesátých letech dvacátého století popisuje často nezávisle na sobě momenty, které byly jednotlivým národním případům společné. Řada studentských karnevalů konaných ve středoevropských městech v polovině května 1956 se změnila v politická shromáždění s recesistickými požadavky. V polském případě označovali studenti například představitele městské správy za „zrádce“ a „rudou buržoazii“; volali po změnách ústavy; chtěli snížit cenu jízdného na železnici kvůli zpoždění; zařadit více hudebních pořadů do rozhlasového vysílání nebo obsazovali restaurace a žádali, aby jim obsluha nalila bez placení.⁶⁴⁰ Problémy na vysokoškolských kolejích ve Vratislavi, kde došlo 4. října 1956 k výpadku elektrického proudu a zástup studujících se vydal na pochod městem, jakoby předznamenával strahovské události z října roku 1967, během kterých se po opakovaných výpadcích proudu spontánní shromáždění studentů rozhodlo veřejně vyjádřit svoji nespokojenost v pražských ulicích.⁶⁴¹ Ve Vratislavi v roce 1956 procházel zástup několika stovek studujících s pochodněmi centrem města, zastavoval služební automobily politických funkcionářů a provolával mnohoznačné heslo, které zaznělo o jedenáct let později také v Praze: „chceme světlo“. Demonstraci rozehnala milice teprve před městskou radnicí, ve které se zabarikádovali úředníci vojvodské rady. Další ze studentských iniciativ, která měla satirický nádech a vzešla z bouřlivých politických a společenských událostí roku 1956, byla divadelní

⁶³⁹ YURCHAK 2008, str. 177 nn.

⁶⁴⁰ MACHCEWICZ 1993, str. 150.

⁶⁴¹ Srov. PAŽOUT, Jaroslav, „Chceme světlo! Chceme studovat!“ Demonstrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967, in: *Paměť a dějiny*, 1/II (2008), str. 4-13.

představení v provizorních studentských klubech.⁶⁴² Záhy však přerostla tato nevážná iniciativa v početné klubové hnutí, které výrazně ovlivnilo mladou generaci.

Klubové hnutí vzniklo jako kulturně-spoločenský fenomén, který reagoval na vynucovanou konformitu stalinismu, zviditelňoval studentskou mládež v poststalinské společnosti a odlišoval navzájem jednotlivé generační skupiny. Písemné prameny k zakladatelskému období studentských klubů z přelomu let 1955/56 byly v době, kdy jsem na podzim roku 2006 prováděl archivní výzkum ve Varšavě, rozesety po různých fondech a sbírkách, které neumožňovaly učinit si systematictější obraz o začátcích klubového provozu. Mnohem plastičtější představu nabídly retrospektivní reflexe vzniku klubového hnutí na konci padesátých a začátku šedesátých let dvacátého století, které byly publikovány na stránkách studentských časopisů. Toto období bylo popisováno jako počínající krize velkých střediskových klubů, které se kvůli vnitřním rozporům mezi programovými a uměleckými tvůrci vzdálily zakladatelským ideálům „Října“ a nedokázaly na ně ve změněných politicko-spoločenských podmínkách navázat.⁶⁴³ Pozoruhodné na tomto výkladu bylo, že byl zveřejněn v oficiálním časopise *ITD*, který vydávala od roku 1960 nejprve jako měsíčník později jako týdeník Nejvyšší rada Svazu polských studentů (RN ZSP), tedy organizace sledující v kulturní politice stranickou linii. Časopis *ITD* podobný západním obrázkovým magazínům, sovětskému satirickému periodiku pro mladou generaci *Krokodyl* a československému *Mladému světu* vznikl jako protiváha na konci padesátých let zaniklých nebo zastavených časopisů pro mládež.⁶⁴⁴ Časopis mixoval politicko-ideologický obsah s pop-kulturními tématy a v určitém časovém intervalech publikoval diskusní příspěvky k aktuálním otázkám každodenního života studentské mládeže, mimo jiné k problematice studentských klubů.

Od prvních čísel nového časopisu nechala redakce otiskovat reportáže, fejetony a úvahy o situaci, ve které se nacházely studentské kluby. Texty nabízely širší časový záběr, který zahrnoval kulturní činnost na vysokých školách v první polovině padesátých let a její proměny na přelomu roku 1955/56. Kontrapunkt kritiky stalinismu a apoteózy klubových aktivit v období „Října“ mohla být v roce 1961 vzhledem k postupující „ortodoxii“ v ideologickém poli překvapivá, kdyby nebyla namířena

⁶⁴² Prowokacja?, *ITD* 43/II, 17 grudnia 1961.

⁶⁴³ Ibid.

⁶⁴⁴ KOPEČEK 2009, str. 158. PACZKOWSKI 2000, str. 200.

především proti soudobému kulturnímu programu v některých klubech.⁶⁴⁵ Ve zpětném pohledu hodnotili autoři politická školení v první polovině padesátých let, která měli studenti na programu po skončení každodenní výuky na školách, a která se odehrávala buď přímo v přednáškových sálech a učebnách, nebo v klubech mládeže.⁶⁴⁶ V klubech mládeže se měli studenti setkávat se svými vrstevníky z řad mladých dělníků a rolníků a prostřednictvím vzájemných vztahů posilovat generační jednotu. V klubových představeních si společně všichni zúčastnění osvojovali hegemonní představy o socialistickém řádu.⁶⁴⁷ Na provizorním jevišti se hrála antifašistická dramata, deklamovaly revoluční písně, předčítaly novely socialistického realismu nebo zpívaly lidové písně. Diváci sedávali na židlích kolem malých stolků, dívali se na filmové týdeníky, diskutovali o problémech společenského pokroku v období přechodu od lidové demokracie k socialismu a probírali aktuální mezinárodní situaci v čase dekolonizačních procesů a osvobozeneckých hnutí.⁶⁴⁸ Diskuse odsuzovaly východní politiku západoněmecké konzervativní vlády a spojovali ji s otázkou připojení západních a jižních regionů k Polsku po vyhnání německy mluvících obyvatel. Na konci klubového představení zakoušeli účastníci v bouřlivém potlesku svoji jednotu.

Podobný popis odpovídal společné středoevropské zkušenosti mladé generace v zakladatelském období socialistické diktatury. Karin Taylorová však upozornila, že kluby mládeže sice provozovaly oficiální organizace, ale po Stalinově smrti začaly kroužky přátel uvnitř klubů vytvářet velmi osobní místa, která určovala vztahy, spojení a hodnoty mladých lidí.⁶⁴⁹ Nejbližší přátelé sdíleli relativně pevné vědomí jak a s kým vyjednávat. Na místech, na kterých oficiální organizace nabízela omezený počet klubových aktivit, usilovalo současně mnoho mladých lidí o realizaci vlastních představ.⁶⁵⁰ Pokusy o prosazení autonomie se dlouho odehrávaly v rámci oficiálních struktur a často se s nimi křížily. Představy, odporující socialistickému myšlení, oslabovaly významy, které mladé generaci vnucovala oficiální ideologie. Klubová kultura vytvářela rozhraní, ve kterém mladí lidé věnovali svůj zájem a energii činností, které připouštěly určitý stupeň nezávislosti na stranickém dohledu. Mnoho

⁶⁴⁵ Srov. PACZKOWSKI 2000, str. 201.

⁶⁴⁶ CONNELLY 2008, str. 332 nn.

⁶⁴⁷ Jesienne spotkania, *ITD* 9/I, 27 listopada 1960. Srov. Dłaczego kluby? *ITD* 19/III, 13 maja 1962.

⁶⁴⁸ Szkolenie – jego funkcje i metody upowszechnienia – propozycje programowe na Konferencji Uczelniana, in: A UW, sign. 761/015, str. 2 nn.

⁶⁴⁹ TAYLOR 2006, str. 205.

⁶⁵⁰ *Ibid.*, str. 206.

z nich se snažilo sledovat osobní zájmy, jak jen to bylo v podmínkách socialistické diktatury možné.

Kluby mládeže spoluvytvářely intelektuální prostředí, které podporovalo kreativní myšlení a do jisté míry nezávislé úvahy o každodenním životě v socialismu. Podobné „kritické“ milieu bylo zpočátku velmi malé.⁶⁵¹ Jeho členové se často v klubech aktivně neangažovali, nýbrž se tam příležitostně setkávali s několika nejbližšími přáteli. Poststalinská společnost byla velmi atomizovaná, komunikace v rámci neformálních sítí, které vznikaly mimo kluby, zůstala omezená. Dokonce i v klubech se malé kroužky známých ještě více uzavíraly před okolím, pokud si nezískalo jejich důvěru. V souladu s oficiální politikou vstoupili mladí lidé sdružení v klubech do diskuse o klíčových tématech socialistické kultury. Vznikaly malé komunity podobně smýšlejících jednotlivců, z nichž mnozí začali vyjadřovat svůj nesouhlas s kulturní hegemonií prosazovanou stranickými ideology nebo kulturními referenty. Místa, o kterých oficiální organizace předpokládaly, že byla ovládána svazáckými kolektivy, postupně obsadili studentští aktivisté zdůrazňující svoji generační odlišnost a prosazující své skupinové zájmy navzdory poručenství stranického vedení.

V polském případě začaly paralelně vedle klubů mládeže vznikat diskusní kluby marxistických intelektuálů, pro které stalinský kánon postupně ztrácel svoji závaznost; přicházeli s jeho odlišným výkladem nebo dokonce promýšleli jeho revizi. Svě názory si vyměňovali v neformálním klubovém prostředí, které se ve Varšavě formovalo od jara roku 1955, kdy vznikl ve stejnojmenné ulici Klub Krzywego Kola, aby se brzy změnil ve vlivné intelektuální středisko poskytující hlas různým světonázorovým a myšlenkovým proudům.⁶⁵² Pravidelných čtvrtěčních setkání se v Domě kultury na Starém městě účastnili konzervativci z národní demokracie, příznivci sanačního režimu, liberálové, sociální demokraté nebo meziváleční komunisté.⁶⁵³ Vazby na akademické prostředí a ke studentské mládeži zprostředkovala nastupující generace marxistických filozofů, sociologů a historiků. Přestože veřejný vliv diskusních klubů nelze přeceňovat, nezůstalo jejich působení omezeno na několik desítek návštěvníků z řad univerzitních a uměleckých kruhů, jak usuzuje Michal Kopeček na základě vzpomínek hlavních protagonistů.⁶⁵⁴ Kluby reformních intelektuálů ovlivnily studentskou mládež natolik, že se s klubovou myšlenkou záhy ztotožnila. Mocenské otřesy a změny v roce

⁶⁵¹ TAYLOR 2006, str. 207.

⁶⁵² EISLER 2006, str. 144.

⁶⁵³ KOPEČEK 2009, str. 155.

⁶⁵⁴ KOPEČEK 2009, str. 83.

1956 potom uvolnily mnoha studentům prostor pro uskutečnění vlastních představ a na přelomu roku 1955/56 přivedly první studentské aktivisty ve Varšavě k zakládání nezávislých studentských klubů v nevyužívaných budovách, kolejních sklepech a školních půdách, které okupovaly jménem rozpadajícího se Svazu polské mládeže (ZMP).⁶⁵⁵

První studentský klub vznikl na konci roku 1955 ve Varšavě pod ideovým patronátem časopisu *Po prostu*.⁶⁵⁶ Jednalo se o filmový klub, který uváděl starší i současné filmy, které v minulosti neschválila cenzura. V klubu se za velkého zájmu pořádaly také diskuse. Jeho popularita inspirovala desítky studentských aktivistů, kteří ve většině univerzitních měst a vysokoškolských centrech zakládali další lékařské, divadelní nebo čtenářské kluby. V roce 1956 se studentské kluby staly střediskem uměleckých experimentů a nových prostředků uměleckého vyjadřování. Premiéry studentských divadel v gdaňských a varšavských klubech patřily k významným událostem a byly recenzovány v předních kulturních časopisech společně s premiérami profesionálních souborů. Studentská divadla v klubech začala hrát politickou satiru, divadelní hry západoevropských dramatiků nebo inscenovala experimentální dramatické žánry se studenty a studentkami jako aktéry improvizovaných estrád.⁶⁵⁷ Některá z nich zapojovala do představení zástupce publika. Výchozím bodem byla obecná situace, kterou herci a diváci sdíleli společně. Herec se přímo obrátil na někoho z publika a adresoval mu svoji výpověď. Divák na hercovu výpověď nějakým způsobem zareagoval a snažil se námět dále rozvinout. Hranice mezi oběma stranami na chvíli zmizely, zástupci z publika se stávali herci a účastnili se večerního programu.

Tento zdánlivě zanedbatelný detail omezený na divadelní představení studentských ochotníků symbolizoval radikální proměnu společenských vztahů v roce 1956. Slavnostní schůze v učebnách, přednáškových sálech, ve svazáckých klubovnách nebo klubech mládeže chápali studentští aktivisté čím dál tím více v kategoriích podřízenosti a závislosti. Kulturní činnost v oficiálních organizacích předepisovala závazné normy, které měly upevňovat generační jednotu a potlačovat jakýkoliv náznak odlišnosti. Naopak kulturní program ve studentských klubech zpočátku nesvazovaly žádné konvence a studenti mohli otevřeně vyjadřovat své odlišné názory a postoje.

⁶⁵⁵ Z życia klubu studenckiego, *Politechnik* 4/VIII, 1 – 15 IV 1957.

Srov. 'Stodola' – bawi, rozmiesz, *Politechnik* 7/VIII, 1 – 30 VI 1957.

⁶⁵⁶ Zo života polských študentov – Revolúcia sa očisťuje, *Naša Univerzita* 9/I, 10. mája 1956.

⁶⁵⁷ Prowokacja?, *ITD* 43/II, 17 grudnia 1961. Srov. Stodola – „jutro będzie lepiej“, *Politechnik* 5/IX, 1 – 31 1957.

Kritika politických poměrů, kterou vyjadřovali aktéři kulturních představení ve studentských klubech, předčila svou nekompromisností profesionální divadla.⁶⁵⁸ Přímá účast publika v klubových pořadech umožnila vyjádřit individuální nesouhlas s uplynulým obdobím. Zástupci publika vyprávěli jako součást představení politické anekdoty, zpívali západní populární skladby nebo vyslovovali dosud proskribovaná slova. Úspěšné divadelní premiéry oslavovali herci v klubových prostorách společně s publikem.⁶⁵⁹

Studentské kluby nebyly pouze místem „strukturní proměny“ veřejnosti, nýbrž od svého počátku vytvářely také prostor pro zábavu a trávení volného času. Ve studentských klubech se začaly v zábavě a trávení volného času promítat osobité představy studujících, které rychle přispívaly k jejich diferenciaci. Tento proces usnadnily mocenské elity, které uznaly skupinově specifické představy o trávení volného času. Na rozdíl od stalinismu přestalo být stranické a svazácké vedení schopno v šedesátých letech v oblasti zábavy a trávení volného času prosadit své mocenské nároky. Neznamenalo to sice, že by se zábavu a trávení volného času mladé generace nesnažilo ovlivňovat v souladu s marxisticko-leninskou ideologií, nikdy však už nedokázalo obnovit v kulturním životě její hegemonii. Svazácké vedení přispělo paradoxně k uznání skupinově specifických představ významným způsobem, když v rámci „kulturního boje“, který představitelé rozkládajícího se Svazu polské mládeže (ZMP) v roce 1956 vyhlásili církevním institucím, zdůrazňovali kulturní potřeby a zájmy mladé generace.⁶⁶⁰ Jako alternativu k odpolední a nedělní účasti na bohoslužbách připravovali funkcionáři pro mladé lidi zábavný program, sportovní hry, fotografické a čtenářské kroužky; podporovali zakládání hudebních skupin a filmových klubů nebo vyučovali „jízdu na motocyklu“.

Významná část studentské mládeže si „nový“ program kulturní politiky rychle osvojila a studentští aktivisté se na něj dokonce začali při zakládání klubů odvolávat. Straničtí a svazáčtí funkcionáři tak nechtěně přispívali k etablování nových kulturních forem, které oslabovaly mezi studentskou mládeží vliv socialistického realismu. Nároky na trávení volného času a zábavy v poststalinské společnosti, mladou generaci nevyjímaje, byly tak silné, že jim funkcionáři ZSP nedokázali nebo nechtěli vzdorovat, pokud je z pragmatických důvodů dokonce nepodporovali a nesnažili využít ve svůj

⁶⁵⁸ Dyskusja o klubach – Bylem bramkarzem, *ITD* 48/VIII, 26. listopada 1967.

⁶⁵⁹ Prowokacja?, *ITD* 43/II, 17 grudnia 1961. Srov. Stodola – „jutro będzie lepiej“, *Politechnik* 5/IX, 1 – 31 1957.

⁶⁶⁰ Machcewicz 1993, str. 61 nn.

prospěch. Velkou oblibu získaly taneční večery a jazzové koncerty. V rámci jazzových festivalů vystupovali ve studentských klubech američtí a západoněmečtí hudebníci.⁶⁶¹ Studenti zakládali chlapecké hudební skupiny, které napodobovaly afro-americké vzory. Snažili se zopakovat úspěch svých starších kolegů, kteří vynikli ve studentských klubech v západní Evropě, získali profesionální smlouvu v některém z pařížských kabaretů nebo absolvovali koncerty v západoněmeckých městech.⁶⁶² K oblíbeným kulturním událostem patřily také večery, na kterých se tančily nejnovější západní tance.⁶⁶³ V jiných typech klubů se scházely skupiny filmových nadšenců nebo vznikaly studentské divadelní kroužky.⁶⁶⁴

S masovou oblibou studentských klubů došlo na konci padesátých let také k jejich zásadní proměně. Kulturní představení kritizující politické poměry, která odlišovala „alternativní“ veřejnost v roce 1956 od stalinské uniformity a jednomyslnosti, ustupovala v klubovém programu do pozadí a jejich místo stále více zaujímaly zábavné a populární pořady. Původní skupiny ochotníků, kteří hráli studentské divadlo ve svém volném čase, se po úspěšných představeních v klubech profesionalizovaly. Změnily se ve stálé soubory, jejichž členové dostávali každý měsíc mzdu z výnosu klubových představení. Vztahy v profesionálním souboru se dále diferencovaly a začalo být obtížné vyvážit protikladné zájmy autorů, herců, režisérů a provozovatelů klubu.⁶⁶⁵ Autoři se snažili nacházet nové a odlišné cesty autorského divadla, herci takové aspirace neměli a raději hráli osvědčená a klasická dramata. Režiséři se pokoušeli mírnit vzájemná napětí a udržet bezproblémové vztahy v souboru. Kluboví provozovatelé zase upřednostňovali program, který by byl atraktivní pro nové návštěvníky a přinášel do klubové pokladny pravidelný zisk. Soumrak klubových souborů, vzešlých z říjnových událostí roku 1956, přišel nečekaně brzy. Jako první opustily klub herečky, kterým jejich charisma otevřelo dveře do zavedených „kamenných“ divadel. Někteří režiséři, kteří původně studovali zcela jiný, neumělecký, například technický obor, odešli z hlavního města a snažili se získat profesionální angažmá v zavedených regionálních divadlech.

Mezi příčiny problémů patřila také rozhodnutí provozovatelů klubů. Funkcionáři ZSP ve vedení klubu ve své honbě za ziskem dočasně zastavili provoz klubů, aby

⁶⁶¹ „Jazz 61“, *ITD 35 /II*, 22. listopadu 1961.

⁶⁶² „Kurylewicz we Warszawie“, *ITD 42/II*, 10. listopadu 1961.

⁶⁶³ Biuletyn Informacyjny Rady Uczelnianej, Warszawa, dnia 28. III. 1963 r. Nr. 8, Komisja Kultury, in: *AUW*, 1960.03.27 – 1963.12.10, sign. 757/015.

⁶⁶⁴ „Zycie klubowe otwarte...“, *ITD 37 /II*, 5. listopadu 1961.

⁶⁶⁵ Srov. Dyskusja o klubach – Miejsce dla inicjatywy, *ITD 8/IX*, 25. listopadu 1968.

zrekonstruovali a zvětšili jejich prostory. Klubové soubory, které chtěly ve své činnosti dále pokračovat, přijímaly angažmá v klubech mládeže v regionálních městech nebo se svým programem objížděly lokální podnikové kluby. Pod vlivem obrovského zájmu řádových studentů a studentek podílet se na klubové činnosti, získali často provozovatelé dojem, že klubové soubory jsou sdružení ochotníků, které bylo možné kdykoli rozpustit, nabrat nové členy a pokračovat s nimi v úspěšném provozu. Nicméně nové soubory, které byly ustaveny poté, co provozovatel staré z klubu vyloučil, zkoušely nový program i několik měsíců, během kterých se na jeho přípravě vystřídalo několik tvůrců, aby se nakonec ukázalo, že bylo jednodušší domluvit se na návratu s některými „starými“ protagonisty, kteří byli v minulosti nuceni klub opustit. Nový program, však nemohl díky měnící se politické situaci a lpění stranického vedení na závaznosti socialistického realismu kopírovat původní „revoluční“, přestože se jeho tvůrci na něj pokoušeli nenápadným způsobem navázat. Kombinovali osvědčené postupy komunikace s publikem s odlišnými výrazovými prostředky, které skrytě parodovaly současné společenské problémy.⁶⁶⁶

Odlišný styl oblékání, populární hudba nebo americký film se nešířil ze studentských klubů mezi mladou generaci již v době konání Světového festivalu mládeže a studentstva ve Varšavě v roce 1955, jak na základě vzpomínek Jacka Kuroně tvrdí Michal Kopeček, nýbrž o několik let později teprve na začátku šedesátých let.⁶⁶⁷ Účastí na atraktivním představení ve studentském klubu se odlišovali generační vrstevníci navzájem. Vidět a být viděn v klubu určovalo postavení a uznání ve skupině vrstevníků. Současně však byly vztahy mezi studenty založeny na důvěře, emocionálních vazbách a osobních loajalitách. Účast na představení v malém studentském klubu ve volném čase vytvářela alternativu k povinným masovým slavnostem, které připravovali funkcionáři RU ZSP pod „ideovým“ vedením pracovníků stranického aparátu. Nejen studenti stáli v dlouhých frontách před klubovou pokladnou, nýbrž také mnoho mladých lidí z Varšavy a okolí se pokoušelo získat lístky na některý z klubových večerů.⁶⁶⁸ V souvislosti s varšavským klubem Hybridy napsal v brněnském univerzitním časopise účastník letní praxe v Polsku R. Němeček, že klub byl plně obsazen i během letních „prázdninových“ měsíců, přestože vstupné bylo velmi vysoké a zaplatit ho si mohli dovolit jen někteří. Každý večer postávaly před vchodem

⁶⁶⁶ Srov. Biuletyn informacyjny Rady Uczelnianie, Warszawa, dnia 5.IV. 1963 r., Nr. 9., in: A UW, 1960.03.27 – 1963.12.10, sign. Ac 757/015.

⁶⁶⁷ KOPEČEK 2008, str. 83 Srov. Zpráva z festivalu, in: NA, f. ÚV ČSM Praha, ka. 140/20, str. 3 nn.

⁶⁶⁸ Życie klubowe otwarte..., ITD 37 /II, 5 listopada 1961.

„hloučky smutných zájemců“.⁶⁶⁹ Nejzajímavější představení byla ovšem rezervována pro předem vybrané a pozvané hosty, kteří se při vstupu do klubu prokazovali stranickou legitimací nebo průkazem některého z mládežnických a studentských svazů. Návštěva studentského klubu se stala součástí životního stylu mladé generace a způsobem jak se odlišit od svých vrstevníků. Své dojmy, pocity a zkušenosti z klubových představení sdíleli studenti na chodbách fakult, menz a knihoven. K oblíbeným tématům hovorů patřily informace o tom, kdo a jak pomohl obstarat lístky, kdo s kým se v klubu seznámil nebo na kterém místě u kterého stolu kdo seděl. Jak dokládají reportáže z klubových večerů, publikovaných na stránkách studentských časopisů, mezi vrstevníky se cenil vyhraněný názor na prožité klubového představení.⁶⁷⁰ Návštěvníci očekávali, že v klubech naváží intimní a přátelské vztahy, kterými by se odlišovali od každodenního života svých vrstevníků. K takové odlišnosti přispívaly specifické normy chování v klubech nebo nevšední habitus jejich návštěvníků.

Studentské kluby ve velkých polských městech byly místy, která ustanovovala, reprodukovala a zvýrazňovala prostřednictvím specifického mužského a ženského habitu genderové odlišnosti. Mladé muže charakterizovala teatrální gesta. Muži nosili bílé košile s tmavou kravatou a černým oblekem, pohybovali se s nenucenou suverenitou. Kolem stolků sedávali po třech nebo po čtyřech, často obklopovali jednu dívku. K dalším atributům patřila láhev vína, piva, popelník a krabička cigaret.⁶⁷¹ Dívky naproti tomu přicházely do klubů většinou v doprovodu svých mužských protějšků. Byly oblečeny ve světlé blůzy, halenky a sukně ke kolenům. Distinktivní význam měly nylonové punčochy, které patřily k nedostatkovému zboží. Nezadané studentky sedávaly po dvou nebo po třech u stolů stojících stranou – v rohu společenské místnosti a podél zdi. Na zdech byly často vystaveny obrazy, které odkazovaly na uspořádané výstavy studentského umění.⁶⁷² Vystavovaným objektem nebyly pouze obrazy, nýbrž i dívky sedící pod nimi. Každý, kdo se na obrazy díval, nemohl sedící dívky svým pohledem minout. Některé z nich se chovaly pod tlakem mužských pohledů nenápadně, jiné rezervovaně nebo často také afektovaně. Byly si vědomy, že mezi přítomnými

⁶⁶⁹Srov. Už se klube, *U64 – časopis Univerzity J.E. Purkyně* 14/VII, 28. října 1964.

⁶⁷⁰Jubileusz na Mokotowskiej, *ITD* 10/III, 11 Marca 1962.

⁶⁷¹Dyskusja o klubach – Bylem bramkarzem, *ITD* 48/VIII, 26. listopada 1967.

⁶⁷²Komisja Kultury Rady Uczelnianej ZSP Uniwersytetu Warszawskiego ogłasza okres od 1 marca do 31 marca 1963 r. – Miesiąca Filmu, in: *AUW*, sign. 757/015.

seděli studenti fotografie a filmu, kteří si vybírali své budoucí hvězdy nebo hledali modely.⁶⁷³

Významy odlišnosti, které byly se studentskými kluby velkých polských měst spojeny, se vytvářely také prostřednictvím transnacionálních interakcí. Provozovatelem klubů byli většinou zástupci Svazu polských studentů (ZSP), kteří ve druhé polovině padesátých let vycestovali mezi prvními do západoevropských měst, ve kterých navazovali kontakty s představiteli komunistických a radikálně socialistických svazů mládeže a studentstva. Později rozšířili studentští funkcionáři své západoevropské cesty o zkušenost s „americkým“ způsobem života. Některé z významů, které si při setkání osvojili, později uplatnili v polských studentských klubech. Jejich program tak začal kombinovat politické rituály s populární kulturou západoevropské mládeže. Zatímco v západoevropských klubech socialistické inteligence diskutovali Andrej Gromyko, Dag Hammarskjöld, Adam Rapacki nebo Ben Gurion, ve většině studentských klubů v Polsku potkávala mladá generace stranické, akademické nebo svazácké funkcionáře.⁶⁷⁴ Pokrokoví levicovní umělci, umělkyně, novináři, básníci nebo spisovatelky představovali v západoevropských klubech ukázky ze svých děl, myšlenek a názorů. Ve studentských klubech v polských městech se však o propagátory socialistického realismu většinou nikdo nezajímal.

Vzory západoevropských studentských klubů si osvojovali nejen funkcionáři ZSP, nýbrž postupně také řadoví studenti. Na začátku šedesátých let se otevřely zahraniční cesty také pro některé zvlášť nadané studenty a studentky, kteří studovali na regionálních univerzitách. V malých skupinách cestovali do západní Evropy na několikátýdenní letní jazykové kurzy nebo pracovní brigády. Některé univerzity, vysoké školy a koleje ve spolupráci se západoevropskou polskou emigrací podporovaly studijní a pracovní programy pro své středoevropské protějšky.⁶⁷⁵ V západoevropských velkoměstech se však polští návštěvníci museli většinou kvůli nedostatku valutových prostředků spokojit pouze s pohledem na klubové programy a fotografie klubových interiérů, které prezentovaly pestrobarevné plakáty. Významy spojené s populární kulturou západoevropské mládeže však záhy nacházely své odpovídající vyjádření ve

⁶⁷³ Sprawozdanie z działalności Komisji Kultury Rady Okręgowe ZSP, za okres 1964.02.29-1966.05.11, in: AUW, sign. Ac 879/015.

⁶⁷⁴ „Bulwar Andersena”, *ITD* 37 /III, 16 wrzesnia 1962. Účast politických představitelů, studentské orchestry, jam session, diskusní tribuny a prodej ve studentských klubech ve Skandinávii potvrdili také Milan Bureš a Závěš Zeman během své návštěvy Helsinek. Srov. Dnes odpoledne a dnes večer: Při sklence mléka, *Mladý svět* 12/VII, 26. března 1965.

⁶⁷⁵ „Londyn z lotu jamnika“, *ITD* 10/I, 4 grudnia 1960.

varšavských studentských klubech. Stále častěji se v klubových prostorách budovala místa vyhrazená například hazardním hrám, ve kterých někteří z hráčů dokázali prohrát za několik večerů i celé své měsíční stipendium.⁶⁷⁶ Studentské páry, které často tvořily až polovinu návštěvníků klubů, se tísnily na přeplněném parketu nebo sdílely vzájemnou náklonnost v klubové kavárně. Na klubovém pódiu se střídaly chlapecké hudební skupiny, které hrály západní hudební hity.⁶⁷⁷ Ve varšavských studentských klubech se většinou nikdo s nikým zdravil několika světovými jazyky, nečetl světové deníky v klubové čítárně, ani se nedíval v televizní místnosti na programy pro mládež, jak bylo obvyklé mezi skandinávskými sympatizanty socialismu. Nicméně varšavští studenti mohli například ochutnat frankfurtské párky, napít se pomerančového džusu, coca-coly nebo výjimečně piva Carlsberg a Tuborg.⁶⁷⁸

Polské studentské kluby mobilizovaly v šedesátých letech početnou část studentské mládeže. Na Varšavské univerzitě se například v akademickém roce 1964/65 aktivně angažovalo v klubech 3200 studentů, kteří provozovali kulturní aktivity ve 26 klubových místnostech.⁶⁷⁹ Kluby vznikaly podobně jako v českém a slovenském případě stále častěji za podpory funkcionářů ZSP, kteří se jejich prostřednictvím pokusili kontrolovat a usměrňovat studentské aktivity.⁶⁸⁰ Ubývaly nevyužívané prostory, které obsadili kluboví aktivisté v roce 1956. Nové možnosti na umístění klubu, které studenti nepřestali objevovat a navrhovat vedení ZSP, zůstaly v šedesátých letech čím dál častěji nevyužity. Nejvyšší rada ZSP schválila vytváření studentských klubů jako součást své oficiální kulturní politiky a vedoucí vysokoškolských nebo fakultních skupin ZSP měli na výstavbu a provoz nových klubů dohlížet. Prosadila se také úspornější varianta klubu, který byl určen pro studenty příslušné fakulty, v jejíž působnosti pod vedením kulturní komise ZSP fungoval. V takovém případě klub studentům kulturní aktivity pouze zprostředkoval a v daleko menším měřítku studenty aktivně podporoval v jejich činnosti. Do klubového programu byly zahrnuty zahraniční cesty, během kterých studenti Varšavské univerzity

⁶⁷⁶ "Zycie klubowe otwarte...", *ITD 37 /II*, 5 listopada 1961.

⁶⁷⁷ "Bulwar Andersena", *ITD 37 /III*, 16 wrzesnia 1962.

⁶⁷⁸ Srov. Sprawozdanie Komisji Kultury Rady Uczelnianej ZSP UW za okres roku akademickiego 1961/62, in: A UW, sign. 757/015.

⁶⁷⁹ Jednalo se o 17 místních stanic rozhlasového vysílání, 25 hudebních skupin, 5 pěveckých sborů, 8 diskusních kroužků, 3 filmové kluby, 4 taneční skupiny, 2 balety, 10 hudebních orchestrů, 10 sekcí fotografování, 1 umělecký salón a 17 divadelních souborů. Srov. Sprawozdanie z działalności ogólnopolskiego Zjazdu kół Naukowych, Rada Naczelniiana ZSP, 1964.04.11-1965.11.01., in: A UW, sign. Ac 886/015.

⁶⁸⁰ Sprawozdanie Komisji Kultury Rady Uczelnianej ZSP UW za okres roku akademickiego 1961/62, in: A UW, sign. 757/015.

spolupracovali v rámci akademické výměny se svými protějšky z pražských vysokých škol.⁶⁸¹ Podobný způsob nadnárodní mobility měl význam především pro pražské a bratislavské vysokoškoláky, kteří se tímto způsobem seznamovali s klubovým provozem. Klubovní aktivisté v Praze si tak osvojovali představy o klubovém programu nejen prostřednictvím svých cest do polských měst, nýbrž také návštěvou varšavských protějšků v Praze: program varšavských studentských klubů se tak stával ve středoevropském prostoru vývozním artiklem.

Přestože provozovaly fakultní skupiny ZSP ve Varšavě aktivní kulturní politiku, která se odehrávala v klubových prostorách a nabízela studentům pestrý program, nedokázaly kluby vytvářené pod patronací ZSP přiměřeně oslovit studenty na vysokých školách. Program počítal s aktivní účastí studentů na klubovém provozu, avšak současně vymezoval přesné hranice této účasti. Podobně jako v českém případě mizel stalinský kánon proletářské kultury z klubového programu a byl nahrazován klasickými národními vzory závaznými i pro studentskou tvorbu. Zatímco během svého „revolučního“ vzniku na přelomu roku 1955/56 odmítaly studentské kluby ve Varšavě oficiální kulturu a měnily se ve střediska umělecké avantgardy, v klubech pod přímým patronátem ZSP tvořil socialistický realismus velkou část programu. Přispěla k tomu nepochybně postupující Gomulkova „ortodoxie“ v kulturní politice, která sice nepředefinovala umělecká témata, ale snažila se socrealistickou tvorbu podporovat.⁶⁸² Ve studentském prostředí na začátku šedesátých let nedokázaly svazácké kluby udržet návštěvnost v konkurenci s prvky západní populární kultury, která pronikala do programu fakultních klubů. Členové kulturní komise vysokoškolské rady ZSP se pokoušely provoz svazáckých klubů oživit mocenskými zásahy, například doporučenou spoluprací s vedením vysokých škol, avšak klubový provoz spotřebovávající pětinu rozpočtu kulturní komise, začaly její funkcionáři vnímat jako nákladné břemeno, kterého se snažili zbavit.⁶⁸³ Finanční efektivita nabývala v představách svazových činníků stále větší důležitost, především ve srovnání s provizorními kluby na vysokoškolských kolejích, které pořádaly desítky akcí za účasti

⁶⁸¹ Srov. Wymiany naukowej grup studenckich między Studium Dziennikarskim UW a Wydziałem Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Karola w Pradze, 1963.03.23-1963.03.28, in: A UW, , sign. Ac 757/015.

⁶⁸² PACZKOWSKI 2000, str. 201.

⁶⁸³ Plánovaný rozpočet kulturní komise činil v roce 1962 100 000 zlotých, výdaje ve výši 67 411 zlotých zahrnovali měsíce kultury (5 500), dni Varšavské univerzity (11 497), dotace pro studentské umělecké soubory (26 364), klub studentů (14 750)

stovek návštěvníků.⁶⁸⁴ S minimálními náklady tak jejich podnikaví provozovatelé získávali z populárně hudebních podniků mnohonásobné výnosy.⁶⁸⁵

Postupné pronikání západní populární kultury do klubového provozu a benevolentní postoj varšavského vedení ZSP k podobným projevům, aktivizoval pracovníky aparátu ÚV PSDS a ústředního výboru Svazu socialistické mládeže, kteří se pokusili zasáhnout z mocenských pozic. Počínaje rokem 1964 měla klubový program napříště řídit ústřední klubová sekce (ÚKS), která vznikla na úrovni obvodní rady ZSP ve Varšavě a byla složená se zástupců jednotlivých vysokých škol.⁶⁸⁶ Pracovníci ÚKS položili důraz na převládající představy „ortodoxních“ stranických a univerzitních funkcionářů, kteří socialistický realismus v klubovém programu nahrazovali klasickým dědictvím národní a evropské kultury. Průzkum studentských klubů ve Varšavě iniciovaný vedením ZSP však ukázal, že klubová scéna se dále diferencovala, vedle ústředních studentských klubů provozovaných s podporou ZSP, svazáckých a fakultních klubů, vznikaly nově kolejní kluby. Provizorní kluby na studentských kolejích se díky atraktivnímu pop-kulturně laděnému programu vyrovnaly v návštěvnosti ústředním klubům, které se kvůli nutnosti sledovat oficiální linii dostávaly do provozních těžkostí.⁶⁸⁷ Kdysi oblíbený centrální klub varšavských studentů „Hybrydy“ se dostal do bezvýchodné programové a finanční situace. V problémech se ocitl i na konci padesátých let hojně navštěvovaný klub „Stodola“, který od poloviny května 1965 zůstal bez vlastních klubových prostor. Přes několik intervencí ze strany varšavského vedení ZSP se nepodařilo pro klub získat nové umístění. V klubu fungovalo 13 uměleckých sekcí, které musely přerušit svoji činnost. Pracovníci kulturní komise si stěžovali, že na program kolejních klubů ztrácely vliv.⁶⁸⁸ Objevovaly se stále nové a nové hudební programy, které byly v klubech realizovány bez souhlasu ZSP, avšak oproti minulosti se jednalo především o rock'n'rollové, big-beatové a další zábavné hudební žánry. Příklon studentů k populární hudbě podtrhl

⁶⁸⁴ Například 22 setkání mladých tvůrců, umělců a novinářů navštívilo 1600 osob; 12 autorských večerů 700 osob, 10 populárních kvízových večerů vidělo 2 500 osob, 22 filmových představení 2 000 osob, 30 diskusí ve filmové sekci navštívilo 3000 osob, 40 hudebních koncertů a tanečních zábav vidělo 3 300 osob. V salónech debutů se konalo 11 výstav za účasti 2000 osob; 63 představení pěveckého sboru, baletu, studentského divadla, divadélka, kabaretu a divadla písní vidělo 6000 osob, 100 klubových večerů navštívilo 15 000 osob. Srov. Komisja Kultury Rady Uczelnianej ZSP Uniwersytetu Warszawskiego ogłasza okres od 1 marca do 31 marca 1963 r. – Miesiąca Filmu, in: AUW, sign. 757/015, str. 3.

⁶⁸⁵ Biuletyn informacyjny Rady Uczelnianej, Warszawa, dnia 5.IV. 1963 r., Nr. 9., in: AUW, 1960.03.27 – 1963.12.10, sign. Ac 757/015.

⁶⁸⁶ Sprawozdanie z działalności Komisji Kultury Rady Okregowe ZSP, za okres 1964.02.29-1966.05.11, in: AUW, sign. Ac 879/015.

⁶⁸⁷ Ibid., str. 2.

⁶⁸⁸ Ibid., str. 4.

rozpad několika pěveckých sborů a úbytek kdysi proskribovaných jazzových uskupení.⁶⁸⁹ Populárně-hudební sekce, které zahrnovaly ve varšavských klubech pouze několik experimentálních vystoupení, se během dvou let rozrostly v desítky hudebních vystoupení, která se odehrávala nejen v klubech, nýbrž také na mnoha dalších veřejných místech Varšavy.⁶⁹⁰

Provizorní kluby na studentských kolejích s pop-kulturně zaměřeným programem převzaly v polovině šedesátých let roli nositelů a tvůrců společenského života. Mocenské elity zjišťovaly, že centrálně a oficiálně organizované kulturní podniky nemohly studentským klubům konkurovat. Jednu z nejvýznamnějších kulturních událostí ZSP, jakou představoval III. festival studentské kultury, poznamenaly finanční a organizační těžkosti.⁶⁹¹ Ve srovnání s vystoupením big-beatových skupin, které zabezpečili kluboví aktivisté během několika hodin a jednoduchou propagací oslovující desítky posluchačů, nebylo festivalové centrum připravené ještě několik dní před začátkem celého podniku a jednotlivé vysoké školy zahájily „mobilizaci“ účastníků s mnohatýdenním zpožděním. Ani další aktivity připravované kulturními komisemi ZSP nenacházely mezi studenty větší ohlas: z nabídky výuky cizích jazyků zahrnující němčinu, francouzštinu nebo angličtinu pracovala pouze sekce ruského jazyka čítající 20 členů, kteří se jednou týdně setkávali v prostorách Domu sovětské kultury při dvouhodinové konverzaci.⁶⁹² Na pokračující ztrátu významu kulturních akcí koncipovaných pracovníky kulturních komisí ZSP a rostoucí oblibu pop-kulturních představení v kolejních klubech, zareagovala RN ZSP posílením dohledu nad činností klubů a zvýšením počtu pracovníků, kteří tento dohled vykonávali. Klubový program v rámci kulturních komisí oblastních rad ZSP ve Varšavě sledoval na začátku šedesátých let pouze jeden pracovník, který připravoval pro své kolegy informační podklady, sbíral propagační materiály klubů a zpracovával jejich hodnocení.⁶⁹³ Nicméně postupně byl ke spolupráci zavázán větší počet dobrovolných aktivistů z řad klubového personálu a návštěvníků, takže se příslušnou agendou v roce 1966 zabývalo již několik desítek osob.

⁶⁸⁹ Ibid., str. 5.

⁶⁹⁰ Ibid., str. 8.

⁶⁹¹ Ibid., str. 9.

⁶⁹² Sprawozdanie z dzialalnosci ogólnopolskiego Zjazdu kol Naukowych, Rana Naczelniana ZSP, 1964.04.11-1965.11.01., in: AUW, sign. Ac 886/015.

⁶⁹³ Sprawozdanie z dzialalnosci Komisji Kultury Rady Okregowe ZSP, za okres 1964.02.29-1966.05.11, in: AUW, sign. Ac 879/015, str. 10.

Studentské kluby patřily v polském případě v šedesátých letech v oficiálním diskurzu k etablovanému tématu. Ve studentských časopisech, stranických, svazáckých nebo univerzitních materiálech, byly opakovaně zmiňovány v nejrůznějších významových souvislostech. Pisatelé textů upozorňovali na vybrané aspekty klubového provozu. Většinou se však jednalo buď o nahodile vyslovené názory nebo naopak o reprodukci ustálených představ. Soustavnější úvahy se objevily teprve v říjnu 1967, kdy redakce studentského časopisu *ITD* otevřela na svých stránkách diskusní tribunu k problematice studentských klubů.⁶⁹⁴ Kromě čtenářů a návštěvníků klubů z řad studentů vyzvala redakce také kulturní tvůrce a osvětové pracovníky, aby se k problémům studentských klubů veřejně vyjádřili. Diskuse se neomezovala pouze na varšavskou klubovou scénu, nýbrž zahrnovala klubová specifika v několika dalších polských městech.⁶⁹⁵ Programoví vedoucí klubů, kteří se vymezovali vůči hegemonii populární kultury, využili prostor v médiích ke kritice klubových činovníků bezprostředně odpovědných za klubové hospodaření. Kluboví pokladníci byli představováni jako pragmaticky uvažující činovníci, kteří podřizovali klubový provoz pouze kritériu ziskovosti. Z pohledu programových vedoucích opomíjeli politicko-výchovné důsledky, které měl klubový provoz na myšlení mladé generace. Provoz nejstarších studentských klubů například gdaňského „Żaku“, vřatislavského „Palacyku“, krakovskému klubu „Pod Jaščurami“ nebo varšavských „Hybryd“, které se podílely na vzniku kritické veřejnosti a kulturním tání po roce 1956, byl během šedesátých let zaměřen na nenáročné potřeby a zájmy většinového studentského publika s nadšením přijímajícího západní vzory.⁶⁹⁶ Původně aktivizovala klubová myšlenka studenty natolik, že začali svoje nároky na odlišnost prosazovat při spontánním zakládání klubů. Studenti vnímali klub jako středisko pro tvůrčí činnost, myšlenkovou konfrontaci a názorovou výměnu. Kluby symbolizovaly protest proti „jednoznačnosti“ a „schematismu“ stalinské kultury a prohlubovaly diferenciaci společenského, kulturního a intelektuálního života mladé generace. Nicméně během šedesátých let přispívaly studentské kluby svým důrazem na populární představení k myšlenkové uniformitě a kulturnímu zmasovění studentské mládeže.

⁶⁹⁴ Dyskusja o klubach – Kość niezgody, *ITD* 40/VIII, 1 pazdziernika 1967.

⁶⁹⁵ *Ibid.*

⁶⁹⁶ K historii gdaňského klubu Żak srov. Dyskusja o klubach – Patrzac z boku, *ITD* 49/VIII, 3 grudzień 1967. S některými závěry klubového funkcionáře Andrzeje Cybulského polemizovali studenti Adam Holých a Adam Szymiski, srov. Dyskusja o klubach – „Żaka“ dla studentów, *ITD* I/IX, 7 stycznia 1968.

Názory programového vedení studentských klubů korespondovaly s úvahami nejvyšších stranických a svazáckých představitelů, kteří však využívali obdobnou argumentaci pro politické cíle. Klubové hnutí dosáhlo ve druhé polovině šedesátých let svého vrcholu a svým způsobem oslabovalo legitimitu gomulkovského mocenského uspořádání mezi mladou generací. Ve studentských klubech probíhala společenská a kulturní diferenciací mladé generace, která se vymykala stranickému dohledu a ideologické kontrole. Jejím prostřednictvím se prosazovaly odlišné představy řádu, které konkurovaly oficiálním interpretacím marxismu-leninismu. Celkem bylo v polských městech v roce 1967 provozováno 123 studentských klubů, které se dělily na kluby studentských středisek, vysokoškolské respektive fakultní kluby a kluby na studentských kolejích.⁶⁹⁷ Dříve než klubový provoz ovládla pop-kulturní představení, jednotlivé typy klubů se výrazně lišily. Střediskové kluby provozovali samotní studenti, nabízely pestrou škálu kulturních a společenských aktivit, zaměstnávaly několik desítek osob. Naproti tomu vysokoškolské a fakultní kluby měly sice dlouholetou tradici, byly však podřízeny akademickým funkcionářům. Kluby na kolejích pak obstarávaly pouze několik základních potřeb studentského života, vznikaly a zanikaly s jednotlivými studijními ročníky. Ve střediskových klubech původně pracovali studentští dobrovolníci, ale jejich činnost se postupně profesionalizovala a pracovní pozice například vrátného, šatnářky, číšníka nebo barmany se přesunuly na klubovou výplatní listinu. Jestliže bylo na předchozích stránkách zakládání studentských klubů chápáno jako symbolický boj studentů o prosazení skupinové odlišnosti ve veřejném prostoru, patřila profesionalizace pracovních pozic v klubu k paralelním jevům, které proces „diferenciací“ doprovázely. Placenou práci v klubu paradoxně programoví vedoucí klubů a akademičtí funkcionáři obhajovali, přestože byla v rozporu s oficiálním výkladem zdůrazňující dobrovolnický a samosprávný charakter studentských klubů. Placené pracovníky bylo mnohem snadnější řídit a jejich prostřednictvím „umravňovat“ odlišně chovající se klubové návštěvníky. Neustále se střídající brigádníci z řad studentů podobné chování často přehlíželi a poškozovali tak klubový provoz.

Podobně jako v českém a slovenském případě spojovali funkcionáři RN ZSP se studentskými kluby ustálené představy, které se bez ohledu na realitu v jednotlivých klubech reprodukovaly v oficiálním tisku v nezměněné podobě několik let.⁶⁹⁸ Návštěvníci klubů byli spojováni s alkoholem, v polském případě především s vodkou,

⁶⁹⁷ Dyskusja o klubach – Kość niezgody (dokończenie), *ITD* 41/VIII, 8 października 1967.

⁶⁹⁸ *Ibid.*

kteřou nosili do klubu a s pomocí studentek schovávali v dámských kabelkách. Číšníci z řad studentských brigádníků pro změnu využívali svoje postavení k nadměrnému pití alkoholu, mnoho z nich nedokončilo studium a začalo raději pracovat v pohostinství. Misogynní představy svazových funkcionářů učinily ze studentek, které pracovali jako barmanky, promiskuitní ženy chápající svoji práci jako příležitost k navazování intimních vztahů. Zveřejnění podobných představ na stránkách studentského časopisu mělo ospravedlnit omezování samosprávného charakteru klubů a podpořit zavedení profesionálního personálu, který na zajištění klubového provozu spolupracoval s kulturními komisaři ZSP. Uznání placené práce mělo neočekávané konsekvence v podobě „renaissance“ hodnotových představ „měšťansko-kapitalistického“ řádu, které stalinisté na začátku padesátých let odmítli a postavili vůči nim socialistickou alternativu, ale k jejichž šíření v oficiálním diskurzu na konci šedesátých let vedení ZSP nechtěně přispívalo.

Kritérium zisku, kterému byl čím dál tím více podřízen klubový provoz, zvyšovalo dilemata stranických ideologů. Zisk měl být jeden z mnoha kritérií, nikoliv však rozhodující faktor, který by určoval provoz studentských klubů. Svoji orientací na finanční profit prosazovali provozovatelé klubů, často funkcionáři ZSP, konkurenční „kapitalistické“ představy, které byly v minulosti marginalizovány. Během šedesátých let začaly podobné představy kolonizovat mnoho oblastí sociálního a kulturního života. Programoví vedoucí studentských klubů byli postaveni před rozhodnutí, zda v klubu zřídí vinárnu a povolit rozlévání vína s obchodní marží nebo zda zachovat společenskou místnost pro politické diskuse. Literární večery a autorská čtení byla vystřídána tanečními zábavami, které se po roce 1956 odehrávaly na podiích hlavních klubových sálů za velké pozornosti a účasti řadového studentstva. Radikální diferenciaci kulturního a intelektuálního života, kterou studentské kluby iniciovaly v prvních letech po XX. sjezdu KSSS a která se výrazným způsobem podílela na rozpadu stalinského řádu, se v polském případě ve druhé polovině šedesátých let výrazně zpomalila.⁶⁹⁹ Tato diferenciaci se projevovala jako snaha různých studentských skupin vymezit se vůči stalinistům a za každou cenu se odlišit od nositelů oficiální kultury. Součástí tohoto symbolického boje o odlišnost, na kterém se aktivně podíleli bývalí stalinisté i současní oficiální představitelé ZSP, byla inscenace populární

⁶⁹⁹ Srov. RITTERSPORN, Gábor T. (Hrsg.) *Sphären von Öffentlichkeit in Gesellschaften sowjetischen Typs: Zwischen partei-staatlicher Inszenierung und kirchlichen Gegenwelten*, Lang, Frankfurt / Main, 2003.

kultury západní mládeže v několika málo varšavských klubech. Původně okrajový jev vymezující se vůči politické linii Gomulkovy mocenské skupiny byl postupně přijat většinou mladé generace a změnil se ve svébytný komunikační kód. Jeho masový charakter vytěsnil ve studentských klubech nejen odlišné způsoby vyjadřování (například socialistické, agrární, katolické), nýbrž přinášel nezanedbatelný finanční profit do klubové pokladny.

Na začátku šedesátých let využívali funkcionáři ZSP přenos populární kultury západní mládeže do varšavských klubů (tj. hudbu jakou poslouchali; filmy které sledovali; časopisy které četli nebo oděv který nosili) jako způsob, kterým se odlišovali od svých generačních vrstevníků. Zařazení ojedinělých pop-kulturních představení do klubového programu zviditelňovalo, odlišovalo a zvyšovalo status jeho nositelů v rámci mladé generace. Odlišnost nastolená ve studentských klubech kontrastovala s tlakem stranických, svazových nebo akademických pracovníků na společenskou, kulturní a myšlenkovou jednotu. Mnoho generačních vrstevníků, ať už nechtěně nebo nedostatečně integrovaných do socialistické společnosti, přijalo západní populární kulturu jako výraz nesouhlasu s politickým uspořádáním, do něhož nechtěli nebo nemohli být zahrnuti. Nejzřetelněji se to ukazovalo v odporu mladých lidí vůči představitelům zosobňujících řád a autoritu, například stranickým ideologům, předsedům svazáckých výborů na vysokých školách nebo učitelům marxismu-leninismu. Celý problém umocnily útoky stranického vedení vůči mladé inteligenci, oficiální prosazování národních tradic a přetrvávající marxisticko-leninská ortodoxie, která otázku západní kultury v polských studentských klubech výrazně politizovaly. Populární kulturu západní mládeže jako výraz odlišnosti týkající se původně několika klubových činovníků přijala během šedesátých let většina mladé generace. V rámci omezeného prostoru studentských klubů začal klubový program, vymezující se vůči socialistické konformitě a propagující odlišnost, přinášet nezanedbatelný ekonomický zisk, který měnil myšlení klubových provozovatelů a rehabilitoval v socialistické společnosti alternativní představy spojené s „měšťansko-kapitalistickou“ společností. Na ekonomizaci společenského a kulturního života mladé inteligence se podílely kulturní komise ZSP, jejichž vedoucí odmítali pod dojmem proměny klubového programu přispívat na klubový provoz a stále častěji požadovali jeho [ekonomickou] soběstačnost.

Provozovatelé klubů, často funkcionáři ZSP, se zpočátku krácení finančních dotací bránili a pokusili se konkurující přístupy kombinovat. Recitál známého herce

doplňovali koncertem populárního zpěváka, po diskusi s politickým činovníkem následoval taneční večer. V dobovém vnímání „dotovala zlatá mládež ... chudé intelektuály“.⁷⁰⁰ Řada střediskových klubů, které postihlo krácení dotací na provoz, byla k zavedení tanečních večerů, zřizování kaváren nebo prodeje vína postupně dotlačena. Studentské kluby založené na komerčním provozu přestaly být v socialistické společnosti výjimkou. Jak v polském, tak českém a slovenském případě, se v šedesátých letech zvyšoval počet kulturních podniků orientovaných na zisk. Specifika polské situace spočívala v otevřené podpoře ekonomické efektivity a viditelnosti z toho plynoucích konfliktů v oficiálním tisku. Na jedné straně stáli klubové provozovatelé s populárně-kulturními inscenacemi, na druhé straně potom pracovníci kulturních komisí z nejvyššího vedení ZSP zdůrazňující elitní charakter klubů.⁷⁰¹ Téměř 90% kulturní činnosti ZSP se v roce 1967 odehrávalo v klubech a proto je kulturní komisaři usilovali změnit v místa vyhrazená pouze pro nevelkou skupinu osob. Účastníci klubových představení se měli odlišovat od návštěvníků kaváren, divadel, kin a koncertů. Útoky stranických ideologů a svazových propagandistů směřovaly proti popularitě a ziskovosti klubových představení jako rozhodujícímu kritériu pro jeho uspořádání. Svým tlakem na programové vedoucí klubů a řadové provozovatele se snažili obnovit politicko-výchovné poslání klubů mezi studenty a nahradit populární písně, filmy, big-beat poslechem vážné hudby, výstavami výtvarného umění nebo přednesem poezie. Současná argumentace pracovníků kulturní komise však nebyla založena na stalinských šablonách, nýbrž se inspirovala kulturní kritikou meziválečného období a jako vzor stavěla klasické evropské dědictví, včetně Bacha nebo kubismu.⁷⁰²

Programoví vedoucí klubů zastávali mezi oběma vyhraněnými póly zprostředkující úlohu.⁷⁰³ Na základě svého postavení byli nuceni komunikovat s vedoucími kulturními a ideologickými pracovníky ZSP a byli zevrubně obeznámeni s oficiální politikou. Z povahy svých pracovních úkolů však byli v každodenním kontaktu s klubovými provozovateli a měli více než kdo jiný velmi dobrý přehled o smýšlení řadových studentů. Věděli, že mnoha malým klubům na vysokoškolských kolejích chyběly finanční prostředky a lidské síly k nejnужnějšimu provozu. Nastolení oficiální linie v tomto typu klubového zařízení by znamenalo jejich rychlý zánik.

⁷⁰⁰ Dyskusja o klubach – Kość niezgody (dokończenie), *ITD* 41/VIII, 8 października 1967.

⁷⁰¹ Dyskusja o klubach – w obronie elitarności, *ITD* 42/VIII, 15 października 1967.

⁷⁰² *Ibid.*

⁷⁰³ Dyskusja o klubach – Ludzie chcą rozrywki, *ITD* 44/VIII, 29 października 1967.

Představa o klubu jako svého druhu elitního prostoru neměla v kolejních klubech velkou šanci na úspěch. Programoví vedoucí navrhovali „třetí cestu“ připravující návštěvníkům program, který velké kluby opomíjely a který by malé kluby nelikvidoval. Jeho nejdůležitější součástí byl aktivní podíl návštěvníků na vytváření klubového programu. Nejednalo se však o návrat do „revolučních“ časů roku 1956, kdy se jak program tak provoz klubu nacházel v rukou studentských aktivistů. Návrh kombinoval využití techniky například magnetofonu nebo kolejního rozhlasu s masovou účastí. Podobně jako byly varšavské kluby vzorem pro pražské a bratislavské studenty (přestože se často jednalo o vysněné projekce, které se několik let předávaly mezi studenty a s varšavskou realitou měli málo společného), bylo „magnetofonové“ hnutí pražských a bratislavských studentů vzorem pro varšavské tvůrce klubových programů.⁷⁰⁴ Mladí lidé z „bratrských“ socialistických společností mohli i díky místní výrobě magnetofonů, která varšavským studentům chyběla, využívat techniku při svých kulturních aktivitách. Koncepce programových vedoucích tak částečně oprášila „revoluční“ význam klubu, který vytvářel prostor pro činnost studentských dobrovolníků a klubových nadšenců. Studenti pasivně pouze „nekonsumovali“ kulturní produkci, kterou připravil někdo jiný, nýbrž se na její přípravě také aktivně podíleli.⁷⁰⁵ Na důležitosti nabývaly individuální zájmy studentů, kteří se jednotlivě anebo po dohodě se svou partnerkou rozhodovali, jakému představení dají přednost.

Zábava a „konzumace“ populární kultury patřily v diskusích o studentských klubech ke klíčovým kategoriím, kterými se ve svých příspěvcích pro studentské časopisy zabývali jak kluboví provozovatelé tak představitelé vedení ZSP. Jak již bylo řečeno, zprostředkující úlohu se pokusili sehrát programoví vedoucí klubů, kteří byli ze své pozice nuceni udržovat úzké vztahy s oběma stranami. Nakonec se do mediální kontroverze, která nepochybně patřila ke špičce ledovce generačních konfliktů odehrávajících se většinou mimo stránky studentských časopisů, zapojili zástupci studentů.⁷⁰⁶ Většina vysokoškoláků a vysokoškolaček měla v šedesátých letech i díky přijetí populární kultury mnohem blíže ke svým generačním vrstevníkům z řad

⁷⁰⁴ Ibid.

⁷⁰⁵ Eugeniusz Mielcarek poznamenal, že po určitém čase byl profesionalizovaný personál opět nahrazen studentským. Personální obměny měly studentům umožnit větší podíl na samosprávě klubu, ovlivňovat jeho provoz a určovat program. Nicméně studenti příležitost nevyužili a propast mezi pasivním konzumací klubové zábavy a jejím aktivním vytvářením se nadále prohlubovala. Srov. Diskusja o klubach – Quo vadis klubie studencki?, *ITD* 52-53/VIII, 24-31 grudnia 1967.

⁷⁰⁶ Diskusja o klubach – Moja ksiega zażalen, *ITD* 45/VIII, 5 listopada 1967.

nestudentské mládeže než k předchůdcům ze studentské generace 1956, kteří se snažili za každou cenu odlišit a postavili se proti stalinskému nároku na společenskou, kulturní a intelektuální konformitu. Mladá inteligence navštěvovala ve druhé polovině šedesátých let kluby především kvůli zábavě a rozptýlení. Bránila se politické výchově v duchu gomulkovské ortodoxie a také se nezajímala o klasické umělecké žánry pozbývající svůj heretický význam, který získaly jako alternativa k socialistickému realismu v roce 1956. Studenti chodili do klubu, aby originálně strávili svůj volný čas a odreagovali se. Výchova, vzdělání a ideologie fedrovaná funkcionáři ZSP nebo ZMS se podobaly až příliš metodám stranického školení než aby studenty prvoplánově neodrazovaly. Myšlenkový svět studentské mládeže se zásadně proměnil a svazáčtí propagandisté uvěznění ve slonové věži marxismu-leninismu nedokázali své vrstevníky oslovit. Vysokoškolské a fakultní kluby, které zakládali osvětoví pracovníci ZSP v souladu s oficiální ideologickou platformou avšak současně s respektem ke studentským zájmům a potřebám, se změnily v profesionální organizace prodávající zábavu. Konkurence, zisk a intelektuální výkon patřily k hlavním charakteristikám klubového provozu, a pokud v něm chtěli svazáčtí funkcionáři uspět, museli se těmto „kapitalistickým“ kritériím nejen podřídít, nýbrž nabídnout atraktivnější program. Silové přístupy z mocenských pozic v odlišně hierarchizovaném prostoru neměly šanci na dlouhodobý úspěch: studenti se svazáckým inscenacím vyhýbali a přestali klub navštěvovat. Nadřízené úřady, které neznaly politické okolnosti a místní podmínky nakonec rozhodli o uzavření klubu z důvodu „nerentability“.

Podobné přístupy bylo možné označit za prosazení hodnotových představ, které určovaly každodenní život v „měšťansko-kapitalistické“ společnosti. V padesátých letech byly podobné představy vyloučeny z oficiálního diskurzu a byla vůči nim postavena socialistická alternativa. Představy o odlišnosti, které zakládaly jednotlivé profese, konkurence a výkon v socialistické společnosti nikdy zcela nezmizely, přestože se mocenské elity snažily jejich nositele marginalizovat. Naopak v polském případě překročily na začátku šedesátých let prostřednictvím alternativních národohospodářských úvah a takzvaném revizionismu v ekonomickém myšlení práh mediální viditelnosti.⁷⁰⁷ Princip rentability a zvyšování výkonu prostřednictvím konkurenceschopnosti jako nástroje hospodářské politiky byly původně na zkoušku

⁷⁰⁷ KOPEČEK 2009, str. 149.

zavedeny ve vybraných podnicích, z kterých se šířily i do prostředí studentských klubů.⁷⁰⁸

Pracovníci kulturních komisí ZSP tak nebyly schopni účinně prosazovat svoje představy, která se na místní úrovni střetávaly s mocenskými nároky jiných úřadů i ambicemi konkrétních jednotlivců. Program střediskových klubů se například nikdy nepodařilo dostatečně koordinovat s programem vysokoškolských klubů, protože každý z tohoto typu klubů měl odlišného zřizovatele spadávajícího pod jinou komisi ústředního výboru respektive různé státní úřady. Střediskové kluby, které měly větší míru autonomie a byly méně svázané s nařízeními kulturní komise RN ZSP, nabízely dlouhodobě program vycházející vstříc studentským požadavkům. Ve vysokoškolských, fakultních a kolejních klubech se tlak na myšlenkovou konformitu často násobil prostřednictvím stranických, svazových a akademických funkcionářů, přestože každý z nich měl rozdílné představy o marxisticko-leninské ortodoxii. Profesionalizovaný personál potlačující nejkřiklavější případy studentské odlišnosti byl oporou funkcionářů jen do té doby, než se ideologická pravověrnost začala křížit s jeho „materiálními“ zájmy.⁷⁰⁹

Pokusy o obnovu „elitního“ charakteru vysokoškolských klubů přístupných pouze úzkému okruhu osob poškozovaly podlouný obchod s nedostatkovým zbožím, který klubový personál praktikoval. Někteří zaměstnanci byli dokonce propuštěni a jejich úkoly měla nahradit dobrovolnická a ochotnická práce studentů. Podobně jako v jiných případech ukončili experimenty s obnovou socialistických ideálů „pragmatictí“ pokladníci z oblastní rady ZSP, kteří nesli odpovědnost za hospodaření klubů. Jakákoliv vyšší finanční ztráta vyvolávala zvýšenou pozornost nadřízených úřadů a neočekávanou kontrolu hospodaření v dalších klubech, které zástupci z řad provozovatelů využívaly jako zdroj dodatečných příjmů. Pokladníci trvali na finanční rovnováze, kterou zaručovaly klubové podniky s vysokou návštěvností.

Koncepce „elitních“ klubů prosazovaná pracovníky kulturní komise RN ZSP zdůrazňovala specifické zájmy studentů jednotlivých oborů a specializací, kterým měl klubový program vycházet vstříc. Takové pojetí omezovalo činnost vysokoškolských a fakultních klubů, protože pop-kulturní představení provozovaná nyní i ve „velkých“ střediskových klubech „integrovala“ většinu studentů aniž by přihlížela k jejich

⁷⁰⁸ Diskusja o klubach – Glos „konsumenta“, *ITD* 47/VIII, 19 listopada 1967.

⁷⁰⁹ *Ibid.*

individuálním preferencím a zaměření studia.⁷¹⁰ Zastánci koncepce „elitních“ klubů kritizovaly pop-kulturní představení, protože jejich konzumenty údajně sjednocovala na základě zjednodušených etických a estetických pravidel a bránila jim v diferenciovanějších postojích. Proti koncepci „elitních klubů“ se však postavili pracovníci hospodářských komisí oblastních rad ZSP, kteří požadovaly, aby vysokoškolské a fakultní kluby zůstaly otevřené také studentům ostatních fakult i nestudentským návštěvníkům.⁷¹¹ Příležitost vystoupit v klubu cíleně dostávaly oblíbené a známé studentské soubory z jiných vysokých škol ve Varšavě. Namísto „elitních“ kulturních podniků pro úzkou veřejnost získala převahu populární představení přinášející finanční zisk do klubové pokladny a z ní plynoucí odměny pro široký tým klubových spolupracovníků.

4.2 Studentské kluby v českém případě: od sovětského příkladu k přijetí polských vzorů

Jedním ze studentských požadavků, který během roku 1956 zazněl na plenárních zasedáních ČSM na vysokých školách v Praze a který zaregistrovali také pracovníci ÚV ČSM, když zpracovávali stanovisko nejvyššího vedení ČSM ke studentským nepokojům, byl požadavek výstavby studentských klubů.⁷¹² Klub představoval pro studenty prostor, ve kterém se odlišovali od dělnické a rolnické mládeže a zviditelňovali se jako specifická generační skupina. V polovině padesátých let se každodenní zájmy a potřeby v socialistické společnosti diferencovaly takovým způsobem, že bez ohledu na svůj politický charakter, nedokázaly organizace ČSM vyvažovat a sladit představy různých skupin mládeže. Jejich rozdílnost a protichůdnost se natolik prohloubila, že studenti se svými vrstevníky z řad mladých pracujících měli čím dál tím méně společného. Zatímco požadavky mladých pracujících byly v oficiálním diskurzu uznány jako oprávněné a stranické vedení se je snažilo v rámci omezených možností uspokojit, projevy nespojenosti studentské mládeže vnímali straničtí funkcionáři jako zpochybnění komunistické ideologie a projevy „buržoazního“ myšlení. V jistém smyslu byly jejich obavy oprávněné, protože studentský aktivismus přispíval vedle formování studujících jako specifické generační skupiny, také k uznání intelektuálního výkonu v socialistické společnosti. Studenti jako budoucí inteligence

⁷¹⁰ Dyskusja o klubach – moje obiektywne uzasadnienie, *ITD* 50/VIII, 10 grudzień 1967.

⁷¹¹ Dyskusja o klubach – Koncepcja, *ITD* 51/VIII, 17 grudzień 1967.

⁷¹² Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2, str. 33 nn.

žádali splnění svých kulturních požadavků například založení studentského klubu, prostřednictvím kterého by se odlišili od ostatních skupin mládeže i společnosti.

Na otázku, proč vysokoškoláci v Praze usilovali o obnovu, založení nebo výstavbu studentského klubu, nelze odpovědět poukazem na politickou liberalizaci na vysokých školách.⁷¹³ Tvrzení, že se v Praze na jednotlivých fakultách různých vysokých škol nezávisle na sobě aktivizovaly v rámci svazáckých organizací skupiny studentských aktivistů, kteří prosazovali založení studentského klubu často navzdory mocenským elitám, nevysvětluje jakým způsobem se studenti s klubovou myšlenkou ztotožnili a proč pro ně získala tak mimořádný význam. Celopražský studentský klub Vltava v Revoluční ulici, který byl na rozdíl od Brna a Bratislavy otevřen s mnohaletým zpožděním teprve na podzim 1967, navazoval na několik pokusů z minulosti provozovat v Praze studentský klub.⁷¹⁴ Antonín Liehm v polovině osmdesátých let například vzpomínal, že vedle sovětských klubů pro pracující, společenských klubů konzervativní Anglie a filmových klubů představovaly pro studenty vzor také například divadlo Zábradlí, Semafor nebo Reduta.⁷¹⁵ V oficiálním tisku i oficiálních dokumentech ÚV ČSM zabývajících se spory kolem studentských klubů se divadla malých forem jako vztažný bod studentských úvah neobjevila. Následování polského, východoněmeckého nebo maďarského vzorů bránilo po roce 1956 předsednictvo ÚV ČSM, které poukazovalo na jiné společenské a kulturní podmínky. Pražské studenty aktivizoval především oficiální diskurz, ve kterém kluby dlouhodobě patřily mezi diskutovaná témata.⁷¹⁶

V polském, českém a slovenském případě vznikaly v padesátých letech v různé míře kluby jednak podle sovětských vzorů, jednak navazovaly na meziválečnou tradici dělnických kulturních spolků. Dělnické spolky, které přetrvaly, byly na konci čtyřicátých let rozpuštěny.⁷¹⁷ Na jejich místě se objevily závodní kluby, které často přebíraly jejich zařízení i osazenstvo.⁷¹⁸ V závodních klubech, které většinou provozovaly odborové organizace, se vytvářela a upevňovala socialistická pospolitost.

⁷¹³ PAŽOUT 2008, str. 80.

⁷¹⁴ PAŽOUT 2008, str. 275. Srov. Vltava odstartovala aneb první toho dne, in: *Student* 42/III, 18. října 1967.

⁷¹⁵ Srov. LIEHM, Antonín, Anmerkungen zur tschechischen Kultur und Politik 1956-1968, in: Beyrau, Dietrich, Bock, Ivo (Hrsg.), *Das Tauwetter und die Folgen: Kultur und Politik in Osteuropa nach 1956*, Edition Temmen, Bremen 1988, str. 112 nn.

⁷¹⁶ Srov. článek Ludka Pachmana v odborovém časopise Klub: Sovětské závodní kluby – náš vzor, *Klub – měsíčník závodních klubů* 1/I, květen 1952.

⁷¹⁷ HEUMOS 2006, str. 32 nn.

⁷¹⁸ POKORNÝ 2005, str. 269.

Kluby sloužily jako místa setkání dělníků, inženýrů, techniků, podnikových manažerů a politických funkcionářů. Během klubových představení si diváci osvojovali závazné vzory chování socialistického občana. Závodní kluby dále přispívaly k přeměně odborářských skupin v podnicích v kulturně-společenská centra zaměstnanců.⁷¹⁹ V prostorách klubu byly pořádány [osvětové] přednášky, filmová představení, zakládány knihovny a čítárny nebo zájmové kroužky ochotnického divadla, hudebních a pěveckých souborů, výtvarného umění, šachu nebo fotografie. Výstavba závodních klubů byla chápána jako protiklad k bývalým občanským spolkům, podnikatelským a sportovním svazům „buržoazie“, které údajně ohrožovaly společenskou morálku.⁷²⁰

Funkcionáři závodních klubů a osvětových besed však nebrali v úvahu, že značnou část zaměstnanců podniků tvořili mladí lidé s vlastními zájmy a potřebami.⁷²¹ Mladá generace usilovala o kulturní a společenský život, který by odpovídal jejím představám a respektoval její specifické odlišnosti. Snaha pořádat vlastní kulturní podniky pro mládež omezovalo zdlouhavé a komplikované schvalovací řízení, drahý pronájem sálů, neúměrně vysoké odvody a autorské poplatky. Řada společenských organizací nechtěla podstoupit finanční riziko spojené s pořádáním zábavy pro mládež. V roce 1955 zkomplikovalo dále situaci ministerstvo školství a kultury (MŠK) svojí novou vyhláškou k autorskému zákonu, která zvyšovala poplatky za autorská práva.⁷²² Navzdory výzvám stranického vedení k zohlednění potřeb mládeže přetrvávalo mocenské uspořádání z nedávné minulosti: během připomínkového řízení nevzalo ministerstvo v úvahu stanovisko ČSM, ačkoliv se vyhláška dotýkala života mladé generace. V několika následujících letech byly na mnoha místech navíc zrušeny klubovny. Členové místních národních výborů i poslanci národního shromáždění se otázkou klubů mládeže nezabývali, přestože je k tomu vybízela politika stranického vedení a kulturní osvětová zařízení měla vybudování kluboven mládeže přijmout do svého programu.⁷²³ Pracovníci sekretariátu ÚV ČSM přiznávali, že nebyly dlouhodobě řešeny každodenní problémy mladé generace například volný čas, který byl podřízen tzv. kulturničení a zábava mládeže byla i nadále organizována „v přísném schůzovním

⁷¹⁹ Ibid., str. 264.

⁷²⁰ Srov. Referát s. Jiřího Lukeše na zasedání ÚV ČSM 21.6. 1949, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 100/4, str. 20 nn.

⁷²¹ Ibid., str. 6.

⁷²² Zákon ze dne 22. prosince 1953 o právu autorském, in: *Sbírka zákonů Republiky československé* 115/1953, str. 429 nn.

⁷²³ Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2, str. 35.

duchu a koženém puritánském řádu starých politických praktiků“.⁷²⁴ Svazácké vedení se pokoušelo dohodnout s ústřední radou odborů na využití závodních klubů pro zájmovou činnost mládeže.⁷²⁵ Na podzim 1956 se uskutečnily volby do výborů závodních klubů, ve kterých mladí lidé získali větší zastoupení. Na místech s vhodnými předpoklady zřizovaly místní svazácké skupiny klubovny mládeže. S ministerstvem školství a kultury byla připravena dohoda na využití osvětových domů a besed.

V návaznosti na oficiální prohlášení představitelů KSČ, ČSM a ROH se na vysokých školách na podzim 1956 objevily první pokusy zřizovat studentské kluby, které by se svým prostorovým uspořádáním a nabídkou kulturní činnosti podobaly svazáckým klubovnám. Vedením těchto klubů byly pověřeny tzv. klubovní komise, které měly získat na svazáckých organizacích jistou míru samostatnosti.⁷²⁶ První vysokoškolské kluby byly v politických podmínkách na československých vysokých školách ve druhé polovině padesátých let jedinečné svým důrazem na volno-časové aktivity.⁷²⁷ Funkcionáři ČSM na fakultách vycházeli poprvé v souladu s doporučením ústředních orgánů vstříc každodenním zájmům studentů a nesnažili se tolik klubové aktivity politizovat.⁷²⁸ Klubové akce měly získat neformální charakter a přizpůsobit se věku, oboru a rozhledu studentů příslušné fakulty. Klubová činnost měla být sice i nadále koordinována fakultními představiteli ROH, Svazarmu a ČSTV, ale ti neměli časové možnosti ani personální kapacity, aby striktně uplatňovali svůj mocenský dohled. Pod záštitou „společenských organizací“ tak na mnoha místech vznikal velmi neortodoxní klubový provoz, který se ale nepodařilo dlouhodobě udržet z důvodu odchodu absolventských ročníků a měnící se politické situaci.

Další podnět pro oficiální diskuse o klubové problematice přinesl až po třech letech zákon o osvětové činnosti č. 52, který přijalo 9. července 1959 Národní shromáždění, a který jmenoval mezi osvětovými zařízeními především zařízení klubového typu například závodní kluby, družstevní kluby nebo domy pionýrů a mládeže.⁷²⁹ Osvětová zařízení sloužila k naplnění základních cílů osvětové činnosti vyplývajících ze socialistické kulturní revoluce. Jejich obsahem bylo nejen šíření

⁷²⁴ Ibid., str. 33.

⁷²⁵ Zpráva předsednictva ÚV ČSM o plnění úkolů resoluce a neuveřejněného usnesení IV. pléna ÚV ČSM, in: NA, ka. 143 – 5, str. 3.

⁷²⁶ Rozbor práce ČSM na vysokých školách ve školním roce 1956-57, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 145 – 10, str. 33.

⁷²⁷ Ibid., str. 33.

⁷²⁸ Ibid., str. 34.

⁷²⁹ Zákon o osvětové činnosti (osvětový zákon) ze dne 9. července 1959, in: *Sbírka zákonů Republiky československé* 52/1959, str. 167 nn.

„vědeckého světového názoru, boj proti buržoazním ideologiím a proti přežitkům v myšlení lidí“, nýbrž také všestranné vzdělání pracujících a vytváření podmínek pro kulturní a společenský život.⁷³⁰ Osvětovou činnost vyvíjela komunistická strana ve spolupráci s národními výbory, společenskými organizacemi a dalšími vědeckými, uměleckými a kulturními institucemi. Národní výbory, kterým příslušela „péče“ o hospodářský a kulturní rozkvět území, schvalovaly jednotný plán osvětové činnosti ve svém obvodu.

V návaznosti na zákon č. 52/1959 Sb., který jmenoval zřizovatelem klubů v průmyslových střediscích a sídlištích „orgány“ Revolučního odborového hnutí, vydala ústřední rada odborů zásady pro zřizování závodních klubů.⁷³¹ Odborářské zásady podrobně popisovaly provoz klubu. Představy pražských studentů o klubech, které byly v šedesátých letech diskutovány na stránkách studentských časopisů, se v mnoha aspektech s odborářskými zásadami shodovaly. Na rozdíl od Zákona č. 52/1959 Sb. sémantika odborářských zásad zdůrazňovala uspokojování rostoucích kulturních „potřeb“ a „zájmů“ pracujících. Přestože tato zásada mohla být v mnoha ohledech pouze teoretická a její praktické prosazování se lišilo případ od případu, představovala oproti citovanému zákonu výrazný posun. Zatímco Zákon č. 52/1959 Sb. považoval kluby explicitně za prostor k udržování mocenských vztahů, odborářské zásady nechápaly návštěvníky klubu pouze jako objekt „péče, výchovy a dohledu“, nýbrž také jako subjekt určující činnost klubu. Kreativní prvek zdůraznila i jedna ze zásad, podle které se na rozvoji, řízení a organizování klubové činnosti měl aktivně podílet rostoucí okruh pracujících. Klubové činnosti se mohly účastnit nejen privilegované skupiny, jejichž představitelé kluby zakládali, nýbrž také další občané, kteří se nacházeli v obvodu působnosti klubu. Klubový provoz určovala dobrovolná a „iniciativní“ činnost.⁷³² Podíl ČSM na provozu obvodních klubů stanovila dohoda se školní a kulturní komisí příslušného národního výboru při sestavování plánu místní osvětové činnosti. Kluby tak měly přispívat k upevnování socialistického životního stylu.

Na základě odborářských zásad pro zakládání závodních klubů lze vysledovat některé vzory, které později ovlivnily studenty v jejich snaze budovat vlastní kluby.

⁷³⁰ Ibid.

⁷³¹ Zásady o zřizování, řízení, organizaci a hospodaření závodních klubů, in: *Usnesení předsednictva Ústřední rady odborů ze dne 20.10. 1959.*

⁷³² Ibid., str. 3.

Závodní klub zřizovala základní organizace ROH v příslušném závodě.⁷³³ Schůze jejich členů schvalovala návrh na zřízení klubu. Závodem byly v dobovém vnímání myšleny nejen průmyslové podniky, nýbrž také například vysoké školy. Podle odborářských zásad mělo vedení závodu klub zabezpečit a vybavit prostory příslušenstvím nutným pro klubovou činnost. Teoreticky dovolovala tato zásada členům základních skupin příslušných „společenských“ organizací artikulovat vlastní představy, jejichž naplnění mělo umožnit vedení závodu. Závod, ať už průmyslový podnik nebo vysoká škola, však představovaly mocenský prostor, s hierarchicky uspořádanými vztahy podřízenosti a poslušnosti. Založení klubu často znamenalo zásah do mocensky etablovaných vztahů, kterému se jejich aktéři usilovně bránili. Místní skupiny, základní organizace nebo celozávodní výbory KSČ, které rozhodovaly o založení klubu v podniku či na vysoké škole, zastupovaly nejen ústřední orgány, nýbrž poskytovaly také svým mnoha vazbami navzájem provázaným členům vysokou míru společenské uznání. Založení klubu byl místními funkcionáři vnímán jako nevídaný zásah, který převracel etablované mocenské poměry.

Jak již bylo řečeno představovalo založení klubu mocenský zásah. Nově vznikající klub znovu vymezoval prostor ovládaný místními funkcionáři a přeskupoval jim podřízené aktéry. Odborářské zásady rozlišovaly podle počtu návštěvníků šest kategorií klubů.⁷³⁴ Počty návštěvníků se vypočítávaly na základě podlahové plochy klubu. Charakteristika podlahové plochy v odborářských zásadách současně vytvářela celkovou představu o klubové činnosti. Zásady vyjmenovaly místnosti, z kterých se klubový prostor skládal. Studentské představy o klubu tak byly již předem strukturovány zásadami ÚRO.⁷³⁵ Každodenní provoz klubu řídil klubový výbor, který volila výroční konference. Každý kandidát do klubového výboru byl volen jednotlivě na veřejném hlasování nadpolovičním počtem hlasů. Na ustavující schůzi klubového výboru se potom volil z jeho členů předseda, zástupce, jednatel, hospodář a pokladník. Ostatní členové výboru byli pověřeni vedením klubových komisí a pracovních skupin. Na konferenci dále předkládal výbor k projednání výroční zprávu s přehledem hospodaření klubu a roční výhledový plán práce. Plány klubové činnosti projednával klubový výbor se školskou a kulturní komisí národního výboru. Klub neměl vlastní

⁷³³ Ibid., str. 4.

⁷³⁴ Ibid., str. 8.

⁷³⁵ Odborářské zásady určovaly, kolik připadalo na jedno sedadlo divadelních, přednáškových a tanečních sálů, čítáren, heren, barů a fotokomor metrů čtverečních. Do podlahové plochy se nezapočítávaly kanceláře, místnosti pro pohostinství a sklady.

majetek.⁷³⁶ Klub měl být přístupný bezplatně, přiměřené vstupné se vybíralo pouze na podniky zábavného charakteru. Soubory a kroužky provozované v klubu nedisponovaly vlastními finančními prostředky a nemohly pořádat podniky na vlastní účet. Jak bude ještě dále podrobně popsáno, finanční otázky spojené s provozem klubu byly klíčové především v polském případě, ve kterém hospodařilo mnoho klubů s velkým ziskem. V českém případě naráželi studenti na omezení již při založení klubu, kdy jejich požadavky odmítali straničtí, akademičtí a odboroví funkcionáři kvůli údajnému nedostatku finančních prostředků a odkazovali studenty k osvětovým domům mládeže a závodním klubům. V polském případě se stala předmětem konfliktu například úhrada nákladů spojených s vystoupením divadelních souborů pod hlavičkou klubu pro jiného pořadatele. V českém případě zásady ÚRO zakazovaly souborům a kroužkům podniky na „vlastní účet“ a o finančních prostředcích s nimi spojenými rozhodoval výbor klubu. Příjmy z činnosti souborů i jejich jednotlivých členů vystupujících pod jménem klubu musely být odevzdávány do klubové pokladny. Na rozdíl od polského se v českém případě nevyplácely za vystoupení členům souborů žádné individuální odměny.

Odborářské zásady k zakládání klubů nepřijali studenti přímo, nýbrž prostřednictvím Svazu mládeže. Pracovníci oddělení kultury ÚV ČSM předložili v září 1960 zprávu o činnosti mládeže v závodních klubech.⁷³⁷ Ze zprávy vyplynulo, že v československých podnicích fungovalo klubové hnutí zahrnující 785 závodních klubů a 7000 menších klubových zařízení. Kluby se podílely se na výchově a vzdělání pracujících, uspokojovaly jejich kulturní a společenské zájmy.⁷³⁸ Další význam spočíval v šíření „vědeckého“ světového názoru, všeobecných a odborných znalostí. V rámci závodních klubů byly ustanovovány komise pro práci s mládeží a dětmi.⁷³⁹ Jejich činnost však podvazovaly neshody mezi svazáckými a odborovými funkcionáři. Ve velkých městech se komise závodních klubů neúspěšně pokoušely získat pro klubovou účast také vysokoškolské studenty.

⁷³⁶ Srov. Zásady o zřizování, řízení, organizaci a hospodaření závodních klubů, in: *Usnesení předsednictva Ústřední rady odborů ze dne 20.10. 1959*, str. 9 nn.

⁷³⁷ Činnost mládeže v závodních klubech a účast ČSM ve volbách do výborů závodních klubů, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 154/29.

Zprávu předložila 26. IX. 1960 za oddělení kultury ÚV ČSM s. Valigurová současně s oddělením kulturně-výchovné práce ÚRO, oddělením dělnické mládeže ÚV ČSM, pionýrských organizací a městským výborem v Praze.

⁷³⁸ V roce 1960 bylo v Československu provozováno 785 závodních klubů a 7000 menších klubových zařízení, která řídila například 12 000 knihoven nebo 12 hvězdáren.

⁷³⁹ Zásady o zřizování, řízení, organizaci a hospodaření závodních klubů, in: *Usnesení předsednictva Ústřední rady odborů ze dne 20.10. 1959*.

V době, kdy byla přijata zpráva o činnosti mládeže v závodních klubech, publikoval časopis *Univerzita Karlova* text, který popisoval provoz studentského klubu v Krakově.⁷⁴⁰ Významy, které byly s krakovským klubem „Pod Jaščurami“ spojovány, se v českém případě dále reprodukovaly v oficiálním tisku. Představa o sklepních prostorách, ve kterých byl krakovský klub umístěn, se v průběhu šedesátých let opakovala v mnoha dalších stížnostech a požadavcích vysokoškoláků na výstavbu studentského klubu v Praze. Slova o skladištích, sklepních místnostech a další nevyužívané ploše, která nabývala pro studenty neobyčejnou hodnotu, protože v nich bylo možné klub umístit, navazovala na představy převládající v této době v polských studentských časopisech popisující zakladatelské období studentských klubů v „revolučním“ roce 1956.⁷⁴¹ Jestliže vznik krakovského klubu byl zdůvodněn potřebou studentů sdružovat se, tříbit názory, řešit spory a bavit se, byly tak zformulovány významotvorné prostředky, které později zazněly na ustanovující konferenci vysokoškolského obvodního výboru ČSM v listopadu 1963 v příspěvku studentů Karlovy Univerzity.⁷⁴² Podobně snaha krakovských vysokoškoláků vytvořit klub podle „svého vkusu“ předznamenala důvody, kterými studenti ČVUT hájili výstavbu malého fakultního klubu.⁷⁴³

Důraz na finanční pomoc městské rady a Svazu vysokoškoláků [ZSP] v Krakově silně kontrastoval s odmítavým postojem osvětových pracovníků pražských národních výborů i odborářských a svazáckých funkcionářů. Jak v polském tak o několik let později v českém případě, byly s výstavbou klubu v oficiálním tisku neodmyslitelně spojené studentské brigády, na kterých studenti získávali potřebné finanční a materiální prostředky nebo během kterých klub přímo budovali. Krakovský klub byl otevřen každý den. Také studenti v Praze usilovali v šedesátých letech o zajištění co nejdříve otevření doby pro klubový provoz. Přestože stál v popředí popis krakovských reálií, obracel se text především k českým čtenářům. Obhajoba studentského klubu byla založena na tvrzení, že většina krakovských studentů netrávila svůj volný čas v „pivních lokálech“ ani se neshromažďovala na veřejných místech, nýbrž bavila se

⁷⁴⁰ Studentský klub Pod Jaščurami, *Univerzita Karlova* 1-2/VII, 12. září 1960.

⁷⁴¹ Z życia klubu studenckiego, *Politechnik* 4/VIII, 1 – 15 IV 1957. Srov. ‘Stodola’ – bawi, rozmiesza, *Politechnik* 7/VIII, 1 – 30 VI 1957.

⁷⁴² Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí šedesátých let dvacátého století, 72-39-1, str. 6/2.

⁷⁴³ *Ibid.*, str. 14/3.

v klubu. Inspiraci představovaly pro pražské studenty hudební a taneční večery.⁷⁴⁴ Představy o polských studentských klubech se na stránkách českých studentských časopisů během šedesátých let nijak významně neměnily. Polské příklady byly v této podobě jak pro pražské tak bratislavské studenty nedostižným vzorem, který se podařilo následovat v mnohem skromnějších podmínkách. Na pražské ustanovující vysokoškolské konferenci vyjadřovali studenti výtvarných oborů pocitu zneuznání a stěžovali si na nedostatek příležitostí veřejně prezentovat svá díla, zatímco na výzdobě a zařízení interiérů polských klubů se podíleli výhradně mladí umělci ze studentského prostředí.⁷⁴⁵

S polskými studentskými kluby byla v českém případě spojována demokratizace a emancipace veřejného života. Divadlo nehráli Pod Jaščurami pouze studenti divadelních a filmových fakult jako v českém případě, nýbrž všichni vysokoškoláci, kteří se o divadlo zajímali. Jak již bylo řečeno výše, text z univerzitního časopisu směřoval primárně k českým čtenářům, kteří však neměli možnost si jeho tvrzení ověřit. Představa, kdy si členové krakovského klubu mohli své literární prvotiny nahrát na magnetofonový pásek, dokázat svůj „smysl pro humor“ v kabaretních výstupech, skládat vlastní hudbu nebo recitovat vlastní texty před klubovým publikem, působila silně na názory pražských vysokoškoláků a narušovala převládající myšlenkové stereotypy. Bez ohledu na míru v jaké se text vztahoval ke krakovské realitě, vytvářel v oficiálním tisku alternativu a převracel významy určující postoje stranických funkcionářů na fakultách, kteří spojovali studentský klub s „maloburžoazní“ morálkou. Fórum krakovského klubu zahrnující diskuse o malířství, sochařství, architektuře nebo literatuře, bylo pro mnoho pražských studentů nepředstavitelné. V krakovském klubu se denně scházely stovky studentů z různých vysokých škol, kteří se bavili o problémech svého každodenního života. Zveřejnění zprávy o klubové činnosti v oficiálním časopise, na jehož vydávání se podílel CZV KSC, ROH a ČSM bylo výsledkem mocenského vyjednávání studentských aktivistů s představiteli jmenovaných organizací. Vysokoškolské časopisy vytvářely důležitý nástroj pro komunikaci a podporu klubové myšlenky mezi studentskou veřejností. V případě časopisu *Universita Karlova* se text tematizující klubovou problematiku obracel především k pražským

⁷⁴⁴ Srov. Studentský klub Pod Jaščurami, *Universita Karlova* 1-2/VII, 12. září 1960.

⁷⁴⁵ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí šedesátých let dvacátého století, 72-39-1, str. 11/4.

studentům. Kromě polského příkladu uváděl také východoněmecké a maďarské vzory, které měli vysokoškoláci v Praze následovat.

Pražští studenti se měli nechat inspirovat nejen svými vrstevníky ve středoevropských městech, nýbrž také na mimopražských vysokých školách. Kontrastní příklad, který určovaly v následujících letech úvahy pražských vysokoškoláků, představoval klub studentů lékařské fakulty v Plzni, který byl s podporou předsednictva FV ČSM, mladých asistentů a kulturní referentky ROH založen v polovině padesátých let a během pěti let se proměnil ze „skladu brambor“ v moderně zařízené prostory. Činnost klubu plánovala na měsíc dopředu klubová komise, na jejíž činnosti se podíleli zástupci ČSM, ROH a kulturní referenti z jednotlivých ročníků.⁷⁴⁶ Způsob, jakým text přijali ostatní studenti a studentky, dokládali jejich dopisy, které redakce univerzitního časopisu postupně zveřejnila. Studentky ve svých reakcích vyjadřovaly silné emoce. Se studentským klubem si spojovaly neformální společenské vztahy, které nemohla vyvážit studentská setkání pořádaná na pokojích jednotlivých vysokoškolských kolejí.⁷⁴⁷ Studentky využily možnost vyjádřit osobní názor na stránkách oficiálního časopisu ke kritice [svazáckých] schůzí, které bránily v aktivním společenském životě. Studenti považovali za zbytečné, aby výstavbu klubu zaštiťovaly „společenské organizace“. Klub měl být vybudován studentskou svépomocí.⁷⁴⁸ Podobně jako studentky, brojili studenti proti formálnosti vysokoškolského studia a poukazovali na rozmanitost společenského života ve východoněmeckých klubech mládeže. Dopisy čtenářů měly společnou charakteristiku, která byla ve společnosti zdůrazňující kolektivismus neočekávatelná: studující přiznávali anonymitu každodenního života a požadovali nekonvenční prostor, ve kterém by se mohli sdružovat.

V oficiálním diskurzu se myšlenka studentského klubu prosadila v listopadu 1960 na univerzitní konferenci Československého svazu mládeže.⁷⁴⁹ Usnesení konference obsahovalo návrh, aby vysokoškolský výbor a jednotlivé fakultní výbory ČSM na Karlově Univerzitě „vyřešily“ otázku studentského klubu. Jako zdůvodnění návrhu bylo uvedeno, že se studenti přestávali účastnit kulturních a společenských aktivit pořádaných ČSM. Společné návštěvy divadel, kin a výstav byly mezi studentskou mládeží na začátku šedesátých let mnohem méně rozšířené než v minulosti. Jedno z možných vysvětlení nabízelo „přímé řízení“ svazáckých skupin stranickými

⁷⁴⁶ Srov. Studentský klub Pod Jaščurami, *Univerzita Karlova* 1-2/VII, 12. září 1960.

⁷⁴⁷ Studentský klub, *Univerzita Karlova* 7-8/VII, 8. listopadu 1960.

⁷⁴⁸ *Ibid.*, str. 2.

⁷⁴⁹ Srov. Univerzitní konference ČSM, *Univerzita Karlova* 13-14/VII, 8. prosince 1960.

organizacemi. Svazáčtí funkcionáři většinou vycházeli vstříc očekávání stranického vedení a pouze v ojedinělých případech představám řadových studentů. Přístup svazáckých funkcionářů vysvětloval také některé rozdíly českého a polského případu. Zatímco v polském případě naplňovali studenti své zájmy a potřeby ve studentském klubu, v českém případě se studenti angažovali v uměleckých souborech mimo univerzitu a spolupracovali s avantgardními scénami individuálně: po ukončení vysoké školy nastupovala řada z nich na různá kulturní a osvětová pracoviště, na kterých svoje zájmy dále rozvíjeli.⁷⁵⁰ Někteří vedoucí ročníkových skupin ČSM na fakultách chápali nutnost vytvořit univerzitní respektive fakultní [klubové] středisko, které by „usměrnilo“ a „využilo“ intelektuálního výkonu aktivních studentů, ale většina svazáckých funkcionářů přecházela návrh na vytvoření studentského klubu mlčením.⁷⁵¹ Myšlenku studentského klubu přijali například funkcionáři Vysokoškolského výboru ČSM na Karlově Univerzitě, kteří začali o jeho zřízení jednat s pražským městským výborem ČSM. Když se však dozvěděli, že MV ČSM uvažoval o výstavbě celopražského vysokoškolského klubu, od založení univerzitního klubu upustili.

Oficiální úvahy o studentském klubu počítaly s určitou mírou studentské autonomie. Kulturní komise vysokoškolského výboru ČSM na Karlově Univerzitě připustila, že klubový program by mohly zajišťovat samotní studenti společně s vedením klubu prostřednictvím studentských orchestrů, spoluprací s „mladými“ divadelními i jinými uměleckými soubory.⁷⁵² Současně navazovaly úvahy svazáckých funkcionářů na způsob kulturní práce v nedávné [stalinské] minulosti, která do klubového programu zařazovala tématické besedy k aktuálním politickým problémům a iniciovala organizování tvůrčích a kritických „kroužků“. Oproti minulosti se posunul význam diskutovaných témat, která měla zahrnovat divadlo, výtvarné umění, kinematografii nebo vědu v návaznosti na aktuální „evropské“ diskuse. Kulturní témata neměla být určována „shora“, nýbrž na základě rozhodnutí studentského pléna na jednotlivých fakultách. Pracovníci kulturní komise vysokoškolského výboru ČSM na Karlově Univerzitě připustili, že v budoucnu by se mohla kulturní činnost na fakultách soustředit ve fakultních klubech. Zatímco v materiálu kulturní komise byl klub chápán jako instituce, která mohla, ale nemusela „mít svou místnost“, o několik let později, definovali studenti klub především prostřednictvím specifického klubového prostoru. V

⁷⁵⁰ Ještě jednou o studentských klubech a kultuře, *Univerzita Karlova 21-22/VII*, 7. dubna 1961.

⁷⁵¹ Poznámky k universitní konferenci, *Univerzita Karlova 13-14/VII*, 8. prosince 1960.

⁷⁵² Vedení se mělo skládat ze studentů různých fakult a jednoho placeného pracovníka. Srov. Ještě jednou o studentských klubech a kultuře, *Univerzita Karlova 21-22/VII*, 7. dubna 1961.

klubové místnosti měly být odstraněny komunikační bariéry, které mezi studenty stavěly jednotlivé obory, ročníky nebo pracovní skupiny.

Odlišnost představ svazáckých funkcionářů a studentských aktivistů prosazujících vytvoření studentského klubu, ilustroval v roce 1961 anonymní text v univerzitním časopise, který označil myšlenku fakultních klubů za naivní a iluzorní fantazii.⁷⁵³ Autor se vymezoval proti studentským klubům na fakultách, jejichž vytvoření připouštěli někteří „liberálové“ z řad činovníků ČSM. Názory studentských aktivistů označovaly studentský klub na fakultě za „pionýrskou klubovnu“ respektive „čítárnu svazu důchodců“, kde mohli studenti pořádat „besídky“ a „kulturní nadílky“.⁷⁵⁴ Představa o založení studentských klubů vycházela ze stávajících mocenských vztahů na fakultách, na kterých měl být diskusemi o klubech dočasně oslaben studentský aktivismus. Svazácký příslib vybudovat studentské kluby na fakultách většinu studentů uspokojil, takže postoje aktivistů, kteří kluby na fakultách odmítali a požadovali vytvoření klubu zcela mimo fakultní prostředí, ztrácely pro většinu studentů přesvědčivost. V mezidobí část aktivistů a studentů ztotožněných s klubovou myšlenkou dokončila vysokoškolské studium, nastoupila do pracovního procesu a klubová myšlenka pro ně přestala mít význam. Jejich následovníci v „boji“ o založení studentského klubu začínali celý proces vyjednávání a přesvědčování od začátku, a naráželi na podobnou strategii, kterou vedoucí funkcionáři ČSM uplatnili v minulosti: svazáčtí činovníci sice deklarovali svoji připravenost podpořit vytváření fakultních klubů, ale současně poukazovali na nedostatek vhodných místností na fakultách. Závěr byl jednoznačný: během deseti let se na Karlově univerzitě nepodařilo otevřít jediný studentský klub.

Zatímco v padesátých letech působily na odmítavé postoje svazáckých funkcionářů k zájmové činnosti v klubech sovětské představy o hédonistickém životním stylu západní mládeže, na začátku šedesátých let ovlivňoval jejich postoje názorový posun sovětského stranického vedení. V březnu 1961 navštívila delegace československých svazáků během své studijní cesty po Sovětském svazu několik komsomolských klubů.⁷⁵⁵ Komsomol podporoval iniciativu různých organizací, které kluby zakládaly a provozovaly s podporou místních kulturně-osvětových zařízení.⁷⁵⁶

⁷⁵³ Ještě jednou o kultuře a klubech, *Universita Karlova* 23-24/VII, 24. dubna 1961.

⁷⁵⁴ *Ibid.*

⁷⁵⁵ Složení delegace tvořila tajemnice ÚV ČSM Anežka Valigurová, vedoucí oddělení agitace a propagandy Zdeněk Uhlíř, předseda KV ČSM v Ostravě Miroslav Zavadil, předseda OV ČSM v Prievidze Petr Benadík a předseda CZV ČSM v ČKD Stalingrad Jaroslav Braun.

⁷⁵⁶ Srov. Zpráva o zájezdu delegace ÚV ČSM do Sovětského svazu ke studiu práce Komsomolu při organizování volného času mládeže, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 156 – 10.

Kluby vznikaly jako odbočky závodních klubů například na sídlištích a internátech ve starých budovách, které klubovní aktivisté přestavěli a zařídili nejnutnějším inventářem. Kluby řídila klubová rada s ředitelem a náměstký, kteří pracovali dobrovolně, schvalovali provozní plán klubu, denní práci v klubu řídil vždy jeden z členů rady. Přestože například moskevský klub Aktivist, který navštívila československá delegace, byl jeden z prvních klubů svého druhu v Sovětském svazu, tvrdily pražské univerzitní časopisy, že studentské kluby se na vysokých školách v Sovětském svazu staly samozřejmostí. Podobně jako u dalších textů publikovaných k problematice studentských klubů v oficiálním tisku, apelovali jejich autoři tímto tvrzením neodpovídající příliš sovětské realitě na řadové studenty na fakultách i činovníky ČSM, které se snažili přesvědčit poukazem, že v Praze zcela výjimečné kulturní zařízení se stalo v sovětských městech běžnou součástí každodenního života mladé generace.⁷⁵⁷

Kluby nesloužily pouze kontrole a dohledu nad mladou generací, nýbrž vytvářely také prostředí, ve kterém mohla mládež realizovat své vlastní představy. První sovětské kluby mládeže sdružovaly například kinostudia, jejíž členové natáčeli krátké instruktážní a metodické filmy. Studenti připravovali například vlastní filmový žurnál o novinkách z vysokoškolského života. Pozornost byla věnována rozvoji ochotnických divadel. Nejlepším souborům pomáhali placení režiséři a soubory získávaly finanční dotace. Oblastní domy lidové tvořivosti organizovaly divadelní soutěže a přehlídky, televize poskytla ve svém programu prostor pro vystoupení ochotnických divadel. Sovětské stranické vedení ve snaze sblížit profesionální a ochotnické divadlo vytvářelo při profesionálních souborech amatérská studia tzv. sputniků. Hudební kroužky ve spolupráci s domovní správou a uličními komisemi pořádaly v parcích, na nábřežích a ve dvorech koncerty svých nejlepších členů.

V českém a slovenském případě zdůvodňovali studentští aktivisté své požadavky na založení klubu poukazem na polské, ojedinele jugoslávské vrstevníky, zároveň se ale jejich představy o klubové činnosti proplétaly s oficiálními představami stranického a svazáckého vedení. Na základě usnesení ÚV KSČ rozhodlo XI. plenární zasedání ÚV ČSM v březnu 1962 podporovat volný čas mládeže ve větších městech vytvářením klubů mládeže při místních skupinách ČSM.⁷⁵⁸ Kluby měly vznikat podle struktury uličních výborů a domovních správ v jednotlivých městských čtvrtích tak, aby soustřeďovaly mladé lidi kolem určitého místa. Kluby měly působit na mladé lidi

⁷⁵⁷ Srov. Studentský klub Pod Jaščurami, *Univerzita Karlova* 1-2/VII, 12. září 1960.

⁷⁵⁸ Postavení a úloha místních skupin ČSM a klubů mládeže, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 158-3.

v době jejich volna, ovlivňovat jejich každodenní život, zapojovat je do veřejné a zájmové práce v místě bydliště. Místní skupiny ČSM měly při zakládání klubů spolupracovat s občanskými výbory, poslanci a členy jednotlivých odborů a komisí národních výborů, avšak schvalování měsíčních plánů klubové činnosti zůstalo v kompetenci místních skupin.⁷⁵⁹ V ojedinělých případech mělo na vzniku studentských klubů zájem také stranické vedení, jako například v roce 1962, kdy studenti Vysoké školy chemicko-technologické v Praze založili s podporou celoškolského výboru ČSM *Klub přátel Kuby*. Klubový program se však záhy přizpůsobil „vkusu“ a „chuti“ členské základny a v některých akcích i vzdálil původnímu stranickému záměru.⁷⁶⁰ Na tanečních večerech v klubu vystupovaly například studentské big-beatové skupiny. Zájem studentů se přestal omezovat na Kubu, z původního „klubu přátel Kuby“ vznikl Klub přátel Latinské Ameriky, který se komplexně věnoval latinskoamerické problematice. Klub vydával vlastní časopis *Latinská Amerika*, který během dvou let zdesetinásobil svůj náklad.⁷⁶¹ Organizátoři klubu vyvíjeli ve své době neobvyklou aktivitu a navazovali vztahy s nejrůznějšími subjekty: kromě československých expertů, kteří působili delší dobu na Kubě, kontaktovali například pracovníky vyslanectví latinsko-amerických zemí a mezi příznivce klubu patřili také bývalí účastníci španělské občanské války. Podobný způsob společensko-kulturní angažovanosti pohybující se na hraně „ideové hereze“ vyvolával pozornost stranických orgánů a potvrzoval myšlenková schémata s kterými nazírala většina vedoucích stranických a svazáckých funkcionářů klubovou problematiku.

Klub přátel Latinské Ameriky, který vzniknul s oficiální podporou, ale vzdálil se původnímu záměru, nezůstal v šedesátých letech ojedinělým pokusem provozovat na vysokých školách v Praze studentský klub. Spíše předznamenával měnící se postoje stranických představitelů ke kulturní činnosti mladé generace. Dalším krokem mělo být obnovení vysokoškolských obvodních výborů ČSM v Praze, Brně a Bratislavě na podzim 1963, které iniciovali odpovědní pracovníci ÚV KSČ a ÚV ČSM dlouhodobě sledující „ideologickou situaci“ mezi vysokoškolskými studenty.⁷⁶² Vysokoškolské obvodní výbory ČSM (VOV ČSM) byly zřízeny podle vzoru vysokoškolských výborů

⁷⁵⁹ Srov. Vzorový statut závodních klubů, in: *Usnesení předsednictva Ústřední rady odborů ze dne 20.10.1959*.

⁷⁶⁰ *Latinská Amerika: bulletin Klubu přátel Kuby* 1/1, listopad 1962.

⁷⁶¹ První číslo časopisu *Latinská Amerika* vyšlo v nákladu 500 ks, další čísla vycházela ve stále větším nákladu až dosáhla 5000 výtisků.

⁷⁶² Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí, 72 – 39 – 1, str. 9/1 nn.

KSČ (VV KSČ) a rozhodnutí o jejich ustanovení vycházelo z úvahy, jak na vysokých školách realizovat usnesení XII. sjezdu KSČ z prosince 1962 požadující zvýšenou „péči“ stranických organizací o [každodenní] život studentů a jejich komunistickou výchovu. Obnova VOV ČSM znamenala jednak pokus o větší kontrolu studentů, jednak měla svazáckým činovníkům poskytnout širší prostor pro vysokoškolskou a fakultní činnost, která by odpovídala potřebám a zájmům řadových studentů. Na ustanovující konferenci VV ČSM v listopadu 1963 v Praze řekl student elektrotechniky Bloch:

„jak už bylo řečeno ve zprávě o úkolech obvodní organizace vysokých škol, stavíme u nás na elektrotechnické fakultě studentský klub Kyberna. První podmínky a podněty k vybudování studentského klubu se začaly objevovat před dvěma roky, kdy navštívili dva studenti naší fakulty Polsko, kde se seznámili s činností studentských klubů ...“⁷⁶³

Podobně jako myšlení mnoha dalších pražských studentů, charakterizoval myšlení studentského delegáta z elektrotechnické fakulty protiklad mezi nároky, které na představitele svazáckých organizací kladlo komunistické vedení a očekáváními, která na své studentské zástupce v ČSM směřovali řadoví studenti. Delegát Bloch mluvil na jedné straně o tom, že cílem snažení studentů elektrotechnické fakulty bylo vybudovat klub, který by vytvořil přátelštější „ovzduší“ mezi studenty, zastupoval jejich zájmy a zvyšoval kulturnost jejich myšlení. Na druhé straně základem klubu, který by nefungoval podle „klasického“ pojetí, měl být dobrý kolektiv. Cílem klubu bylo získat [studentskou] mládež pro konkrétní činnost v ČSM. V klubu se měl zformovat kolektiv, který by „řešil“ každodenní problémy. Důraz na kolektiv a ochotu studentů angažovat se prostřednictvím klubu v ČSM představoval ony stranické nároky, které zástupce studentů elektrotechniky přijal, aby mohl v klubu realizovat program, který se lišil od kulturní činnosti ČSM v minulých letech. Nový program měl mnohem více zahrnovat besedy s mladými umělci, novináři, pedagogy a zahraničními studenty, dále také například představení malých studentských divadel, poslech reprodukované hudby, vystoupení studentských a mladých hudebních skupin. V klubu, který chtěli studenti elektrotechniky otevřít v nejbližší době, se měly konat výstavy obrazů a fotografií, organizovat zahraniční zájezdy a autostop. „Přátelství“ ze zahraničními studenty studujícími na československých vysokých školách představovalo v šedesátých letech

⁷⁶³ Ibid., str. 14/3.

velké téma oficiálního diskurzu.⁷⁶⁴ Na Univerzitě J.E. Purkyně v Brně působil takzvaný Klub zahraničních studentů (KZS), který nebyl organizací, nýbrž kulturním a sportovním spolkem sdružující a „pečující“ o zahraniční studenty. KZS měl rezervované prostory v klubu lékařské fakulty, kde pořádal své podniky například diskusní a taneční večery, kterých se účastnilo 70 – 100 návštěvníků (v Brně studovalo 249 zahraničních studentů), včetně několika českých studentů - převážně svazáckých činovníků.

Obnova vysokoškolského výboru ČSM podle stranického vzoru neznamenal v českém případě, na rozdíl od slovenského, ještě bezvýhradnou podporu vysokoškolského vedení. Bloch pokračoval ve svém referátu:

„[jak už bylo řečeno ... stavíme u nás na elektrotechnické fakultě studentský klub] ... nejdříve jsme museli těžce bojovat s byrokracií a nedůvěrou ve svazáky při schvalování stavebních úprav. Téměř semestr nám trvalo, než jsme získali stavební povolení. Nemáme dosti finančních prostředků, abychom mohli zadat práci stavebnímu podniku, a většinu prací provádíme sami. Tím se práce značně prodlužuje. Žádali jsme děkanát i ROH o podporu našeho úsilí, avšak jak škola, tak i ROH se k nám zachovaly macešsky, a nedostali jsme ani korunu. Jsme odkázáni na prostředky, které vyděláme na brigádách, večírcích, a na mimořádné odměny, které dostaneme od odměněných studentů...“⁷⁶⁵

Výše citovaný úryvek ze stenografického záznamu naznačuje, že výstavba studentského klubu vycházela z místního mocenského uspořádání, ve kterém se proplétaly zájmy různých aktérů. Představy studentů o vlastním klubu narážely na nedůvěru stranických, odborových a akademických funkcionářů, kteří neměli důvod výstavbu studentského klubu podporovat. Návrhy na stavbu klubu by neměly být chápány pouze doslovně, nýbrž také symbolicky, jako určitý projev myšlenkové diferenciacie, který byl pro mocenské elity neočekávaný, a studenti se jím na začátku šedesátých let odlišovali od svých předchůdců z druhé poloviny padesátých let.

Boj s byrokracií, o kterém mluvil Bloch, nepřímě odkazoval k rozvětveným mocenským vztahům, které udržovaly jejich účastníky ve vzájemné závislosti a kontrole. Většinu studentských iniciativ, které přicházely spontánně a zdola, na prvním stupni projednali na své schůzi členové svazáckého výboru na domovské fakultě.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ Srov. Několik připomínek a poznatků k práci se zahraničními studenty v Brně, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, Vysokoškolská rada, ka.1325.

⁷⁶⁵ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30.listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 72-39-1, str. 14/4.

⁷⁶⁶ Proměnu vztahu mezi svazáckými funkcionáři a řadovými členy ČSM charakterizovala veřejné přelíčení se zakladateli klubu mládeže v Šumperku. Místní výbor ČSM převzal záštitu nad organizátory klubu mládeže. Funkcionáři ČSM měli o klubu odlišnou představu než mladí lidé, protože však výbor

Vedení fakultního výboru tvořili studenti, kteří se aktivně angažovali ve společenském životě v rámci studijního oboru a kromě toho se zvláště zajímali o domácí politiku. Když fakultní výbor doporučil založení studentského klubu, bylo doporučení adresováno akademickým funkcionářům. Doporučení většinou obdržel proděkan pro studium. Zaměstnanci děkanátu, kteří měli v kompetenci otázky volného času studentů, posuzovali, zda založení studentského klubu nebylo v rozporu se studijními povinnostmi nebo zda by studenti neměli trávit svůj volný čas jiným druhem aktivit. Výstavbou studentského klubu se také zabýval celozávodní výbor KSČ na fakultě, který hodnotil, zda klub nepředstavoval ideologické „nebezpečí“.⁷⁶⁷ Straničtí funkcionáři byli obezřetní ke všem významům připomínající jen zdánlivě západní „buržoazní“ způsob života, který spojovali s morálním úpadkem a zahálkou.⁷⁶⁸

Kromě transnacionálního aspektu odkazující na polské kluby se „neortodoxní“ požadavky studentů na vytvoření vlastního studentského klubu střetávaly s „ortodoxními“ názory stranického vedení, kterým dominovala představa závodního klubu z nedávné stalinské minulosti. Takové kluby charakterizovala podle představitelů mladé generace uniformita.⁷⁶⁹ Zábava získala podobu stereotypních estrád, které se každý rok opakovaly. Mentalita a zájmy mladých lidí se však natolik odlišovaly, že prostředí závodního klubu přestalo v polovině šedesátých let mladým lidem vyhovovat. Nedůvěra ve studentské iniciativy přicházející „zdola“, o které se zmiňuje citovaný příspěvek studenta elektrotechniky, naznačoval generační konflikt. Ten se zakládal na odlišných představách, názorech a myšlenkách zúčastněných aktérů.⁷⁷⁰ Představy různých generačních skupin si postupně začaly v oficiálním diskurzu vzájemně konkurovat. Názorové odlišnosti mezi akademickými, stranickými, svazáckými funkcionáři na vysokých školách a studentskými aktivisty vycházely z rozdílných historických souvislostí. Akademici, kteří dohlíželi nad českým a slovenským vysokým školstvím na začátku šedesátých let, se účastnili komunistického převzetí moci v roce

ČSM neměl dostatečné finanční prostředky, zařídili si mladí lidé klub svépomocí. Srov. Banda podivínů dopadena: šumperské doupě odhaleno, iniciátoři byli zadrženi, cesty vedou až na nejvyšší místa!, *Mladý svět* 50/VIII, 16. prosince 1966.

⁷⁶⁷ Srov. *Studentská mláď si žiada klub*, *Naša Univerzita 1-2/IX*, 10. Septembra 1963.

⁷⁶⁸ Na přelomu roku 1963/64 připravili pracovníci sekretariátu ÚV ČSM z podnětu ideologického oddělení ÚV KSČ materiál k některým otázkám ideologické práce. Citovali mj. řeč amerického senátora Sparkmana, který na zasedání senátu údajně požadoval systematicky působit na mládež v socialistických zemích. Západ měl šířit mezi socialistickými občany „volný způsob života“, oživit jejich „vlastnické instinkty“ a podporovat požadavky na svobodu náboženského života.

⁷⁶⁹ Srov. Kluby se klubou, *Mladý svět* 3/VIII, 21. ledna 1966.

⁷⁷⁰ Srov. Banda podivínů dopadena: šumperské doupě odhaleno, iniciátoři byli zadrženi, cesty vedou až na nejvyšší místa!, *Mladý svět* 50/VIII, 16. prosince 1966.

1948.⁷⁷¹ Patřili mezi soupeřníky mocenských změn na českých a slovenských univerzitách v padesátých letech, na kterých spoluvytvářeli stalinský řád a zaváděli do mnoha vědních oborů marxismus-leninismus. Přiměli k odchodu do důchodu „buržoazní“ profesory a socialistickou „revoluci“ prováděli na vysokých školách mnohem „radikálněji“, než si samotné stranické vedení často představovalo.⁷⁷² Jako arivističtí asistenti těchto profesorů nebo dokonce teprve jako jejich studenti, si osvojili třídní přístup při výkladu společenské reality. Kolektivní výkon manuálně pracujících byl nadřazen ostatním příspěvkům ke společenskému dobru a mechanicky připisován všem jedincům, kteří se prokázali dělnickým původem. Třídní přístup stigmatizoval zvláště intelektuální výkon a příslušníky inteligence.

Stalinova smrt v roce 1953, XX. sjezd KSSS a Chruščovova kritika kultu osobnosti v roce 1956 výrazně oslabily legitimitu komunistického panství. V rámci vysokého školství byla „ztráta smyslu“ pocíťována naléhavěji než v jiných oblastech společenského a kulturního života. Sjezdovým závěrům zveřejněným v tisku přikládalo mnoho studentů a studentek na českých a slovenských vysokých školách odlišné významy než členové stranických výborů. Sjezdové závěry vyvolávaly nejen mezi studenty velká očekávání, která byla diskutována ve velkém i malém aktivu ČSM na fakultách a katedrách.⁷⁷³ Z pohledu stranického vedení vrcholily studentské diskuse šířením „liberálních názorů“ v průběhu studentského karnevalu v květnu 1956.⁷⁷⁴

⁷⁷¹ Srov. VOŘÍŠEK 2009, str. 51 nn.

⁷⁷² CONNELLY 2008, str. 301 nn.

Předseda MV ČSM v Praze Král řekl na ustanovující konferenci vysokoškolského obvodního výboru ČSM, že „bývalí studentokrati se dostali ze školních lavic za katedry. Do orgánů školy s nimi přešla také iniciativa, moc i schopnost rozhodovat.“ Srov. Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojirenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 72-39-1, str. 4. Srov. SVATOŠ, Michal, Studentokracie – mýtus nebo realita? in: *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference, Praha 1999, str. 287–296.

Connellyho zjištění potvrdil Zdeněk Týmal, který v rozboru práce ČSM na vysokých školách v dubnu 1957 napsal, že po r. 1948 se v kádrové vysokoškolské politice prosadila „levá tendence“, která se projevovala v „sektářském“ poměru ke starým odborníkům. Mladí politicky aktivní asistenti byli přetíženi funkcemi a zaostávali ve své odborné práci. Srov. Rozbor práce ČSM na vysokých školách ve školním roce 1956-57, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 145 – 10.

⁷⁷³ V návrhu referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM napsali jeho pisatelé, že na vysokých školách mezi studenty probíhaly diskuse k závěrům XX. sjezdu KSSS, které na základě připomínek a zkušeností připravil ÚV KSČ. Množství námětů, návrhů a ostrou kritiku nedostatků ve společenském životě viděli jako „ozdravující“ proces a dobrý základ pro rozvoj pracovní a politické aktivity. Srov. Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 142-2.

⁷⁷⁴ Srov. MATTHEWS 2000. OTÁHAL 2003, str. 12 nn.

V návrhu referátu na V. plenární zasedání ÚV ČSM, které se konalo o několik měsíců později, napsali jeho autoři, že se ve studentských diskusích a rezolucích objevila řada „nesprávných názorů a liberalistických nálad“, které nacházely mezi studenty ohlas a byly mlčky nebo potleskem přijímány na fakultních schůzích. Mnohdy byly vyvolávány jednotlivci a do řad studentů záměrně „zanášeny“ zvenčí. Srov. Návrh referátu pro V. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 143 – 2.

Stranické a svazácké vedení se několik měsíců zabývalo „neortodoxními“ významy, které studentský karneval přinesl do veřejného prostoru.⁷⁷⁵ Nakonec se rozhodlo posílit dohled nad fakultními výbory ČSM a od roku 1958 podřídit většinu svazáckých skupin přímému řízení KSČ.⁷⁷⁶ Jestliže se doposud studenti zajímali o svazácké aktivity jen v nejnútnejším případě, po stranickém rozhodnutí se činnost změnila v politické rituály nepočetných skupin ortodoxních funkcionářů. Většina řadových studentů se každodenní práce v ČSM nezúčastnila, přestože v přihlášce na vysokou školu museli všichni prokázat své členství v ČSM.⁷⁷⁷ Místo svazáckým aktivitám dávali přednost rodinným vztahům, individuálním přátelstvím a osobním zájmům. Neočekávané studentské iniciativy, které překračovaly oblast politických rituálů a pocházely „zdola“, například výstavba studentského klubu, pozorovali v českém případě straničtí a akademičtí funkcionáři s nedůvěrou. Nejistotu mnoha akademických funkcionářů umocňovaly permanentní ideologické posuny spojované se stalinským výkladem marxismu-leninismu. Na stalinský řád začalo být nahlíženo jako na falešné vědomí svého druhu. Kulturní politika tzv. „tání“, prováděná Chruščovovu mocenskou skupinou v letech 1959-62, přinášela další neočekávané podněty; primát a uznání získaly některé každodenní potřeby socialistického člověka a v kulturně-společenských časopisech se objevovaly antropologické výklady marxismu-leninismu.⁷⁷⁸

Studenti vstupovali v rámci naplňování svých představ do rozmanitých interakcí s mocenskými představiteli, bez ohledu na to, zda se jednalo o ústřední, regionální nebo místní orgány. Vládnoucí funkcionáře spojovala síť vzájemně propletených a relativně

⁷⁷⁵ Zdeněk Týmal ve spolupráci s vysokoškolskou radou a oddělením studující mládeže ÚV ČSM v dubnu 1958 napsal, že mezi částí studentů a svazáckých funkcionářů [ČVUT] byly stále „živé“ otázky „majáles a studentských diskusí“ po XX. sjezdu, hlavně pokud jde o jejich hodnocení. Studenti byli ochotni uznat, že v diskusích a resolucích byla řada „nesprávných“ názorů, avšak obvykle to nechtěli uznat pokud se jednalo o jejich vlastní rezoluci, nebo jejich účast na majáles. Studenti zastávali názory, že jejich požadavky z rezoluce nebyly splněny a neměli „chut“ k práci v ČSM. Srov. Zkušenosti z plnění usnesení VII. plenárního zasedání ÚV ČSM vysokoškolskými organizacemi v obvodu Praha 2, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 148 – 9, str. 9.

⁷⁷⁶ *Význam základních organizací ČSM při uskutečňování usnesení III. sjezdu ČSM - Zásady výstavby a vnitřního života ČSM*, Agitační a propagační oddělení ÚV ČSM, Praha 1959.

⁷⁷⁷ Pracovníci oddělení studující mládeže ÚV ČSM charakterizovali situaci mezi studenty vysokých škol jako názorovou diferenciací, ve které se odlišily tři skupiny studentů. První skupinu tvořili politicky „vyspělí“ studenti se „správným“ názorem, který dovedli aktivně obhajovat a plně stáli na „pozicích“ marxismu-leninismu. K jádru skupiny patřili funkcionáři KSČ, ČSM a dalších „společenských“ organizací. Druhou skupinu tvořili studenti, kteří v důsledku svého sociálního původu a dalších politických okolností měli „nepřátelský poměr k lidově-demokratickému zřízení“ a prosazovali názory protikladné zájmům dělnické třídy a socialismu. Třetí skupinu tvořili studenti, kteří sice měli k socialistickému řádu kladný poměr, ale nedovedli se vždy „správně“ orientovat. Jednalo se o skupinu nejpočetnější, její příslušníci byli „pocitiví“ i když pasivní a práce ČSM se nezúčastňovali. Srov. Návrh referátu o práci ČSM na vysokých školách pro plenární zasedání Ústředního výboru ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 146 – 18.

⁷⁷⁸ KUSIN 1971, str. 37 nn.

ustálených vztahů příbuzenství, známostí, konexí a recipročních závazků a všechny aktivity, které směřovaly k vyvázání se z některého z těchto vztahů nebo k navázání jiného, vnímali funkcionáři jako porušení dosažené a závazné jednomyslnosti. Činnost, kterou na sebe klubovní aktivisté upozorňovali a kterou se odlišovali od svých vrstevníků dodržujících ustálené zvyklosti, vnímali představitelé moci jako „odchylku“ od daného řádu. Odlišné postupy narušovaly mocenské hierarchie a zavedené společenské vztahy, které se etablovaly v socialistické „revoluci“ na konci čtyřicátých let a v malých obměnách se v českém a slovenském školství reprodukovaly po celá padesátá léta. Provázanost mocenských vztahů mezi ústředními, regionálními a lokálními orgány zapříčila, že návrhem na vznik studentského klubu se zabývalo nejen stranické, akademické a svazácké vedení na vysoké škole, nýbrž také straničtí a svazáčtí funkcionáři na městské úrovni. Vznik studentského klubu, který podpořilo fakultní respektive vysokoškolské vedení, dále schvalovalo oddělení pro otázky mládeže stranického výboru a výboru ČSM příslušného městského obvodu, ve kterém měl klub vzniknout. Zatímco vedení fakultních výborů KSČ a ČSM tvořili většinou akademici, kteří upřednostňovali vysokoškolskou politiku před intelektuální prací, městský výbor KSČ a ČSM se skládal z členů, jejichž představy se zásadně odlišovaly od myšlenkového světa studentů. V oddělení pro otázky mládeže pracovali nejodpovědnější funkcionáři, kteří se o komunistickou stranu zasloužili již před Druhou světovou válkou. Mezi svazácké funkcionáře patřila řada mladých dělníků, kterým kampaně ČSM umožňovaly vyhýbat se manuální práci.⁷⁷⁹ Odpovědné členky KSČ a ČSM byly společensky angažované ženy ve středním věku se silnou generační zkušeností v padesátých letech.⁷⁸⁰ Jak straničtí veteráni, tak svazáčtí funkcionáři aktivně pracovali ve stranických a svazáckých skupinách. Vznik studentského klubu, který překračoval ustavené vztahy nebo dokonce vytvářel nové, byl vzdálený jejich „ideologickým“ názorům a třídnímu chápání světa s jeho heroizací kolektivního výkonu dělnické třídy a stigmatizací inteligence.

Vznik studentského klubu neschvalovali pouze akademičtí, straničtí, odboroví nebo svazáčtí představitelé, kteří byli ovlivněni specifickým myšlenkovým prostředím. Další zájmovou skupinou, která byla konfrontována s myšlenkou studentského klubu, představovali úředníci příslušného odboru městského národního výboru, který uděloval

⁷⁷⁹ Čtvrtletní hlášení okresního výboru ČSM Praha 1, 2, 3 ke dni 10. 4. 1959, 31. 10. 1959, 31.3. 1959 kraj Praha, in: Archiv hlavního města Prahy (AMP), f. Městský výbor ČSM – Praha, 1956-1966.

⁷⁸⁰ Srov. KUNDERA, Milan, *Žert*, Československý spisovatel, Praha, 1967, str. 19 nn.

povolání ke vzniku klubu. Pracovníci příslušných odborů MNV patřili k bývalým středním vrstvám, z nichž někteří byli nuceni v padesátých letech v rámci stranických kampaní nastoupit jako manuálně pracující do výroby.⁷⁸¹ Nicméně nikdy neztratili své společenské konexe; krátce absolvovali „dělnickou převýchovu“, mnozí z nich pragmaticky vstoupili do KSČ a po určité době se někteří vrátili do městské správy.⁷⁸² Jejich děti měly formálně dělnický původ, současně však byly hodnotově svázány se středostavovským prostředím. Cílem bylo dosáhnout odpovídajícího vzdělání a postupně i sociálního postavení, které jejich rodiče na začátku padesátých let ztratili.⁷⁸³ Někteří rodiče klubovou myšlenku dokonce podporovali, protože se s ní seznámili prostřednictvím vlastních dětí, které se podílely na její realizaci.⁷⁸⁴

V neposlední řadě komplikovalo výstavbu klubu centrální plánování, protože výstavba vybočovala z naplánovaných cílů, s kterými úředníci městské správy spojovali své zájmy a nároky. Studentský klub představoval neočekávanou iniciativu, která neodpovídala naplánovaným cílům jednotlivých odborů příslušného městského národního výboru.⁷⁸⁵ Studenti museli nejdříve najít pro výstavbu klubu vhodné prostory.⁷⁸⁶ Kvůli nedostatku finančních prostředků si museli většinu stavebních prací provádět sami.⁷⁸⁷ V době, kdy neměli vysokoškolskou výuku, pracovali na ulici

⁷⁸¹ Srov. KAPLAN, Karel, *Nekrvavá revoluce*, Sixty-Eight Publishers, Toronto, 1985, str. 210 nn.

⁷⁸² Materiály vybrané ze zápisů ZO KSČ (rezoluce, otevřené dopisy, besedy), in: AMP, f. Vysokoškolský výbor KSČ, ka. 38, i.č.514.

⁷⁸³ Srov. CONNELLY 2008, str. 417.

⁷⁸⁴ Ve veřejném přelíčení ve věci šumperského klubu mládeže vypověděla matka obžalovaného a poslankyně MNV, že o klubu věděla od začátku, neboť její syn v něm pracoval jako vedoucí. Tvrdila, že svého syna „řádně“ vychovala a vůbec ji nenapadlo mne, že by v klubu mohl dělat nějaké „nepravosti“. Jednou se však na schůzi poslanců MNV objevil pán a začal „barvitě“ líčit, jak se v klubu rozšiřovaly pohlavní nemoci. Poslanci MNV se sebrali a šli se do klubu podívat. Návštěvníci v klubové místnosti seděli, poslouchali magnetofon, slušně se bavili a pili kofolu. Srov. Banda podivínů dopadena: šumperské doupě odhaleno, iniciátoři byli zadrženi, cesty vedou až na nejvyšší místa!, *Mladý svět* 50/VIII, 16. prosince 1966.

⁷⁸⁵ Vedoucí odboru školství a kultury MNV Lohniský viděl jeden z problémů v tom, že se klub neopíral o pomoc městského odboru a nespolečně pracoval s příslušnou komisí. Lohniský plánoval ustavení podkomise, která by se specializovala na práci s mladými lidmi. Organizátorům klubu vyčítal, že jejich činnost nebyla plánovaná. Osobně si nedovedl představit nic bez plánu. Pracovníci odboru bezvýsledně žádali po organizátorech plán klubu. Odbor školství a kultury připravoval osvětový plán, jehož součástí měl být vznik klubu. Plán informoval nadřízené úřady o existenci klubu. Klub musel být zařazen do plánu, aby odbor mohl ve shodě se stranickou politikou doložit účast mládeže v kulturním životě. Srov. Banda podivínů dopadena: šumperské doupě odhaleno, iniciátoři byli zadrženi, cesty vedou až na nejvyšší místa!, *Mladý svět* 50/VIII, 16. prosince 1966.

⁷⁸⁶ Šumperský tajemník MNV prohlásil, že většina problémů by se vyřešila, kdyby [národní výbory] mohly dát mladým lidem nové místnosti, které by nebyly v obytných domech. Národní výbor však neměl místnost ani pro svojí činnost. Srov. Banda podivínů dopadena: šumperské doupě odhaleno, iniciátoři byli zadrženi, cesty vedou až na nejvyšší místa!, *Mladý svět* 50/VIII, 16. prosince 1966.

⁷⁸⁷ Srov. Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 72-39-1, str. 14/4.

jednoho z pražských městských obvodů, hledali omluvy, jak se vyhnout politické a kulturní činnosti ve Svazu mládeže, pokud se stavbu klubu nepodařilo formálně schovat pod křídla fakultního výboru ČSM. Lidé, kteří bydleli v okolí, kde byl klub situován, stavební úpravy neočekávali nebo se proti nim dokonce stavěli.⁷⁸⁸ Studenti dopravovali a skladovali nedaleko historického centra stavební materiál a pracovní nářadí. V souvislosti s nedůvěrou, kterou studenti pociťovali ze strany akademických, stranických, odborových činníků anebo městských úředníků vůči myšlence vybudovat studentský klub, bylo možné se ptát, jakým způsobem si studenti obstarávali finanční prostředky na nákup pracovního nářadí a stavebního materiálu. Jednu z možností představovaly studentské brigády. V Praze v šedesátých letech vysílaly povinně fakulty každý měsíc své studenty a studentky na brigády socialistické práce, na kterých se budovala další vysokoškolská zařízení. Studentská práce nebyla sice dostatečně ohodnocena, studenti však využívali toho, že stavbyvedoucí nelegálně obchodovali se stavebním materiálem a nářadím. Další možnost nabízely studentské brigády na stavbách, které organizoval přímo Svaz mládeže. Stavbyvedoucí získávali pracovní síly přímo na vysokých školách a slibovali zajistit brigádu pro stovky studentů. Dělničtí pracovníci na takových stavbách však byla zmatená, stavební práce probíhaly s velkým zpožděním, někdy musely být provedeny po několika letech znovu.⁷⁸⁹

Nedůvěra mocenských elit se střetávala s dlouhodobou popularitou, kterou měla klubová myšlenka ve studentském prostředí. Závěry XX. sjezdu KSSS, které tlumočilo stranické a svazácké vedení jednotlivým skupinám ČSM na fakultách, otevřely v českém případě v oficiálním tisku téma „nároků a požadavků“ mladé generace na skupinovou odlišnost, mladí lidé se ve veřejném prostoru odlišovali například v klubech mládeže. Nápad obnovit vysokoškolské kluby původně vznikl na jarních studentských shromážděních v roce 1956. Studentské požadavky na obnovu klubů zahrnují do svých usnesení, týkajících se zájmové činnosti vysokoškoláků, také

⁷⁸⁸ Podle šumperského odpůrce klubu pana H. měl být klub ve shodě s oficiálními představami o závodním klubu zařízen sektorovým nábytkem, moderně vymalován, vybaven elektrickým osvětlením, knihovnou a šachy. Klub měl mladé lidi vychovávat, nikoliv být provozován při svíčkách a pod lucernou. Svíčka symbolizovala intimní osvětlení a v takovém prostředí se šířily pohlavní choroby. Srov. Banda podivínů dopadena: šumperské doupě odhaleno, iniciátoři byli zadrženi, cesty vedou až na nejvyšší místa!, *Mladý svět* 50/VIII, 16. prosince 1966.

⁷⁸⁹ Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 72-39-1, str. 13/5.

pracovníci sekretariátu ÚV ČSM.⁷⁹⁰ Když začalo stranické vedení na podzim 1956 obnovovat své mocenské nároky na vysokých školách, sdílela myšlenku na výstavbu klubu již řada studentů, kteří o klubech mluvili v rámci svých neformálních skupin. Studenti, kteří očekávali založení klubu, však mezitím absolvovali studium a svazáčtí funkcionáři klubovou myšlenku v souladu s očekáváním stranického vedení opustili.⁷⁹¹ Následující studentské ročníky, které přicházely na vysoké školy na konci padesátých let měly o klubech pouze zprostředkované představy. S prohlubujícím se nezájmem řadových studentů o činnost ve Svazu mládeže, hledalo stranické a svazácké vedení způsoby, jak zvýšit přitažlivost svazáckých aktivit. Jedno z dílčích opatření přijatých po XXI. a XXII. sjezdu KSSS se snažilo přiblížit svazácké aktivity „potřebám a zájmům“ řadových studentů. Svazáčtí funkcionáři se postupně vraceli k některým studentským požadavkům z roku 1956. Jeden z úkolů, který si vytyčili pro příští měsíce představovalo založení studentského klubu.⁷⁹² Zprávy a reportáže o studentských klubech v Plzni, Brně, Bratislavě, Krakově, Varšavě a Gdaňsku v novinách a časopisech vydávaných ÚV ČSM rozšířily obzory některých pražských vysokoškoláků natolik, že začali budovat kluby svépomocí. Jejich představy umocnily zahraniční cesty do polských měst poté, co stranické vedení částečně uvolnilo hranice uzavřené po polských událostech v roce 1956.⁷⁹³ Studenti, kteří se angažovali v rámci výměn středoevropských organizací mládeže, tak získali osobní zkušenosti s provozem studentských klubů. Někteří studenti obohatili diskusi kolem studentských klubů o západoevropské zkušenosti, jako například Martin Hliský, který na jaře 1965 na stránkách *Mladého světa* popisoval své dojmy z návštěvy studentských klubů ve Skotsku a Holandsku.⁷⁹⁴ Ve srovnání s polským případem však představy o studentských klubech v západní Evropě pronikly do českého oficiálního tisku s téměř pětiletým zpožděním.

Snaha stranického vedení zvýšit atraktivitu práce ve Svazu mládeže mezi řadovými studenty i nadále narážela na přesvědčení místních stranických a svazáckých činovníků, kteří vytrvale prosazovali jednotu mladé generace, zdůrazňovali kolektivní

⁷⁹⁰ Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2, str. 35.

⁷⁹¹ Návrh referátu pro V. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 143 – 2. Srov. Zpráva předsednictva ÚV ČSM o plnění úkolů resoluce a neuveřejněného usnesení IV. pléna ÚV ČSM, in: NA, ka. 143 – 5.

⁷⁹² Činnost mládeže v závodních klubech a účast ČSM ve volbách do výborů závodních klubů, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 154/29.

⁷⁹³ RYCHLÍK, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalcká politika 1848-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, str. 55.

⁷⁹⁴ Dnes odpoledne a dnes večer: kluby, spolky, společnosti, *Mladý svět* 12/VII, 26. března 1965.

výkon dělnické třídy a odsuzovali „intelektuální“ potřeby studentské mládeže. Protiklady mezi hledáním nových forem svazácké práce a ortodoxií místních funkcionářů přivedla ČSM do situace, kdy nedokázala pružně reagovat na aktuální problémy mladých lidí. Stranické vedení si částečně tyto protiklady uvědomovalo. Plénum ústředního výboru KSČ diskutovalo v lednu 1965 reformní návrhy pro ČSM, které mj. doporučovaly zakládat kluby mládeže podle zájmových, věkových a sociálních skupin.⁷⁹⁵ Iniciativy v záležitosti studentského klubu však zůstávaly několik let ve stádiu neřešených problémů a bezvýsledného vyjednávání. Založení studentského klubu v Praze bylo diskutováno na dvou konferencích městského výboru ČSM, které zapracovaly studentské požadavky do svých usnesení.⁷⁹⁶ Pracovníci kulturních odborů národních výborů v jednotlivých městských částech podřizovali otevření studentského klubu komerčním hlediskům.⁷⁹⁷ Odmítali uvolnit investiční prostředky na jeho zařízení a počáteční provoz, když nebylo jisté, zda existovala jejich návratnost. Kromě toho v polovině šedesátých let fungovala v Praze řada divadel malých forem a hudebních, tanečních a literárních kaváren, s jejichž vedením pracovníci kulturních komisí spolupracovali a upřednostňovali zájmy jejich ředitelů před domnělou studentskou konkurencí. Straničtí a odboroví funkcionáři otevření studentského klubu odmítali ze „světonázorových“ důvodů. Městský výbor ČSM se několikrát neúspěšně obracel na nadřízené úřady s návrhem na vytvoření prostředí pro klubovou činnost mladé generace, která se nedala z „ideologických“ důvodů nahradit činností místních skupin. V Praze však byla až do roku 1967 většina kroků podniknutá v záležitosti studentského klubu bezvýsledná.

4.3 Studentské kluby ve slovenském případě: lokální tradice ve středoevropském kontextu

Stranický a svazácký výklad závěrů XX. sjezdu KSSS otevřel v českém a slovenském případě na jaře 1956 debatu o dlouhodobě opomíjených tématech. Jak dokládají materiály ÚV ČSM, doporučovali pracovníci jednotlivých oddělení v rámci zájmové činnosti studentské mládeže založení studentských klubů.⁷⁹⁸ Požadavek na založení studentských klubů zazněl poprvé na plenárních zasedáních fakulturních výborů ČSM a svazácké vedení uznalo řadu požadavků týkajících se každodenního života studujících.

⁷⁹⁵ GOLAN 1971, str. 105.

⁷⁹⁶ Klub pražské mládeže, *Naša Univerzita* 9-10/X, 31.1. 1965.

⁷⁹⁷ Z historie pražského studentského klubu, *Student* 15/II, 13. dubna 1966.

⁷⁹⁸ Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM, in: NA, f. ÚV ČSM, ka. 142 – 2, str. 33 nn.

Na druhu stranu očekávalo, že souhlas s některými požadavky zvýší zájem studentské mládeže o činnost ČSM. V návaznosti na diskuse ve Slovenském ústředním výboru ČSM (SÚV ČSM) o volném čase mládeže a kulturní činnosti v ČSM zdůraznil záhy univerzitní časopis v souvislosti s polskými událostmi kulturní a společenský význam klubů mladé inteligence.⁷⁹⁹ Přestože nelze kvůli nedostatku relevantních archivních pramenů podrobně vysledovat, jakým způsobem klubová problematika popisovaná v oficiálním tisku působila na pokusy ustanovit kluby na jednotlivých vysokých školách a jejich fakultách, lze předpokládat, že univerzitní časopisy studentské představy o klubech nepřímo ovlivňovaly. V roce 1957 vznikl v Bratislavě Univerzitní klub jako výsledek svazácké iniciativy, kterou podporoval závodní výbor KSS a která našla porozumění univerzitního vedení. Klub se měl starat o kulturní výchovu, uměleckou tvořivost a volný čas učitelů, zaměstnanců a posluchačů Komenského univerzity.⁸⁰⁰ Po slibném začátku provoz klubu stagnoval a pracovníci klubu byli z různých stran kritizováni. Klub neměl regulérní vedení, dostatečné personální zázemí a vyjasněné kompetence. Stávající vedení klubu se pokusilo do jeho činnosti více zapojit stranické funkcionáře, posluchače jednotlivých fakult i pracovníky rektorátu. Podařilo se sestavit několik zájmových skupin. Studenty měla do klubu přilákat „opravená televize“, která v druhé polovině padesátých let ještě nepatřila ke standardnímu vybavení československých domácností. Členové ČSM konali v klubu pravidelnou dobrovolnou službu a otevírací doba byla prodloužena do večerních hodin. Klubová činnost kombinovala společenské, kulturní a sportovní aktivity. Oficiálně deklarované emancipaci žen vycházelo vstříc ustanovení dívčího kroužku. Na místní úrovni však podobný typ sdružování často pouze potvrzoval stereotypy o rozdílech mezi pohlavími: muži se měli věnovat technicko-teoretickým otázkám a ženy esteticko-praktické stránce klubového provozu. Proticírkevní kampaň a mobilizace národně-osvobozenického hnutí v první polovině roku 1958 přispěly k větší politizaci klubové činnosti, do které byly zahrnuty ateistické přednášky a besedy o mezinárodní situaci.⁸⁰¹ Politické aktivity nijak nezvýšily návštěvnost klubu, účasti na klubových akcích se začali vyhýbat nejen studenti, nýbrž také akademičtí funkcionáři, vysokoškolští učitelé i ostatní zaměstnanci univerzity. Vzhledem k tomu, že na začátku

⁷⁹⁹ Zo života poľských študentov – Revolúcia sa očisťuje, *Naša Univerzita* 9/I, 10. mája 1956.

⁸⁰⁰ Ožije náš klub?, in: *Naša Univerzita*, 3/III, Marec 1958.

⁸⁰¹ Zpráva o rozvíjaní vedecko-ateistickej propagandy medzi mládežou na Slovensku, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka.44/393.

šedesátých let usilovali bratislavští studenti znovu o vytvoření studentského klubu, znamenalo to, že univerzitní klub se nesetkal s větším zájmem a záhy zanikl, jak se autor obával.

Ve slovenském případě zmizelo téma studentského klubu na několik let z oficiálního tisku, teprve v prosinci 1962 vyšla v univerzitním časopise kritická poznámka k problematice studentských klubů.⁸⁰² Její smysl se zásadně odlišoval od textů publikovaných v nedávné minulosti: zatímco v roce 1958 fungoval v Bratislavě v prostorách Komenského univerzity klub s podporou celozávodního výboru KSS, ROH a ČSM, o čtyři roky později akademičtí funkcionáři prostor pro založení klubu najít nedokázali. Vedení filozofické fakulty slibovalo několik měsíců fakultnímu výboru ČSM místnost, ve které by mohli posluchači mezi přednáškami studovat nebo pořádat ve volném čase různé kulturní podniky. Podobně jako dobový svazácký tisk, který psal o pasivním přístupu mladých lidí k činnosti v ČSM, viděl autor kritické poznámky jednu z překážek v ustanovení klubu v nedostatku osobní iniciativy studentů. Slovní spojení „několik iniciativních jedinců“ představovalo sémanticky ustálený význam vyjadřující snahu o vytvoření studentského klubu. Klubovní aktivisté považovali založení klubu za individuální rozhodnutí jednotlivých studentů, kteří si byli blízcí svými zájmy.⁸⁰³ Otevření klubu však mnohem více záviselo na aktuálních mocenských poměrech. Představitelé „společenských organizací“ podmiňovali provoz klubu stejným „způsobem myšlení“ a opakovaně vyjadřovali své obavy, aby se kluby nezměnily v tribunu hlásající „nesprávné“ a ideologicky „škodlivé“ názory.

Klubová koncepce bratislavských studentů se vymezovala vůči kulturním aktivitám ČSM nedávné minulosti, kterou symbolizovaly svazácké schůze a masové slavnosti. Politická mobilizace postrádala na vysokých školách ve druhé polovině padesátých let přesvědčivé zdůvodnění a široce sdílený „smysl“, který by studenty dokázal oslovit a přimět k aktivnější činnosti v ČSM. Studenti se angažovali pouze v nejnutnější míře, která jim zajistila standardní kádrové hodnocení a umožnila hladký průběh studia. Nicméně řada studentských aktivistů začala do své činnosti v ČSM v souladu s oficiálně propagovaným posláním Svazu mládeže stále více promítat své každodenní potřeby a očekávala, že se jimi budou funkcionáři základních skupin ČSM budou zabývat a nebudou je moci na rozdíl od vysokoškolského nebo městského vedení ČSM tak snadno opomenout. S požadavky studentů na proměnu práce v ČSM, mimo

⁸⁰² Kde je klub ČSM?, *Naša Univerzita*, 7/ VIII, 10. Decembra 1962.

⁸⁰³ Študentská mláď si žiada klub, *Naša Univerzita* 1-2/IX, 10. Septembra 1963.

jiné ve studentském klubu, byli svazáčtí funkcionáři konfrontováni přímo na katedrách a fakultách. Ojedinělý prvek, který bratislavští studenti s klubem v oficiálním tisku v roce 1962 spojovali, představovala „pivnice“. Přestože se v klubech varšavských studentů alkohol podával, v českém a slovenském případě se většina studentských návrhů na založení klubu zmínce o alkoholu vyhýbala, protože případná konzumace alkoholu představovala pro stranické a svazácké funkcionáře snadný důvod k jeho zamítnutí.⁸⁰⁴ Podobně ani k vystoupení studentských hudebních skupin se strážci ideologické čistoty nestavěli pozitivně. Živá hudební vystoupení nebo poslech (beatové) hudby z magnetofonu odlišovala klub od jiných zařízení určených pro zájmovou činnost mládeže. V mnoha případech tak studentské požadavky začaly otevřeně odkazovat na populární kulturu západní mládeže. V tomto bodě se představy o založení klubu přestávaly omezovat na vysokoškolské studenty a šířily se i mezi středoškolskou mládeží, která mohla teoreticky využívat zařízení domů mládeže. Podobný typ zařízení však nedokázal uspokojit stále rozmanitější zájmy mladé generace, které byly spjaty nejen se světem představ a myšlení, nýbrž také s individuální péčí o tělo v kulturistických klubech, které se vymezovaly vůči oficiálně propagované masové tělovýchově.

Klubovní aktivisté v Bratislavě na rozdíl od svých protějšků v Praze dlouhou dobu spoléhali na podporu svazáckého výboru, přestože ten vycházel jejich požadavkům vstříc velmi váhavě. Pokoušeli se svazácké funkcionáře přesvědčit tvrzením, že mladá generace se myšlenkově „sjednotí“ mnohem lépe v klubech než administrativními zásahy z autoritativních pozic. Diskuse v klubech měly podnítit zájem studentů o soudobé umění, literaturu, kulturu a také politiku. Kluby měly iniciovat intelektuální výměnu mezi studenty různých fakult a oborů. Rozptýlení a zábava měly patřit k druhořadým projevům. Když aktivisté bratislavský výbor ČSM nepřesvědčili, obrátili se s svými požadavky na přední členy komunistické strany a odborového hnutí.⁸⁰⁵ Na podporu svých požadavků využívali příklady z klubového provozu českých a polských kolegů. Jejich příklady však nemusely mít s pražskou, brněnskou, varšavskou nebo gdaňskou skutečností mnoho společného a byly mnohem více vysněnými projekcemi jako byl případ se založením vysokoškolského klubu v Praze. Kulturní komise VOV ČSM, složená pouze ze studentů, údajně získala budovu na Slovanském ostrově, která

⁸⁰⁴ Bleskové interview o „ŽAK-u“, *Naša univerzita* 7-8/X, 15. XII. 1964.

⁸⁰⁵ Ibid.

měla patřit VOV ČSM a sloužit jako studentský klub.⁸⁰⁶ Setkání se stranickými činiteli v klubech měla naplnit dlouhodobě propagované, ale neuskutečněné partnerství mladé generace a komunistické strany.⁸⁰⁷ Zahájena měla být také klubová výstava výtvarných prací vysokoškoláků, která byla v polském případě nedílnou součástí klubového provozu.⁸⁰⁸ Naplánované bylo otevření knihovny a čítárny odborných zahraničních časopisů.⁸⁰⁹ Význam, který bratislavští aktivisté připisovali klubu pražských vysokoškoláků, však na mnoze odpovídal představám, které kolovaly od konce padesátých let na stránkách českých, slovenských a polských studentských časopisů a které mnoho jejich čtenářů vzájemně sdílelo.⁸¹⁰ Specifikum slovenského případu spočívalo v četnosti, s jakou začaly publikované texty o klubové problematice v polovině šedesátých let zdůrazňovat národní uvědomění studentů nebo jejich regionální původ, který měl studenty na jednotlivých fakultách mobilizovat a sjednotit v jejich požadavcích na založení klubu.

Snaha klubových aktivistů otevřít v Bratislavě studentský klub a neochotou stranického a univerzitního vedení klubovou myšlenku podpořit, kontrastovala s klubem Józsefa Atilly, který bez větších těžkostí založili v únoru 1964 maďarští vysokoškoláci.⁸¹¹ Klub v mnohém odpovídal oficiálním představám, takže jeho provozu nebránilo ani dočasné umístění v pivnici Priemstavu ve Volgogradské ulici, aby nakonec zakotvil v Domě společnosti československo-sovětského přátelství (SČSP). Z původně literárního kroužku na katedře maďarského jazyka se klub rozvinul v kulturní centrum, které navštěvovaly desítky sympatizantů. Navzdory ortodoxnímu zaměření se klub podílel na společenské integraci příslušníků maďarské jazykové menšiny. V šedesátých letech byla Bratislava zcela slovakizovaným městem a maďarsky mluvící studenti, kteří přicházeli na Komenského univerzitu studovat z venkovských obcí Žitného poloostrova, se s jistými obtížemi zapojovali do většinové

⁸⁰⁶ Klub měl zahájit svoji činnost na konci dubna [1964] uspořádáním přehlídky jazzových a big-beatových skupin vysokoškoláků. První cenu měl představovat bezplatný zájezd do západního Německa, další ocenění byla peněžité. Ve stejné době měla v Praze začít svůj provoz také „Kavárna vysokoškoláků“, která disponovala třemi místnostmi. Zábavu na pravidelných tanečních večerech ve středu, výjimečně v úterý a pátek, měl zajišťovat orchestr pražských vysokých škol. Provoz studentského klubu na Slovanském ostrově měl být pouze dočasný, protože se stále prováděly stavební úpravy a klubové vedení muselo nejdříve shromáždit zkušenosti. S oficiálním zahájením se počítalo v zimním semestru 1964/65. Srov. Vysokoškolský klub v Praze, *Naša univerzita* 16/IX, 1.V. 1964.

⁸⁰⁷ Srov. Stenografický záznam ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 32 – 1 – 1, str. 8/3.

⁸⁰⁸ *Ibid.*, str. 12/1.

⁸⁰⁹ *Ibid.*, str. 7/2.

⁸¹⁰ Vysokoškolský klub v Praze, *Naša univerzita* 16/IX, 1.V. 1964.

⁸¹¹ Klub bez zbytočných rečí, *Naša univerzita* 18/IX, 30. V. 1964

městské společnosti, jak naznačila v univerzitním časopise předsdkyně klubu, podle které se klub snažil pomáhat [maďarským] posluchačům prvních ročníků, aby se necítili „osamoceně“.⁸¹² Další odlišnost zviditelňoval klubový výbor, který z většiny tvořily studentky maďarštiny, která byla silně feminizovaným oborem. Aktivizaci maďarské menšiny v šedesátých letech potvrzovala činnost výboru, který intenzivně komunikoval s představiteli maďarských studentů z dalších českých a slovenských univerzitních měst.

Rostoucí popularita klubu maďarských vysokoškoláků působila na postupnou změnu postojů některých vedoucích vysokoškolských funkcionářů ČSM, kteří se na schůzích a besedách začali problémem studentského klubu zabývat. Úvahy o vytvoření klubu byly zdůvodňovány potřebou systematické kulturní práce mezi vysokoškoláky.⁸¹³ Klub měl umožnit vystupování studentských hudebních a divadelních skupin, pořádat výstavy mladých výtvarníků nebo promítání filmů. V klubu měli navazovat přátelství jak studenti různých fakult, tak českoslovenští a zahraniční vysokoškoláci. Zakládající konference VOV ČSM přijala v říjnu 1963, podobně jako v této době v Praze, usnesení o nutnosti zřídit v Bratislavě vysokoškolský klub.⁸¹⁴ Vysokoškolský výbor ČSM v Bratislavě na rozdíl od VOV ČSM v Praze, který do svého usnesení ve věci studentského klubu fakticky zahrnul nezávislou iniciativu studentů elektrotechniky ČVUT, zřídil přípravnou komisi pro studentský klub.⁸¹⁵ Komise stanovila základní zásady pro jeho provoz.⁸¹⁶ Vznikl návrh klubového statutu, který získal platnost poté, co jej schválila rada Městského národního výboru v Bratislavě.⁸¹⁷ V první řadě se jednalo o samostatné nakládání s klubovými místnostmi při pořádání besed, hudebních večerů, dramatických vystoupení a společenské zábavy. Druhý bod klubových zásad, který požadoval založení zájmových kroužků například filmových, hudebních, výtvarných, diskusních nebo dramatických, potvrzoval fakt, že představy o studentském klubu se v oficiálním diskurzu reprodukovaly od roku 1958 v téměř

⁸¹² Ibid.

⁸¹³ Klub vysokoškolákov bude, *Naša univerzita* 18/IX, 30. V. 1964.

⁸¹⁴ Krok k zlepšeniu práce ČSM na vysokých školách: Námety sú, len to rozhybať, *Naša univerzita* 7-8/IX, 15. XII. 1963. Vysokoškolská konference se konala v Bratislavě 25. října. Srov. Nový Vysokoškolský výbor ČSM: Prvá a posledná, *Naša Univerzita* 6/IX, 30. XI. 1963. Srov. Usnesení ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. Studentské hnutí 32 – 1 – 1, str. 3.

⁸¹⁵ Srov. Usnesení ustavující obvodní konference ČSM vysokých škol, konané dne 30. listopadu 1963 v Praze v Kulturním domě pracujících ve strojírenství, in: AUK, f. 72-39-1, str. 3.

⁸¹⁶ Srov. Ožije náš klub?, in: *Naša Univerzita*, 3/III, Marec 1958.

⁸¹⁷ Podle klubového statutu měl provoz klubu řídit výbor, jehož předseda byl zástupcem VOV ČSM a tajemníkem zástupce MDKO.

nezměněné podobě, kdy J. Ceconík publikoval svůj text o univerzitní klubu zřízeném v Bratislavě v roce 1957.

Na základě dohody VOV ČSM a MNV v Bratislavě měl být klub zřízen v prostorách Městského domu kultury a osvěty (MDKO) na Suchém Mýtě. Krajský národní výbor a městský národní výbor v Bratislavě slíbily pomoc při pokrytí finančních nákladů na přestavbu. Stavební práce měly být realizovány prostřednictvím jednoměsíční studentské brigády. Také odbor školství a kultury SNR vyšel svazácké žádosti vstříc. Podobně jako v polském případě byl přístup do klubu otázkou moci, prestiže a skupinové příslušnosti. Návštěva klubu předpokládala členství v klubu. Členem klubu se mohl stát každý vysokoškolák, který zaplatil stanovený příspěvek a obdržel klubový průkaz. Zájemci z řad negraduovaných generačních vrstevníků a vrstevnic mohli klub navštívit pouze jako pozvaní hosté. Přípravná komise plánovala slavnostně klub otevřít 17. listopadu [1964] při příležitosti 25. výročí Mezinárodního dne studentstva.

Očekávání přípravného výboru nebyla naplněna a otevření klubu bylo několikrát odloženo. Funkcionáři VOV ČSM vyjednávali téměř rok s odpovědnými stranickými a odborovými funkcionáři.⁸¹⁸ Sporná byla především otázka, zda měl být klub vyhrazen pouze vysokoškolským studentům nebo určen také bratislavské mládeži.⁸¹⁹ K zastáncům první koncepce patřili členové VOV ČSM, druhou prosazovali pracovníci odboru školství a kultury na MNV a KNV. MDKO si jako spoluzřizovatel nárokoval kontrolu nad činností klubu, protože byl za jeho provoz částečně odpovědný. Jednotlivé body klubového programu měly být řešeny v rámci přátelské dohody. Podle členů VOV ČSM charakterizovaly studenty specifické problémy a záliby, které se odlišovaly od problémů a zálib nestudentské mládeže a měly proto nalézt odpovídající vyjádření v klubovém programu. Pracovníci VOV ČSM se tak nepřímou zasazovali o uznání intelektuálního výkonu, i když nemohli otevřeně odmítnout oficiální linii upřednostňující jednotu dělnické a studentské mládeže. Nad ideovými nuancemi získalo ale převahu pragmatické řešení, které sledovali kulturní referenti a prakticky založení provozní, a v klubu se objevily dosud neobvyklé prvky jako například herna, o jejíž zřízení usilovalo vedení MDKO. V českém a slovenském případě na rozdíl od polského, většina klubových aktivistů hernu s klubem nespojovala. Představy o herně, ve které mohli studenti hrát například „fotbálek“ nebo karty, se objevila ve studentském

⁸¹⁸ Klub naozaj bude, *Naša Univerzita* 1-2/X, 24. Septembra 1964.

⁸¹⁹ Dve koncepcie pre jeden klub: Vysokoškolský a či nie?, *Naša univerzita* 3/X, 15. X. 1964.

prostředí teprve po roce 1963. Svůj původ měly v polských respektive jugoslávských klubech, do kterých se dostaly jako součást populární kultury západní mládeže.

Kulturní kontakty studentských aktivistů z Bratislavy s polskými protějšky bylo možné sledovat od poloviny padesátých let.⁸²⁰ Z původní spolupráce s nejbližšími vysokými školami za hranicemi ve Vratislavi či Krakově, se postupně rozšířily na cesty do Varšavy nebo Gdaňska.⁸²¹ Přesnější představy o klubovém životě v polských městech získali bratislavští vysokoškoláci mimo jiné během neformálních setkání s brněnskými studenty.⁸²² Ve studentských časopisech nacházely odpovídající vyjádření podrobné popisy klubového provozu i podpora, kterou klubová myšlenka získala ze strany polských úřadů.⁸²³ Během letních prázdnin vycestovalo několik brněnských studentů na praxi do polských měst a při této příležitosti navštívili studentské kluby, které patřily k životu polských vysokoškoláků a tvořily místo, kde se nenápadně uskutečňoval proces „politického a ideového formování“ mladé generace. Výraz „politické a ideové formování“ odkazoval k oficiálnímu jazyku, kterým zdůvodňovali svazáčtí funkcionáři na vysokých školách stranickou politiku vůči mládeži. V článku publikovaném v univerzitním časopise se autor pokusil toto vyjádření obrátit proti svazáckým činovníkům a obhajovat jím klubovou myšlenku. Další tvrzení týkající se postavení polských studentských organizací na vysokých školách, které disponovaly ve srovnání s fakultními výbory ČSM finančními prostředky na pokrytí nejnútnejších provozních výdajů pro založení klubu, bylo neméně přesvědčivé. Nakonec ve svém textu zmínil autor princip ekonomické rentability, kterou studentské kluby v polských městech zachovávaly, protože představovaly pro své zřizovatele důležitý zdroj příjmů.⁸²⁴

⁸²⁰ Informatívna zpráva zo študijného zázajdu s delegáciou ÚV ČSM v Poľsku, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 44/368. Srov. Zo života poľských študentov – Revolúcia sa očisťuje, *Naša Univerzita* 9/I, 10. mája 1956.

⁸²¹ Klub – potrebuje iniciatívnych ľudí, *Naša univerzita* 11/X, 17. Februára 1964.

⁸²² Kluby v zahraničí, *Naša univerzita*, 5/X, 11. XI. 1964. Srov. Už se klube, *U64 – časopis Univerzity J.E. Purkyně* 14/VII, 28. října 1964.

⁸²³ V čítárně se měly nacházet cizojazyčné, většinou odborné časopisy. Na rozdíl od bratislavského autora popsal R. Němeček ve svém textu studentské družstvo (Spódzielni), které v gdaňském klubu zprostředkovávalo studentům drobné výděly během semestru.

Varšavský klub Hybridy byl v Československu velmi známý. Studenti v něm provozovali restauraci, která z alkoholických nápojů podávala víno. V prvním patře byla klubová místnost a malý kinosál, v kterém se celé prázdniny promítaly každý večer dokumentární filmy. R. Němeček doplnil popis klubu několika menšími místnostmi s automaty. Zmínil se rovněž o krakovském klubu Pod Jaščurami, který byl určen pouze pro studenty a vstup zdarma umožňovala studentská legitimace, kterou vlastnil každý vysokoškolák. Ve velké místnosti se tančilo při reprodukováné hudbě, v suterénu byly moderně zařízené salóňky.

⁸²⁴ Srov. Už se klube, *U64 – časopis Univerzity J.E. Purkyně* 14/VII, 28. října 1964.

Rozhled bratislavských aktivistů se brněnským prostřednictvím v polovině šedesátých let rozšířil také o jugoslávskou zkušenost.⁸²⁵ Zdůrazněn byl mezinárodní a intelektuální charakter jugoslávských klubů, které zahrnovaly vystoupení zahraničních hostů-intelektuálů: například v záhřebském klubu vystupovali J.P. Sartre, E. Fischer, z Československa J. Werich a J. Trnka. Klub byl součástí studentského družstva, které v prostorách bývalého veletržního areálu spravovalo menzy, tiskárny a nakladatelství.⁸²⁶ Na rozdíl od pozitivních očekávání, která byla s brzkým vznikem klubu spojována v minulosti, zůstávalo mnoho studentů v Bratislavě k myšlence studentského klubu, kterou prosazoval VOV ČSM lhostejná, a otevření studentského klubu se opět odložilo.⁸²⁷ Ve slovenském případě se studentským aktivistům přes všechny oficiální deklarace v minulosti nepodařilo navázat užší spolupráci se stranickým vedením.⁸²⁸ Jozef Gerbôc v univerzitním časopise doslova napsal:

„Neviem, akú predstavu o študentských kluboch majú súdruhovia vo vedení. Jedno je však isté: musí sa dôjsť k šťastnému záveru, pretože z našej strany ide o vec potrebnú, a čo je potrebné musí vždy nájsť podporu u tých, ktorí môžu rozhodovať (v našom prípade o miestnosti pre Klub) ...“⁸²⁹

Příspěvky reflektující klubovou problematiku oscilovaly ve slovenském tisku mezi dvěma protiklady. Na jedné straně se jednalo o klub pro velkou část bratislavské mládeže, ve kterém se by se studenti nevyčlenili jako specifická skupina, ale zůstali by součástí bratislavské mládeže. Příspěvek vysokoškolských studentů k vytvoření socialistické společnosti prostřednictvím intelektuálního výkonu se tedy nedočkal svého uznání. K variantě klubu pro mládež jako jediné představitelky mladé generace se přikláněli především vysocí straničtí a svazáčtí funkcionáři.⁸³⁰ Naproti tomu někteří členové fakultních výborů ČSM se s ojedinělou podporou akademických funkcionářů snažili prosadit odlišnost studentů v rámci případného klubu bratislavské mládeže nebo prosazovali přímo založení studentského klubu. Stranické vedení chápalo problematiku klubů jako součást volného času mladé generace, zatímco studentští aktivisté zdůrazňovali specifický příspěvek mladé inteligence a její intelektuální potřeby, ke kterým by měl klubový program přihlížet.

⁸²⁵ Zpráva o zájezde delegácie ÚV ČSM do Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka.31/218, str. 11.

⁸²⁶ R. Němeček zdůraznil, že mnohem méně než v Polsku byla v jugoslávských klubech snaha formovat ideový profil studenta.

⁸²⁷ Klub – potrebuje iniciatívnych ľudí, *Naša Univerzita* 11/X, 17. Februára 1965.

⁸²⁸ Strana a ČSM, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka.38/296, str. 15.

⁸²⁹ Klub – potrebuje iniciatívnych ľudí, *Naša Univerzita* 11/X, 17. Februára 1965.

⁸³⁰ Čas a Ty, *Smena* 281/XVII, 24. november 1964.

První se prosadila koncepce klubu pro většinu bratislavské mládeže.⁸³¹ Studenti nezískali v zamýšleném klubu mládeže specifické postavení, které se snažil prosadit VOV ČSM, přestože se pracovníci MDKO inspirovali při zařízení a prostorovém uspořádání klubu varšavskými studentskými kluby. Ve slovenském případě ovlivňovala klubovou myšlenku v mnohem větší míře než v polském a českém případě transnacionální výměna a kulturní transfer. Ve snaze postihnout hlavní znaky klubu mládeže, zajímali se kluboví aktivisté také o kluby ve Švédsku, Rakousku a Švýcarsku, osobně navštívili Maďarsko a Polsko. Klub vznikl jako výsledek rostoucího nezájmu o činnost v ČSM. Jedním z důvodů proč se mladí lidé přestávali angažovat v ČSM, byla neschopnost svazáckých funkcionářů sladit činnost svazáckých skupin s potřebami a zájmy mladé generace. Zájmy a potřeby mladé generace se na začátku šedesátých let oproti minulosti výrazně diferencovaly a řadoví členové ČSM dávali ve svém volném čase přednost zábavě před politickou činností. Ve shodě s obavami stranického vedení o postupném pronikání „maloburžoazní“ ideologie, si mladí muži přáli trávit svůj volný čas v kavárnách a vinárnách, diskutovat s umělci a novináři, flirtovat s dívkami. Takové zájmy mohli uspokojovat v klubu. Tribuny slavnostně vyzdobené symboly a portréty velkých osobností, svazácké legitimace, členské příspěvky a plenární schůze nedokázaly mladé lidi oslovit. Zábava, tanec, hudba, film, kontakty s opačným pohlavím, v některých případech neformální vzdělávání na přitažlivém místě získaly rozhodující význam v každodenním životě mladé generace. Podobné aktivity byly spojovány s klubem. Jeho popis, který publikoval svazácký deník *Smena*, však odpovídal představám, které si kluboví aktivisté osvojili během svých návštěv zahraničních klubů a které se pokusili přenést na bratislavské podmínky.⁸³² Studentské kluby byly ve slovenském tisku popisovány relativně ustáleným způsobem a jejich charakteristiky se v zásadě nijak od sebe nelišily.

V roce 1965 začala být zřejmá diferenciací postojů, které vedení ČSM zaujímal ke klubové problematice. Sílicí diskuse o transformaci ČSM v zájmové organizace jednotlivých skupin mládeže přiměla funkcionáře vysokoškolského výboru k ústupkům vůči požadavkům fakultních výborů sdružujících klubové aktivisty. Bratislavské vedení ČSM se sice pokusilo celou diskusi uzavřít a autoritativně stanovit jak by měl klub mládeže vypadat, ale volný čas a kluby mládeže aktivizovaly ve srovnání s dalšími „veřejnými“ tématy stále více mladých lidí. Postoje svazáckého vedení ukazovaly, jak

⁸³¹ Po dlhých mesiacoch rokovani otvárame Klub mladých, *Smena* 47/XVIII, 24. február 1965.

⁸³² Srov. Pozvanie na každý deň, *Smena* 22/XVIII, 26. január 1965.

se zásadně rozcházel s názory mladých lidí. Předseda SÚV ČSM Daniel Futej se sice k požadavkům na vytváření klubů formálně připojil, mluvil však především o klubech mládeže, které by upevňovaly generační jednotu mládeže.⁸³³ Kluby se neměly rozhodně lišit podle jednotlivých skupin mládeže, které Svaz mládeže sdružoval. Pravomoci místních svazáckých skupin při vytváření klubů měly zůstat omezené a klíčová rozhodnutí měly i nadále činit národní výbory a závodní organizace [ROH]. Odlišné názory byly založeny na rozdílném chápání a výkladu světa. Zatímco slovenští vysokoškoláci hledali své vzory v klubech svých polských a českých vrstevníků, v ideálním případě v klubové samosprávě jugoslávských studentů, svazácké vedení se odvolávalo na své internacionální zkušenosti například z Itálie. Nicméně bratislavští vysokoškoláci na rozdíl od varšavských studentů cestovali do západní Evropy pouze výjimečně a tak jim představy SÚV ČSM nebyly vzdáleny pouze myšlenkově, nýbrž také geograficky. Futej popisoval, jak místní sekretariáty italské komunistické strany vyhradily ve svých sídlech prostory pro kluby mládeže, do kterých každý večer přicházeli mladí komunisté. Starší soudruzi hráli s mladými biliár, na stěnách visely obrazy namalované mladými pokrokovými umělci, v zasedacích sálech diskutovali straničtí sekretáři s desítkami mladých mužů a žen. Přestože Futejova představa byla československým podmínkám velmi vzdálená, myšlenka partnerství stranických představitelů a studující mládeže byla pro řadu aktivistů dlouhou dobu neuralgickým bodem, na kterém byla založena jejich důvěra ve stranické činitele.⁸³⁴

Ve slovenském případě měla tato důvěra své jisté oprávnění. Na podzim 1964 projednalo předsednictvo SÚV ČSM otázku studentského klubu s pověřenectvem SNR pro školství a kulturu. Pověřenec pro školství a kulturu ve veřejném interview slíbil, že se o vytvoření studentského klubu osobně zasadí.⁸³⁵ Klub byl nakonec otevřen po čtyřech měsících v přízemí moderního Domu kultury na Náměstí SNP v Bratislavě. Tuto skutečnost nelze přičítat pouze stranickému vedení, přestože na ní mělo svůj významný podíl a vedoucí funkcionáři včetně Vasila Biľaka, Michala Chudíka a Mateje Lúčana se účastnili slavnostního zahájení provozu.⁸³⁶ Svůj význam zde mělo angažmá klubových aktivistů, kteří se snažili celý proces urychlit a zveřejňovali vymyšlené texty oficiálních tiskových zpráv, které otevření klubu komentovaly. Uveřejněním zprávy se

⁸³³ Na záver voľnej tribúny čitateľov: Čas a Ty, *Smena* 67/XVIII, 19. marec 1965.

⁸³⁴ Futej dodal, že v poslednej dobe došlo na bratislavských vysokých školách k niekoľkým úspešným besedám se stranickými predstaviteľmi, ktorí si našli čas pro bezprostřední setkání se studenty. Srov. Strana a ČSM, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 38/296, str. 23 nn.

⁸³⁵ Čas a Ty, *Smena* 281/XVII, 24. november 1964.

⁸³⁶ 18000 vysokoškolákov má svoj klub, *Smena* 90/XVIII, 15. apríl 1965.

klub stal pro mnoho mladých lidí realitou.⁸³⁷ Přípravný výbor složený ze skupiny umělců, svazáckých funkcionářů, novinářů a dobrovolných spolupracovníků obdržel během krátké doby stovky přihlášek chlapců a dívek, kteří se chtěli stát „stálými“ členy klubu a podílet se na jeho činnosti.⁸³⁸ Klub byl zpočátku experimentální, jeho zřizovatelem byl Osvětový ústav, jehož pracovníci v klubu zkoumali problémy [každodenního] života vysokoškoláků a [diferenciaci] studentských zájmů. Klub si udržoval skupinově-výlučný charakter, jeho členy byly pouze držitelé vysokoškolských legitimací ČSM.⁸³⁹ Uznání intelektuálního výkonu v omezených prostorách studentského klubu potvrzovala pestrobarevná výzdoba stěn, kterou navrhli a vytvořili posluchači architektury a výtvarných umění. Před otevřením klubu se konal konkurz hudebních orchestrů, které později hráli na klubových čajích a tanečních večerech. Proběhl rovněž výběr talentů pro budoucí divadlo poezie. V rámci interklubu zaměřeném na setkání se zahraničními studenty se konala diskuse s prvními hosty z Jugoslávie.⁸⁴⁰ Přestože v minulosti poukazovali klubovní aktivisté na odlišnost studentských potřeb a zájmů, klubový provoz se zásadně nelišil od jiných klubů mládeže. Přitažlivost západní populární kultury stírala rozdíly mezi kulturními výkony dělnické mládeže a intelektuálním výkonem, kterým se snažili studenti odlišit od svých generačních vrstevníků.

Po třech měsících provozu byl studentský klub, otevřený se souhlasem stranického vedení, neočekávaně uzavřen.⁸⁴¹ Řada pracovníků Osvětového ústavu vyjadřovala od počátku výhrady k morálnímu chování studentů a jejich vztahu ke klubovým prostorám. Provozovatelé ztratili nad klubovými aktivitami kontrolu a snažili se zbavit odpovědnosti. Využili obvyklé stereotypy, které straničtí a svazáčtí funkcionáři s klubem spojovali. V této době se v československém tisku pro mládež objevily první popisy dlouhovlasých mladíků a jejich nonkonformní habitus začaly registrovat také stranické orgány.⁸⁴² Není proto překvapující, že osvětoví pracovníci popisovali v bratislavské *Smeně* převažující účastníky klubového programu jako skupinky dlouhovlasých a neupravených mladých lidí, kteří znečišťovali a poškozovali klubové zařízení. Jeden z návštěvníků měl rozbít umyvadlo, když si v něm chtěl opilý

⁸³⁷ Astoria – klub mladých, *Smena* 70/XVIII, 23. marec 1965.

⁸³⁸ Vitaj, Astória, *Smena* 98/XVIII, 24. apríl 1965.

⁸³⁹ Z otvorenia vysokoškolského klubu v Bratislave: Klub Académia?, *Smena* 117/XVIII, 18. máj 1965.

⁸⁴⁰ Dlho očakávaný vysokoškolský klub: Deň opustených kresiel, *Smena* 115/XVIII, 15. máj 1965.

⁸⁴¹ Pred zatvorenými dverami – Rozhovor, ktorý sa uskutočnil – Ľudia v klube? Desať hlasov proti klubu, tisíc hlasov za, *Smena*, 216/XVIII, 9. september 1965.

⁸⁴² POSPÍŠIL, Filip. BLAŽEK, Petr, „Vratte nám vlasy“. *První máničky, vlasatci a hippie v komunistickém Československu*, Academia, Praha, 2010, str. 86 nn.

odpočinout. Další návštěvníci lezli oknem, chladili pivo ve splachovací nádrži WC, tajně nosili alkohol z okolních restaurací a praktikovali v klubu „volnou“ lásku. Jakkoli byly stížnosti pracovníků Osvětového ústavu nadsazené, zrcadlil se v nich odlišný přístup, který ke klubům zaujímal starší generace. Provozovatelé klubu naopak mnohé výtržnosti zlehčovali nebo odmítali jako neopodstatněné. V žádném případě je nepovažovali za důvod k uzavření klubu. Odpovědnost za „špinavý dancing“ přenášeli na pořadatelskou službu, která měla na starosti ostrahu celého kulturního domu. Sporný bod představovaly především hudební a taneční večery, které přilákaly desítky návštěvníků a přinášely do klubové pokladny nezanedbatelný zisk. Pracovníci Osvětového ústavu naproti tomu zdůrazňovali exkluzivnější a uzavřenější způsob zábavy, která se vymezovala vůči populární kultuře. Polemika se záhy přenesla na stránky univerzitního časopisu a kluboví aktivisté zveřejnili jména pracovníků, kteří se snažili svými stížnostmi adresovanými stranickému vedení zastavit provoz klubu. Hrozba uzavření klubu dokázala aktivizovat desítky studentů, kteří vyjadřovali svoji podporu stávajícímu klubovému zaměření. Pracovníci Osvětového ústavu nakonec ustoupili a provoz klubu byl pouze mírně omezen. Část členů SÚV ČSM překvapivě zprostředkovala kompromis v podobě rituálního závazku studentů, kteří slíbili zlepšit své chování.⁸⁴³

Ve druhé polovině šedesátých let se ve slovenském případě postupně staly studentské kluby provozované ve vysokoškolských střediscích povolovaným způsobem zájmového a názorového sdružování mladých lidí. V klubech se scházeli studenti, diskutovali o svých každodenních problémech nebo si rozšiřovali své kulturní obzory při besedách s mladými umělci a známými osobnostmi veřejného života. Zatímco na konci padesátých let uvažovalo svazácké vedení o výstavbě klubů mládeže a v první polovině šedesátých let „bojovali“ studenti o prosazení vlastního klubu, kterým by se od mladé generace odlišovali a umísťovali ve veřejném prostoru jako specifická skupina, ve druhé polovině šedesátých let byl ve slovenském případě zahájen proces dalšího štěpení studentských skupin podle různých fakult a oborů. Proces myšlenkové a společenské „diferenciace“ ve slovenském případě často nepřímou iniciovali straničtí, odboroví, svazáčtí nebo akademičtí funkcionáři. Kromě toho, že od roku 1965 v Bratislavě působil V – klub [Vysokoškolský klub], začaly na jednotlivých fakultách

⁸⁴³ Diskusia z pléna SÚV ČSM k otázkam voľného času mládeže, ktoré sa konalo dňa 13. septembra 1965, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 58, str. 7.

vznikat některé další nové kluby.⁸⁴⁴ Například studenti lékařské fakulty Komenského Univerzity založili Klub Medik. V minulosti již na lékařské fakultě klub fungoval a jeho obnovení mělo navazovat na jeho „dobré tradice“. Klub Medik měl být původně pouze bratislavskou pobočkou vysokoškolského klubu v Martině, avšak proděkan pro studijní činnost a předsedkyně kulturní komise ZV ROH podpořili klubovou myšlenku natolik, že klub byl provozován samotně studenty lékařské fakulty. Vedení fakulty poskytlo klubu místnost pro 50 osob. Provoz klubu v mnohém odpovídal oficiálním představám, které se však během šedesátých let zásadně proměnily. Zatímco v padesátých letech prosazovali straničtí a svazáčtí ideologové kánon stalinské kultury s jeho oslavou kolektivního výkonu a kulturních projevů dělnické třídy, na začátku šedesátých let bránili uznání intelektuálního výkonu, od poloviny šedesátých let přihlíželi nástupu západního show-businessu. Podpora kroužků lidových písní a tanců, komorních orchestrů vážné hudby nebo dramatických skupin milostné poezie činila z osvětových pracovníků podobně jako v polském případě málem obránce klasického kulturního dědictví. Klubový program čím dál častěji ovládaly večery pop-music a vystoupení big-beatových skupin.

Ve slovenském případě se začalo svazácké vedení zabývat každodenním životem mladé generace, včetně poznání její „mentality, potřeb a zájmů“, teprve na konci šedesátých let. Ve srovnání s českým a polským případem mluvili pracovníci sekretariátu SÚV ČSM o „překonání strnulých a přežitých metod práce“ s několikaletým zpožděním. V tomto bodě se odlišovali pracovníci ústředního výboru ČSM od mnoha svazáckých funkcionářů na fakultách a katedrách. V českém případě byly zaznamenány úvahy stranického vedení z ledna 1965 o přeměně ČSM na zájmové a volno-časové kluby.⁸⁴⁵ Předsednictvo SÚV ČSM navrhlo provést změnu školních a učilištních organizací ČSM na kluby mládeže v listopadu 1967.⁸⁴⁶ V této době provozoval v Bratislavě MV ČSM klub mládeže a VOV ČSM vysokoškolský klub již několik let. Zatímco v minulosti ovlivňovaly diskuse v sekretariátu ÚV ČSM respektive SÚV ČSM studentské představy o klubech, nyní se jednalo o opačný proces. Klubová myšlenka byla natolik sdílena mnoha mladými lidmi, že ji od nich svazácké vedení přijalo. Důvody, které změnily názory nejvyšších činovníků SÚV ČSM na kluby

⁸⁴⁴ Rodí sa nový klub?, *Naša Univerzita* 7-8/XIII, 26. decembra 1966.

⁸⁴⁵ GOLAN 1971, str. 103.

⁸⁴⁶ Návrh postupu orgánov ČSM pri prevádzaní prestavby školských a učilištných organizácií ČSM na kluby, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, ka. 63/21-1: Materiál pre predsedníctvo č.6 SÚV ČSM dňa 28.XI. 1967.

mládeže, nebyly v návrhu výslovně uvedené, avšak sémantika návrhu se nelišila od smyslu prohlášení, s kterým v roce 1965 vystoupil Jiří Müller na celostátní konferenci vysokoškolských studentů v Praze a které straničtí ideologové ostře odmítli.⁸⁴⁷ Pracovníci sekretariátu SÚV ČSM začali fakticky respektovat „přiměřený a diferencovaný“ přístup k různým sociálním skupinám mládeže.⁸⁴⁸ Základní skupiny ČSM na školách iniciovaly vytváření samostatných klubů mládeže. Mladé lidi sdružoval v klubu společný zájem o nějakou aktivitu, kterou oficiálně zastřešovala politická činnost. Kluby mládeže se sice staly výrazem „potřeb a zájmů“ mladé generace, avšak ve druhé polovině šedesátých let přispívaly k politické aktivizaci a diferenciaci mezi [skupinově] specifickými a celospolečenskými zájmy. Zatímco v první polovině šedesátých let zdůrazňovalo stranické a svazácké vedení respekt každodenních „potřeb a zájmů“ mladé generace, transformace školských organizací ČSM na kluby zvýšila mezi mladými lidmi zájem o dílčí oblasti společenského života a po politických turbulencích na podzim 1967 podněcovala mladé lidi k zaujetí vyhraněného politického stanoviska. Mladá generace se v klubech vzdalovala „velké politice“, tak jak ji v období stalinismu prosazovali funkcionáři ČSM, současně však otevřeně vyjadřovala své hodnotové orientace a radikalizovala své názory na svět.⁸⁴⁹

Významy, které byly v první polovině šedesátých let s klubem spojovány na stránkách univerzitních časopisů a svazáckého tisku, pronikly na podzim 1967 do diskurzu funkcionářů SÚV ČSM. Jak bylo podrobně popsáno na příkladě pražských vysokoškoláků, představy o klubech byly ovlivněny zákonem o osvětové činnosti č. 52 z 9. července 1959 respektive zásadami ÚRO pro zřizování závodních klubů a zařízení klubového typu. Bratislavské studenty ovlivňovaly klubové aktivity jejich pražských a brněnských kolegů respektive jimi publikované texty o polských a jugoslávských klubech. Pracovníci sekretariátu SÚV ČSM vypracovali svůj návrh na transformaci školských organizací ČSM na kluby z podnětu stranického vedení, avšak konkrétní popis klubového provozu odpovídal studentských představám, které v univerzitních časopisech cirkulovaly od konce padesátých let. Návrh SÚV ČSM počítal se vznikem

⁸⁴⁷ Celostátní konference studentů vysokých škol, Praha, 18.-19. prosince 1965, *Student* 4/II, 26. leden 1966.

⁸⁴⁸ Návrh postupu orgánov ČSM pri prevádzaní prestavby školských a učilištných organizácií ČSM na kluby, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr.63/21-1 Materiál pre predsedníctvo č.6 SÚV ČSM dňa 28.XI. 1967.

⁸⁴⁹ *Ibid.*, str. 2.

zájmových klubů, které zajišťovaly konkrétní činnost různých skupin mládeže.⁸⁵⁰ Kulturně-společenské kluby, které odpovídaly původním studentským představám a přispívaly k uznání intelektuálního výkonu v socialistické diktatuře, nejvíce působily na citový, morální a estetický život mladé generace. Kulturně-společenské kluby zprostředkovaly mládeži současnou kritickou literaturu, hudbu, divadlo, film a výtvarné umění. V klubech vystupovali mladí kriticky naladěni autoři a hudebníci, interklub zajišťoval kurzy ruského, francouzského, anglického, německého nebo španělského jazyka. Mladí lidé měli možnost osvojit si základy esperanta, tance, společenského chování a estetiky oblékání. Jestliže svazácké vedení plánovalo v klubech hudební večery při magnetofonu a gramofonu, fotografické výstavy, amatérské filmování nebo umělecká řemesla, opakovalo pouze představy, které studenti v různých souvislostech vyjadřovali téměř deset let. Novým významem spojovaným s klubem byly dívčí kluby, které však současně potvrzovaly konvenční rozdíly mezi pohlavími. Dívky se měly zaměřit na zdravotní osvětu, byly jim vštěpovány poznatky o rodičovství, výchově dětí, vedení domácnosti nebo znalosti o módě, vkusu a stolování. Návrh na politicko-diskusní kluby, ve kterých se mládež střetávala s představiteli politického, hospodářského nebo kulturního života a ujasňovala si v názorové konfrontaci své politické postoje a prokazovala schopnost intelektuálního výkonu, došel svého naplnění na jaře 1968.

4.4 Závěrečná úvaha a srovnání

V průběhu poststalinské transformace komunistického panství spojovaly mocenské elity ve slovenském a českém případě se studentskými kluby odlišné představy než v polském. Prostřednictvím vysokoškolských a fakultních organizací ČSM si vynucovaly dohled nad politickými a společenskými aktivitami studentů.⁸⁵¹ Kulturní činnost se i nadále odehrávala v posluchárnách a reprodukovala podřízené vztahy kolektivního publika v hledišti k předem určeným řečníkům na provizorním jevišti. Stranické vedení, předsednictvo ČSM i vysokoškolští hodnostáři očekávali, že si diváci budou afirmativně osvojovat významy spojované s kolektivním výkonem a kulturními

⁸⁵⁰ Obsahové členenie činnosti Klubov ČSM, in: Návrh postupu orgánov ČSM pri prevádzaní prestavby školských a učilištných organizácií ČSM na kluby, in: SNA, f. SÚV ČSM – Bratislava, kr.63/21-1 Materiál pre predsedníctvo č.6 SÚV ČSM dňa 28.XI. 1967, str. 3.

⁸⁵¹ MATTHEWS 2000, str. 27 nn.

projevy dělnické třídy. Každodenní život studentů ovlivňovaly politické rituály prosazované funkcionáři celozávodních výborů KSČ, ROH a ČSM na vysokých školách. Naproti tomu rozpad stalinského kánonu v polských městech po roce 1956 otevřel široký prostor pro zakládání studentských klubů, ve kterých došlo k zviditelnění mladé inteligence i uznání intelektuálního výkonu. Studentské kluby ve Varšavě charakterizovaly rozmanité interakce mezi aktéry na jevišti a publikem v hledišti. Jeho zástupci otevřeně vyjadřovali nesouhlas s obnovujícím se mocenským řádem. Prestiž, zisk a úspěch divadelních představení nebo jazzových koncertů ve studentských klubech na jedné straně přispívaly k prosazení intelektuálního výkonu v socialistické společnosti, na druhé straně prohlubovaly napětí, spory a konflikty mezi stranickými ideology, provozovateli klubů z řad svazáckých aktivistů, mladými umělci a studentskými návštěvníky.

V českém a slovenském případě posunul názory stranických, odborových, akademických a svazáckých funkcionářů na studentské kluby XXI. a XXII. sjezd KSSS. V návaznosti na některé jeho závěry uznalo stranické vedení potřeby a zájmy socialistického člověka, včetně volného času a zahraničního cestování. Řada studentů mohla cestovat do polských měst, kde se seznámila s klubovým provozem. Například studenti ČVUT se pod vlivem své návštěvy v Krakově a ve Varšavě pokusili založit v Praze vlastní klub. Nicméně v této době již z Polska do západní Evropy cestovali desítky studentů a studentek, kteří si osvojovali „americký“ způsob života a populární kulturu západní mládeže. Zatímco někteří studenti v Praze očekávali v roce 1963 od obnoveného vysokoškolského výboru ČSM podporu ve svém boji proti „ortodoxním“ názorům stranických, odborových a akademických funkcionářů, studentské kluby ve Varšavě v této době zažívaly mimořádný rozkvět. Z „kritické“ veřejnosti a místa uznání intelektuálního výkonu se na začátku šedesátých let změnila v reprezentaci studentské samosprávy a později také v ziskové kulturní podniky.

Studentské kluby neobsahovaly pouze emancipační potenciál, nýbrž vytvářely také místa mnohostranných mocenských vztahů, recipročních úsluh, ziskových protislužeb nebo nabízených výhod. Ve slovenském případě, na rozdíl od českého, jednali zástupci fakultních výborů ČSM se stranickými, akademickými a odborovými představiteli a žádali, aby vyšli vstříc samostatným studentským iniciativám. V polském případě byli řadoví studenti podřízeni distributorům vstupenek, když se pokoušeli dostat na atraktivní klubové představení; pozorovali kulturní komisaře ZSP s členskými průkazy a stranickými legitimacemi, kteří přicházeli přímo do klubů, aniž

by museli stát dlouhé fronty na vstupenky. Studenti v Praze přesvědčovali zasloužilé stranické funkcionáře pečující o mládež, obětavé dobrovolnice ČSM nebo pragmatické úředníky, aby dali svůj souhlas k výstavbě studentského klubu. Naproti tomu ve varšavských klubech se těšily profesionální barmanky, mladí barmani, jazzoví a big-beatoví hudebníci, tanečnice nebo fotografové výjimečnému postavení, které je odlišovalo od obyčejných klubových návštěvníků. Přestože poststalinská proměna panství ve druhé polovině padesátých let často nahradila zavedené asymetrické vztahy poslušnosti pouze novými vztahy podřízenosti, jeden vzor uznání s normativním přesahem mohl být v těchto mezigeneračních rozepřích identifikován. Jednalo se o postupné uznání intelektuálního výkonu v socialistické společnosti, který v polském případě posilovala kulturní představení ve studentských klubech; v českém a slovenském případě potom v oficiálním tisku publikované polemiky a výměny názorů na vznik studentských klubů.

Podle stalinistů a stalinistek musela většina vysokoškolských studentů v kapitalistické společnosti přijmout hodnotové představy ekonomicky nezávislého měšťanstva.⁸⁵² Jednotlivci i skupiny z řad sociálně vyloučených a stojících na okraji se cítily být zneuznány v určitých aspektech svých schopností nebo vlastností. Nabyly přesvědčení, že „měšťansko-kapitalistický“ řád dostatečně neuznával jejich kulturní výkony. Naproti tomu socialistická společnost měla uznat kolektivní výkon a kulturní projevy dělnické třídy, které byly v kapitalistickém zřízení marginalizovány. Mladí rolníci a dělníci měli společně se studenty tvořit jednotnou socialistickou mládež, kterou charakterizoval stejný myšlenkový svět. Stalinismus postavil do středu svého výkladu světa dělnickou-rolnickou třídu a společenskou skupinu pracující inteligence a všechny projevy odlišnosti od závazného výkladu stigmatizoval.⁸⁵³ Oslavy kolektivního výkonu a kulturních projevů dělnické třídy, které byly inscenovány v rozhlasovém a později televizním vysílání, v denním tisku i kulturně-společenských časopisech, není třeba připomínat.⁸⁵⁴ Kolektivní výkon dělnické třídy byl oslavován také například

⁸⁵² „V buržoasní republice vychovávaly střední a vysoké školy inteligenci, která se stávala do slova služkou buržoasie. Její vědomosti měly sloužit kapitalistickým kořistníkům, její tituly pak mnohdy zakrývaly prázdné hlavy a tupé mozky synů a dcer boháčů ... revoluční vysokoškoláci ... zůstávali po dokončení studií bez zaměstnání, umírali i hlady ... někdy dostali práci jako vrátní v hotelu, lepili plakáty, čistili boty...“, in: Referát na IX. plenární zasedání ÚV ČSM o školách III. stupně a vysokých školách, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka.106/9.

⁸⁵³ BABEROWSKI, Jörg, *Rudý teror: dějiny stalinismu*, Brána, Praha, 2004, str. 84 nn.

⁸⁵⁴ Srov. BEHRENDTS 2006. ARNOLD, Klaus, CLASSEN, Christoph, *Zwischen Pop und Propaganda: Radio in der DDR*, Links, Berlin, 2004.

v klubech při masových shromážděních a slavnostech.⁸⁵⁵ Myšlení většiny polských, českých a slovenských studentů se nemělo lišit od jejich dělnických a rolnických vrstevníků.

Vznik studentských klubů v roce 1956, rozvoj klubové činnosti ve druhé polovině padesátých let v polském případě i pokusy studentských aktivistů o založení studentského klubu v první polovině šedesátých let v českém respektive slovenském případě, přispěly k diferenciaci mladé generace, zdůraznily specifické potřeby a nároky mladé inteligence a postupně prosazovaly uznání intelektuálního výkonu. Hodnotové představy mladé generace se diferencovaly právě v klubech a klubovnách. Studentské kluby se staly místem artikulace každodenních potřeb, kulturních zájmů, společenských nároků i politických požadavků studentské mládeže. Klubová činnost se záhy vymkla kontrole stranických ideologů i dohledu místních funkcionářů. Stále více kulturních aktivit a podniků organizovaných ve studentských klubech přestávalo korespondovat s komunistickým světonázorem a naopak usnadňovalo pronikání názorových rozdílů a polemik do oficiálního diskurzu. S rozvojem populární kultury podle západních vzorů docházelo ve studentských klubech k prosazení alternativních představ řádu.

⁸⁵⁵ ROLF 2006, str. 75, 199. Srov. BEYRAU, Dietrich, Macht und öffentliche Räume im Sozialismus, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2/50 (2002), str. 161 nn.
Srov. ROLF, Malte, Die Feste der Macht und die Macht der Feste – Fest und Diktatur zur Einleitung, in: Beyrau, Dietrich, Malte Rolf (Hrsg.), Dictatorship and Festivals, in: *Journal of Modern European History* Vol. 4, 2006/1, str. 46 nn.

Obr. 5 Kavárna studentského klubu „Hybrydy“ ve Varšavě

Obr. 6 Herna studentského klubu „Hybrydy“ ve Varšavě

5. Závěr: myšlenkový svět mladé inteligence mezi socialismem a kapitalismem

Soudobá literatura zdůrazňuje, že studenoválečná konfrontace odehrávající se v ideologickém poli podnítila řadové občany, aby se přenesli přes materiální potřeby a hledali hlubší smysl svých každodenních životů.⁸⁵⁶ Podle této literatury, se ženy v domácnostech na předměstích necítily šťastné v moderních kuchyních symbolizující kapitalistický úspěch. Zaměstnanci průmyslových podniků, které nesly náklady na globální výzvy, zase pro změnu nenacházeli uspokojení ve své práci. Nakonec ani univerzitní studenti neviděli v masových institucích vysokého školství význam vzdělání. Občanská nespokojenost s kulturní hegemonií Studené války přispěla k vzestupu alternativních představ řádu v mezinárodním měřítku. Alternativní představy vytvořily předpoklady pro kritiku konvenčního pojetí manželství, rodiny, práce nebo volného času. Občanská revolta se stala společnou charakteristickou urbanizovaných průmyslových společností. Mladí lidé z kapitalistického i komunistického světa údajně pociťovali „odcizení“.⁸⁵⁷ Sexuální osvobození, volná láska a užívání slastí měly představovat prostředek návratu k lidské „přirozenosti“. Rocková hudba, beatnické poezie a expresionistické umění kritizovaly sociální útlak a konformitu.

Myšlenkový svět střeoevropských studentů byl neoddělitelné spjat s jejich západoevropskými, americkými, africkými a asijskými vrstevníky. Problémy intimity, manželství, zaměstnání, práce nebo klubového života sdíleli studenti v socialistických, kapitalistických a (post)koloniálních společnostech vzájemně, přestože se konkrétní představy v jednotlivých případech mohly odlišovat. Studenti patřili k mladé poválečné generaci, jejíž emancipaci v oblastech intimity, práce a vzdělání, provázely společenské konflikty. Dobová „buržoazní“ i „socialistická“ psychologie, jejíž perspektivu přijala také historiografie „studentských hnutí“, vykládala tyto konflikty jako překonání kritické fáze dospívání.⁸⁵⁸ Mladí lidé v kapitalistických společnostech zpochybňovali autoritu svých vychovatelů, snažili se získat větší nezávislost a převzít odpovědnost sami za sebe. Odmítali se podříditi etablovaným rodinným vztahům a uznat dominanci

⁸⁵⁶ SURI, Jeremi, The Rise and Fall of an International Counterculture, 1960-1975, in: *The American Historical Review* 1/114 (2009), str. 46 nn.

⁸⁵⁷ *Ibid.*, str. 47.

⁸⁵⁸ SCHILDT 2000, str. 632. Srov. PAŽOUT 2008.

rodičů, otců nebo manželů.⁸⁵⁹ Nicméně v polském a československém případě neměly generační spory mezi rodiči a dětmi tak zásadní význam jako v západoněmecké společnosti. Studenti ve Varšavě, Praze a Bratislavě nevystupovali otevřeně proti rodičům nebo vychovatelům na vysokých školách. Každodenní život většiny studentů se odvíjel mimo rodičovský dohled na vysokoškolských kolejích. Výchovné aspirace svazáckých a studentských organizací se mýjely účinkem a pokud si chtěli jejich funkcionáři uchovat na studenty vliv, museli naopak přihlížet k jejich nárokům, požadavkům, potřebám a zájmům. Zatímco západoněmečtí studenti otevřeně atakovali univerzitní profesory, v polském, českém a slovenském případě si vedoucí straníctví a svazáckí funkcionáři stěžovali, že mnoho vysokoškolských učitelů rezignovalo na své výchovné poslání a upřednostňovalo akademickou odbornost.

Intimita zůstávala v socialistických společnostech pevně svázána s reprodukcí a dominanci tohoto pojetí nezlomila ani zvyšující se viditelnost sexuálních praktik mladé generace ve veřejném prostoru. Zatímco uvedení antikoncepční pilulky na trh vyvolalo v západních společnostech intenzivní „mezigenerační“ debatu o otázkách sexuality⁸⁶⁰, na stránkách polských, českých nebo slovenských studentských a univerzitních časopisů představovala antikoncepce okrajové téma. Na Západě změnila antikoncepce sebeporozumění mnoha studentek, které odmítaly podřídít svoje ženství představě matky a manželky.⁸⁶¹ Středoevropské studentky takovou volbu neměly, antikoncepce byla pro mnoho z nich nedostupná a volných intimních vztahů se obávaly. Většina z nich spojovala v souladu s oficiálními představami své životní perspektivy s manželstvím a rodinou. Sexuální liberalizaci prosazovali především studenti, kteří ji chápali jako příležitost k předmanželskému sexu a nezávaznému střídání intimních partnerek. Hnutí za rovnost žen se ve srovnání s „měšťansko-kapitalistickou“ společností zformovalo v socialistické diktatuře sice o dvě desetiletí dříve, avšak ve střední Evropě ho ovládala generace stalinistek, které v otázkách intimity zastávaly „ortodoxní“ názory a veřejné diskuse na toto téma odmítaly.

Představy stranického vedení o „socialistické morálce“ se v mnoha aspektech shodovaly s postojem katolické církve, která v polském a slovenském případě umocňovala jejich působení. Přestože v Československu a Polsku bylo umělé přerušování

⁸⁵⁹ FRANK, Robert, 1968 – ein Mythos? Fragen an die Vorstellung und an die Erinnerung, in: GILCHER-HOLTEY 1998, str. 304.

⁸⁶⁰ SCHMIDTKE 2003, str. 261.

⁸⁶¹ FREVERT, Ute, Umbruch der Geschlechterverhältnisse: Die 60er Jahre als geschlechterpolitischer Experimentierraum, in: SCHILDT 2000, str. 642.

těhotenství legalizováno téměř o dvacet let dříve než v západním Německu, byly potraty povolovány pouze ve výjimečných případech a žadatelky musely procházet ponižujícími pohovory u občanských komisí. V českém případě vyvolala zpráva Státní populační komise z roku 1965 o snižujícím se přírůstku obyvatelstva a rostoucím počtu uměle přerušovaných těhotenství obavy stranického vedení, které formulovalo nové zásady populační politiky podřizující partnerský život mladých lidí manželství a reprodukci. Zatímco v Bratislavě nevyvolala pronatalitní opatření pražského stranického vedení velkou pozornost, polské studentské časopisy jim věnovaly celou řadu zpráv a komentářů. Polská média zdůraznila, že stranické vedení v Praze uznalo význam rodiny v socialistické společnosti a slíbilo podporu mladých manželství. Věk novomanželů v polské, české a slovenské společnosti podobně jako v západoněmeckém případě od padesátých let klesal. Zatímco se ale mladí manželé ve středoevropských městech dlouhodobě potýkaly s existenčními problémy a nedostatkem prostoru k bydlení, mladé západoněmecké rodiny využívaly lákavé nabídky expandující konzumní kultury.⁸⁶² Alternativu nepředstavovalo ani nadměrné užívání drog, volná láska a romantika letních táborových ohňů, kterou vyjadřoval životní pocit generace Woodstocku.⁸⁶³ Studenti a studentky ve Varšavě, Praze nebo Bratislavě, kteří přijali beatnický, rockový nebo květinový habitus, se vystavovali hrozbě psychického a fyzického násilí ze strany zaměstnanců kolejní správy⁸⁶⁴, stranických funkcionářů na vysokých školách nebo příslušníků veřejné bezpečnosti a jejich pomocníků.⁸⁶⁵

⁸⁶² FREVERT 2000, str. 644.

⁸⁶³ SCHMIDTKE 2003, str. 107.

⁸⁶⁴ Ve středu 3. února 1965 zjistil údržbář při kontrole pokoje č. 424 na koleji Jednota v Opletalově ulici nepořádek. Stěny byly polepeny množstvím plakátů s vulgárními texty. Jednalo se například o nápisy „Malová, Malová, ty jsi kráva jalová“, „Andulo, ty seš ale kurva“, „Už, už ještě kousek a už to bude“, „ítuorp v jadm ituoržodil“. Poslední nápis měl zkoumat inteligenci těch, kteří jej viděli, neboť se musel číst pozpátku. Údržbář informoval vedení koleje, které se dostavilo k posouzení a zavolalo i pracovníci děkanátu. Vzhledem k tomu, že na koleji byly po vymalování opět na záchodech na čerstvě obílené stěny vyškrábány sprosté a vulgární nápisy a že se vyskytovaly případy, kdy byly malovány výkaly a prstem, viník nebyl nikdy přistižen, domníval se vedoucí 1. správy kolejí, že kolejní rada měla výše uvedené studentky potrestat. Kolejní rada však neviděla na celém případě nic závažného a neshledala důvod proč by měly být studentky potrestány. Některé studentky z kolejní rady se rozzlobily, jak se mohou dělníci a dělnice nad podobným chováním a nápisy pohoršovat. Pracovnice kolejní správy poukazyvaly na to, že obyvatelka pokoje č. 424 byla pravidelným dlužníkem kolejního, přicházela na kolej často v ranních hodinách a při osobním pohovoru sebevědomě prohlašovala, že je dávno zletilá.

Srov. Stížnost na chování s. Maloňové a Růžičkové: Vedoucí 1. správy kolejí a menz – děkanát filosofické fakulty UK, Praha 1, nám. Krasnoarmějců. 19. února 1965.

Postoupení stanoviska Kolejní rady k přestupku ss. Anny Maloňové a Jitky Růžičkové: Posluchačky se domnívaly, že děkanská důtka a přestěhování na kolej ve Vysočanech neodpovídalo velikosti jejich přestupku a odvolaly se. Svě chování zdůvodňovaly momentální náladou. O pololetních prázdninách zůstaly samy dvě na pokoji, udělaly originální výzdobu, učenou pouze jim a svým přátelům. Pokoj uvedly do „stylizovaného nepořádku“ a stěny vyzdobily plakáty s výroky některých svých známých. Jednalo se o „recesi“ Údržbář však svolal uklízečky, uklízečky zavolaly vedoucího, vedoucí zavolal

Některé návrhy amerických a západoněmeckých studentů, jak narušit „měšťanskou“ hegemonii v intimních vztazích a překonat nukleární rodinu, se podobaly radikálně revolučním představám v sovětském Rusku a v poválečné střední Evropě. Život v komunách v západních městech, podobně jako střeoevropské revoluční pospolitosti měly nahradit socializační instance reprodukcující systém kapitalistického panství.⁸⁶⁶ Zatímco stranické vedení a svazáčtí funkcionáři v Praze, Bratislavě a Varšavě podobné projevy radikalismu ostře odmítali a jejich nositele

předsedkyni kolejní rady a pracovníci děkanátu. Srov. Žádost – Jitka Růžičková, Anna Maloňová (posluchačky 5. ročníku FF UK), in: AUK, f. Rektorát UK – disciplinární řízení 1966, V – 10 – 76, i.č. D VIII/2.

⁸⁶⁵ V roce 1966 zaslal generální prokurátor ČSSR na rektorát UK seznamy studentů, kteří se v nočních hodinách 1. května 1966 zúčastnili v Praze pouličních výtržností a byli v souvislosti s nimi předvedeni orgány VB. Na studentky Vieskovou a Císařovskou byla podána obžaloba pro trestný čin výtržnosti u obvodního soudu pro Prahu 1. Případy studentů Grosse a Homoláče byly předány k projednání místním lidovým soudům v jejich bydlech. Dne 1. května 1966 mezi osmou a devátou hodinou večerní se poblíž pomníku K.H. Máchy začali scházet mladí lidé. Po setmění pronášeli jednotlivě a později skupinově hesla jako „*Jezte ruské vejce, vejce našich přátel*“, „*At žije SSSR, ale ze svého*“, „*Pracujeme podle norem, ruské h ... je nám vzorem*“. Skupina „výtržníků“ čítala kolem 300 osob, dalších 450 osob nečinně přihlíželo. Později se objevila hesla proti VB například „*Zdravíme veřejné – tajné*“, „*Sviť měsíčku sviť, policajti – chyťte*“, „*Policajti na nás nejdou, musíme si je sami najít*“. V půl desáté se velká část skupiny dala do pohybu, její vedení navrhlo pochod na Václavské náměstí. V ulici Na Újezdě narazila skupina na hlídkový vůz VB. Někteří účastníci začali na příslušníky pokřikovat a vyzývat k převrácení vozidla. Posádka VB ustoupila. Výtržníci omezovali dopravu, stahovali kladky tramvají a strhávali vlajky z motorových vozidel. Stržené vlajky nesli účastníci v čele průvodu. Cestou přes most k Národnímu divadlu se pokusili zastavit dopravu a zapálit sovětskou vlajku. Za volání „Hurá“ a pískotu vhodili hořící vlajku do Vltavy. Po desáté hodině narazil průvod u Národního divadla na tříčlennou hlídku VB. Ozvaly se výkřiky „*bijte je, bijte je*“. Hlídka nereagovala a z místa odešla. Třísetčlenná skupina pokračovala za doprovodu téměř pětiset nezúčastněných na Jungmannovo náměstí, kde opět zastavila hromadnou dopravu. Hlídka VB se pokusily sjednat pořádek, avšak u obchodu Bambino došlo k násilnému střetu mezi dvěma občany. Při zákroku VB se „výtržníci“ shlukovali, pískali, házeli třaskavé kuličky a provolávali nadávky jako „*gestapáci, bijte je*“. Příslušníci VB byli napadeni a zraněni na noze. Hlavní skupina se dostala na Václavské nám., kde používala třaskavé kuličky a dělobuchy. U průvodu Carioca strhla další československé a sovětské vlajky, poté zamířila po pravé straně náměstí k muzeu. Po spatření dvojčlenné hlídky VB a vozidla označené bílým pruhem zazněly opět výkřiky podobné těm z Jungmannova náměstí. U Melantrichu se pohyb zpomalil a byla omezena doprava. Účastníci stahovali kladky tramvají a jejich aktivita se stupňovala. Volali „*Nebojte se Pražáci, jsou tu s vámi študáci*“, „*nestojí na chodníku, kdo miluje republiku*“. U sochy sv. Václava si skupina 150 osob sedla před sochu, několik z nich vylezlo na ochozy. Ozývaly se hesla „*Sedněte si na svá místa, kdo stojí je komunista*“, „*dobrý komunista – mrtvý komunista*“, „*když půjdeme v jednom šiku, Tonda ztratí republiku*“, „*každý čtvrtý je tu tajný*“. Dále spontánně účastníci volali „*gestapáci, gestapáci – demonstrujeme v sedě jako v Anglii*“. Postupem doby však intenzita poklesla, řada osob odcházela. Vojenská hlídka provedla kontrolu vojína, který byl na ochozu sochy. Část účastníků reagovala výkřiky „*Armáda fuj*“, „*bijou nám vojáky*“, „*gestapáci*“. Skupina 100 osob sešla na rampu muzea, někteří hráli na trubku a rušili noční klid. Před 11 hodinou večerní se skupina vrátila zpět k pomníku sv. Václava. Při příchodu zazněly návrhy „*jdeme na Hrad, pojďte Toníkovi zahrát*“. Skupina asi 250 osob se vydala přes Můstek a omezovala plynulost dopravy, opakovala výkřiky, ve dvou proudech zamířila ke Karlovu mostu. V ulicích se chovala hlučně, provolávala hesla „*Chceme svobodu – máme vládu volů Tonda půjde dolů*“. Účastníci strhávali československé a sovětské vlajky, které byly hozeny na zem a pošlapány. V půl jedné po půlnoci se čelo skupiny zastavilo na Karlově mostě. Ze strachu před zákrokem příslušníků VB se 200 účastníků dalo na útěk přes Karlův most. Na druhé straně mostu došlo k zásahu jednotek VB a k „likvidaci“ výtržností. Srov. Výtah ze zprávy generální prokuratury o průběhu výtržnosti dne 1. května 1966, in: AUK, f. Rektorát UK – disciplinární řízení 1966, V – 10 – 76, i.č. D VIII/2.

⁸⁶⁶ SCHMIDTKE 2003, str. 165.

potlačovali, poskytoval „měšťansko-kapitalistický“ řád prostor pro alternativní životní styl. Drogy, sex a násilí měly změnit mentální struktury, které ovládaly většinovou společnost. Sexuální vztahy v západních komunách podléhaly rotačnímu principu, aby zabránily návratu soukromého života.⁸⁶⁷ V polském případě po XX. sjezdu KSSS, v českém a slovenském případě po XXII. sjezdu KSSS byl manželský, rodinný a soukromý život po radikálním stalinském zespolečenštění depolitizován a stranické vedení uznalo rodinu jako základní jednotku socialistické společnosti. Intimní vztahy byly vyhrazeny dlouholetým partnerům v manželství. Mnoho studentů a studentek uzavíralo manželství, aby legalizovalo své milostné poměry nebo mohlo intimní život vůbec praktikovat. Čím větší byla viditelnost sexuálních praktik mladé generace ve veřejném prostoru, tím mocnější byla snaha stranických, odborových a akademických funkcionářů zatlačit sexualitu do bytů a domácností socialistických občanů a občanek. Některé studentské skupiny na Západě programově odmítaly instituci občanského manželství, protože údajně byla součástí byrokratického násilí.⁸⁶⁸ Studenti v Praze a Bratislavě naopak využívali registrovaného svazku nebo pouze potvrzení z národního výboru o jeho budoucím uzavření, aby podpořili své žádosti o stipendium, přidělení ubytování nebo výhodné pracovní umístění.

Sexualita, intimita a manželství dominovaly v šedesátých letech západoněmeckých časopisů pro ženy. V polských studentských časopisech se podobná témata prosadila s několikaletým zpožděním a byla přijata z německého, francouzského nebo anglického tisku. V českém a slovenském případě se podobnými otázkami zabývaly studentské a univerzitních časopisy v šedesátých letech pouze v souvislosti s mladými manželstvími a populační politikou. Československý případ se také v mnohém podobal západoněmeckému, ve kterém se problematika intimního života objevovala od padesátých do poloviny šedesátých let většinou v souvislosti s uzavíráním manželství a plánováním rodiny.⁸⁶⁹ Zatímco v polském a československém případě propagovali sexuální výchovu v oficiálním diskurzu sociologové a lékaři, ovlivňovali západoněmeckou veřejnost populární autoři „osvětové literatury“, jejichž články, knihy a filmy byly podřízeny tržní poptávce a komerčnímu úspěchu.⁸⁷⁰ Přesto obsahovaly emancipační potenciál neboť apelovaly na muže, aby byli v milostných vztazích k ženám něžní, brali ohled na jejich potřeby a respektovali

⁸⁶⁷ Ibid., str. 181.

⁸⁶⁸ GILCHER-HOLTEY 1995, str. 54.

⁸⁶⁹ FREVERT 2000, str. 651.

⁸⁷⁰ Ibid., str. 653.

jejich pocity. Zároveň bránily instituci manželství reformovanou a modernizovanou v oblasti intimních vztahů.

Proměna morálních norem a požadavky sexuální svobody symbolizoval ve francouzském případě film „Bůh stvořil ženu“, který byl považován za kulturně-spoolečenský milník.⁸⁷¹ Ve stejném roce, kdy v kinech běžel Vadimův film s Brigitte Bardotovou, byla v Paříži otevřena první kancelář pro plánování rodiny. Stále více žen ilegálně podstupovalo interrupci. Zásady katolické morálky v intimním životě byly v defenzivě, většina katolických věřících praktikovala antikoncepci zakazovanou církevními představiteli. Studentské organizace řízené studenty-muži bouřily proti „staré ideologii sexuální morálky“ a požadovaly právo mládeže na lásku. Mnoho studentek však s požadavky studentů nesouhlasilo, protože se obávalo přítomnosti mužů a jejich volného přístupu na dívčí kolejje. Studentské aktivistky žádaly naopak možnost strávit noc na kolejích studentů. Kontroverse okolo vstupu studentů na kolejje studentek se v polském případě objevily již v roce 1961, kdy se snažila kolejní správa zabránit návštěvám studentů na dívčích pokojích. Ve francouzském případě se objevila studentská petice žádající uvolnění kolejních návštěv v lednu 1965. O rok později vstoupil v českém případě v platnost experimentální řád strahovských kolejí, který poskytoval větší volnost obyvatelům a návštěvníkům areálu.⁸⁷² Jeden z průzkumů mezi pařížskými studenty zjistil, že 83% studentů věřilo, že sexuální volnost před manželstvím byla žádoucí pro muže, zatímco 67% studentek se domnívalo, že byla žádoucí také pro ženy.⁸⁷³ Podle průzkumu polské socioložky Barbary Lobodzińskiej, jehož výsledky publikoval také slovenský deník vydávaný ČSM, se staly varšavské studentky agresivními a vulgárními, provokovaly muže a souhlasily s předmanželským sexem.⁸⁷⁴ Toto zjištění odpovídalo spíše představám varšavských studentů o jejich spolužačkách. Nemuselo však být bezpodmínečně sociální realitou vysokých škol ve Varšavě, nýbrž tím, jak si dotazování studenti přáli, aby se jejich kolegyně chovaly. Jak

⁸⁷¹ SEIDMAN, Michael, *The Imaginary Revolution: Parisian Students and Workers in 1968*, BerghahnBooks, New York – Oxford 2006, str. 38 nn.

⁸⁷² Experimentální domácí řád strahovského areálu kolejí ČVUT, in: AMP, f. Vysokoškolský výbor KSČ – korespondence přijatá 1965-66, kar. 32, i.č. 463-473.

Srov. Závěry z porady zástupců Vysokoškolských kolejí na Strahově, poslanců ONV, NVP, vedoucích pracovníků ONV, VOV KSČ a zástupců ČVUT, konané dne 19.1. 1966 v zasedací síni rady ONV v Praze 6, in: AMP, f. Vysokoškolský výbor KSČ – korespondence přijatá 1965-66, kar. 32, i.č. 463-473.

⁸⁷³ SEIDMAN 2006, str. 69.

⁸⁷⁴ Interview s dr. Barbarou Lobodzińskou: Manželstvo na scestí?, *Smena* 55/XVIII, 5. marec 1965.

ukázaly jiné výzkumy, předmanželskému sexu nepřikládaly studentky na rozdíl od studentů na svém hodnotovém žebříčku tak velký význam.⁸⁷⁵

Autoritu učitelů zpochybňovalo ve francouzském případě od poloviny šedesátých čím dál tím více studentů, kteří požadovali rozšíření sexuálních svobod, plédovali za reformu studijních plánů a otevřenou diskusi o sexualitě.⁸⁷⁶ V polském případě zazněl studentský požadavek na zavedení přednášek ze sexuologie do lékařského curricula již na jaře 1957. Profesori na lékařské akademii ve Varšavě diskuse o sexualitě v rámci vysokoškolského studia odmítali a sexuologii spojovali s oblastí morálky. Varšavští studenti otevřeně proti vysokoškolským pedagogům dříve ani později nevystoupili, zřejmě také proto, že řada univerzitních učitelů od padesátých let upřednostňovala svoji vědeckou a akademickou roli před výchovou studentské mládeže. Aniz by akademičtí pracovníci v Bratislavě explicitně poukázali na francouzský případ, zdůrazňovali v polovině šedesátých let, že veřejné diskuse o sexualitě pouze provokují studentské fantazie a představitost. Čím méně se bude o sexualitě na vysokých školách mluvit, popisovat sexualitu v literatuře, ukazovat ve filmu a zobrazovat ve výtvarném umění, tím více bude chráněna mravní bezúhonnost socialistické mládeže. Ve francouzském případě spojovaly mocenské elity s každodenním životem studentů porušování morálky, sexuální orgie a praktiky volné lásky.⁸⁷⁷ Během studentské okupace divadla Odeon docházelo podle policejních zpráv v provizorních ložnicích ve čtvrtém patře ke skupinovému sexu, střídání intimních partnerů a projevům hédonismu. Podobně vnímali straničtí ideologové, svazáčtí funkcionáři nebo odboroví předáci v Bratislavě a Varšavě studentské koleje. Mladí muži doprovázející studentky k vrátnicím dívčích kolejí nebo opakované pokusy studentů strávit noc na pokojích dívek provokovali stalinské vychovatele k mediálním kampaním proti mravně „zkaženým“ studentkám šířící pohlavní nemoci, provozující prostituci a podléhající zahálce.

Ve švédském případě, který byl ostatně v polském a tisku sledován s velkým zájmem, nalezneme přes jeho asynchronní charakter mnoho podobností s vývojem polské, české a slovenské společnosti. Společným jmenovatelem byl nedostatek prostoru pro intimní soužití mladých lidí a bytová nouze studentských manželství. Ve švédských městech bylo do poloviny padesátých let více než dvě třetiny bytů v novostavbách projektováno jako dvoupokojových. Teprve na konci padesátých let

⁸⁷⁵ *Życie intymne – okres przedmałżenski* (12), *ITD* 37/VIII, 10 wrzesnia 1967.

⁸⁷⁶ SEIDMAN 2006, str. 109.

⁸⁷⁷ SEIDMAN 2006, str. 148.

začali architekti plánovat třípokojové byty jako nejmenší jednotku pro mladé rodiny. Přesto mnoho snoubenců muselo často žít u rodičů nebo bylo podřízeno kontrole pronajímatelů bytů. Pouze neformální skupiny mládeže setkávajících se v parcích, klubech nebo ulicích se vymykaly dohledu starší generace.⁸⁷⁸ Zároveň je jejich amorální chování zviditelnělo ve veřejném prostoru.⁸⁷⁹ Švédským mladíkům zvaným raggare, kteří tvořili subkulturu s vyhraněnými představami o mužství, věnovaly české svazácké a polské studentské časopisy velkou pozornost. Dívky, které mezi nimi hledaly na stockholmské ulici Kungsgatan po roce 1956 při poslechu rock'n'rollu a rádia Luxemburg zábavu a rozptýlení, se svým chováním vymykaly dobovým konvenčním představám o ženách.⁸⁸⁰

Socialistické představy o nekonvenčním chování stockholmské mládeže byly většinou založeny na přijetí původních švédských textů, které morálku mládeže kriticky reflektovaly. Články v novinách a časopisech, literatura a film zobrazovaly raggare a mods s literární a moralizující nadsázkou jako outsidersy, kteří propadli alkoholu, byli svedeni na dráhu zločinu a sexuálně zneužívali nezletilé dívky, z kterých se stávaly prostitutky, byly závislé na drogách a šířily pohlavní nemoci.⁸⁸¹ Varšavští a pražští autoři, kteří o intimním životě stockholmské mládeže psali, podobně nadnesená hodnocení přejali a zobecnili na většinu švédské mládeže. Projevy uvolněné sexuální morálky v socialistických společnostech byly v první polovině šedesátých let tvrdě potlačovány a staly se předmětem diskusí nejvyšších stranických a svazáckých funkcionářů. V švédském případě byl v roce 1963 přijat tzv. raggarský paragraf, který postihoval volně se pohybující mládež ve veřejném prostoru. Policie a kurátoři mládeže začali dohlížet na kavárny, nádraží a rychlojidelny. Zatímco mladíci platili drobné pokuty nebo byli krátce zadrženi, intervenovali sociální pracovníci především proti dívkám, které se objevily na „nebezpečných“ místech. V českém případě provázelo shromáždění mládeže na veřejných místech podobné policejní násilí a s účastníky shromáždění byly v oficiálním diskurzu spojovány představy o amorálnosti, promiskuitě, alkoholismu a kriminalitě.⁸⁸² Kampaně proti porušování morálky

⁸⁷⁸ ETZEMÜLLER 2005, str. 38.

⁸⁷⁹ Ibid., str. 35.

⁸⁸⁰ Ibid., str. 39.

⁸⁸¹ Ibid., str. 45.

⁸⁸² Ve dnech 21.-23.5. 1963 se konalo u obvodního soudu pro Prahu 1 přelíčení s Vladimírem Dohnalem, Morgensternem, sourozenci Bohdalovým, Stíbrem, Barochem, Urbanem a Kochlíkem za trestný čin pobuřování, výtržnictví a hanobení republiky. Mladí lidé se zúčastnili 1. května shromáždění u pomníku K.H. Máchy na Petříně, kde vykřikovali hesla jako například „v naší republice je to jako v koncentračním táboře, protože jsme obepnuti ostnatým drátem. Ještě jednou Kubu a máme prázdnou hubu. Vykašlem se

kritizovaly jak v švédském, tak československém a polském případě, „americký styl života“ vyznačující se konzumem, rock'n'rollem a škodlivým vlivem rádia Luxemburg.⁸⁸³

II.

Do podnikové sféry, světa práce a zaměstnanosti přinesla protestní hnutí šedesátých let „modernizační posun“ a novou kapitalistickou dynamiku. Experimenty se samosprávnými projekty vycházející ze samostatné činnosti, posunuly hranice výkonnosti a znamenaly prolomení „měšťanské“ pracovní doby, která byla pevně spjata s určitým prostorem. Časová a prostorová flexibilita v práci patřila k fenoménům revolty a záhy se úspěšně prosadila nejen v začínajících firmách v Silicon Valley. Radikální změny jak v americkém tak německém způsobu řízení v oblasti komunikace, reklamy a vztahů s veřejností lze chápat jako výsledky protestních hnutí šedesátých let.⁸⁸⁴ Představitelé západoněmeckého studentského hnutí kritizovali kapitalistickou společnost založenou na výkonu podávaném v průmyslově-organizované dělbě práce a zdůrazňovali možnost seberealizace a naplnění vlastních představ.⁸⁸⁵ Frankfurtští studenti se kriticky obraceli především proti etice soutěživosti a prokazování výkonu, diktátu profesionalizace a celkově proti společnosti založené na statusové konkurenci.⁸⁸⁶ Ve středoevropských společnostech se setkáme s rozdílným fenoménem. Varšavští, pražští a bratislavští studenti zdůrazňovali princip výkonu odvozeného od expertního vědění a usilovali o jeho společenské uznání i finanční ohodnocení. Výkon měl středoevropským studentům zajistit rovnost s dělnickou mládeží, protože sociální status byl v socialistické diktatuře odvozován od třídního původu, funkce nebo věku. Uznání výkonu a expertního vědění mělo středoevropským studentům umožnit odpovídající pracovní umístění a profesní realizaci. Po neustálých „kádrových

na práci, ať dělají rusáci. Není maso, není kmín, jen když lítá Gagarin.“ Podle stručných biogramů, které sestavili pracovníci sekretariátu ÚV ČSM měl Vladimír Dohnal, člen ROH a SČSP, špatnou pracovní morálku, sklony k pití alkoholu a byl několikrát disciplinárně potrestán. Bez uvedení křestního jména: Morgenstern, člen ČSM a BSP, byl disciplinárně trestán za absenci na pracovišti a časté požívání alkoholu. Rosand Bohdal rozkrádal majetek v socialistickém vlastnictví, jeho sestra Emilie byla podmíněně trestána za urážku veřejného činitele. Bez uvedení křestního jména: Stíbr pocházející z rozvrácené rodiny nedokončil střední školu a byl považován za absentéra. Bez uvedení křestního jména: Baroch vychvaloval armádu USA. Jan Urban, kulturní referent ČSM a člen BSP, byl vyloučen ze střední školy kvůli špatnému chování, předstíral různé choroby a měl velké absence v práci. Informační zpráva z přelíčení účastníků výtržnosti 1.máje na Petříně, in: NA, f. ÚV ČSM – Praha, ka. 1410.

⁸⁸³ ETZEMÜLLER 2005, str. 45. Srov. Art Buchwald – Studenti i pleč, *ITD 27/VIII*, 2 lipca 1967.

⁸⁸⁴ MALINOWSKI – SEDLMAIER 2006, str. 248.

⁸⁸⁵ RASCHKE 1988, str. 73.

⁸⁸⁶ HABERMAS 1969, str. 15.

obměnách“ v padesátých letech, kdy v československém případě hranice mezi jednotlivými povoláními nahradila stranická příslušnost, požadovali pražští a bratislavští studenti spolu s dalšími expertními skupinami pod vlivem vědeckotechnické „revoluce“ jasné určení a vykonávání profesních povolání. V polském případě zahrnovali studentské požadavky také vyšší finanční ohodnocení technicko-inženýrských profesí.

V americkém případě byly studentské nepokoje vysvětlovány procesem akademické proletarizace.⁸⁸⁷ Absolventy některých oborů radikalizovala nejistota ohledně budoucího uplatnění, zhoršování ekonomického postavení a s ní spojená materiální nouze. Materiální zájmy jako motiv studentských protestů neposkytovaly dostatečné vysvětlení, proč se studenti jiných oborů, jejichž profesní perspektivy byly daleko horší, revolty nezúčastnili. Tato těžko prokazatelná hypotéza byla později doplněna vysvětlením tzv. nejistoty ohledně budoucího statusu. Studenti oborů, které nebyly svázány s představou konkrétního povolání, vnímali své postavení jako nerovné a otevřeně přijímali radikální ideologie.⁸⁸⁸ Pro většinu studentů představovali kolegové v budoucím povolání referenční skupinu, která určovala jejich postoje k protestnímu hnutí.⁸⁸⁹ V procesu anticipující socializace se studenti přizpůsobovali referenční skupině a jejím očekáváním. Mechanismy anticipující socializace v budoucím povolání působily na studenty nesmírně silně, například studenti medicíny vnímali sebe sama během svého studia stále více jako budoucí lékaře a chovali se podle toho také odpovídajícím způsobem. S výkonem budoucího povolání byly v různé míře spjaty specifické politické postoje a způsoby chování. Radikální politické postoje byly těžko slučitelné například s profesionálními vojáky nebo bankovními úředníky, zatímco u svobodných nebo uměleckých povolání byly buď očekávány nebo přinejmenším tolerovány. V americkém případě patřili k nejradikálnějším studenti, kteří se připravovali na umělecká a tvůrčí povolání, sociální práci, univerzitní kariéru, učitele a právní zástupce. Nejméně radikální byli studenti, kteří se chtěli stát techniky, obchodníky nebo vojáky z povolání.⁸⁹⁰

Ve střeoevropském případě nebylo možné vést jednoznačnou linii mezi radikálními postoji vysokoškoláků a jejich studijním oborem. Ve slovenském případě

⁸⁸⁷ ALLERBECK, Klaus R., *Soziologie radikaler Studentenbewegungen: Eine vergleichende Untersuchung in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten*, Oldenbourg, München, Wien, 1973, str. 166.

⁸⁸⁸ *Ibid.*, str. 167.

⁸⁸⁹ *Ibid.*, str. 172.

⁸⁹⁰ *Ibid.*, str. 174.

dosahovali v šedesátých letech nejobtížněji pracovní umístění a odpovídající profesní uplatnění studenti filozofické fakulty. Přestože patřili mezi nejohroženější skupinu, jejich nesouhlas nikdy nepřerostl v otevřený protest. Studentská nespokojenost a odpor k plánovanému zaměstnávání se každoročně měnila podle situace na centrálně regulovaném pracovním trhu. V polském případě kritizovali v letech 1956 až 1968 autoři článků ve studentských časopisech za nepřiměřené nároky opakovaně studenty technických oborů. V českém a polském případě provázel absolventy technických oborů protiklad mezi jejich velkými teoretickými znalostmi a malým uplatněním v podnikové praxi. V českém případě se jednalo také o mladé stavbaře a studenty přírodních věd; ve slovenském případě přicházelo mnoho odvolání mimo jiné z řad absolventů právnických fakult. Nejviditelnější skupinu, která se dožadovala rovných práv a stejného zacházení, tvořily studentky lékařských oborů, které zažívaly ve všech srovnávaných středoevropských případech nejistotu ohledně odpovídajícího profesního uplatnění. Počet vysokoškolských absolventek byl vyšší v socialistických než kapitalistických společnostech, zvláště markantní rozdíly ukazovalo zastoupení žen v matematických a přírodovědných oborech, včetně lékařství. Zaměstnávání absolventek v umístovacím řízení předepsaném centrálním plánem bylo oproti deregulovanému kapitalistickému trhu práce mnohem komplikovanější.⁸⁹¹ Nerovnoměrný vývoj některých polských, českých a slovenských regionů mělo zmírnit centrální plánování, včetně systematického rozmístování pracovních sil a kvalifikovaných expertů, ke kterým lékaři patřili. Nedostatek kvalifikovaného personálu byl pocíťován v oblasti Slezska, bývalých Sudet a východoslovenského venkova, odkud kvalifikovaní pracovníci odcházeli. Dalším motivem studentské nespokojenosti byl nepoměr mezi vysokou prestiží lékaře ve společnosti a nízkým finančním ohodnocením na regionální a lokální úrovni. Ze srovnání středoevropského a amerického případu tak vyplynul zásadní rozdíl: ve střední Evropě byli do socialistického řádu integrováni nejméně studenti, kteří na Západě patřili mezi nejkonformnější.

Vhodnější indikátor pro vysvětlení protestního chování západního studentstva byly představy o budoucím povolání. Většina studentů měla již na začátku studia jasnou představu o své profesi. Pouze menšina se ohledně budoucího zaměstnání rozhodovalo teprve během studia, část studentů své představy měnila, někteří neměli

⁸⁹¹ FREVERT 2000, str. 648.

žádné představy ani se nedokázali rozhodnout, na jaké pozici by chtěli pracovat.⁸⁹² Obecně se má za to, že studenti bez jasných představ o budoucím povolání byli radikálnější než studenti, kteří věděli, kde budou pracovat. Průzkum provedený na univerzitě v Kolíně nad Rýnem položil studentům otázku, jak odhadovali své možnosti v dosažení budoucího povolání, které si přáli vykonávat.⁸⁹³ Studenti, kteří očekávali těžkosti při nalezení vysněného pracovního místa byli radikálnější než studenti, kteří si problémy nepřipouštěli. Na druhou stranu radikální studenti se příliš nezajímali o hmotné jistoty ani si nepřipouštěli s tím související rizika. Z případu západoněmeckých vysokoškoláků tak vyplynulo, že obava z ekonomické bídy nepatřila mezi podstatné motivy studentského radikalismu.⁸⁹⁴ Pro studenty s představami o konkrétním povolání byly kolegové profesní skupinou, s kterou spojovali svá očekávání ohledně budoucího sociálního postavení a chování, přestože ještě nepatřili mezi členy této skupiny. Tento fakt do jisté míry nabízel vysvětlení, proč studenti bez jasných profesních cílů byli radikálnější než studenti s těmito cíly.

Představy o budoucím povolání ovlivňovalo v polském, českém a slovenském případě umisťovací řízení naplánované centrálními úřady. Řadě polských studentů dávalo rozmisťovací řízení na začátku šedesátých let naději, že naleznou odpovídající zaměstnání, protože „liberální režim“ po roce 1956 vystavil jejich předchůdce bez dostatečných rodinných konexí a sociálních vazeb hrozbě nezaměstnanosti. Stranické vedení využívalo argument ekonomické bídy k obnově a upevnění centrálně plánovaného rozmisťovacího řízení nebo intervencím do jeho průběhu na místní úrovni. Samotní absolventi jej otevřeně nevyjadřovali, spíše poukazovali na nerovné podmínky, které v přístupu k zaměstnání nebo v samotném zaměstnání panovaly. Snaha centrálních úřadů zlepšit sociální situaci vysokoškoláků zvyšovala paradoxně jejich nespokojenost, protože sociální jistoty garantované zákonnými nařízeními a ministerskými úpravami nechtěla nebo nemohla většina podniků absolventům zajistit. Většina z nich zažívala také zklamání z přidělené umístěnky, protože s místem budoucího zaměstnání ve svých životních úvahách dlouhodobě kalkulovala a podřizovala mu svůj partnerský a rodinný život. Výjimku představovali studenti ze starých stavovských rodin z Varšavy, Prahy a Bratislavy nebo děti stranických funkcionářů, kteří hleděli na rozmisťovací řízení s menšími obavami než jejich nepriviligovaní spolužáci. Příklady studentských

⁸⁹² ALLERBECK 1973, str. 168.

⁸⁹³ Ibid., str. 170.

⁸⁹⁴ Ibid., str. 171.

odvolání proti pracovnímu umístění dokumentovaly, že studující v Bratislavě, kteří se na své budoucí povolání pečlivě připravovali již během studia, patřili k nejhlasitějším „protestujícím“ a využívali všechny oficiální prostředky k vyjádření nesouhlasu, které socialistická diktatura umožňovala. S budoucím povoláním se ztotožňovali často prostřednictvím svých rodičů a rodinných přátel, jejichž profesní dráhu následovali a vzory chování napodobovali.

V šedesátých letech byla pro jednotlivce volba povolání ohraničena matrixem sociálních zkušeností, které většinou odpovídaly pouze malému výřezu ze všech existujících povolání. Sociální tlak, v rámci kterého bylo nutné z tohoto výřezu nějaké povolání zvolit, byl nepochybně patrný již v mladém životním věku. Volba povolání v liberálně-demokratické společnosti většinou předcházela volbě studijního oboru a v průběhu studia byla dále posilována.⁸⁹⁵ Bylo jistě jednodušší změnit cílové povolání než opustit již vykonávané zaměstnání. Cílové povolání představovalo kompromis mezi osobní preferencí a možností úspěšně pracovat v konkrétním zaměstnání. Tento kompromis podléhal změnám do té doby, dokud bylo rozhodnutí ještě odvolatelné, protože zkušenosti a očekávání mohla během studia samozřejmě proměnit také preference. Pouze v menšině však představoval posun preferencí podstatnou změnu ve výběru cílového povolání. V případě varšavských, pražských a bratislavských studujících byla volba povolání v šedesátých letech stále ztížena „třídním“ původem, politickým angažmá rodičů nebo samotným věkem uchazeče. Sociální tlak uplatňovaný v socialistické společnosti kombinoval očekávání rodiny, společenského prostředí uchazeče s požadavky představitelů komunistické strany, svazu mládeže, školy nebo vládních úřadů. Kromě prestižních povolání uznávaných většinou společností bez ohledu na aktuální ideologické preference podporovaly mocenská elity v rámci mediálních kampaní volbu profesí tzv. potřebných pro národní hospodářství. Některé studijní obory a jim odpovídající povolání byly proto pro mnoho uchazečů nedosažitelné. Větší míra kompromisu mezi osobními preferencemi a dosaženým respektive nedosažitelným oborem studia a cílovým povoláním přispívala k nespokojenosti středoevropského studentstva. V českém případě byl zaznamenán také posun preferencí v průběhu studia, kdy studentka změnila v rámci filozofické fakulty Karlovy Univerzity studijní obor, který po jejím střetu s akademickými

⁸⁹⁵ Ibid., str. 173.

hodnostáři umožnil vyměnit učitelské povolání za referentku podniku zahraničního obchodu.

III.

Alternativní představy řadu byly odsouzeny, aby se staly tonikem kapitalismu, který žil z nároku na neustálou inscenaci odlišnosti.⁸⁹⁶ Uznání intelektuálního výkonu a autonomie patřily k leitmotivům protestního hnutí, které takto bylo neodmyslitelně spojováno s moderním kapitalismem. Přidat bychom mohli individualismus a konzum s hédonistickými projevy.⁸⁹⁷ Umělecká avantgarda byla založena na formách samosprávy a dlouhodobé výstavby alternativních institucí. Nicméně společně s přílivem mládeže do San Francisca, které platilo jako svobodné město a centrum avantgardy, přišlo také mnoho obchodníků, což mělo za následek komercializaci avantgardní kultury.⁸⁹⁸ Jako organizační a mobilizační základna protestních hnutí sloužily ve Spojených státech například republikánské kluby.⁸⁹⁹ Mnoho z nich bylo dáno k dispozici aktivistkám za práva žen, které se tam pravidelně v počtu několika desítek setkávaly, aby v pracovních skupinách připravily například nové koncepty pro výchovu dětí.⁹⁰⁰ Za alternativní instituci, která se vyhraňovala proti dominantní „socialistické“ kultuře bylo možné ve Varšavě, Praze nebo Bratislavě pokládat studentský klub. V českém případě upozorňovali pracovníci sekretariátu ÚV ČSM již v roce 1956 na prosazení komerčních zájmů v klubovém životě. V polském případě na konci šedesátých let byla s rozvojem studentských klubů spojována představa, že komercializace a konzum plně ovládaly klubový život. Vysokoškolské a fakultní kluby založené osvětovými pracovníky ZSP v souladu s oficiální ideologickou platformou avšak současně s respektem ke studentským zájmům a potřebám se změnily v profesionální organizace prodávající zábavu. Konkurence, zisk a profesionalita patřily k hlavním charakteristikám klubového provozu a pokud v něm chtěli svazáctí funkcionáři uspět, museli se těmto „kapitalistickým“ kritériím nejen podřídít, nýbrž představit atraktivnější nabídku. V rámci omezeného prostoru studentských klubů vytěsnila populární kultura klasické žánry, protože přinášela nezanedbatelný finanční zisk do klubové poklady. Ekonomický profit měnil myšlení provozovatelů studentských klubů a rehabilitoval v socialistické společnosti měšťansko-kapitalistické

⁸⁹⁶ MALINOWSKI – SEDLMAIER 2006, str. 247.

⁸⁹⁷ Ibid., str. 248.

⁸⁹⁸ SCHMIDTKE 2003, str. 110.

⁸⁹⁹ RASCHKE 1988, str. 73.

⁹⁰⁰ SCHMIDTKE 2003, str. 164.

představy. K ekonomizaci společenského a kulturního života studentské mládeže přispívaly kulturní komise ZSP, jejichž vedoucí odmítali pod dojmem proměny klubového programu přispívat na klubový provoz a stále častěji požadovali jeho [ekonomickou] soběstačnost.

Problémy mládeže, která se vymykala společenské kontrole řešily ve švédském případě vládní úřady rozsáhlým výzkumem.⁹⁰¹ V rámci sociologického šetření byly popsány možné příčiny a navržena opatření, která se měla podílet na zlepšení situaci. Jedním z nich bylo vytvoření specifického prostoru pro mládež. V různých městských částech a obvodech Stockholmu začaly vznikat místnosti a klubovny s programem pro mládež. Mnohé z nich provozovali dospělí nebo kurátoři, kteří dohlíželi na chování mládeže. Některá místa byla pro mládež nedosažitelná, takže mladí lidé na ně byli sváženi speciálními autobusy. Další místa se proměnili v kluby mládeže, jejichž vedoucí z řad dospělých připravovali pro mládež nabídku turistických výletů, diskusí o otázkách módy, [intimního] soužití, kosmetiky nebo kurzů pro mladé řidiče.⁹⁰² Jednotlivé městské obvody vydávaly pro návštěvníky klubů členskou kartu.

V polském případě patřili k vzorům západoevropské kluby, v českém tisku byly ojediněle zmíněny britské a skandinávské příklady, ve slovenském potom kluby komunistické mládeže v Itálii. Pražské a bratislavské studenty aktivizovaly především představy o studentských klubech v polských městech, výjimečně jugoslávských a maďarských. V polských studentských klubech se nikdo nezdravil několika cizími jazyky, nečetl světové deníky v klubové čítárně, ani se nedíval v televizní místnosti na programy pro mládež, jak bylo obvyklé mezi skandinávskými sympatizanty socialismu. Zatímco stockholmští nebo kodaňští studenti diskutovali s osobnostmi jako Andrej Gromyko, Dag Hammarskjöld, Adam Rapacki nebo Ben Gurion, ve většině polských klubů potkávala studentská mládež stranické, akademické nebo svazácké funkcionáře. Nicméně v klubových prostorách ve Varšavě, Praze a Bratislavě se již budovaly herny, na tanečním parketu a v klubové kavárně se tísnily studentské páry, na pódiu se střídaly chlapecké hudební skupiny, které hrály západní hudební hity. Varšavští studenti mohli ochutnat frankfurtské párky, napít se pomerančového džusu, coca-coly, výjimečně piva Carlsberg nebo Tuborg. Studentská mládež z Prahy a Bratislavy zase byla obeznámena z interiéry vídeňských klubů socialistické mládeže, které byly

⁹⁰¹ ETZEMÜLLER 2005, str. 43.

⁹⁰² Ibid., str. 44.

zařizeny moderním švédským nábytkem, televizí, magnetofonem a gramofonem; v dalších místnostech se nacházela herna, fotokomora a malá restaurace.

Inscenace populární kultury západní mládeže ve vybraných varšavských, pražských a bratislavských klubech byla součástí symbolického boje o odlišnost, na kterém se v polském případě aktivně podíleli i funkcionáři studentských organizací. Na začátku šedesátých let využívali funkcionáři ZSP přenos populární kultury západní mládeže do varšavských klubů (tj. hudbu jakou poslouchali; filmy které sledovali; časopisy které četli nebo oděv který nosili) jako způsob, kterým se odlišovali od svých generačních vrstevníků. Zařazení ojedinelých pop-kulturních představení do klubového programu zviditelňovalo, odlišovalo a zvyšovalo status jeho nositelů v rámci mladé generace. Projevy odlišnosti týkající se několika klubových činovníků však postupně během šedesátých let přijala většina mladé generace a změnila je v dominantní komunikační kód. Vzory chování ze západoevropských studentských klubů si osvojovali nejen funkcionáři ZSP, nýbrž postupně také řadoví studenti. Na začátku šedesátých let se otevřely zahraniční cesty také pro některé zvláště nadané studenty a studentky, kteří studovali na regionálních univerzitách. V malých skupinách cestovali do západní Evropy na několikátýdenní letní jazykové kurzy nebo pracovní brigády. Některé západní univerzity, vysoké školy a koleje ve spolupráci s polskou emigrací v západní Evropě podporovaly studijní a pracovní programy pro své středoevropské studenty, kteří se během nich rychle seznámili s programem a provozem západních klubů. Významy spojené s populární kulturou rychle nacházely odpovídající vyjádření ve varšavských klubech. Uznání intelektuálního výkonu a skupinově specifická odlišnost nastolená ve studentských klubech kontrastovala s oslavou kolektivního výkonu a kulturních projevů dělnické třídy i s tlakem stranických, svazových a akademických pracovníků na společenskou, kulturní a myšlenkovou konformitu. Mnoho generačních vrstevníků, ať už nechtěně nebo nedostatečně integrovaných do socialistické společnosti, přijalo západní populární kulturu jako výraz nesouhlasu se společenským řádem jehož nechtěli nebo nemohli být součástí.

Většina vysokoškoláků a vysokoškolaček tak měla v šedesátých letech i díky přijetí populární kultury mnohem blíže ke svým generačním vrstevníkům z řad nestudentské mládeže než ke svým předchůdcům ze studentské generace roku 1956, která se postavila proti stalinskému nároku na primát kolektivního výkonu dělnické třídy. Zatímco studentské kluby ve Varšavě odmítly stalinskou kulturu a staly se místem uznání intelektuálního výkonu a střediskem umělecké avantgardy

bezprostředně během svého „revolučního“ vzniku na přelomu roku 1955/56, v klubech pod přímým patronátem ZSP nahradily stalinský kánon klasické národní vzory. V šedesátých letech se snažily poloprázdné svazácké kluby udržet klasické vzory v konkurenci s prvky západní populární kultury, která postupně ovládla studentské prostředí. Členové kulturní komise vysokoškolské rady ZSP se ve spolupráci s vedením vysokých škol pokoušeli provoz svazáckých klubů oživit mocenskými zásahy nebo koncepcí „elitních klubů“ odpovídající studijnímu zaměření a specializaci jednotlivých studentů. Nicméně ve druhé polovině šedesátých let navštěvovali studenti a studentky kluby především kvůli zábavě a rozptýlení. Bránili se politické výchově v duchu gomulkovské ortodoxie a nezajímali se o intelektuální výkon ani klasické umělecké žánry pozbývající svůj heretický význam, který získaly jako alternativa ke stalinské kultuře po roce 1956. Studenti chodili do klubu, aby originálně strávili svůj volný čas a odreagovali se. Výchova, vzdělání a ideologie fedrovaná funkcionáři ZSP nebo ZMS se podobaly až příliš metodám stranického školení než aby studenty prvoplánově neodrazovaly. Neuspěla ani myšlenka východoněmeckého svazu mládeže rozvíjející poměrně rozsáhlé klubové hnutí, které mělo představovat socialistickou alternativu k západoněmecké masové kultuře. Svazáčtí funkcionáři pomáhali zakládat kluby mládeže a aktivně se podíleli na jejich provozu.⁹⁰³ V klubech měly vystupovat socialistické hudební skupiny, tančit se socialistické tance a propagovat socialistická móda.⁹⁰⁴ Myšlenkový svět studentské mládeže ve střední Evropě ve druhé polovině šedesátých let přijal plně představy „měšťansko-kapitalistického“ řádu a svazáčtí propagandisté uvěznění ve slonové věži marxismu-leninismu nedokázaly již své vrstevníky adekvátně oslovit.

⁹⁰³ Srov. DAUDERSTAEDT, Ursula, *Jugend und kulturvoller Alltag: Erfahrungen aus der Arbeit von Jugendklubs*, Zentralhaus für Kulturarbeit der DDR, Leipzig 1993. Citováno podle SYWOTTEK, Arnold, Gewalt – Reform – Arrangement: Die DDR in den 60er Jahren, in: SCHILDT 2000, str. 64.

⁹⁰⁴ WIERLING, Dorothee, Erzieher und Erzogene: Zu Generationenprofilen in der DDR der 60er Jahre, in: SCHILDT 200, str. 638.

Seznam vyobrazení

- Obr. 1** *Dobová karikatura: Pokoj studentek na kolejích* (Zdroj: ITD 21/III, 27 Maja 1962), str.118.
- Obr. 2:** *Pokoj studentů na kolejích* (Zdroj: ITD 43/III, 28 Października 1962), str.118.
- Obr. 3:** *Počet absolventů na 1000 zaměstnanců* (Zdroj: ITD 46/VI, 14 Listopada 1965), str.181.
- Obr. 4:** *Rozmístění pracovních sil s vysokoškolským vzděláním podle měst a regionů (v procentech)* (Zdroj: ITD 46/VI, 14 Listopada 1965), str. 181.
- Obr. 5:** *Kavárna studentského klubu „Hybrydy“ ve Varšavě* (Zdroj: ITD 10/III, 11 Marca 1962), str. 251.
- Obr. 6:** *Herna studentského klubu „Hybrydy“ ve Varšavě* (Zdroj: ITD 10/III, 11 Marca 1962), str. 251.

Prameny a literatura

A. Seznam nepublikovaných archivních dokumentů

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (AUW), f. Zrzeszenie Studentów Polskich ZSP/015, 1950-1970

Ac 757

- Biuletyn Informacyjny Rady Uczelnianej, Warszawa, dnia 28. III. 1963 r. Nr. 8, Komisja Kultury, za okres 1960.03.27 – 1963.12.10
- Biuletyn informacyjny Rady Uczelnianej, Warszawa, dnia 5.IV. 1963 r., Nr.9.,
- Sprawozdanie z pracy Rady Uczelnianej ZSP UW za okres 1960.03.27 – 1963.12.10
- Biuletyn Informacyjny Komisji Informacji i Propagandy, 9 maja 1963 r., Nr. 13-14
- Sprawozdanie z pracy Rady Uczelnianej ZSP UW za okres 1960.03.27 – 1963.12.10
- Komisja Kultury Rady Uczelnianej ZSP Uniwersytetu Warszawskiego ogłasza okres od 1 marca do 31 marca 1963 r. – Miesiąca Filmu
- Sprawozdanie Komisji Kultury Rady Uczelnianej ZSP UW za okres roku akademickiego 1961/62
- Lato Studenckie 63 - program lata studenckiego 63, organizowanego przez poszczególne Komisje ZSP

Ac 761

- Deklaracja ideowo-programowa związku młodzieży socjalistycznej
- Statut związku młodzieży socjalistycznej, maja 1960, Komitet Uczelniany UW
- Zalecenia i uchwały Konferencji Uczelnianej w sprawie współpracy ZMS z innymi organizacjami młodzieżowymi działającymi na UW
- Propozycje strukturalno-organizacyjne
- Szkolenie – jego funkcje i metody upowszechnienia – propozycje programowe na Konferencje Uczelniane

Ac 793

- Organizacje studenckie UW – rejestr, 1957.11.09 – 1967.03.21
- Znescenici i Kluby istniejące na terenie ucielni – dane dla zsiu, 1957.11.09
- Status Zrzeszenia Studentów Polskich przyjęty na IV Kongresie w dniu 27 marca 1960r.
- Zestawienie organizacji studenckich w/g stanu w dniu 31. XII. 1966 r.

Ac 843

- ZSP RN UW – organizacje Komisja Propagandy i Informacji – informacje o zlocie młodzieży w Szczecinku, 1962.06.16
- Prof. Dr Zygmunt Kraczkiewicz, Pro-Rektor UW, Warszawa, dnia 16.VI. 1962 r. - Komisja Propagandy i Informacji RN ZSP zaprasza Was na zebranie poświęcone zagadnieniom współpracy ZSP z województwem koszalińskim, oraz organizacji Złotu – Spotkanie młodzieży robotniczej, chłopskiej i studenckiej w Szczecinku dnia 22.VII. br.
- Informacja o Zlocie – Spotkaniu Młodzieży robotniczej, wiejskiej i studenckiej w Szczecinku

Ac 844

- Referat p.t. „O rozszerzenie samorządności“ wygłoszony na Krajowej Naradzie AKtywu ZSP dnia 20. października 1959 r. w Warszawie i zatwierdzony przez IX Plenum Rady Naczelnej jako wytrzsne do pracy wszystkich instancji ZSP
- Uchwała Nr 18 RN ZSP podjęta na IX Plenum w dniu 21.X.1959 r. w sprawie przeprowadzenia IV Kongresu ZSP
- Sprawozdanie z pracy Komitetu Wykonawczego RN ZSP za okres między VIII i XX Plenarnym Posiedzeniem RN ZSP /20.VI. – 19.X. 59 r./
- Protokół Nr 8 z posiedzenia RN ZSP – Warszawa – 20. czerwca 1959 r.
- ZSP RN – organizacje Komitet Wykonawczy – referat z dorad Ogólnopolskiej Zjazdu Metodyanowej Studenckich kól Naukowych – Biuletyn Informacyjny 1959, 1959.10; 1961
- Komitet Wykonawczy Rady Naczelnej ZSP – Biuletyn Informacyjny Nr. 15 (Warszawa – październik 1959)

- Wnioski ogólnopolskiego zjazdu metodycznego studenckich kół naukowych
- Wnioski komisji studiów technicznych i matematyczno-fizyczno-chemicznych ogólnopolskiego zjazdu metodycznego studenckich kół naukowych Warszawa 24 – 26.02. 1961 r.
- Wnioski komisji studiów humanistycznych ogólnopolskiego zjazdu studenckich kół naukowych, Warszawa 24 – 26.02. 1961 r.
- Referat na Ogólnopolska Naradzie Metodyczna Studenckich Kół Naukowych 24 – 26. 02. 1961 r. „O pogłębienie wiezi studenckiego ruchu naukowego z życiem praktycznym kraju“

Ac 853

- Tezy programu organizacji uczelnianej ZSP przy UW na rok 1962/63
- ZSP RU UW, Normatywy – zasady przypnauwania styp. Fundowanych, tery programie zasady obriaaniace stud. kół naukowych, 1961.05.16 – 1969.01.16
- Tezy programu organizacji uczelnianej ZSP przy UW na rok 1962/63
- Odpis – ZSP RU UW – Polish Students Association Wrsaw University Council

Ac 857

- ZSP RU Komisja Kultury – sprawozdanie z dzialalnosci ze dnes od 15.05 do 13.10. 66
- Sprawozdanie z dzialalnosci Komisji Kultury RU ZSP UW za okres 15.V. – 13.X. 1966 r.

Ac 858

- ZSP RU UW Komisja Studiów dla Pracujcych – sprawozdanie z dzialalnosci w okresie od 15.05 do 13.10. 66 /1966.10/
- Sprawozdanie z dzialalnosci Komisji Studiów dla pracujacych w okresie od 15 V do 13 X 1966 r.

Ac 874

- Sprawozdanie z dzialalności organizacji ZSP na Uniwersytecie Warszawskim za okres od 17.XI.63 do 16.XII. 64 r.
- Sprawozdanie z Obozu Złotowego w Szczytnie UW AM
- Sprawozdanie z VIII Międzynarodowego Oborzu Studentów w Szczytnie 1964 r.

- Zasady Działania grupy studenckiej
- Sprawozdanie z działalności organizacji ze dni od 17.11.63 do 16.12.64, opocone kierunki pracy Uczelnianej organizacji ZSP przy UW na l.1966-1967, /1964.12/; 1966.09.05
- Sprawozdanie z działalności organizacji ZSP na UW za okres od 17.XI.63 do 16.XII.64 r.
- Obowiązki i prawa starosty
- Zasady pracy Plenum RU ZSP UW
- Zasady wyborów starostów grup i Rad Roku
- Główne Kierunki Pracy Uczelnianej Organizacji ZSP Przy UW na lata 1966 – 1967

Ac 875

- Główne kierunki pracy uczelnianej organizacji ZSP przy UW na lata 1966 – 1967
- Kantalogy z zagranica – informacje dla zagranicznych czasopisu i leiulelynów o org. ZSP UW , 1963.02.24 – 1967.09
- Festival International Du Jeune Théâtre
- Festival Mondial Du Théâtre Universitaire- 1er festival international du jeune théâtre – 20 avril – 28 avril 1968 – Renseignements pratiques et reglement du Festival
- Festival Mondial du Théâtre Universitaire – Extraits de Presse
- VIe festival mondial du théâtre universitaire de Nancy – Avril 1969 – Renseignements pratiques et reglement du Festival
- ZSP RU UW – Polish Students Association Warsaw Univesity Council Warszawa, dn. 23.II. 1968 r.

Ac 876

- ZSP Rana Naczelna UW - działalność wśród studentów – zaproszenie lwach UW na Tygodniu studenta, 1964.11.09
- Prof. dr Zygmunt Kraczkiewicz – Rektor UW – Warszawa – w dniach 10 – 17 listopada br. studenci naszego kraju obchodzą tradycyjny Tydzień Studenta.

Ac 877

- Sprawozdanie z pracy Rady Okregowej ZSP za okres 1964.02.29 – 1966.05.11

- Tydzien Ziem Zachodnich w srodowisku studenckim – Rada Naczelna ZSP, 1964.05.06
- Rada Naczelna ZSP

Ac 878

- Sprawozdanie studenta z odbytej praktyki zagranicznej – Rada Naczelna ZSP, Komisja Nauki – Praktyki zagraniczne, 1963.09.13
- Sprawozdanie studenta z odbytej praktyki zagranicznej – Rada Naczelna ZSP, Komisja Nauki – Praktyki zagraniczne, 1963.10.16
- Sprawozdanie studenta z odbytej praktyki zagranicznej – Rada Naczelna ZSP, Komisja Nauki – Praktyki zagraniczne, 1963.10.28

Ac 879

- Sprawozdanie z pracy Rady Okregowej ZSP za okres 1964.02.29 – 1966.05.11
- Sprawozdanie z dzialalnosci Komisji Organizacyjnej Rady Okregowej ZSP za okres 1964.02.29-1966.05.11
- Sprawozdanie z dzialalnosci Komisji Informacji i Propagandy Rady Okregowej ZSP za okres 1964.02.29-1966.05.11

Ac 881

- II Program Medzinarodny Oboz Studencki – posiadal program tradycyjny dla tego rodzaju imprez, zwiazany z historia i profilem obozu
- Rada Naczelniiana UW – dzialalnosc powód studentskis 1957.11.15 – 1968.11.20
- Regulamin Konkursu na najlepsza grupe studencka I roku, Komisja Nauki RU ZSP UW
- Regulamin Konkursu na najlepszego studenta UW o nagrode JM Rekrora – konkurs trwac bedzie od 3.X.1966 do 30.VI.1967 r., a uroczyste ogloszenie wynikow nastapi podczas inauguracji roku akademickiego 1967/68.
- RU ZSP UW Komisja Studiów dla Pracujacych
- Plan akcji Rady Uczelnianej ZSP UW zwiazanej z przyjeciem studentów I roku 1966/67

Ac 885

- Rada Uczelniiana UW – organizacje Komisja Kultury - wniosek o reaktywowaniu Dyskusyjnego Klubu Filmowego UW,

- sprawozdanie z dzialalnosci w duszie od 01.01 do 30.10. 65, 1964.10:14 – 1964.11.06; (1965.11)
- Sprawozdanie z dzialalnosci Komisji Kultury RU w okresie 1.I. do 30.X. 65 r.

Ac 886

- Sprawozdanie z dzialalnosci ogólnopolskiego Zjazdu kol Naukowych, Rada Naczelniana ZSP, 1964.04.11-1965.11.01
- Sprawozdanie z pracy RO ZSP za okres grudzien 1963 – listopad 1965: Komisja Nauki, Komisja Kultury, Komisja domów studenckich, komisja informacji i propagandy, komisja turystyki i sportu, komisja zaganiczna
- Sprawozdanie z dzialalnosci od 01.01 do 31.10. 1965, VI ogólnopolskiego Zjazdu kol Naukowych
- Sprawozdanie z pracy KN RU ZSP UW w okresie od 1.IV. do 31.X.65 r.
- KO VI Ogólnopolskiego Zjazdu Kól Naukowych zrwaca sie z prosba o ufundowanie nagród na konkurs Zjazdowy. W zalaczeniu przesyłamy Regulamin Zjazdu. Uprzejmie prosimy o poinformowanie nas o swojej decyzji

Ac 887

- ZSP Rada Uczelniana UW – organizacja Komisja Propagandy i Informacji, Biuletyn Informacyjny nr.1; 3,
- Sprawozdanie z pracy w dnesie od 01.01 do 10.65 r. 1963.12.13; 1964.01.16; /1965.11/
- ZSP Rada Uczelniana Komisja Propagandy i Informacji, Biuletyn Informacyjny nr.1, 1963.12.13
- ZSP Rada Uczelniana Komisja Propagandy i Informacji, Biuletyn Informacyjny nr.3, 1964.01.16
- Sprawozdanie z pracy Komisji Informacji i Propagandy RU ZSP UW w okresie od 7.I. do 31.X. 65 r.

Ac 1224

- Organizacje Studenckie – Zasady dzialania grupy studenckiej, 1964.10.29

Ac 1353

- Realizacja akcji wychowawczej na UW

- Uwagi o nieterminowości studiów, informacje wydziałów o przebiegu akcji
- Ankieta dla studiów WP UW dot. Warunków rozwoju i potrzeb młodzieży 1960.01.4 – 1961.01.05

Ac 1375

- Realizacja akcji wychowawczej w DS-ach
- Raport Rady Rektora ds Młodzieży dot. Sytuacji w DS-ach
- Realizacja akcji wychowawczej z domoch studenckich, 1964.15.5. – 1967. 9.11.

Národní Archiv (NA), f. ÚV ČSM – Praha, 1945-1968

Karton č.100

- Návrh na referát pro zasedání ÚV ČSM o výchovných otázkách
- Referát generálního tajemníka ČSM, soudruha Vratislava Krutiny na zasedání ÚV ČSM 1.-2. října 1949

Karton č.106

- Návrh na usnesení z IX. plenárního zasedání ÚV ČSM – Organizace ČSM na školách III. stupně a vysokých školách
- Usnesení ÚV ČSM o zlepšení výchovné práce
- Návrh rezoluce IX. pléna ÚV ČSM k otázkám škol III. a IV. stupně
- Referát na IX. plenární zasedání ÚV ČSM o školách III. stupně a vysokých školách

Karton č.110

- Referát z V. plenárního zasedání ÚV ČSM
- Návrh na usnesení V. plenárního zasedání ÚV ČSM
- V. plenární zasedání ÚV ČSM ve dnech 13.-14. září 1956

Karton č.130

- Usnesení ÚV ČSM o zlepšení ideologické práce

Karton č.140

- Stav studia marxismu-leninismu na vysokých školách a politicko-výchovná práce ČSM mezi studující mládeží

Karton č.142

- Návrh referátu na IV. plenární zasedání ÚV ČSM

 Karton č.145

- Rozbor práce ČSM na vysokých školách ve školním roce 1956-57

 Karton č.148

- Zkušenosti z plnění usnesení VII. plenárního zasedání ÚV ČSM vysokoškolskými organizacemi v obvodu Praha 2

 Karton č.1324

- II.-III.-IV. zasedání Vysokoškolské rady ÚV ČSM v roce 1960

 Karton č.1329

- Vysokoškolská rada ÚV ČSM 1964/65 (dopis Studentské akademické rady ČSM – STAR na fakulty v republice k uspořádání vojenské přípravy na VŠ)
- Přípravy a průběh studentských majálesů 1965
- Návrh nového statutu VR ÚV ČSM a návrh na členy VR pro funkční období 1964/65

 Karton č.1331

- Vysokoškolská rada ÚV ČSM (různé zprávy o zkušenostech s rozmisťováním absolventů vysokých škol a návrh na další řešení jejich rozmisťování, zistenie situácie v oblasti zdravotníckém starostlivosti, problémy výběru studentů na vysoké školy, rozpracování námětů z celostátní konference studentů vysokých škol na jednotlivé orgány a partnery ČSM)

Archiv Univerzity Karlovy (AUK), f. Studentské hnutí v 60.letech 20.století

 72 – 39 – 1

- Ustavující konference Vysokoškolského obvodního výboru, Praha, 30. listopadu 1963

Archiv hlavního města Prahy (AMP), f. Vysokoškolský výbor KSČ, 1948-1968

 Karton č.24

- i.č.391 - Zápisy a rezoluce ZO KSČ matematicko-fyzikální fakulty UK, 1966-1971

- i.č.392 – Zápisy a revoluce ZO KSČ přírodovědecké fakulty UK, 1969-1971
- i.č.393 – Rozbor politické situace na přírodovědecké fakultě UK v Praze, 1969
- i.č.394 – Zápisy a rezoluce ZO KSČ lékařské fakulty UK v Plzni, 1968
- i.č.395 – Zápisy a rezoluce ZO KSČ právnické fakulty UK, 1968-1969 (Projednání situace v ARSu; Stanoviska k Majálesu 1964; Stanoviska k vyloučení s.Müllera z ČSM; Stanoviska ke strahovským událostem; Oddělení mládeže sekretariátu ÚV KSČ)
- i.č.396 – Zápisy a rezoluce ZO KSČ pedagogické fakulty UK, 1968-1969
- i.č.397 – Zápisy a rezoluce ZO KSČ filozofické fakulty UK, 1968-1971
- i.č.398 – Zápisy a rezoluce ZO KSČ fakulty osvěty a novinářství (sociálních věd a publicistiky), 1968-1970
- i.č.399 – Rozbor činnosti ZO KSČ – Ústavu sociálně politických věd UK v l.1968-1969
- i.č.400 – Zápisy a rezoluce ZO KSČ Ústavu marxismu-leninismu UK, 1967-1970 (Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu; Přílohy časopisu Přehled, Sborník sociologických průzkumů studentů – 1966; Sborník přednášek ze sociologie mládeže – 1967)

Karton č.28

- i.č.433 – Stížnosti
- i.č. 434 – Anonymní dopisy
- i.č. 435 – Statistický přehled o problematice dopisů pracujících, 1965-68
- i.č.436 – Stížnosti – případ Koncová
- i.č.437 – Stížnost Josefa Zadražila na kádrový posudek vypracovaný rektorem ČVUT

Karton č.29

- i.č.438 – Kartotéka přijaté korespondence, 1963-1964
- i.č.447 – Korespondence přijatá, 1963

Karton č.32

- i.č.463 – Korespondence přijatá (OV a KV KSČ, 1965)

- i.č.464 – Korespondence přijatá (různé státní orgány, 1965; Krajský ústav národního zdraví)
- i.č.465 – Korespondence přijatá (Veřejná bezpečnost, 1965)
- i.č.466 – Korespondence přijatá (Československý svaz mládeže, 1965)
- i.č.472 – Korespondence přijatá (Československý svaz mládeže, 1966)

Karton č.33

- i.č.474 – Korespondence přijatá (Marxismus podle Milana Machovce 1967; Současný stav a další úkoly ve výchově k socialistickému internacionalismu, vlastenectví a propagaci Sovětského svazu v Praze; studentské časopisy)

Karton č.35

- Korespondence došlá 30 – 2 (Československý svaz mládeže 1969)

Karton č.38

- i.č. 514 – Materiály vybrané ze zápisů ZO KSČ VV KSČ (rezoluce, otevřené dopisy, besedy, Těsnopisný záznam besedy s ministrem školství a kultury s. Císařem o problémech vysokého školství konané dne 31. března 1964 v Praze)
- i.č.515 – Rezoluce a stanoviska ZO a CZV KSČ a vedení VŠ
- i.č.516 – Zprávy a rezoluce ke strahovským událostem r.1967 (Závěrečná zpráva o plnění opatření uložených plenárním zasedáním VV KSČ ze dne 15.11.1967 k demonstraci studentů 31.10.1967)
- i.č.517 – Vládní komise k prošetření strahovských událostí 1967 – 1968
- i.č.518 – Materiály k politické situaci od ledna 1968, leden – duben 1968 (korespondence, rezoluce, výpisy ze schůzí; Materiály VV KSS Bratislava)

f. Městský výbor ČSM – Praha, 1956 – 1966

Seznamy organizací MV ČSM – Praha

- Seznamy odborných škol, vysokých škol, jedenáctiletých středních škol a učňovských škol, učitelské organizace, výrobní závody, výzkumné ústavy, drobné organizace, jednotlivé pražské obvody
- Seznam vysokoškolských organizací ČSM

- Celozávodní výbor Karlovy Univerzity (FV ČSM právnické, filosofické, přírodovědecké, matematicko-fyzikální, osvěty a novinářství)
- Zásady výstavby vnitřního života ČSM
- zprávy z instruktáže a čtvrtletní hlášení (okresní výbory, závody, vesnice, školy, fakulty, učiliště, města, počet základních organizací, počet členů, konference)

Slovenský Národný Archív (SNA) – f. SÚV ČSM – Bratislava, 1945-1968

Kartón č.30

- Zápisnica zo IV. schôdzky predsedníctva SÚV ČSM, ktorá sa konala dňa 19. a 20. mája 1956
- Diskusi o situácii na vysokých školách
- Usnesení predsedníctva ÚV ČSM o politickej výchove mládeže v roce 1956/57, in: SNA, f. SÚV ČSM – Plénum r.1956
- Referát o plnení uznesení V.pléna ÚV ČSM a o práci na vysokých školách

Kartón č.31

- Zvýšiť úroveň práce organizácií ČSM na vysokých školách – Referát na III. plenárne zasadanie SÚV ČSM

Kartón č.32

- Návrh na ustanovenie vysokoškolskej rady SÚV ČSM

Kartón č.45

- Zpráva ako sa uplatňujú opatrenia prijaté VO ČSM k listu ÚV KSČ o vysokom úbytku poslucháčov z vysokých škôl pred dokončením štúdia

Kartón č.48

- Hodnotenie *Új Ifjúságu* (seriál čítania pre mladých o problémoch mladých manželstiev)
- Zpráva o politicko-výchovnej činnosti VO ČSM na Vysokej škole dopravnej v Žiline

 Kartón č.49

- Návrh politicko-organizačných opatrení ÚV ČSM a Vysokoškolskej rady organizáciám ČSM na školách (materiál pre 9. schôdzku predsedníctva SÚV ČSM dňa 25. júna 1962)

 Kartón č.55

- Niektoré aktuálne otázky ideologickej práce sväzu mládeže na Slovensku v súčasnej etape rozvoja našej socialistickej spoločnosti

 Kartón č.56

- Návrh referátu na plenárne zasadnutie SÚV ČSM k práci ČSM na vysokých školách –Materiál pre 21 schôdzku predsedníctva SÚV ČSM dňa 12. XI. 1964

 Kartón č.57

- Rozbor činnosti fakultnej organizácie ČSM pri PedF v Nitre na základe záverov VI. pléna ÚV ČSM

 Kartón č.58

- Diskusia z pléna SÚV ČSM k otázkam voľného času mládeže, ktorá sa konala dňa 13. septembra 1965

 Kartón č.61

- Podkladový materiál na plénum SÚV ČSM k otázkam ideologickej práce ČSM so zvláštnym zameraním na politicko-výchovnú činnosť

 Kartón č.62

- Návrh postupu SÚV ČSM pri realizácii ideovej a politicko-výchovnej práce v ČSM na Slovensku v rokoch 1967-68

 Kartón č.63

- Návrh postupu orgánov ČSM pri prevádzaní prestavby školských a učilištných organizácií ČSM na kluby
- Obsahové členenie činnosti Klubov ČSM
- Návrh postupu orgánov ČSM pri prevádzaní prestávky školských a učilištných organizácií ČSM na kluby

 Kartón č.64

- Niektoré ideologické problémy organizácie

Archív Komenského Univerzity v Bratislave (AKUB) – f. Rektorát Univerzity Komenského II, 1945-1968

 Kartón č.284

- Ukončenie štúdia absolventov vysokých škôl štud. roku 1949/50 a predchádzajúcich rokov
- Ministerstvo školství, věd a umění rektorátům a děkanátům všech čs. vysokých škol – výkaz o absolventech v kalendářním roce 1953, změny v postupu jejich rozmíst'ování
- Rozmiestňovanie absolventov v r.1956
- Odvolania proti umiestneniu na lekárskej fakulte Komenského univerzity v roku 1959
- Správa o priebehu rozmiest'ovacieho pokračovania absolventov Právnickej fakulty UK v roku 1960
- Správa o priebehu rozmiest'ovacieho pokračovania absolventov vysokých škôl v roku 1960
- Smernice o odporúčaní absolventov vysokých škôl na prijatie do pracovného pomeru
- Odvolanie proti umiestneniu poslucháčov

 Kartón č.285

- Zpráva o absolventoch prírodovedeckej fakulty UK (včítane býv. VŠP), ktorí k 1. okt. 1961 nenastúpili určené miesta
- Dekanát PF KUB – Rektorát KUP: Nenastúpenie absolventov – návrhy na opatrenia
- Dekanát Filozofickej fakulty UK – Prorektor UK: Umiestňovanie absolventov
- Zpráva o priebehu rozmiestnenia absolventov FF UK, ktorí ukončili štúdium v lete 1963

 Kartón č.294

- Žiadosť o priznanie rodinných prídavkov
- Oznámenie o prerušení štúdia poslucháčov II. ročníka, 1955
- Národní poistení vysokoškolských studentov a výkazy o výdelku, 1956
- Ošacovací příspěvek pre poslucháčov ARK

- Poukaz poistného za poslucháčov Univerzity Komenského za mesiac január 1956

Kartón č.307

- Zápisnica zo schôdzke VV ČSM na UK, konanej dňa 10. februára 1961
- Vysokoškolská konferencia ČSM

B. Noviny a časopisy (použité ročníky)

- Der Spiegel, 1960-1965
- Host do domu, 1965-1969
- Humboldt-Universität, 1961
- ITD – ilustrowany magazyn studencki, 1960-1970
- Junge Generation, 1962
- Junge Welt, 1962
- Kierunki, 1959
- Kultura, 1967
- Listy, 1968-1980
- Literární noviny, 1956-1965
- Mladá fronta, 1950-1968
- Mladý svět, 1959-1968
- Naša Univerzita, 1955-1968
- Nowy Medyk, 1957-1970
- Politechnik, 1956-1970
- Polityka, 1960
- Rudé právo, 1959-1968
- Smena, 1950-1968
- Student, 1965-1968
- Student – miesiecznik społeczno-kulturalny, 1967-1968
- Universita Karlova, 1955-1965
- World Student News – Welt Studenten Nachrichten, 1966-1969

C. Dobové publikace, paměti a edice pramenů

- Alfred Anderle, Konrad Hecktheuer, *Proletarischer Internationalismus – Materialien einer Arbeitstagung über Rolle und Bedeutung des proletarischen Internationalismus*, Rütten – Loening, Berlin, 1959.

- 📖 Vladimír Barták, *Čtení před manželstvím*, Mladá fronta, Praha, 1961.
- 📖 Týž, *Čtení před manželstvím*, Mladá fronta – nakladatelství ČSM, Praha, 1963.
- 📖 Inocenc Arnošt Bláha, *Sociologie inteligence*, Orbis, Praha, 1937.
- 📖 N.I. Boldyrew, *W.I. Lenin und J.W. Stalin über die Erziehung zur kommunistischen Moral*, Dietz Verlag, Berlin, 1952.
- 📖 Hans Brumme, Die kulturelle Revolution – Schaffung einer neuen Intelligenz und neuer Kader, in: Týž *Stalin über Volksbildung und Erziehung*, Volk und Wissen Verlag, Berlin, Leipzig, 1951.
- 📖 Čestmír Císař, *Člověk a politik – kniha vzpomínek a úvah*, ETC Praha, 1998.
- 📖 Týž, *Paměti – Nejen o zákulisí Pražského jara*, SinCon, Praha, 2005.
- 📖 Stanislaw Czajka (Hrsg.), *ZMS w szkole wyższej*, KC ZMS – Wydział młodzięzy studenckiej, Warszawa, 1963.
- 📖 Shmuel N. Eisenstadt, *From Generation to Generation: age groups and social structure*, Routledge & Kegan Paul, London, 1956.
- 📖 Eliška Freiová, K připravovanému výzkumu vysokoškolských studentů, in: *Přehled – vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1* (1966), Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, Praha, 1966.
- 📖 Klement Gottwald, *O budování socialistické vlasti*, Práce, Praha, 1973.
- 📖 Týž, *O kultuře a úkolech inteligence*, Ministerstvo informací a osvěty, Praha, 1949.
- 📖 Antonio Gramsci, Intelektuálové a organizace kultury, in: *Sešity z vězení*, Československý spisovatel, Praha, 1959.
- 📖 Jürgen Habermas, *Protestbewegung und Hochschulreform*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1969.
- 📖 Týž, *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Filosofia, Praha, 2000.
- 📖 Týž, *Student und Politik; Eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewusstsein Frankfurter Studenten*, Luchterhand, Neuwied, 1961.
- 📖 Internationaler Vietnam-Kongres, 17.-18. Februar 1968 – Westberlin, *Der Kampf des vietnamesischen Volkes und die Globalstrategie des Imperialismus*, Berlin, 1968, SDS Westberlin; Internat. Nachrichten- und Forschungs-Inst., Berlin, 1968.
- 📖 Ivan A. Kairow, *Pedagogika*, tom I, Warszawa 1950.
- 📖 Michail I. Kalinin, *O komunistické výchově*, Mladá fronta, Praha, 1949.

- 📖 Týž, *O komunistické výchově: vybrané řeči a články*, Pravda, Bratislava, 1950.
- 📖 K dějinám československé sociální demokracie, in: *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1968 – Příloha č. 3*, Ústav sociálně politických věd University Karlovy, Praha 1968.
- 📖 F.V. Konstantinov et al., *Historický materialismus*, Svoboda, Praha 1952.
- 📖 Václav Kopecký, *Mladí ve výstavbě republiky*, Otázky dneška sv.4, Mladá fronta, nakladatelství Svazu české mládeže, Praha 1945.
- 📖 Týž, *Ideová výchova a kulturní politika strany*, in: *Sněm budovatelů – Protokol VIII. řádného sjezdu KSČ ve dnech 28.-31. března 1946*, Vydal sekretariát ÚV KSČ, Praha, 1946.
- 📖 Týž, *O rozvoji kulturně osvětové práce v Československu*, Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1951.
- 📖 Týž, *Osvětu do služeb míru a socialismu*, vydavatelství Osvěta n.p., Praha, 1952.
- 📖 Týž, *Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti – Referát na IX. řádném sjezdu Komunistické strany Československa v Praze dne 28. května 1949*, Vydal ÚV KSČ, Praha, 1950.
- 📖 Týž, *Za socialistické vlastenectví a proletářský internacionismus. Projev soudruha Václava Kopeckého na konferenci čtenářů časopisu „Za trvalý mír, za lidovou demokracii!“ v Praze dne 2.III. 1952*, nakladatelství Svoboda, Praha 1952.
- 📖 Milan Kundera, *Druhý sešit směšných lásek*, Československý spisovatel, Praha, 1965.
- 📖 Týž, *Žert*, Československý spisovatel, Praha, 1967.
- 📖 Lenins Auszug aus dem „Entwurf des Programms der KPR (B) – Programmpunkt über das Gebiet der Volksbildung, in: Zentralrat der FDJ (Hg.), *Lenin, Stalin – über die Jugend*, Verlag Neues Leben, Berlin 1953.
- 📖 V.I. Lenin, *Co dělat?*, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1978.
- 📖 Antonín J. Liehm, *Generace*, Československý spisovatel, Praha, 1990.
- 📖 Josef Macek (ed.), *Sedm pražských dnů 21. – 27. srpen 1968: Dokumentace*, Academia, Praha, 1990.
- 📖 Pavel Machonin a kol., *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*, Epoque, Bratislava, 1969.

- 📖 Emanuel Mandler, *Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992*, Emanuel Mandler, Praha, 2005.
- 📖 Karl Mannheim, *Das Problem der Generationen*, in: *Wissenssoziologie*, Luchterhand, Berlin – Neuwied 1964, str. 510-565.
- 📖 Karel Marx – Bedřich Engels, *O historickém materialismu*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1949.
- 📖 Projevy a dokumenty – III. sjezd ČSM 13.-15.XII. 1958, ÚV ČSM, Praha, 1959.
- 📖 Robert Michels, Intelaktuální příčiny vzniku vůdcovství, in: *Strany a vůdcové*, Orbis, Praha, 1931.
- 📖 Jan Moravec, *Antipoučení*, Naše Vojsko, Praha, 1990.
- 📖 Jindřich Pecka (ed.), *Dělnické výbory na obranu svobody tisku v roce 1968*, Ústav soudobých dějin, Praha, 1999.
- 📖 Týž, *Občanská společnost 1967-1970. 1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967-1970*, Edice dokumentů, ÚSD AV ČR a Doplněk, Brno, 1995.
- 📖 Týž, *Občanská společnost 1967-1970. 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara*, Edice dokumentů, ÚSD AV ČR a Doplněk, Brno – Praha 1998.
- 📖 Týž, *Spontánní projevy pražského jara 1968-1969: Prameny k dějinám československé krize 1967-1970*, ÚSD AV ČR, Doplněk, Brno, 1993.
- 📖 Týž, Záznam telefonického rozhovoru L. Brežněva s A. Dubečkem 13.8. 1968, in: *Soudobé dějiny* 4-5 (1994), str.577-590.
- 📖 Týž, Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu 16.-17.8.1968, in: *Soudobé dějiny* 6/I (1994), str.771-780.
- 📖 Jiří Pernes, *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945-1990*, Barrister & Principal – Studio Brno 2003.
- 📖 Petr Pithart, *Osmášedesátý*, Rozmluvy, Praha, 1990.
- 📖 Josef Polišenský, *Historik v měnícím se světě*, Karolinum, Praha, 2001.
- 📖 *Polskie przedwiosnie*, Institut Lyteracki, Paris, 1969.
- 📖 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*, Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, Rudé právo, Praha – březen 1971.
- 📖 *První čítanka – učebnice čtení a psaní pro první postupný ročník národních škol*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1953.

- 📖 *Proletářský internacionalismus – základ jednoty mezinárodního revolučního hnutí a vzájemných vztahů socialistických zemí*, SNPL, Praha 1958.
- 📖 *Proletářský internacionalismus – základ jednoty mezinárodního revolučního hnutí a vzájemných vztahů socialistických zemí: na pomoc propagandistům a studujícím marxismus-leninismus*, SNPL, Praha, 1958.
- 📖 *Proletářský internacionalismus – základ jednoty mezinárodního revolučního hnutí a vzájemných vztahů socialistických zemí: učební text kroužků mezinárodní politiky, IV. téma – stranické školení 1957-58*, vydalo oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, Praha, 1958.
- 📖 Radovan Richta, *Civilizácia na rozcestí: Spoločenské a ľudové súvislosti vedeckotechnickej revolúcie*, Vydav. polit. lit., Bratislava 1966.
- 📖 Jan Sedláček, *Pojem inteligence v sociologii – analýza a kritika*, AUC PhilHist – Monographia XXVIII, Univerzita Karlova, Praha, 1969.
- 📖 I. Smirnow, *Von der Überlegenheit der sowjetischen Kultur über die bürgerliche Kultur*, in: *Týž Lenin und Stalin über die Kultur und Kulturrevolution*, Dietz Verlag, Berlin 1952.
- 📖 Rede auf dem VIII. Kongress des Leninschen Kommunistischen Jugendverbands der Sowjetunion, in: J.W. Stalin, *Werke*, Bd. 11, Dietz Verlag, Berlin 1954.
- 📖 *Sjezd socialistické kultury – Sborník dokumentů*, Orbis, Praha, 1959
- 📖 *Slovník slovenského jazyka*, SAV, Bratislava, III. diel, 1963, IV. diel, 1964.
- 📖 *Slovník spisovného jazyka českého*, ČSAV, Praha, Svazek II, 1964, Svazek III, 1966.
- 📖 *Słownik języka polskiego*, PAN, Warszawa, Tom szósty, 1964, Tom ósmy, 1966.
- 📖 *Statut Związku Młodzieży socjalistycznej*, Państwowe Wydawnictwo „Iskry“, Warszawa, 1960.
- 📖 Ota, Šik, *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Mladá fronta, Praha, 1990.
- 📖 Jiřina Šiklová, Miluše Kubíčková, *Studenti a ideologie na Západě*, Horizont, Praha, 1969.
- 📖 Josef Škvorecký, *Mirákl: politická detektivka*, Ivo Železný, Praha, 1997.
- 📖 Karel Teige, *Nejmenší byt*, Václav Petr, Praha, 1932.
- 📖 Jiří Vančura, *Naděje a zklamání: Pražské jara 1968*, Mladá fronta, 1990.

- 📖 Vládní nařízení ze dne 8. února 1963 o umístování absolventů vysokých škol, konzervatoří a středních odborných škol, in: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky – ročník 1963*.
- 📖 *Wydarzenia marcowe 1968*, Institut Lyteracki, Paris 1969.
- 📖 *X lat Zrzeszenie Studentów Poslkich 1950-1960*, Państwowe Wydawnictwo „Iskry“, Warszawa, 1960.

D. Literatura

- 📖 Giorgio Agamben, *Homo sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Standford University Press, Standford, California, 1998.
- 📖 Týž, *Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive*, Zone Books, New York, 2000.
- 📖 Klaus R. Allerbeck, *Soziologie radikaler Studentenbewegungen: Eine vergleichende Untersuchung in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten*, Oldenbourg-Verlag, München, 1973.
- 📖 Mark Allinson, *Politics and popular opinion in East Germany 1945-1968*, Manchester University Press, Manchester, 2000.
- 📖 Johann P. Arnanson, Civilizational analysis, social theory and comparative history, in: Gerard Delanty (ed.), *Handbook of Contemporary European Social Theory*, Routledge, London and New York, 2006, str.230-241.
- 📖 John L. Austin, *Zur Theorie der Sprechakte (How to do tings with Words)*, Reclam, Stuttgart, 2005.
- 📖 Jörg Baberowski, *Rudý teror – dějiny stalinismu*, nakladatelství Brána, Praha, 2004.
- 📖 Pavel Barša, Ondřej Císař, *Levice v postrevoluční době – občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20.století*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2004.
- 📖 Pavel Barša, *Síla a rozum – spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení*, Filosofia, Praha, 2007.
- 📖 Christian Baudelot, Roger Establet, *Avec 30 ans en 1968 et en 1998*, Seuil, Paris, 2000.
- 📖 Arnd Bauerkämper, Manuel Borutta (Hrsg.), *Die Praxi der Zivilgesellschaft: Akteure, Handeln und Strukturen im internationalen Vergleich*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main, 2003.

- 📖 Týž, *Ländliche Gesellschaft in der kommunistischen Diktatur: Zwangsmodernisierung und Tradition in Brandenburg 1945-1963*, Böhlau, Köln, 2002.
- 📖 Týž, *Sozialgeschichte der DDR*, Oldenbourg Verlag, München, 2005.
- 📖 Maria Köhler Baur, Von der „Vervollkommnung“ der Planwirtschaft in der ČSSR zum „Neuen System der Lenkung“. Wirtschaftsreformen als Impuls für politische Veränderungen?, in: Heinz G. Haupt, Jörg Requate, *Aufbruch in die Zukunft: Die 1960er Jahre zwischen Planungseuphorie und kulturellem Wandel DDR, ČSSR und Bundesrepublik Deutschland im Vergleich*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2004.
- 📖 Felicitas Becker, Netzwerke vs. Gesamtgesellschaft: ein Gegensatz? Anregungen für Verflechtungsgeschichte, in: *Geschichte und Gesellschaft* 2 / 30 (2004).
- 📖 Jan C. Behrends, Árpád von Klimó, Patrice G. Poutrus (Hrsg.), *Antiamerikanismus im 20. Jahrhundert, Studien zu Ost- und Westeuropa*, Dietz, Bonn 2005.
- 📖 Týž, Besuch aus der Zukunft – Sowjetische Stachanov-Arbeiter in der DDR, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2/50 (2002).
- 📖 Týž, *Die Erfundene Freundschaft – Propaganda für die Sowjetunion in Polen und in der SBZ/DDR*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 2006.
- 📖 Týž, Freundschaft zur Sowjetunion, Liebe zu Stalin. Zur Anthropomorphisierung des Politischen im Stalinismus, in: Frank Bosch, Manuel Borutta, *Die Massen bewegen. Medien und Emotionen in der Moderne*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main, New York 2006.
- 📖 Týž, Rausch und Depression – Alkohol im kommunistischen Polen, in: Árpád von Klimó, Malte Rolf (Hg.), *Rausch und Diktatur – Inszenierung, Mobilisierung und Kontrolle in totalitären Systemen*, Campus-Verlag, Frankfurt/Main, New York 2006.
- 📖 Týž, Schwester, Freundin und Vorbild – Bilder der sowjetischen Frau im stalinistischen Polen und der SBZ/DDR, in: Cladia Kraft (Hg.), *Geschlechterverhältnisse in Ostmitteleuropa nach dem zweiten Weltkrieg: Soziale praxi und Konstruktion von Geschlechterbildern*, Oldenbourg Verlag, München 2008.

- 📖 Týž, Soll und Haben – Freundschaftsdiskurs und Vertrauensressourcen in der staatssozialistischen Diktatur, in: Ute Frevert (Hg.), *Vertrauen – Historische Annäherungen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003.
- 📖 Josef Belda, Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970, in: *Soudobé dějiny*, 1/I (1993), str.129-133.
- 📖 Josef Belda., Antonín Benčík, Václav Kural, Místo tzv.legend legendy?, in: *Soudobé dějiny* 2 – 3/I (1993/1994), str.338-349.
- 📖 Antonín Benčík, Ludvík Svoboda a srpen 1968, in: *Soudobé dějiny*, 1/I (1993), str.24-43.
- 📖 Nicholas Bethell, *Wladyslaw Gomulka, his Poland and his Communism*, Longmans, London, 1969.
- 📖 Dietrich Beyrau, *Intelligenz und Dissens: die russischen Bildungsschichten in der Sowjetunion 1917-1985*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.
- 📖 Týž, Macht und öffentliche Räume im Socialismus, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2/50 (2002).
- 📖 Týž, *Das Tauwetter und die Folgen: Kultur und Politik in Osteuropa nach 1956*, Ed. Temmen, Bremen, 1988.
- 📖 Anton Blaha, *Pyžamová revolúcia*, Nebojsa, Bratislava 2007.
- 📖 Wlodzimierz Borodziej, *Der Warschauer Aufstand 1944*, Fischer, Frankfurt / Main, 2004.
- 📖 Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1988.
- 📖 Christiane Brenner, Peter Heumos, Peter (Hrsg.), *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung – Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948-1968*, Oldenbourg Verlag, München, 2005.
- 📖 Christiane Brenner, Cesta k únoru 1948 – Teze k výzkumu soudobých dějin, in: *Dějiny – Teorie – Kritika* 2/III (2006), str.215-230.
- 📖 Michael Brenner, Abschied von der Universalgeschichte: Ein Plädoyer für die Diversifizierung der Geschichtswissenschaft, in: *Geschichte und Gesellschaft* 1 / 30 (2004), str.118-123.
- 📖 Marta Brodala, Anna Lisiecka, Tadeusz Ruzikowski, *Przebudować człowieka – Komunistyczne wysiłki zmiżnu mentalnosci*, TRIO, Warszawa, 2001.
- 📖 Lubomír Brokl, Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?, in : *Soudobé dějiny* 2 – 3 /I (1993/1994), str.350-356.

- 📖 Ulf Brunnbauer, „*Die sozialistische Lebensweise*“: *Ideologie, Gesellschaft, Familie und Politik in Bulgarien (1944-1989)*, Böhlau, Wien, 2007.
- 📖 Susan Buck-Morss, *Dreamworld and catastrophe: the passing of mass utopia in East and West*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2000.
- 📖 Peter Burke, Die drei Sprachen der Metapher, in: *Historische Anthropologie* 1/14 (2006), str.1-10.
- 📖 Judith Butler, *Haß spricht – Zur politik des Performativen*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2006.
- 📖 Roger Chartier, *Cultural History: between practices and representations*, Polity Press, Cambridge, 1993.
- 📖 Týž, Le monde comme représentation, in: *Annles ESC* 6/44 (1989), str.1505-1520.
- 📖 Bartosz Cichocki, Krzysztof Józwiak, *Najważniejsze sa kadry: Centralna Szkola Partyjna PPR/PZPR*, Trio, Warszawa, 2006.
- 📖 Stanislaw Ciesielski, *Wroclaw 1956*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 1999.
- 📖 Deborah Cohen and Maura O'Connor, Introduction: Comparative History, Cross-National History, Transnational History – Definitions, in: *Táž, Comparison and history: Europe in cross-national perspective*, Routledge, New York, 2004.
- 📖 Philip Cohen, Historical Perspectives on the Youth Question Especially in Britain, in: Dieter Dowe (Hrsg.), *Jugendprotest und Generationenkonflikt in Europa im 20. Jahrhundert – Deutschland, England, Frankreich und Italien im Vergleich*, Verl. Neue Geschichte, Bonn, 1986.
- 📖 Randall Collins, The Political Economy of Culture, in: *The Credential Society*, Academia Press, New York – San Francisco – London, 1979.
- 📖 John Connelly, *Captive University – The Sovietization of the Czech, German and Polish Higher Education.*, Universtiy of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000.
- 📖 John Connelly, Michael Grüttner (Hrsg.), *Zwischen Autonomie und Anpassung: Universitäten in den Diktaturen des 20. Jahrhunderts*, Schöningh, Paderborn, 2003.

- 📖 Sebastian Conrad, *Auf der Suche nach der verlorenen Nation: Geschichtsschreibung in Westdeutschland und Japan, 1945-1990*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1999.
- 📖 Týž, Doppelte Marginalisierung. Plädoyer für eine transnationale Perspektive auf die deutsche Geschichte, in *Geschichte und Gesellschaft* 1 / 28 (2002), str.145-169.
- 📖 Sebastian Conrad, Shalini Randeria, Geteilte Geschichte – Europa in einer postkolonialen Welt, in: Týž (Hg.), *Jenseits des Eurozentrismus – Postkoloniale Perspektive in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main, 2002, str.9-49.
- 📖 Bärbel Danneberg (Hrsg.), *Die 68er, Eine Generation und ihr Erbe*, Döcker Verlag, Wien 1998.
- 📖 Génération, in: *Dictionnaire des sciences humaines*, sous la direction de Jean-Francois Dortier, Auxerre 2004, str.269.
- 📖 Vratislav Doubek, *Česká politika a Rusko (1848-1914)*, Academia, Praha, 2004.
- 📖 Francois Dubet, L'egalité et le mérite dans l'école démocratique de masse, in: *L'Anné Sociologique* 2/50 (2000), str.383-408.
- 📖 Vera S. Dunham, *In Stalin's time: middleclass values in Societ fiction*, Duke University Press, Durham, 1990.
- 📖 Karel Durman, *Popely ještě žhavé – Světová válka a nukleární mír*, Karolinum, Praha, 2004.
- 📖 Týž, *Útěk od praporů – Kreml a krize impéria 1964-1991*, Karolinum, Praha 1998.
- 📖 Mark Edele, Strange Young Men in Stalin's Moscow: The Birth and Life of the Stiliagi, 1945-1953, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 1/50 (2002).
- 📖 June Edmunds, Bryan S. Turner, Global generations: social change in the 20th century, in: *The British Journal of Sociology* 4 /56 (2005).
- 📖 Shmuel N. Eisenstadt, Protestbewegungen in modernen Gesellschaften: Der Konflikt zwischen den Generationen, die intellektuelle Antinomie und die Entzauberung der Welt, in: Týž *Tradition, Wandel und Modernität*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1979.
- 📖 Jerzy Eisler, *Mazec 1968 – Geneza – Prebieg – Konsekwencje*, PAN, Warszawa 1991.
- 📖 Týž, *Polski rok 1968*, IPN, Warszawa 2006.

- 📖 Rainer Eppelmann, Bernd Faulenbach, Ulrich Mählert (Hrsg.), *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung*, Schöningh, Paderborn, 2003.
- 📖 Michel Espagne, Kulturtransfer und Fachgeschichte der Geisteswissenschaften, in: *Comparativ* 1/10 (2000), str.42-61.
- 📖 Thomas Etzemüller, *1968 – Ein Riss in der Geschichte? Gesellschaftlicher Umbruch und 68er Bewegungen in Westdeutschland und Schweden*, UVK Verlagsgesellschaft mbH, Konstanz, 2005.
- 📖 Týž, *Sozialgeschichte als politische Geschichte: Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*, Oldenbourg Verlag, München, 2001.
- 📖 Ron Eyerman, What is an Intellectual? in: *Between Culture and Politics*, Polity Press, Cambridge, 1994.
- 📖 Kathrin Fahlenbrach, *Protest-Inszenierungen: visuelle Kommunikation und kollektive Identitäten in Protestbewegungen*, Westdt.-Verl., Wiesbaden, 2002.
- 📖 Orgando Figes, *Šeptem: soukromí život ve stalinově Rusku*, Beta-Dobrovský, Praha, Ševčík, Plzeň, 2009.
- 📖 Erika Fischer-Lichte (Hg.), *Praktiken des Performativen*, in: *Paragrana* 1/13 (2004), Akad.-Verlag, Berlin, 2004.
- 📖 Joseph R. Fiszman, *Revolution and Tradition in People's Poland – Education and Socialization*, Princeton University Press, Princeton, 1972.
- 📖 Sheila Fitzpatrick (ed.), *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Indiana University Press, Bloomington 1978.
- 📖 Táž, Cultural Revolution Revisited, in: *The Russian Review* 58, no. 2 (April 1999), S.202-209.
- 📖 Táž, *Everyday Stalinism – Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, New York, 1999.
- 📖 Táž, *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky, Oct. 1917 – 1921*, Cambridge University Press, London, 1970.
- 📖 Helmut Folt, *Politische Generationen: empirische Bedeutung und theoretisches Modell*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1982.
- 📖 Michel Foucault, *Archäologie des Wissens*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1988.

- 📖 Týž, *Geschichte der Gouvernmentalität 1 – Sicherheit, Territorium, Bevölkerung: Vorlesung am Collège de France, 1977-1978*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2004.
- 📖 Týž, *Geschichte der Gouvernmentalität 2 – Die Geburt der Biopolitik: Vorlesung am Collège de France, 1978-1979*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2004.
- 📖 Michael David Fox, György Péteri (eds.), *Academia in Upheaval: Origins, Transfers, and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe*, Bergin & Garvey, Westport, CT and London, 2008.
- 📖 Týž, Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: On Recent Debates in Russian and Soviet History, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4/55 (2006), str.535-555.
- 📖 Týž, *Revolution of the Mind – Higher learning among the bolsheviks, 1918-1929*, Cornell University Press, Ithaca and London 1997.
- 📖 Týž, What is Cultural Revolution?, in: *The Russian Review* 58 (April 1999), str.181-201.
- 📖 Týž, Mentalité or Cultural System: A Reply to Sheila Fitzpatrick, in: *The Russian Review* 58, no. 2 (April 1999), str.210-211.
- 📖 Etienne Francois (Hrg.), *1968 – ein europäisches Jahr?*, Leipziger Univ. – Verlag, Leipzig 1997.
- 📖 George M. Fredrickson, America's Diversity in Comparative Perspective, in: *Journal of American History* 3 / 85 (1998), str.859-875.
- 📖 Norbert Frei, *1968 – Jugendrevolte und globaler Protest*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2008.
- 📖 Ute, Frevert, Umbruch der Geschlechterverhältnisse? Die 60er Jahre als geschlechterpolitischer Experimentierraum, in: Axel Schildt (Hg.), *Dynamische Zeiten: Die 60er Jahre in den beiden deutschen Gesellschaften*, Christians, Hamburg, 2000, str.642-660.
- 📖 Andrzej Friszke, Nad geneza Marca 1968, in: *Polskie przemiany – Uwarunkowania i spory*, Refleksje z okazji jubileuszu prof. Tadeusza Kowalika, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa, 2002.
- 📖 Týž, *Opozycja polityczna w PRL, 1945-1980*, Aneks, Londyn, 1994.
- 📖 Týž, Ruch protestu w marcu 1968 (w świetle raportów MSW dla kierownictwa PZPR), in: *Więź* 3/425 (1994), str.78-92.

- 📖 Týž (red.), *Wlada a spoleczenstwo w PRL*, PAN, Warszawa, 2003.
- 📖 Benjamin Frommer, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- 📖 Juliana Fürst, *Late Stalinist Russia: society between reconstruction and reinvention*, Routledge, London – New York, 2006.
- 📖 Grzegorz Gasior, *Stalinowska Słowacja – Proces „burżuazyjnych nacjonalistów w 1954 roku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002.
- 📖 Anthony Giddens, *The transformation of intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Polity Press, Cambridge, 1992.
- 📖 Ingrid Gilcher-Holtey, *1968- vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998.
- 📖 Táž, *1968- vom Ereignis zum Mythos*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2008.
- 📖 Táž, „Phantasie an die Macht“ : *Mai 68 in Frankreich*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1995.
- 📖 Táž, *Die 68er Bewegung: Deutschland – Westeuropa – USA*, Beck, München 2001.
- 📖 Carlo Ginzburg, *Représentation: le mot, l'idée, la chose*, in: *Annales ESC* 6/46 (1991), str.1219-1234.
- 📖 Galia Golan, *The Czechoslovak Reform movement, Communism in Crisis 1962-1968*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- 📖 Táž, *Soviet Policies in the Middle East – From World War II to Gorbachev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- 📖 Táž, *The Soviet Union and National Liberation Movements in the Third World*, Unwin Hyman, Boston, 1988.
- 📖 Táž, *Youth and Politics in Czechoslovakia*, in: *The Journal of Contemporary History* 1/5 (1970), str.3-22.
- 📖 Maciej Górny, *Wydarzenia marcowe w Polsce – Reakce pinii publicznej w Czechosłowacji*, Polska Fundacja Spraw Miedzynarodowych, Warszawa, 1998.
- 📖 Alvin W. Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, Macmillan, London – Basingstoke, 1979.

- 📖 Elizabeth Gray, *The Fiction of Freedom: the development of the Czechoslovak literary reform movement 1956-1968*, Monash University – Department of History, Clayton 1991.
- 📖 Félix Guattari, Mai 68 n'a pas eu lieu, in: *Les Nouvelles littéraires*, 3-9 mai 1984, str. 75-76.
- 📖 Hans Henning Hahn (Hg.), *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*, Akad.-Verl., Berlin, 1996.
- 📖 Jan Hajda, The Development of the Intelligentsia between the Wars: The Case of Czechoslovakia, in: Alexander Gella (ed.), *The Intelligentsia and the Intellectuals – Theory, Method and Case Study*, Sage, London – Beverly Hills, 1976.
- 📖 Alfred F. Havighurst, *Britain in Transition: the twentieth century*, University of Chicago Press, Chicago, 1985.
- 📖 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Základy filosofie práva*, Academia, Praha 1992.
- 📖 Winfried, Heinemann, *Das internationale Krisenjahr 1956: Polen, Ungarn, Suez*, Oldenbourg Verlag, München, 1999.
- 📖 Peter Heumos, Aspekte des sozialen Milieus der Industriearbeiterschaft in der Tschechoslowakei vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zur Reformbewegung der sechziger Jahre, in: *Bohemia* 2/42 (2001).
- 📖 Týž, „Vyhrňme si rukávy než se kola zastaví“, *dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006.
- 📖 Bohdan Hillebrandt (red.), *Postepowe organizace mlodziejowe w Warszawie 1864-1976*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1988.
- 📖 Manfred Hildermeier, *Die Sozialrevolutionäre Partei Russlands: Agrarsozialismus und Modernisierung im Zarenreich (1900-1914)*, Böhlau, Köln, 1978.
- 📖 Týž, *Geschichte der Sowjetunion 1917-1991: Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates*, Beck, München, 1998.
- 📖 Týž, „Revolution und Kultur. Der „neue“ Mensch in der frühen Sowjetunion,“ in: *Jahrbuch des Historischen Kollegs* 1996, München 1997.
- 📖 Manfred Hildermeier, Jürgen Kocka, Christoph Conrad (Hrsg.), *Europäische Zivilgesellschaft in Ost und West. Begriff, Geschichte, Chancen*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main, 2000.

- 📖 Christina von Hodenberg, Detlef Siegfried (Hrsg.), *Wo „1968“ liegt? Reform und Revolte in der Geschichte der Bundesrepublik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.
- 📖 David Loyd Hoffmann, *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941*, Cornell University Press, Ithaca and London 2003,
- 📖 Axel Honneth, *Die zerissene Welt des Sozialen – sozialphilosophische Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1999.
- 📖 Týž, *Kampf um Anerkennung – zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2003.
- 📖 Týž, *Unsichtbarkeit – Stationen einer Theorie der Intersubjektivität*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2003.
- 📖 Týž, *Verdinglichung – eine anerkennungstheoretische Studie*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2005.
- 📖 Týž, Zur historischen Ausdifferenzierung von drei Anerkennungssphären: Liebe, Recht, Leistung, in: Nancy Fraser, Axel Honneth, *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch-philosophische Kontroverse*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2003, str.162-177.
- 📖 Týž, *Zbavovat se svéprávnosti – paradoxy současného kapitalismu*, Filosofia, Praha, 2007.
- 📖 Karel Hrubý, Co je demokratický socialismus, in: *Soudobé dějiny* 4-5/I (1993), str.598-602.
- 📖 Týž, Perspektivy „Pražského jara“ 1968, in: *Soudobé dějiny* 4/XI (2003), str.611-625.
- 📖 Peter Hübner (Hg.), *Eliten im Sozialismus: Beiträge zur Sozialgeschichte der DDR*, Böhlau Verlag, Köln / Rhein, Weimar, 1999.
- 📖 Týž, Industrielle Manager in der SBZ/DDR: Sozial- und mentalitätsgeschichtliche Aspekte, in: *Geschichte und Gesellschaft* 1 (1998), str.55-80.
- 📖 Hans Jaeger, Generationen in der Geschichte: Überlegungen zu einer umstrittenen Konzeption, in: *Geschichte und Gesellschaft* 3 (1977), str.429-452.
- 📖 Dagmara Jajeśniak – Quast, Die ersten Versuche der Dezentralisierung der sozialistischen Planwirtschaft in Polen: Höhepunkte der Debaten über die Wirtschaftsreformen 1956-1968, in: H.G. Haupt (Hrsg.), *Aufbruch in die Zukunft: die 1960er Jahre zwischen Planungseuphorie und kulturellem Wandel*;

- DDR, ČSSR und Bundesrepublik Deutschland im Vergleich*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist, 2004, str.89-106.
- 📖 Ivan Jakubec, *Schlupflöcher im „Eisernen Vorhang“ – Tschechoslowakisch-deutsche Verkehrspolitik im Kalten Krieg – Die Eisenbahn und Elbeschiffahrt 1945-1989*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006.
- 📖 Konrad H. Jarausch (ed.), *Dictatorship as experience: towards a sociocultural history of the GDR*, Berghahn, New York, 1999.
- 📖 Konrad H. Jarausch, Martin Sabrow (Hrsg.), *Die historische Meistererzählung: Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2002.
- 📖 Polly Jones (ed.), *The dilemmas of De-Stalinization: negotiating cultural and social change in the Khrushchev era*, Routledge, London – New York, 2006.
- 📖 Ingo Juchler, *Die Studentenbewegungen in den Vereinigten Staaten und der Bundesrepublik Deutschland der sechziger Jahre. Eine Untersuchung hinsichtlich der ihrer Beeinflussung durch Befreiungsbewegungen und –theorien aus der Dritten Welt*, Duncker & Humblot, Berlin, 1996.
- 📖 Monica Juneja, *Debatte zum „Postkolonialismus“ – Aus Anlass des Sammelbandes „Jenseits des Eurozentrismus“*, in: *Werkstatt Geschichte* 34 (2003), str.88-96.
- 📖 Hartmut Kaelble, *Der historische Vergleich – eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main, 1999.
- 📖 Týž, *Sozialgeschichte Europas: 1945 bis zur Gegenwart*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 2007.
- 📖 Lenka Kalinová, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Academia, Praha, 2007.
- 📖 Táž, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2004.
- 📖 Frank L. Kaplan, *Winter into spring; The Czechoslovak Press and the Reform movement 1963-1968*, East European Quarterly, Boulder, 1977.
- 📖 Karel Kaplan, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968: studie a dokumenty*, ÚSD AV ČR, Praha, 1993.
- 📖 Týž, *Kořeny československé reformy 1968 – Československo a rozpory v sovětském bloku a reforma trvale nemocné ekonomiky*, Doplněk, Brno, 2000.

- 📖 Týž, *Kořeny československé reformy 1968 – Změny ve společnosti a struktura moci*, Doplněk, Brno, 2002.
- 📖 Týž, *Kronika komunistického Československa – kořeny reformy 1956-1968*, Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, Brno, 2008.
- 📖 Týž, *Nekrvavá revoluce*, Mladá fronta, Praha 1993.
- 📖 Týž, *Pět kapitol o únoru*, Doplněk, Brno, 2007.
- 📖 Týž, *Proměny české společnosti 1948-1960 – část první, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha, 2007.
- 📖 Adeeb Khalid, Russian History and the Debate over Orientalism, in: *Kritika – Explorations in Russian and Euroasian History* 4/I (2000), str.691-699.
- 📖 Padraic Kenney, *Karneval revoluce: střední Evropa 1989*, BB/art, Praha, 2005.
- 📖 Týž, *Rebuilding Poland – Workers and Communists, 1945-1950*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1997.
- 📖 Arpád von Klimó, *Staat und Klientel im 19. Jahrhundert: administrative Eliten in Italien und Preußen im Vergleich 1860-1918*, SH-Verlag, Vierow bei Greifswald, 1997.
- 📖 Barbara Klich-Kluczewska, *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie 1945- 1989*, Trio, Warszawa, 2005.
- 📖 Jiří Knapík, „Dvě strany téže mince – „radikálové“ a „umírnění“ v kulturní politice po únoru 1948“, in: Zdeněk Kárník, Michal Kopeček (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Dokořán, Praha, 2004, str.156-169.
- 📖 Týž, *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948-1950*, Libri, Praha, 2004.
- 📖 Týž, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*, Libri, Praha, 2006.
- 📖 Nathaniel Knight: On Russian Orientalism: A Response to Adeeb Khalid, in: *Kritika – Explorations in Russian and Eurasian History* 4/I (2000), str.701-715.
- 📖 Jürgen Kocka, Das östliche Mitteleuropa als Herausforderung für eine vergleichende Geschichte Europas, in: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 2/49 (2000), str.159-174.
- 📖 Jürgen Kocka, Heinz-Gerhard Haupt (Hrsg.), *Geschichte und Vergleich – Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, Campus-Verlag, Frankfurt/Main, New York, 1996.

- 📖 Kateřina Kolářová, Věra Sokolová, *Gender & Generation – Interdisciplinary perspectives and intersections*, Litteraria Pragensia, Prague, 2007.
- 📖 György Konrád, Iván Szelényi, Evolution of East European Intelligentsia into a Class, in: *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1979.
- 📖 Michal Kopeček, Hledání „paměti národa“: politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu, in: *Dějiny – teorie – kritika 1/IV* (2007), str.7-26.
- 📖 Týž, *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*, Argo, Praha 2009.
- 📖 Týž, Ve službách dějin, ve jménu národa – historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948-1950, in: *Soudobé dějiny 8/1* (2001), str.23-43.
- 📖 Týž, „Za čistotu marxistického myšlení“ – K problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii ve druhé polovině padesátých let, in: Zdeněk Kárník, Michal Kopeček (eds.), *Bolševismus, Komunismus a radikální socialismus*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Dokořán, Praha 2004, str.172-212.
- 📖 Pavel Kosatík, *Fenomén Kohout*, Paseka, Praha – Litomyšl, 2001.
- 📖 Týž, „Ústně více“: *šestatřicátníci: román faktu*, Host, Brno, 2006.
- 📖 Krzysztof Kosiński, *O nowa mentalność: Życie codzienne w szkołach 1945-1956*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2000.
- 📖 Malgorzata Kowalczyk, Petr Poslední, *Jákobův žebřík – Polská literatura v letech 1945-1969*, Pavel Mervart, Praha 2008.
- 📖 Týž, *Oficjalne i prywatne życie młodzieży w czasach PRL*, Rosner & Wspólnicy, Warszawa, 2006.
- 📖 Stephen Kotkin, *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization*, University of California Press, Berkeley, 1995.
- 📖 Helmut Köhler, Manfred Stock, *Bildung nach Plan? Bildungs- und Beschäftigungssystem in der DDR 1949 bis 1989*, Leske+Budrich, Opladen, 2004.
- 📖 Jaroslav Krejčí, Pavel Machonin, *Czechoslovakia, 1918-1992: a laboratory for social change*, Macmillan, Basingstoke, Hampshire, 1996.
- 📖 Jan Křen, *Dvě století střední Evropy*, Argo, Praha, 2005.

- 📖 Jiří Křesťan, „KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925-1939)“, in: Zdeněk Kárník, Michal Kopeček (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Dokořán, Praha, 2004, str.84-109.
- 📖 Jaroslav Kučera, „*Der Hai wird nie wieder so stark sein*“ - *Tschechoslowakische Deutschlandspolitik 1945-1948*, Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismus-forschung, Dresden, 2001.
- 📖 Marcin Kula (red.), *Zrzeszenie studentów polskich w latach szesdziesiątych: Miedzy Stolówka, Klubem i „Transmisja do mas”*, Wydział Historii UW, Warszawa, 2004.
- 📖 Václav Kural aj., *Československo roku 1968 – Obrodný proces*, Parta, Praha, 1993.
- 📖 Mark Kurlansky, *1968 – rok, ktorý otriasol svetom*, Vydavateľstvo Sloart, Bratislava, 2006.
- 📖 Vladimír V. Kusin, *The intellectual origins of the Prague spring - the development of reformist ideas in Czechoslovakia 1956-1967*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- 📖 Zdeněk Kühn, *Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*, C.H. Beck, Praha, 2005.
- 📖 Enrique Laraña, Hank Johnston, Joseph R. Gusfield, *New Social Movement: From Ideology to Identity*, Temple University Press, Philadelphia 1994.
- 📖 Adam Leszczyński, *Sprawy do załatwienia – Listy do „Po Prostu“ 1955-1957*, Trio, Warszawa 2000.
- 📖 Ludwig, Liegle, Kurt Lüscher, *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*, UVK Verlag – Ges., Konstanz 2003.
- 📖 Thomas Lindenberger (Hg.), *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur: Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 1999.
- 📖 Týž, *Massenmedien im Kalten Krieg: Akteure, Bilder, Resonanzen*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2006.
- 📖 Týž, *Volkspolizei: Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952-1968*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 2003.

- 📖 Gabriele Lingelbach, Erträge und Grenzen zweier Ansätze – Kulturtransfer und Vergleich am Beispiel der französischen und amerikanischen Geschichtswissenschaft während des 19. Jahrhunderts, in: Christoph Conrad, Sebastian Conrad (Hrsg.), *Die Nation schreiben – Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002.
- 📖 Bohuslav Litera, Miroslav Teichman, Jiří Vykoukal *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 -1989*, Libri, Praha 2000.
- 📖 József Litkei, *The periodization debate that did not take place, and yet it mattered: The question of continuity and rupture in shaping Hungarian Marxist history writing, 1949-1950*, der vorgestellte Paper an der Graduate Conference in European History (GRACEH) “Ruptures and Continuities in Modern European History” am BKVGE in Berlin, den 25. April 2008, passim.
- 📖 Bedřich Loewenstein, Úvahy o pokroku – Několik metodologických poznámek, in: *Dějiny – teorie – kritika* 1/III (2006), str.75-86.
- 📖 Miroslav Londák (eds.), *Predjarie: politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*, VEDA, Bratislava 2002.
- 📖 Týž, K niektorým problémom ekonomického vývoja na Slovenska na prahu roka 1968, in: *Historické štúdie* 44 (2006), str.183-197.
- 📖 Elena Londáková, Pokus o modernizáciu slovenskej školy v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, in: *Historické štúdie* 44 (2006), str.141-161.
- 📖 Chris Lorenz, Comparative Historiography: Problems and Perspectives, in: *History and Theory* 1/38 (1999), str.25-39.
- 📖 Alf Lüdtke, Peter Becker (Hrsg.), *Akten – Eingaben – Schaufenster, Die DDR und ihre Texte, Erkundungen zu Herrschaft und Alltag*, Akad.-Verl., Berlin, 1997.
- 📖 Alf Lüdtke, *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*, Ergebnisse-Verl., Hamburg, 1993.
- 📖 Alf Lüdtke (Hrsg.), *Alltagsgeschichte: zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Campus-Verl., Frankfurt / Main, 1989.
- 📖 Týž, *Herrschaft als soziale Praxis: historische und sozial-anthropologische Studien*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991.
- 📖 Pawel Machcewicz, *Polski rok 1956, Mówia wieki*, Warszawa 1993.

- 📖 Pavel Machonin, *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara 1968*, Karolinum, Praha, 1992.
- 📖 Vladimír Macura, *Šťastný věk – Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*, Pražská imaginace, Praha, 1992.
- 📖 Stephan Malinowski, Alexander Sedlmaier, „1968“ als Katalysator der Konsumgesellschaft – Performative Regelverstöße, kommerzielle Adaptionen und ihre gegenseitige Durchdringung, in: *Geschichte und Gesellschaft* 2/32 (2006), str.238-267.
- 📖 Jiří Maňák, „Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence“ in: Zdeněk Kárník, Michal Kopeček (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Dokořán, Praha 2004, str.110-155.
- 📖 Emanuel Mandler, Poločas Pražského jara 1968, in: *Soudobé dějiny* 4-5/I (1994), str.603-622.
- 📖 Radim Marada, *Kultura protestu a politizace každodennosti*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2003.
- 📖 James Mark, Society, Resistance and Revolution: The Budapest Middle Class and the Hungarian Communism State, 1948-1956, in: *The English Historical Review* 488/CXX (2005), str.963-986.
- 📖 John P.C. Matthews, *Majales: the abortive student revolt in Czechoslovakia in 1956*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 1998.
- 📖 Mariusz Mazur, *Propagandowy obraz świata – Polityczne kampanie prasowe w PRL (1956-1980): model analitycko-koncepcyjny*, Trio, Warszawa, 2003.
- 📖 Malgorzata Mazurek, *Socjalistyczny zakład pracy – Porównanie fabrycznej codzienności w PRL i NRD w prognozie lat sześćdziesiątych*, Trio, Warszawa, 2005.
- 📖 Alan McDougall, *Youth politics in East Germany: the Free German Youth movement 1946-1968*, Clarendon Press, Oxford, 2004.
- 📖 Jan Měchýř, Na okraj legendy roku 1968, in: *Soudobé dějiny* 1/I (1993/1994), str.11-23.
- 📖 Týž, O nečem jiném – Cui Bono?, in: *Soudobé dějiny* 2-3/I (1993/1994), str.359-364
- 📖 Vojtěch Mencl et al., *Československo roku 1968 – Počátky normalizace*, Parta, Praha, 1993.
- 📖 Týž, *Osm měsíců pražského jara 1968*, Práce, Praha, 1991.

- 📖 Thomas Mergel, Christoph Classen, Die Kulturen des Politischen: Formen und Repräsentationen politischer Integration im 20. Jahrhundert, in: *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien* 38/39 (2006/2007), str.48-53.
- 📖 Thomas Mergel, Thomas Welskopp (Hrsg.), *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft: Beiträge zur Theoriedebatte*, Orig.-Ausg., Beck, München, 1997.
- 📖 Thomas Mergel, *Großbritannien seit 1945*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2005.
- 📖 Týž, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik: politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Droste, Düsseldorf, 2002.
- 📖 Týž, Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik, in: *Geschichte und Gesellschaft* 4/28 (2002), str.574-606.
- 📖 Týž, *Zwischen Klasse und Konfession: katholisches Bürgertum im Rheinland 1794-1914*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1994.
- 📖 Matthias Middell, Kulturtransfer und Historische Komparatistik – Thesen zu ihrem Verhältnis, in: *Comparativ* 1/10 (2000), str.8-41.
- 📖 Michael Mitterauer, *Sozialgeschichte der Jugend*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 1986.
- 📖 Armin Mitter, Stefan Wolle, *Untergang auf Raten – Unbekanntes Kapitel der DDR-Geschichte*, Bertelsmann, München, 1993.
- 📖 John Michael Montias, *Central Planning in Poland*, Yale University Press, New Haven and London, 1962.
- 📖 Graham Murdock, Robin McCron, Klassenbewusstsein und Generationenbewusstsein, in: Axel Honneth, Rolf Lindner, Rainer Paris (Hrsg.), *Jugendkultur als Widerstand – Milieus, Rituale, Provokationen*, Syndikat, Frankfurt / Main, 1979, str.16-37.
- 📖 Ehrhart, Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR: 1949-1989*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn 1997.
- 📖 Julia Obertreis, *Tränen des Socialismus. Wohnen in Leningrad zwischen Alltag und Utopie 1917-1937*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Sien, 2004.
- 📖 Marc-Dietrich Ohse, *Jugend nach dem Mauerbau: Anpassung, Protest und Eigensinn (DDR 1961-1974)*, Links, Berlin, 2003.
- 📖 Jürgen Osterhammel, Europamodelle und imperiale Kontexte, in: *Journal of Modern European History* 2/II (2004), str.157-181.

- 📖 Týž, Transnationale Gesellschaftsgeschichte: Erweiterung oder Alternative?, in: *Geschichte und Gesellschaft* 3 / 27 (2001), str.464-479.
- 📖 Milan Otáhal, *Studenti a moc v českých zemích 1968-1989*, Dokořán, Praha 2003.
- 📖 Andrzej Paczkowski, *Půl století dějin Polska 1939-1989*, Academia, Praha, 2000.
- 📖 Leszek Pajórek, Polsko a „Pražské jaro“ 1968, in: *Soudobě dějiny* 2-3/III (1996), str.247-263.
- 📖 Týž, *Polska a „Praska Wiosna“: Udział Wojska Polskiego w interwencji zbroznej w Czechoslowacji w 1968 roku*, Wojskowy Instytut Historyczny AON, Warszawa, 1998.
- 📖 Frank, Parkin, *Class Inequality and Political Order: Social Stratification in Capitalist and Communist Societies*, St. Albans, Herts., Paladin, 1975.
- 📖 Týž, *Middle Class Radicalism; The social bases of the British Campaign for Nuclear Disarmament*, Manchester University Press, Manchester, 1968.
- 📖 Klaus Kiran Patel, „Soldaten der Arbeit“: *Arbeitsdienste in Deutschland und den USA 1933 – 1945*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2003.
- 📖 Týž, Transatlantische Perspektiven transnationaler Geschichte, in: *Geschichte und Gesellschaft* 4 / 29 (2003), str.625-647.
- 📖 Jaroslav Pažout, Hnutí revoluční mládeže, in: Petr Svobodný, Blanka Zilynská (ed.), *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*, Karolinum, Praha 2001, str.371-385.
- 📖 Týž, *Hnutí revoluční mládeže 1968-1970*, Edice dokumentů, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2004.
- 📖 Týž, „Chceme světlo! Chceme studovat!“ Demontrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967, in: *Paměť a dějiny*, 1/II (2008), str. 4-13.
- 📖 Týž, *Mocným navzdory: studentské hnutí v šedesátých letech 20.století*, Prostor, Praha, 2008.
- 📖 Týž, Reakce československých studentů v době Pražského jara na protestní hnutí na Západě, in: Zdeněk Kárník, Michal Kopeček (eds.), *Bolševismus, Komunismus a radikální socialismus*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Dokořán, Praha 2004, str. 213-227.

- 📖 Týž, Sbíрка Ivana Dejmalá – významný pramen k dějinám československého studentského hnutí v 60. letech 20. století, in: *Sborník archivních prací* LIII/2 (2003), str.129-194.
- 📖 Týž, Studentské protestní hnutí v západní Evropě v 60. letech 20. století, in: *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensia* 1-2/XLI (2000), str.127-155.
- 📖 Jan Pelikán, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, Karolinum, Praha, 2001.
- 📖 Jiří Pernes, *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008.
- 📖 Týž, Mládež vede Brno: Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945-1990), in: *Soudobé dějiny* 3/XI (2003), str.45-60.
- 📖 Jan Pešek, *Centrum moci: aparát Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska 1948-1989*, AEPRESS, Bratislava, 2006.
- 📖 Týž, *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov: politicko-mocenské aspekty vývoja*, Prius pro ÚSD AV ČR, Brno, 2005.
- 📖 Jan Pešek – Robert Letz, *Štruktúry moci na Slovensku v rokoch 1949-1969*, Vaško, Prešov, 2004.
- 📖 Getrud Pickhan, Rüdiger von Ritter, *Jazz Behind the Iron Curtain*, Lang, Frankfurt / Main, 2010.
- 📖 Stefan Plaggenborg, *Experiment Moderne: der sowjetische Weg*, Campus Verlag, Frankfurt / Main, 2006.
- 📖 Týž, *Revolutionskultur – Menschenbilder und kulturelle Praxis in Sowjetrußland zwischen Oktoberrevolution und Stalinismus*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien 1996.
- 📖 Filip Pospíšil, Petr Blažek, „Vraťte nám vlasy: první máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu: studie a edice dokumentů“, Academia, Praha, 2010.
- 📖 Michal Pullmann, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Skriptorium, Praha, 2011.
- 📖 Jakub Rákosník, *Sovětizace sociálního státu: lidově-demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Filozofická fakulta UK v Praze 2011.
- 📖 Lutz Raphael, Anstelle eines „Editorials“: Nationalzentrierte Sozialgeschichte in programmatischer Absicht: Die Zeitschrift „Geschichte und Gesellschaft“ –

- Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft in den ersten 25 Jahren ihres Bestehens, in: *Geschichte und Gesellschaft* 1/26 (2000), str.5-37.
- 📖 Joachim Raschke, *Soziale Bewegungen: ein historisch-systematischer Grundriß*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main, 1988.
- 📖 Bronislaw Ratuś, *Ruch młodzieżowy w Polsce Ludowej*, Zagadnienia Teoretyczne, Warszawa, 1981.
- 📖 Susan Reid, Cold War in the Kitschen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev. *Slavic Review* 61, no. 2 (Summer 2002),
- 📖 Jürgen Reulecke, *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*, Oldenbourg Verlag, München 2003.
- 📖 László Revesz, *Jugendbewegungen im Ostblock*, Europaverlag, Wien 1985.
- 📖 Týž, *Studenten im Socialismus*, Europaverlag, Wien 1981.
- 📖 Radovan Richta, *Civilizácia na rozcestí: Spoločenské a ľudové súvislosti vedeckotechnickej revolúcie*, Vydav. polit. lit., Bratislava 1966.
- 📖 Alida Rizova, „Totalitarian and Post-Totalitarian Political Myths in Bulgaria“, in: *History of European Ideas* 6/17 (1963), str.741-746.
- 📖 Malte Rolf, *Das sowjetische Massenfest*, Hamburger Edition, Hamburg, 2006.
- 📖 Týž, Die Feste der Macht und die Macht der Feste – Fest und Diktatur zur Einleitung, in: Dietrich Beyrau, Malte Rolf (Hrg.), *Dictatorship and Festivals*, in: *Journal of Modern European History* Vol. 4, 2006/1.
- 📖 Mark Roseman (ed.), *Generations in conflict: youth revolt and generation formation in Germany 1770 – 1968*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- 📖 Corey Ross, *Constructing socialism at the grass roots: the transformation of East Germany, 1945-1965*, Palgrave, Basingstoke, 2000.
- 📖 Dieter Rucht, *Modernisierung und neue soziale Bewegungen: Deutschland, Frankreich und USA im Vergleich*, Campus-Verlag, Frankfurt / Main – New York, 1994.
- 📖 Jan Rychlík, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu – Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007.
- 📖 Charles Sabatos, Hořící tělo jako ikona odporu – Jan Palach v české a světové literatuře, in: *Kuděj – časopis pro kulturní dějiny* 2004/2,

- 📖 Martin Sabrow, DDR-Geschichtswissenschaft als Herrschaftsdiskurs: Zur Entstehungsgeschichte eines Interpretationsmodells, in: Brenner, Christiane, Franzen, K. Erik, Haslinger, Peter, Luft, Robert, *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, Oldenbourg, München, 2006.
- 📖 Týž, *Geschichte als Herrschaftsdiskurs: Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*, Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2000.
- 📖 Týž, Sozialismus als Sinnwelt – Diktatorische Herrschaft in kulturhistorischer Perspektive, in: *Potsdamer Bulletin für Zeithistorischer Studien* 40/41 (Dezember 2007).
- 📖 Týž, Zukunftspathos als Legitimationsressource. Zu Charakter und Wandel des Fortschrittsparadigmas in der DDR, in: Heinz G. Haupt, Jörg Requate, *Aufbruch in die Zukunft: Die 1960er Jahre zwischen Planungseuphorie und kulturellem Wandel DDR, ČSSR und Bundesrepublik Deutschland im Vergleich*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2004.
- 📖 Philipp Sarasin, *Geschichtswissenschaft und Diskursanalyse*, Suhrkamp, Frankfurt / Main, 2003.
- 📖 Czeslaw Sawicki, *Das Verhältnis von Markt und Plan als theoretisches Problem der politischen Ökonomie des Sozialismus – Die polnische Debatte in den Jahren 1956-1968*, Peter Lang, Frankfurt / Main, 1982.
- 📖 Susanne Schattenberg, *Stalins Ingenieure: Lebenswelten zwischen Technik und Terror in den 1930er Jahren*, Oldenbourg Verlag, München, 2002.
- 📖 Karl Schlögel, *Der renitente Held: Arbeiterprotest in der Sowjetunion 1953-1983*, Junius, Hamburg, 1984.
- 📖 Týž, *Im Raume lesen wir die Zeit: über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*, Hanser, München, 2003.
- 📖 Michael Schmidtke, *Der Aufbruch der jungen Intelligenz. Die 68er Jahre in der Bundesrepublik und den USA*, Campus-Verl., Frankfurt / Main 2003.
- 📖 Eleonora, Schneider, *Prager Frühling und samtene Revolution – Soziale Bewegungen in Gesellschaften des sowjetischen Typs am Beispiel der Tschechoslowakei*, Internat. Centrum für Vergleichende Sozial-Ökonomische Entwicklungsforschung, Aachen, 1994.
- 📖 Andreas Schulz, Gundula Grebner, Generation und Geschichte – Zur Renaissance eines umstrittenen Forschungskonzepts, in: Týž,

- Generationswechsel und historischer Wandel*, Oldenbourg Verlag, München 2003.
- 📖 Annette Schuhmann, *Kulturarbeit im sozialistischen Betrieb: gewerkschaftliche Erziehungspraxis in der SBZ/DDR 1946 bis 1970*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Sien, 2006.
- 📖 Denis Sdvizkov, *Das Zeitalter der Intelligenz: zur vergleichenden Geschichte der Gebildeten in Europa bis zum Ersten Weltkrieg*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.
- 📖 Michael Seidman, *The Imaginary Revolution – Parisian Students and Workers in 1968*, Berghahn Books, New York – Oxford, 2006.
- 📖 Lewis H. Siegelbaum, *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935-1941*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- 📖 Detlef Siegfried, *Time is on my side: Konsum und Politik in der westdeutschen Jugendkultur der 60er Jahre*, Wallstein-Verlag, Göttingen, 2006.
- 📖 Stanislav Sikora, K politickej diferenciacii v KSS v rokoch 1963-1968, in: *Historické štúdie* 44 (2006), str.163-182.
- 📖 Dragoslav Slejška, Jan Hermann (aj.), *Sondy do veřejného mínění (Jaro 1968, Podzim 1989)*, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1990.
- 📖 Harold Gordon Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1976.
- 📖 Valerij Nikolajevič Sojfer, *Rudá biologie: pseudověda v SSSR*, Stylus, Brno, 2005.
- 📖 Vítězslav Sommer, *Angažované dějepisce: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*, NLN a FF UK, Praha, 2011.
- 📖 Andrzej Leon Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)*, Fogra Oficyna Wydawnicza, Kraków, 2001.
- 📖 Pawel Sowiński, *Wakacje w Polsce Ludowej – Polityka wladz i ruch turystyczny, 1945-1989*, Trio, Warszawa 2005.
- 📖 Susanne Sophia, Spiliotis, Das Konzept der Transterritorialität oder Wo findet Gesellschaft statt? in: *Geschichte und Gesellschaft* 3 / 27 (2001), str. 480-488.
- 📖 Alan B. Spitzer, The Historical Problem of Generations, in: *The American Historical Review* 5/78 (1973).

- 📖 Richard Stites, *Equality, Freedom & Justice: Women & Men in the Russian Revolution, 1917-1930*, the Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, 1988.
- 📖 Týž, *Revolutionary dreams: utopian vision and experimental life in the Russian Revolution*, Oxford University Press, New York, 1989.
- 📖 Judd Stitzel, *Fashioning socialism: clothing, politics and consumer culture in East Germany*, Berg, Oxford, 2005.
- 📖 Rafal Stobiecki, Historici a historická politika, in: *Dějiny – teorie – kritika* 1/IV (2007), str.27-41.
- 📖 Ann Laura Stoler, Carole McGranahan, Refiguring Imperial Terrains, in: *Ab Imperio* 2 (2006), str.17-58.
- 📖 Sheldon Stryker, Timothy J. Owens, Robert W. White (ed.), *Self, identity, and social movements: Social Movements, Protest, and Contention*, University of Minnesota Press, Mineapolis, 2000.
- 📖 Ryszard Sudziński (red.), *Niezależny ruch młodzieżowy w Polsce po drugiej wojnie światowej (1945-2001)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Nikolaja Kopernika, Toruń, 2005.
- 📖 Włodzimierz Suleja, *Dolnoślaski Marzec '68 – Anatomia Protestu*, IPN, Warszawa, 2006.
- 📖 Jeremi Suri, *Power and Protest – Global Revolution and the Rise of Detente*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2003.
- 📖 Týž, The Rise and Fall of an International Counterculture, 1960-1975, in: *The American Historical Review* 1/114 (2009).
- 📖 Michal Svatoš, Historie studentských majálesů, in: *Dějiny a současnost* 1 (2001), str.22-26.
- 📖 Týž, Studentokracie – mýtus nebo realita? in: *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference, Praha 1999, str. 287–296.
- 📖 Týž, Studentský majáles roku 1965 aneb Allen Ginsberg králem majálesu, in: SVOBODNÝ, ZILINSKÁ 2001, str. 365-370
- 📖 Ewelina Szpak, *Miedzy osiedlem a zagroda – Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Trio, Warszawa, 2005.
- 📖 Michal Štefanský, Zoltán Pástor, *Pokus o reformu v roku 1968: historicko-politické pohľady*, Trian, Banská Bystrica, 1999.
- 📖 Karin Taylor, *Let's Twist Again: Youth and Leisure in Socialist Bulgaria*, LIT Verlag, Berlin, Wien, 2006.

- 📖 Philipp Ther, Beyond the Nation: The Relational Basis of a Comparative History of Germany and Europe, in: *Central European History* 36 (2003), dtz. 45-74.
- 📖 Týž, Deutsche Geschichte als transnationale Geschichte. Überlegungen zu einer Histoire Croisée Deutschlands und Ostmitteleuropas, in: *Comparativ* 13 (2003), Heft 4, str. 156-181.
- 📖 Týž, *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945 – 1956*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1998.
- 📖 Týž, Von Ostmitteleuropa nach Zentraleuropa - Kulturgeschichte als Area Studies, in: H-Soz-u-Kult, 2.6.2006 [<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2006-06-004>]
- 📖 Gregor Thum, *Die fremde Stadt – Breslau 1945*, Siedler Verlag, Berlin, 2003.
- 📖 Jiří Vančura, K legendě 1968, in: *Soudobé dějiny* 2-3/I (1993/1994), str.357-358.
- 📖 Miroslav Vaněk, *Byl tojenom Rock'N'Roll. Hudební alternativa v komunistickém Československu*, Academia, Praha 2010.
- 📖 Nina Verheyen, *Diskutieren in der frühen Bundesrepublik: zur Kulturgeschichte des „besseren Arguments“ zwischen Re-education und Studentenbewegung*, WZB, Berlin, 2003.
- 📖 John A. Vincent, Understanding generations: political economy and culture in an ageing society, in: *The British Journal of Sociology* 4 /56 (2005).
- 📖 Radomír Vlček, *Panslavismus či rusofilství – Pět tezí k otázce reflexe slovanství a panslavismu*, in: Zdeněk Hojda – Marie Ottlová – Roman Prahel (eds.), „Slavme slavně slávu Slávův slavných“: slovanství a česká kultura 19.století, KLP, Praha 2006.
- 📖 Michael Voříšek, Antagonist, type, or deviation? A comparative View on Sociology in Post-War Soviet Europe, in: *Revue d'Histoire des Sciences Humaines* 1/18 (2008), S.85-113.
- 📖 Týž, *The Reform Generation: 1960s' Czechoslovak Sociology in a Comparative Perspective*, dizertační práce předložená k obhajobě za účelem získání hodnosti doktora politických a sociálních věd na Evropském univerzitním institutu ve Florencii v roce 2009.

- 📖 Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera, Miroslav Tejchmann, *Východ – vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Libri, Praha, 2000.
- 📖 Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft – Grundriss der Verstehenden Soziologie*, J.C.B. Mohr – Paul Siebeck, Tübingen 1985.
- 📖 Thomas Welskopp, Stolpersteine auf dem Königsweg – Methodenkritische Anmerkungen zum internationalen Vergleich in der Gesellschaftsgeschichte, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 35 (1995), str. 339-367.
- 📖 Michael Werner, Maßstab und Untersuchungsebene – Zu einem Grundproblem der vergleichenden Kulturtransfer-Forschung, in: Lothar Jordan, Bernd Kotländer, *Nationale Grenzen und internationaler Austausch*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1995, str.20-33.
- 📖 Michael Werner, Benedicte Zimmermann, Betone Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity, in: *History and Theory* 1/45 (2006), str.30-50.
- 📖 Tíž, Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der *Histoire croisée* und die Herausforderung des Transnationalen, in: *Geschichte und Gesellschaft* 4 / 28, str. 607-636.
- 📖 Kieran Williams, *the Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak Politics 1968-1970*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- 📖 Albert, Wirz, Für eine transnationale Gesellschaftsgeschichte, in: *Geschichte und Gesellschaft* 3 / 27 (2001), str. 489-498.
- 📖 Marína Zavacká, Svet v zrkadle Kartotéky utajovaných skutočností – K aktivitám československej cenzúry v rokoch 1963-1967, in: *Historické štúdie* 44 (2006), str.121-140.
- 📖 Jürgen Zinnecker, „Das Problem der Generationen“ – Überlegungen zu Karl Mannheims kanonischen Text, in: Jürgen Reulecke, *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*, Oldenbourg Verlag, München 2003, str. 33-58.
- 📖 František Znebežánek, *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*, Slon, Praha, 1997.
- 📖 Stefan Zwicker, *Nationale Märtyrer: Alberto Leo Schlageter und Julius Fučík: Heldenkult, Propaganda und Erinnerungskultur*, Schöningh, Paderborn, 2006.